

Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Кафедра банківського бізнесу

**МОНЕТАРНІ ВАЖЕЛІ СТИМУЛЮВАННЯ
РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ГЛОБАЛЬНІ
ВИМІРИ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ**

Монографія

*за редакцією
доктора економічних наук, професора
О. В. Дзюблюка*

Тернопіль 2021

УДК 336.71

М 77

Автори:

Ю. М. Галіцейська, О. В. Дзюблюк, Ж. М. Довгань, Г. М. Забчук,
О. О. Іващук, Б. Л. Луців, Б. Г. Сенів, Я. І. Чайковський

Рецензенти:

О. Д. Вовчак, д.е.н., професор, завідувач кафедри банківської справи та фінансових технологій Університету банківської справи;

П. О. Нікіфоров, д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича;

С. К. Реверчук, д.е.н., професор завідувач кафедри банківського і страхового бізнесу Львівського національного університету ім. Івана Франка.

*Рекомендовано Вченою радою Західноукраїнського національного університету
(протокол № 3 від 16.11.2021 р.)*

Монетарні важелі стимулювання розвитку економіки України:
М 77 глобальні виміри та національні інтереси: монографія / за ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль : Осадца Ю.В., 2021. – 300 с.

ISBN 978-617-7793-91-4

Монографію присвячено дослідженню основних аспектів функціонування сучасного банківського сектору у контексті використання монетарних важелів стимулювання розвитку економіки України. Розглянуто актуальні питання зростання ролі центрального банку у процесі активізації монетарного впливу на перебіг економічних процесів. Проаналізовано проблеми застосування кредитних важелів стимулювання господарської активності і можливостей впливу на даний процес інструментів центрального банку у контексті світових тенденцій щодо зміни самої парадигми монетарного впливу на економіку задля підтримки реального сектору і зайнятості. Особливу увагу приділено аналізу ефективності функціонування банківського сектору з точки зору його фінансової стійкості та сучасних механізмів мінімізації ризиків. Значне місце відведено аналізу сучасних тенденцій щодо зміни інституційних засад функціонування банківської системи у процесі появи нових форм комунікацій, переходу до новітніх форм ведення банківського бізнесу.

Монографія розрахована на наукових працівників, фахівців банківських установ, аспірантів та студентів економічних спеціальностей, усіх, хто цікавиться актуальними проблемами сучасного стану і розвитку банківської справи в Україні і в світі.

УДК 336.71

ISBN 978-617-7793-91-4

© Колектив авторів, 2021

© ЗУНУ, 2021

© ФОП Осадца Ю.В., 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
-------------------	----------

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВПЛИВУ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ НА НАЦІОНАЛЬНУ ЕКОНОМІКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ	10
--	-----------

1.1. Провідна роль центральних банків розвинутих країн у монетарному стимулюванні економіки в умовах пандемічної кризи	10
1.2. Особливості монетарного впливу на економічний розвиток через детермінанти формування попиту на гроші в Україні.....	29
1.3. Оцінка стану платіжного балансу як основи зовнішньоекономічної збалансованості і стабільності валютного ринку.....	44
1.4. Ефективність інфляційного таргетування як режиму монетарної політики в умовах кризових явищ в економіці	54

РОЗДІЛ 2. МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА І КРЕДИТНІ ВАЖЕЛІ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ.....	79
--	-----------

2.1. Банківське кредитування у період таргетування інфляції як режиму монетарного регулювання в Україні	79
2.2. Оцінка зарубіжного досвіду банківської кредитної підтримки малого і середнього бізнесу	98
2.3. Сучасний стан та напрями розвитку банківського кредитування малого і середнього бізнесу в Україні	115
2.4. Політика НБУ і стратегічні напрями кредитної взаємодії банків з підприємствами реального сектору в Україні.....	131

РОЗДІЛ 3. ФІНАНСОВА СТАБІЛЬНІСТЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА СТІЙКОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ155

- 3.1. Теоретико-практичні аспекти забезпечення фінансової стабільності банківських установ в Україні..... 155
- 3.2. Основні підходи до забезпечення фінансової стабільності банківської системи в умовах інноваційного розвитку банків 168
- 3.3. Банківські ризики в Україні в умовах стратегічної невизначеності розвитку національної економіки 177
- 3.4. Оцінка напрямів посткризового відновлення ефективної роботи банківської системи України 195

РОЗДІЛ 4. ГЛОБАЛЬНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У БАНКІВСЬКОМУ БІЗНЕСІ ЯК ОСНОВА МОНЕТАРНОГО ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІКУ ...212

- 4.1. Банківські інновації як детермінанта впливу на економічне зростання України.....212
- 4.2. Основні напрями розвитку інновацій у діяльності банківського сектору230
- 4.3. Перспективи активізації банківських інновацій в Україні як ключовий аспект взаємодії банків із реальним сектором економіки248
- 4.4. Фінансова інклюзивність як напрям посилення комунікативного впливу центрального банку у монетарному регулюванні економіки.....269
- 4.5. Сучасні інформаційні технології у розвитку банківського маркетингу та посилення впливу фінансового сектору на розвиток економіки.....281

ВСТУП

Глобальні виміри сучасного економічного розвитку перебувають під впливом розгортання кризових явищ у світовій економіці, що стало наслідком пандемії, а відтак активізувалася дія цілого ряду таких негативних факторів як скорочення споживання і зайнятості, загострення проблем безробіття і бідності, падіння обсягів світової торгівлі і міжнародного руху капіталів, обмеження транспортно-логістичних операцій і міжнародного бізнесу, зростання інфляції, бюджетних дефіцитів і посилення ролі державного впливу на ринкові механізми, наростання конфронтації між демократією та авторитаризмом. Це далеко не повний перелік цілого ряду економічних, фінансових, соціальних, політичних і гуманітарних проблем, що супроводжують розвиток як світового господарства, так і окремих країн. Тому без оперативного застосування адекватних антикризових заходів, здатних пом'якшити негативні ефекти, обумовлені загостренням економічної ситуації, що спричинено як пандемічною кризою, так і військово-політичними ризиками, наслідки для економіки України можуть бути руйнівними з точки зору впливу на різні верстви населення, суспільний добробут та перспективи досягнення в оглядовому майбутньому стійких темпів економічного зростання.

В сучасних умовах головним каналом реалізації таких заходів впливу на економіку є монетарна сфера, а банківський сектор країни виступає основною передавальною ланкою щодо поширення необхідних імпульсів на реальне виробництво і домашні господарства при умові, звісно, що центральним банком обрані адекватні цілі грошово-кредитної і валютної політики, котрі оптимально поєднані із фінансовими важелями, що є у розпорядженні держави, та обранням правильної стратегії макроекономічного розвитку загалом. Крім того, потрібно пам'ятати, що банківський сектор є ключовою ланкою національної економіки і від його фінансової стійкості та ефективності функціонування, а також здатності протистояти кризам, вирішальною мірою залежать перспективи економічного розвитку країни в цілому. А тому в умовах наростання кризових явищ

головним завданням банків є не лише класична функція з акумуляції й перерозподілу грошових ресурсів задля їх продуктивного використання суб'єктами ринку, але і завдання слугувати однією із важливих ланок передачі імпульсів антикризового впливу держави на економіку з метою забезпечення усіх процесів розширеного відтворення необхідним обсягом грошової маси та кредитного стимулювання тих домогосподарств і бізнесу, котрі зазнали найбільш негативного впливу економічної кризи.

Дані обставини визначають необхідність усебічного аналізу сучасного стану макроекономічної динаміки України та обрання з урахуванням світового досвіду адекватних стратегічних і тактичних напрямів антикризової монетарної політики з тим, щоб сприяти максимальному пом'якшенню наслідків кризових явищ для розвитку національної економіки та забезпечити ефективний вплив банківського сектору на перебіг господарських процесів в умовах обмежених економічних ресурсів. При цьому обрання найбільш ефективних монетарних важелів та інструментів має сприяти тому, що саме банківський кредитний механізм стимулювання економічного розвитку мав би стати головним засобом пом'якшення негативних наслідків впливу кризових явищ на економіку, оскільки активна грошова підтримка суб'єктів ринку з боку банківського сектору має лежати в основі цілого комплексу державних заходів (нарівні із фіскальними пом'якшеннями), спрямованих на подолання негативних тенденцій розвитку національного господарства. Тому одним із найважливіших завдань є розширення можливостей банківської системи із кредитування реального сектору, оскільки необхідною умовою подолання економічної кризи і відновлення виробничого зростання є саме активізація діяльності банків щодо надання грошових ресурсів господарюючим суб'єктам як ключовий фактор забезпечення неперервності кругообороту капіталів підприємств, розширення внутрішнього ринку і стимулювання споживчого попиту, що є по суті основоположними елементами у всій системі заходів щодо виведення національної економіки на траєкторію стійкого зростання.

Не менш важливим у контексті монетарного стимулювання економічного розвитку залишається і стабільність самої банківської системи. Небезпека розгортання кризових явищ у банківському секторі безпосередньо пов'язана зміною структури банківських активів, урізноманітненням банківських операцій, появою усе нових фінансових інструментів, що нарівні із зовнішніми та внутрішніми ризиками ведення бізнесу потребує максимізації зусиль банківського менеджменту щодо забезпечення фінансової стійкості банків та формування належного рівня довіри до банківського сектору з боку вкладників, кредиторів та інвесторів. Адже національні банківські системи не є нині замкненими структурами, будучи невід'ємним елементом фінансової інтеграції національних економік у світове господарство, що породжує принципово нові вимоги до мінімізації негативного впливу глобальних факторів на внутрішній фінансовий ринок.

Крім того, процеси глобалізації, які істотно змінили вигляд банківського сектора, вимагають ефективної відповіді і на ті виклики, що обумовлені обранням інноваційних векторів розвитку банківських систем. Адже новітні продукти і технології останніх десятиліть, пов'язані із електронними транзакціями, банківськими картками, сучасними інструментами інвестування коштів та хеджування фінансових ризиків, кардинально видозмінили усю банківську діяльність, надавши їй такого динамізму, який донедавна був притаманний лише ІТ-галузі. Зросла конкуренція як усередині банківського сектора, так і між банками та небанківськими фінансово-кредитними установами. У цих умовах банки змушені не лише постійно розширювати і вдосконалювати пропоновані клієнтам продукти, але також і трансформувати власні управлінські і виробничі системи для підвищення ефективності своєї діяльності. Тому розгляд і систематизацію основних аспектів інноваційних процесів у банківському бізнесі слід вважати невід'ємною складовою теоретичного обґрунтування реалізації державою інноваційної стратегії розвитку вітчизняної економіки, що має відображати подолання її сировинної, низько технологічної спрямованості за

рахунок прискореної диверсифікації та реалізації конкурентних переваг.

Зазначені моменти відображають основні аспекти проблематики функціонування сучасного банківського сектору у контексті використання монетарних важелів стимулювання розвитку економіки України, що слід вважати важливим напрямом наукового дослідження, особливо у контексті активного впливу глобалізаційних процесів та посилення конкуренції на світових фінансових ринках. Тому дана монографія передбачає комплексне дослідження саме тих основних аспектів функціонування банківського сектору країни, які визначають його роль як ключової ланки економіки у передачі монетарних імпульсів впливу на розвиток національного господарства з урахуванням дії як глобальних, так і внутрішніх факторів. Так, у першому розділі книги розглядаються актуальні питання зростання ролі центрального банку у процесі активізації монетарного впливу на перебіг економічних процесів, появи нових видів інструментів грошово-кредитної політики і особливостей їх застосування в період економічної кризи, а також концептуальні засади обрання адекватних цілей монетарного регулювання для забезпечення сталості грошового і валютного ринку та довготривалого економічного розвитку. Другий розділ присвячено аналізу проблем застосування кредитних важелів стимулювання господарської активності і можливостей впливу на даний процес інструментів центрального банку у контексті світових тенденцій щодо зміни самої парадигми монетарного впливу на економіку задля підтримки реального сектору і зайнятості. У третьому розділі монографії аналізується проблематика ефективності функціонування уже самого банківського сектору з точки зору його фінансової стійкості та сучасних механізмів мінімізації ризиків, що є необхідною умовою функціонування банківських установ як ключових інститутів монетарного впливу на економічний розвиток у контексті подолання наслідків кризових явищ. Четвертий розділ книги містить аналіз сучасних тенденцій щодо зміни інституційних засад функціонування банківської системи у процесі кардинальних зрушень технологічних

засад банківської діяльності, появи нових форм комунікацій, переходу до новітніх форм ведення банківського бізнесу, що є визначальними факторами у процесі подальшого зростання ролі банківської системи як ключової ланки монетарного стимулювання економіки.

Авторами окремих підрозділів монографії є: д.е.н., проф. Дзюблюк О. В. (вступ, пп. 1.1, 1.4, 4.2), д.е.н., проф. Довгань Ж. М. (пп. 3.1, 3.2), д.е.н., проф. Луців Б. Л. (пп. 4.4, 4.5), к.е.н., доц. Галіцейська Ю. М. (пп. 1.3, 3.4), к.е.н., доц. Забчук Г. М. (пп. 2.1, 2.2, 3.3), к.е.н., доц. Іващук О. О. (пп. 1.2, 2.1, 2.2), к.е.н., доц. Сенів Б. Г. (п. 4.1), к.е.н., доц. Чайковський Я. І. (пп. 2.3, 2.4, 3.4, 4.3).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВПЛИВУ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ НА НАЦІОНАЛЬНУ ЕКОНОМІКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

1.1. Провідна роль центральних банків розвинутих країн у монетарному стимулюванні економіки в умовах пандемічної кризи

Центральні банки як один із ключових інституційних механізмів державного впливу на економіку завжди відігравали вирішальну роль у підтриманні розширеного відтворення та забезпеченні нормального перебігу господарських процесів, діючи через складні схеми функціонування фінансових ринків, динаміку процентних ставок, інфляції і валютного курсу, платіжні технології та банківські кредитні вкладення у бізнес. Саме грошово-кредитна політика центральних банків за умов розгортання фінансово-економічних криз різних масштабів, причин і походження завжди виступала чи не найбільш важливим інструментом впливу на реальний сектор економіки через монетарну сферу, а відтак слугувала по суті фундаментом усієї антикризової архітектури у рамках відповідної державної економічної політики.

Як показує практика, попри те, що застосування різного роду антикризових заходів підтримки господарської активності у період економічних шоків, має тривалу історію теоретичних дискусій і практичних напрацювань, та все ж єдиних універсальних рецептів протидії кризам так і не було вироблено, а національні економіки періодично і неминуче занурюються у затяжні рецесії. Однак у всіх цих процесах незаперечним залишається факт незмінно важливої ролі центральних банків, грошово-кредитна політика яких слугує головним важелем впливу держави на економіку за умов, коли потрібне оперативне реагування на ситуації, пов'язані із розгортанням кризових явищ унаслідок дії внутрішніх чи зовнішніх шоків.

Саме таким зовнішнім шоком для міжнародної економіки та національних господарств різних країн слід вважати пандемію коронавірусу, вплив якої на світові і внутрішні ринки матиме довгостроковий негативний характер, позначаючись практично на всіх економічних і соціальних аспектах життя суспільства. Адже йдеться про один із небагатьох випадків упродовж останніх кількох десятиліть, коли фактор позаекономічної природи настільки б серйозно позначився саме на економічній активності людства. Спричинені пандемією коронавірусу процеси змусили уряди більшості країн вжити масштабних заходів щодо обмеження мобільності громадян і підприємницької активності, що, у свою чергу, не могло не викликати глибоку економічну кризу неринкового характеру, адже внаслідок карантинних обмежень були порушені міжнародні ланцюги постачання і виробництва продукції, що призвело до збою в господарській діяльності у глобальних масштабах, зумовлюючи зупинки виробництв, скорочення графіку роботи або звільнення робочої сили. А в умовах, коли пропозиція і попит на товари і послуги стали визначатися не лише ринковими механізмами, але і обмеженнями держави, це вплинуло на поведінку економічних агентів, знижуючи платоспроможність домогосподарств і прибутки бізнесу та скорочуючи пропозицію товарів і послуг на ринку. Як наслідок, чи не вперше в історії людства світова економічна криза за порівняно короткий період часу синхронно охопила практично всі національні економіки, у абсолютній більшості яких за результатами 2020 р., на який припав пік пандемії, мало місце значне падіння обсягів ВВП, банкрутства підприємств та зростання рівня безробіття.

У цих умовах для підтримання платоспроможності бізнесу і домашніх господарств були запропоновані безпрецедентні за своїми розмірами міжнародні та національні пакети допомоги, дієвість яких значною мірою визначалася уже не ринковими механізмами, а усуненням цілого ряду обмежень, включаючи ті із них, що діяли у фінансовій та монетарній сфері. Саме у цей період на перший план вийшли центральні банки, позаяк монетарна сфера і грошово-кредитна політика слугувала ключовим важелем передачі імпульсів

державного впливу на реальний сектор та найважливішим напрямом стабілізації економічної ситуації, стимулювання господарської активності і платоспроможного попиту. Тому одним із головних завдань наукових досліджень у рамках формування антикризової економічної стратегії є оцінка ролі центральних банків у процесі монетарного стимулювання економіки.

Глобалізаційні процеси, поглиблення інтеграції національних господарств у світову економіку і міжнародний розподіл праці, розширення торговельних і фінансових зв'язків між країнами стали факторами багаторазового посилення негативного впливу пандемії на діяльність усіх без винятку економічних агентів. Результатами такого впливу стали:

- скорочення споживчого попиту на ринку, особливо у сфері послуг, у зв'язку із запровадженням карантинних обмежень;

- спад ділової активності та скорочення виробництва через розрив ланцюгів постачання, державні адміністративні заборони та зменшення обсягів кінцевого споживання;

- звуження ринку праці, зниження мобільності робочої сили і зростання рівня безробіття через обмеження споживчого попиту та обсягів виробництва;

- зниження прибутковості ведення різних видів бізнесу через необхідність дотримання санітарних і гігієнічних вимог та адміністративні обмеження споживання;

- скорочення торговельних зв'язків як у середині країн, так і з зовнішнім світом через неможливість організації оптимальної логістики;

- підрип нормального перебігу освітнього процесу на всіх рівнях, що у перспективі відображатиме зниження якості людського капіталу із негативними наслідками для економічної активності;

- невизначеність перспектив подальшого економічного зростання через зниження інвестицій з огляду на очікування змін структури сукупного попиту і пропозиції на ринку;

- поява окремих ознак деглобалізації у вигляді наростання геополітичного суперництва, посилення тенденцій регіоналізму і

протекціонізму та активізації державного втручання в економічні процеси.

Дія зазначених факторів обумовила одну із найбільших рецесій світової економіки за останні десятиліття, якщо оцінювати за темпами зміни реальних обсягів ВВП різних країн. Так, за даними Світового банку, скорочення міжнародної економіки за результатами 2020 року охопило практично всі країни світу (за винятком Китаю) і становить 3,4%, що на 0,9% менше, ніж попередньо прогнозувалося через не таке сильне падіння в розвинутих країнах як очікувалося, але попри це відновлення світового виробництва суттєво ускладняється новими хвилями збільшення захворюваності на COVID-19. І хоча прогнозовані темпи зростання ВВП оцінюються на рівні 5,5% у 2021 р., однак вони відображають передусім очікування щодо зростання китайської економіки та обумовлюються можливостями ефективної боротьби з пандемією та вакцинації населення (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Динаміка темпів зростання світового ВВП [32, с.4,79]

	2018	2019	2020	2021*	2022**	2023**
Світ	3.0	2.6	-3.4	5.5	4.1	3.2
Країни з розвинутою економікою	2.2	1.7	-4.6	5.0	3.8	2.3
<i>США</i>	3.0	2.3	-3.4	5.6	3.7	2.6
<i>Єврозона</i>	1.9	1.6	-6.4	5.2	4.2	2.1
<i>Японія</i>	0.6	-0.2	-4.5	1.7	2.9	1.2
Країни з ринком, що формується, і країни, що розвиваються	4.3	3.8	-1.7	6.3	4.6	4.4
<i>Східна Азія і Тихоокеанський басейн</i>	6.3	5.8	1.2	7.1	5.1	5.2
<i>Китай</i>	6.6	6.0	2.2	8.0	5.1	5.3
<i>Європа і Центральна Азія</i>	3.4	2.7	-2.0	5.8	3.0	2.9
<i>Україна</i>	3.4	3.2	-4.0	3.4	3.2	3.5
<i>Латинська Америка і Карибський басейн</i>	1.9	0.8	-6.4	6.7	2.6	2.7
<i>Близький Схід і Північна Африка</i>	0.5	0.9	-4.0	3.1	4.4	3.4
<i>Південна Азія</i>	6.5	4.4	-5.2	7.0	7.6	6.0
<i>Африка на південь від Сахари</i>	2.6	2.5	-2.2	3.5	3.6	3.8

* оцінка

** прогноз

Як впливає із таблиці 1.1, пандемія мала негативні наслідки практично для всіх регіонів світу – і для розвинутих країн і для країн, що розвиваються. За прогнозами Світового банку, відновлення економіки у найближчі роки може відбуватися достатньо різними темпами, серед яких найбільш повільно – у тих країнах, в яких мали місце більш сильні спалахи захворювання або які більшою мірою постраждали від наслідків глобальних негативних ефектів через туристичну діяльність та розрив зв'язків у експорті промислових товарів [32]. При цьому дохід на душу населення в багатьох країнах може знизитися до рівня, на якому він перебував ще десять років тому, а в умовах достатньо високих ризиків негативного розвитку ситуації із пандемією жоден регіон світу не убезпечений від нових спалахів захворювання, логістичних труднощів розподілу вакцин, фінансових проблем в умовах підвищеного рівня заборгованості, а також імовірності більш важких довготривалих наслідків пандемії для економічного зростання. Крім того, економічні наслідки пандемії залежать від цілого ряду факторів, взаємодію між якими складно передбачити, зокрема йдеться про імовірну інтенсивність поширення вірусу та ефективність заходів щодо обмеження рівня захворюваності, масштаби порушення міжнародних товарних потоків, волатильність світових фінансових ринків і невизначеність цінової динаміки основних біржових товарів, зрушення у структурі витрат і зміни у поведінці економічних агентів.

За оцінкою фахівців Міжнародного валютного фонду, дана криза не схожа на жодну іншу в історії, що визначається кількома міркуваннями. По-перше, надто великий шок, що зумовлює надмірні виробничі витрати, пов'язані з надзвичайною ситуацією у сфері охорони здоров'я та викликані цим обмежувальні заходи, котрі можуть спричинити світову фінансову кризу. По-друге, за аналогією із війною чи політичною кризою існує достатньо сильна невизначеність щодо тривалості та інтенсивності шоку. По-третє, за нинішніх обставин економічна політика відіграє дещо іншу роль, оскільки за умов звичайних криз держави намагаються стимулювати економічну діяльність через якнайшвидше заохочення сукупного

попиту, однак на цей раз криза значною мірою є наслідком обмежувальних заходів самої держави, що робить стимулюючу діяльність більш складною, а для найбільш постраждалих секторів навіть небажаною [49].

За таких обставин фактично перед усіма країнами світу з особливою гостротою постала проблема оперативної розробки й реалізації адекватної стратегії протидії кризовим явищам в економіці, зумовленим пандемією коронавірусу. При цьому державна економічна політика в умовах кризи повинна забезпечувати вирішення кількох основних завдань: 1) забезпечення стабільного функціонування життєво важливих секторів економіки, зокрема, комунальної інфраструктури, фармацевтичної галузі, медичного обслуговування, виробництва і продажу медичного обладнання, товарів першої необхідності; 2) надання достатніх ресурсів домогосподарствам, що передбачає державну підтримку населенню, котре в умовах карантинних обмежень потребує збереження робочого місця, отримання грошових виплат та певних соціальних гарантій; 3) сприяння швидкому відновленню діяльності бізнесу після послаблення або припинення карантинних обмежень шляхом активізації пільгових механізмів оподаткування і кредитної підтримки.

Разом із тим, реалізацію відповідної державної економічної політики супроводжують певні труднощі, що зумовлені цілим рядом загальних фінансово-економічних проблем, які особливо притаманні країнам з ринком, що формується, і країнам, що розвиваються. Йдеться, зокрема, про: хронічну нестачу коштів у країнах з низьким національним доходом та їхню залежність від ресурсів, що виділяються міжнародними фінансовими організаціями; низьку результативність антикризових заходів через невирішеність інституційних проблем довгострокового характеру, зокрема, наявність високої частки тіньової економіки; невисоку ефективність органів державної влади і управління, що визначає логістичні труднощі і неможливість своєчасного надання допомоги всім, хто її потребує, та вакцинації населення; високий рівень заборгованості в

багатьох країнах, що наближається до історичного максимуму і підвищує ризики неплатоспроможності і дефолтів.

Загалом практика реалізації антикризових заходів державної економічної політики щодо усунення наслідків шоків, подолання рецесії і полегшення стану бізнесу і домогосподарств охоплює два найважливіші напрями впливу – фіскальний і монетарний. При цьому фіскальна антикризова політика передбачає збільшення бюджетних витрат, включаючи гарантії, прямі виплати за різними пакетами допомог, зменшення або відстрочку щодо стягнення податків, зборів та інших обов'язкових платежів. Що ж до грошово-кредитної політики, то вона передбачає реалізацію таких монетарних заходів економічної підтримки, які спрямовані на надання додаткової ліквідності інститутам фінансового ринку, пом'якшення нормативних вимог до банківських установ, а також сприяння нарощуванню обсягів кредитування реального сектору.

Це означає, що всі антикризові заходи і фіскальної і грошово-кредитної політики, хоча і засновуються на використанні різних інструментів, однак загалом спрямовані на збільшення сукупного попиту в економіці, запобігання банкрутствам підприємств, підвищення рівня життя населення, забезпечення високого рівня зайнятості та збільшення обсягів інвестицій. Утім, особливістю рецесії, зумовленої коронавірусною кризою, є те, що більшість країн змушені були вдатися передусім до безпрецедентних фіскальних заходів стимулювання, серед яких значна роль належить прямим виплатам, що здійснюються безпосередньо населенню, малому і середньому бізнесу, а також підприємствам, діяльність яких найбільш постраждала від пандемії.

Поясненням цьому можуть слугувати два фактори. По-перше, досвід, набутий у процесі реалізації державної антикризової політики під час попередніх шоків, чітко вказує на те, що наслідкам економічного спаду, викликаного падінням сукупного попиту, можна протистояти через масоване збільшення державних витрат, а відтак уряди багатьох країн почали спрямовувати свої зусилля передусім на збільшення грошового забезпечення домогосподарств і бізнесу. По-

друге, можливості реалізації грошово-кредитної політики упродовж останнього періоду були значно обмежені наднизькими процентними ставками на ринку, що змушувало центральні банки в якості антикризових заходів вдаватися до нетрадиційних монетарних інструментів, зокрема, у вигляді кількісних пом'якшень через масоване придбання активів.

Однак дані обставини ніяким чином не нівелюють важливості монетарних засобів регулювання економіки у всій системі державної економічної політики, спрямованої на подолання згубних наслідків пандемічної кризи. Адже упродовж останніх років саме грошово-кредитна політика була домінуючим засобом державного регулювання у більшості країн світу в процесі реалізації заходів, направлених на протидію негативним ефектам світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр., що визначає важливу роль монетарних засобів впливу на економіку саме при оптимальному поєднанні з адекватними інструментами фіскальної політики стимулювання сукупного попиту.

Кризові явища в економіці, обумовлені пандемією коронавірусу, маючи своїми наслідками суттєве зниження господарської активності та зростання безробіття, поставили перед урядами практично всіх країн світу завдання щодо адекватного антикризового регулювання із застосуванням усіх доступних інструментів впливу, включаючи і ті, що діють через монетарну сферу. У зв'язку з цим центральні банки змушені активно вдосконалювати інструментарій грошово-кредитної політики, позаяк можливості використання традиційних засобів монетарного регулювання були обмежені низькою ефективністю процентної політики. Річ у тім, що ще з часу розгортання світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. і подальшої рецесії міжнародної економіки для фінансових ринків розвинутих країн були притаманні наднизькі норми процента, зумовлені прагненням монетарної влади до здешевлення грошей і їх активного вливання у реальний сектор заради стимулювання економічного росту.

На практиці, однак, така спрямованість грошово-кредитного регулювання загнала національні економіки у ліквідну пастку, не

дозволяючи активно використовувати механізм процентних ставок задля стимулювання економічного пожвавлення і зростання. Адже в умовах низьких ставок процента надання переваги ліквідності економічними агентами істотно змінюється, а стимулююча грошово-кредитна політика не призводить а ні до подальшого зниження процентних ставок, а ні до розширення кредитної активності комерційних банків, унаслідок чого центральний банк втрачає можливість впливу на економічну активність.

За нормальних обставин збільшення пропозиції грошей в економіці мало б привести до зниження їх цінності, вираженням якої слугує процентна ставка, що, у свою чергу, мало б спричинити збільшення обсягу інвестицій і споживання за рахунок більш дешевих кредитів. Така експансіоністська грошово-кредитна політика стимулює сукупний попит і ділову активність в економіці. Однак у разі потрапляння у ліквідну пастку попит на гроші стає нееластичним до зміни процентної ставки, у зв'язку з чим економічні агенти вважають за краще зберігати заощадження в готівці, а відтак операції центрального банку на грошовому ринку не можуть вплинути на рівноважну ставку процента, а отже, і не можуть стимулювати економіку. Тому грошово-кредитна політика втрачає свою ефективність.

У зв'язку із цим за роки, що передували розгортанню пандемічної кризи, інструментарій монетарного впливу центральних банків розвинутих країн на економіку суттєво змінився і розширився за рахунок активного використання ряду нетрадиційних засобів грошово-кредитної політики, зокрема таких як:

- 1) кількісне пом'якшення, тобто операції центрального банку із придбання довгострокових фінансових активів у вигляді зобов'язань уряду і комерційних організацій на відкритому ринку, при чому не так з метою впливу на рівень процентних ставок, як для збільшення грошової маси в обігу і стимулювання внаслідок цього економічної активності;

- 2) встановлення орієнтирів за ставками, що передбачає публічне поширення центральним банком своїх планів і прогнозів щодо

майбутніх процентних ставок та декларування зобов'язання підтримувати розмір ставок на оголошеному рівні з метою зробити монетарну політику більш передбачуваною, підвищити ефективність трансмісійного механізму і, як наслідок, знизити загальну волатильність процентних ставок на ринку і премію за ризик;

3) встановлення від'ємних процентних ставок, які стосуються залишків грошових коштів комерційних банків на рахунках у центральному банку, оскільки в умовах високої невизначеності комерційні банки вважають за краще не збільшувати кредитні вкладення, а розміщувати вільні кошти у центробанку, у зв'язку із чим негативна ставка за надлишковими резервами покликає активізувати кредитний канал трансмісії;

4) управління кривою дохідності, тобто дії центрального банку задля підтримки на заданому рівні спреда між короткостроковими і довгостроковими процентними ставками в умовах, коли зниження короткострокових ставок не призводить до очікуваного зниження довгострокових ставок, що визначає дії регулятора із викупу будь-якого обсягу довгострокових облігацій, поки дохідність за ними не знизиться, що має стимулювати зниження ставок за кредитами і ріст інвестицій в економіку.

Таким чином, напрацьований за останнє десятиліття досвід боротьби з світовою рецесією, дозволив центральним банкам приступити до реалізації антикризової стратегії, маючи на озброєнні також і набір інструментів нетрадиційної монетарної політики. Річ у тім, що кризові явища, зумовлені пандемією, виявили суттєві дисбаланси у світовій фінансово-економічній системі, які накопичувалися роками після глобальної фінансової кризи і які не вписувались у традиційні теоретичні уявлення про механізм функціонування ринкових відносин. Зокрема, йдеться про:

– незмінність або негативний рівень процентних ставок на ринку попри масштабні вливання ліквідності в економіку, що зумовлює негативний вплив на перспективи росту інвестицій, а відтак і економічного зростання;

– відсутність девальваційних ефектів щодо міжнародних валют унаслідок зростання грошової маси, що обмежує можливості стимулювання експортного потенціалу;

– низький рівень інфляції або навіть прояви дефляційних тенденцій, незважаючи на збільшення ліквідності в економіці, що обмежує перспективи активізації господарської діяльності;

– значний ріст фондових індексів навіть попри низькі темпи зростання економіки і збільшення рівня безробіття.

Унаслідок дії зазначених дисбалансів центральні банки були істотно обмежені у застосуванні традиційних заходів підтримки економіки і змушені були від початку пандемічної кризи нарівні із традиційними методами активно використовувати нетрадиційні інструменти монетарного регулювання, які супроводжувалися масованими засобами підтримки, що реалізовувались урядами і центральними банками у рамках грошово-кредитної політики (табл.1.2).

Таблиця 1.2

Реалізація грошово-кредитної політики центральними банками розвинутих країн у процесі подолання наслідків пандемічної кризи*

Центральний банк	Інструменти грошово-кредитної політики
Федеральна резервна система США	<i>процентна політика</i>
	– зниження ключової ставки за федеральними фондами з 1,5-1,75% до 0-0,25%; – встановлення орієнтирів для суб'єктів ринку за процентними ставками із зобов'язанням підтримки їх на низькому рівні
	<i>кількісні пом'якшення</i>
	– активізація початкової купівлі держоблігацій на 500 млрд. дол. та іпотечних облігацій на суму 200 млрд.дол. з подальшим придбанням даних активів щомісяця на 120 млрд. дол., в результаті чого портфель цінних паперів ФРС за 2020 р. зріс з 3,9 до 6,6 трлн. дол.
	<i>підтримка фінансових ринків</i>
	– створення кредитної лінії первинного дилера (Primary Dealer Credit Facility), згідно якої ФРС визначено 24 банки з необмеженим доступом до короткострокових кредитів до 90 днів під 0,25% в умовах, коли інші фінансові інститути не схильні ризикувати і обмежують кредитування;

Продовження таблиці 1.2.

<p>Федеральна резервна система США <i>(продовження)</i></p>	<p>– створення інвестиційного фонду відкритого типу (Money Market Mutual Fund Liquidity Facility, MMLF) на суму 10 млрд. дол. для надання банкам кредитів під забезпечення високоякісними активами (комерційні папери і держоблігації), придбаними у інвестиційних фондів з метою покриття збитків їхніх інвесторів;</p> <p>– розширення операцій репо з метою спрямування ліквідності на фінансові ринки з докризового рівня 100 млрд.дол. за репо овернайт і 20 млрд.дол. за 2-тижневими репо до 1 трлн.дол. за репо овернайт та 500 млрд.дол. за одно- і тримісячними репо</p>
	<p><i>активізація банківського кредитування</i></p>
	<p>– розширення операцій дисконтного вікна, що передбачає подовження терміну кредитування банків з терміну овернайт до 90 днів під мінімальну ставку 0,25%, гарантуючи підтримання їх ліквідності, незважаючи на відтік депозитів;</p> <p>– тимчасове послаблення регулятивних вимог шляхом зниження норми обов’язкових резервів з 10% до 0%, а також зниження нормативу коефіцієнту додаткового левериджу, що знизить вимоги до капіталу банків, дозволяючи загалом підтримати кредитування домогосподарств і бізнесу</p>
	<p><i>безпосередня підтримка реального сектору</i></p>
	<p>– створення корпоративної кредитної лінії первинного ринку (Primary Market Corporate Credit Facility, PMCCF) для підтримки великих роботодавців шляхом надання кредитів ФРС компаніям з інвестиційним рейтингом у вигляді грошових позичок або викупу їх корпоративних облігацій на строк до 4 років (з можливістю відстрочки на 6 місяців) при обсязі програми до 750 млрд.дол.;</p> <p>– запровадження програми викупу комерційних паперів (Commercial Paper Funding Facility, CPFF), в рамках якої ФРС купує короткостроковий корпоративний борг (незабезпечений і забезпечений активами) з рейтингом A1/P1 безпосередньо у компаній емітентів через компанію спеціального призначення, для чого міністерство фінансів виділяє 10 млрд.дол.;</p> <p>– підтримка кредитування малого та середнього бізнесу (Main Street Lending Program), що дозволяє отримувати кредити від федеральних резервних банків на суму від 250 тис. до 10 млн.дол. терміном до 5 років при загальній сумі фінансування від ФРС до 600 млрд.дол.;</p> <p>– запуск програми щодо захисту зарплат (Paycheck Protection Program, PPP), згідно якої ФРС відкриває кредитну лінію за ставкою 0,35% для банків, які можуть надавати кредити малим підприємствам для фінансування їх витрат на зарплати;</p>

Продовження таблиці 1.2.

Федеральна резервна система США <i>(продовження)</i>	– активізація програми кредитування під заставу активів (Term Asset-Backed Securities Loan Facility, TALF) на загальну суму 100 млрд.дол., що спрямована на підтримання купівельної спроможності домашніх господарств шляхом надання їм кредитів, забезпечених цінними паперами
Європейський центральний банк	<p><i>процентна політика</i></p> <p>– прийняття рішення про підтримку облікової ставки на рівні 0% річних;</p> <p>– встановлення для депозитів комерційних банків негативної ставки процента на рівні мінус 0,5%;</p> <p>– визначення в якості орієнтирів для суб'єктів ринку нинішнього рівня процентних ставок або нижче</p> <p><i>кількісні пом'якшення</i></p> <p>надання пакету економічної допомоги, що виділяється в рамках Програми екстреної закупівлі в умовах пандемії (Pandemic Emergency Purchase Programme, PEPP) шляхом купівлі державного і приватного боргу в євроні спершу в розмірі 750 млрд.євро з подальшим збільшенням до 1,85 трлн.євро</p> <p><i>активізація банківського кредитування</i></p> <p>– послаблення правил щодо додаткових кредитних вимог (Additional Credit Claims, ACC), тобто істотне зниження стандартів якості кредитів, які надаються центральними банками євроні, в результаті чого можливості застави розповсюджуються на більше число активів, а відтак комерційні банки можуть нарощувати кредитування реального сектора, використовуючи операції рефінансування;</p> <p>– тимчасове послаблення вимог до капіталу комерційних банків, котрі можуть використовувати накопичені за останні роки буфери ліквідності, що полегшує можливості надання позик домогосподарствам і бізнесу у розмірі потенційно до 120 млрд.євро;</p> <p>– активізація операцій з цільового довгострокового рефінансування (targeted longer-term refinancing operations, TLTRO III та long-term refinancing operations, LTRO), відповідно до умов яких обсяг коштів, які банки можуть запозичити у ЄЦБ для надання кредитів фірмам і домогосподарствам, зріс більш ніж на 1 трлн.євро, збільшуючи загальний ліміт рефінансування до 3 трлн.євро при ставці на 0,25% нижче середньої ставки депозитів за період фінансування</p> <p><i>безпосередня підтримка реального сектору</i></p> <p>розширення програми закупівель у корпоративному секторі (Corporate Sector Purchase Programme, CSPP), що передбачає викуп комерційних паперів нефінансових компаній Єврозони з метою забезпечити їх ліквідністю, необхідної для виплати заробітних плат і фінансування повсякденних операцій</p>

Продовження таблиці 1.2.

Банк Англії	<i>процентна політика</i>
	– послідовне зниження облікової ставки спершу з 0,75% до 0,25%, а пізніше до 0,1%; – надання сигналів суб'єктам ринку про незмінність ключової ставки на найближчу перспективу
	<i>кількісні пом'якшення</i>
	– викуп державних облігацій на суму 435 млрд. фунтів і корпоративних облігацій обсягом 10 млрд. фунтів, додаткове збільшення обсягу купівлі державних облігацій ще на 100 млрд. фунтів, унаслідок чого загальний обсяг таких вкладень регулятора зріс до 745 млрд. фунтів; – оголошення про потенційне пряме кредитування уряду з метою швидкого надання коштів бізнесу в рамках анонсованої програми допомоги
	<i>підтримка фінансових ринків</i>
	запуск репо операцій з умовним терміном (Contingent Term Repo Facility), за допомогою яких фінансові компанії можуть запозичувати у Банку Англії терміном на місяць або 3 місяці під заставу менш ліквідних активів
	<i>активізація банківського кредитування</i>
	– запровадження схеми термінового фінансування з додатковими стимулами для малих і середніх підприємств (Term Funding Scheme with additional incentives for Small and Medium sized Enterprises, TFSME), яка передбачає надання кредитів комерційним банкам терміном на 4 роки за процентними ставками близькими до ключової ставки з метою надання кредитів малим і середнім підприємствам, підтримання їх ліквідності і збереження робочих місць; – послаблення вимог до мінімального нормативу достатності капіталу комерційних банків, зокрема шляхом зниження антициклічної надбавки з 1% до 0%, що може вивільнити до 190 млрд. фунтів стерлінгів банківських ресурсів, які стануть доступні для кредитування
	<i>безпосередня підтримка реального сектору</i>
	створення Фонду комерційного фінансування для боротьби з економічними ефектами COVID-19 (Covid Commercial Financing Facility, CCFF), призначенням якого є фінансування підприємств шляхом викупу на первинному і вторинному ринках короткострокових (терміном до 1 року) комерційних паперів для забезпечення безперебійної роботи бізнесів шляхом підтримки ліквідності підприємств, для виплат працівникам і постачальникам навіть при нестачі грошових потоків

*За даними: Federal Reserve System: <https://www.federalreserve.gov/>; European Central Bank: <https://www.ecb.europa.eu>; Bank of England: <https://www.bankofengland.co.uk/>

Як впливає із даних таблиці 1.2, головне спрямування грошово-кредитної політики центральних банків розвинутих країн у період розгортання пандемічної кризи полягає у підтриманні домашніх господарств і бізнесів шляхом масованих вливань ліквідності через фінансові ринки або навіть безпосередньо у реальний сектор, заради чого було активізовано кількісні пом'якшення, запроваджено цілий ряд спеціалізованих програм фінансування, знижені процентні ставки, задіяні операції репо та послаблені нормативні вимоги до банківських установ з тим, щоб полегшити надходження грошових коштів в економіку. При цьому не важко помітити превалювання серед інструментів монетарного регулювання саме нетрадиційних засобів впливу.

Так, додатковий викуп державних цінних паперів у процесі реалізації кількісного пом'якшення було доповнено придбанням корпоративних облігацій, а такі засоби регулювання як пом'якшення вимог до забезпечення кредитів, буферів капіталу і ліквідності з метою надання банкам додаткових фінансових ресурсів супроводжувалися безпрецедентними за масштабами програмами щодо безпосереднього кредитування центральними банками реального сектору. Аналогічним чином відбувається і переосмислення процентної політики, адже тривале зменшення процентних ставок відповідало умовам стабільності цін і високому рівню завантаженості виробничих потужностей, однак низькі ставки створюють об'єктивну межу їх подальшого скорочення у разі, якщо треба буде протистояти спаду. Саме тому за останні роки Федеральна резервна система США та інші центральні банки почали переглядати монетарну стратегію з метою посилити її адаптивність до мінливого економічного середовища.

Дані обставини визначають суттєві зрушення у поведінці центральних банків розвинутих країн, демонструючи зміщення пріоритетів монетарного впливу на економіку від досягнення певних таргетів інфляційної динаміки, про що свідчить досвід ФРС США, до підтримання реального сектору і стимулювання економічного росту, коли жорсткі вимоги щодо роботи фінансових інститутів відходять на

задній план, поступаючись місцем необхідності підтримання платоспроможності домогосподарств і бізнесу за рахунок масованих вливань коштів. І це ще без врахування тих крупномасштабних обсягів грошової допомоги, яка надається згідно урядових програм, котрі були активізовані із початку розгортання пандемічної кризи. Йдеться, зокрема, про такі програми, як пакет економічної допомоги домогосподарствам і бізнесу у США Coronavirus Aid, Relief, and Economic Security Act, на суму 2,2 трлн. дол., пакет урядових гарантій для підтримки малого бізнесу у Великій Британії Coronavirus Business Interruption Loan Scheme на суму 330 млрд. ф. ст., програма стимулювання економіки, схвалена урядом Німеччини на 750 млрд. євро й аналогічні до неї програми урядів Іспанії на 200 млрд. євро, Італії на 400 млрд. євро, Франції на 300 млрд. євро та інші пакети, що одразу почали реалізовуватись із початком пандемії, а в подальшому збільшувались урядами по мірі виникнення потреби і погіршення епідеміологічної та економічної ситуації.

А враховуючи негативні тенденції щодо відновлення світової економіки у найближчій перспективі можна припустити, що масштаби таких грошових вливань можуть зростати. При цьому ті дисбаланси, які склалися ще до початку пандемічної кризи, можуть не лише посилюватися, але також з'являється і загроза появи нових. Наприклад, подальше зниження процентних ставок і нарощування активів центральних банків за рахунок придбання цінних паперів може дестабілізувати фінансові ринки, сформувати спекулятивні бульбашки та підвищити рівень ризиків для всіх учасників. Крім того, зберігаються ризики (хоча на даному етапі і невисокі) неконтрольованого зростання інфляції по мірі розширення грошової пропозиції, що також знижує ефективність нетрадиційних інструментів грошово-кредитної політики.

Унаслідок цього спотворюється усталена економічна система координат, що задається такими показниками як процентні ставки, інфляція, грошова маса, валютний курс, економічний ріст, безробіття, взаємозалежність між якими виглядатиме усе менш стандартною і традиційною. Це вочевидь змушуватиме уряди і центральні банки

активно вдаватися до нетрадиційних засобів регулювання економічних процесів та підтримки вже не лише фінансового сектору, але й домогосподарств і бізнесу, поступово звужуючи роль ринкових механізмів регулювання і підвищуючи значення державного втручання.

Водночас потрібно розуміти, що можливості і ефективність застосування центральними банками тих чи інших інструментів монетарного регулювання істотно відрізняються в залежності від особливостей економічного розвитку у різних країнах. Так, розвинуті країни, що мають величезний економічний потенціал, досвід у сфері державного управління, розвинену систему охорони здоров'я, соціальну інфраструктуру та можливості емісії міжнародних резервних валют, об'єктивно перебувають в більш вигідному положенні з точки зору подолання наслідків пандемічної кризи засобами грошово-кредитної політики. Тоді як країни із ринками, що розвиваються, в т.ч. і Україна, що не мають аналогічних переваг, зазнають одночасно цілого ряду проблем і негативних наслідків кризових явищ у сфері охорони здоров'я, соціального забезпечення, економіки і фінансів, а відтак вочевидь потребують не лише виваженого підходу у процесі реалізації грошово-кредитної і фіскальної політики, але і усебічної зовнішньої допомоги, включаючи і від міжнародних фінансових організацій. Це означає об'єктивну необхідність максимального задіяння наявного у центральних банків таких країн набору інструментів монетарного регулювання та перегляд стратегічних орієнтирів грошово-кредитної політики у такий спосіб, щоб її реалізація найбільшою мірою сприяла подоланню наслідків пандемічної кризи та якнайшвидшому економічному відновленню.

На практиці, це передбачає необхідність перегляду стратегічних цілей грошово-кредитної політики, що стало очевидним для монетарної влади провідних країн ще за наслідками світової фінансової кризи у 2008-2009 рр., коли в умовах економічного шоку центральні банки фактично почали діяти як маркет-мейкери останньої інстанції [38], взявши на себе функції розміщення і перерозподілу

фінансових ресурсів у всій економіці за рахунок реалізації державами масштабних програм кількісних пом'якшень (QE). А в період розгортання пандемічної кризи баланси центральних банків, котрі активно використовують заходи нетрадиційної грошово-кредитної політики, знову почали стрімко зростати і основними лідерами тут як і раніше залишаються розвинуті країни, такі як США, країни Європейського союзу і Великобританія. Важливо зазначити, що центральні банки у цих країнах не лише розширили механізми з надання ліквідності фінансовому сектору, але також збільшили масштаби застосовуваних інструментів щодо поповнення ліквідності реального сектора економіки. При цьому активно вносяться корективи і у формулювання стратегічних цілей грошово-кредитної політики, де пріоритети зміщуються від цінової стабільності саме в бік підтримки реального сектора економіки. Наприклад, схвалені у серпні 2020 р. зміни у документ, що визначає довгострокові цілі та стратегію грошово-кредитної політики Федеральної резервної системи США, чітко відображають пріоритетність підтримання належного рівня зайнятості як цілі номер один, наголошуючи на тій важливій ролі, яку відіграє монетарне регулювання у стабілізації економіки у відповідь на збурення ситуації [43].

У цьому контексті звертає на себе увагу разюча відмінність у тактиці поведінки регуляторів в нашій країні і за кордоном, де використання різноманітних нетрадиційних інструментів грошово-кредитної політики визначалося відходом від режиму інфляційного таргетування в бік активнішої участі центральних банків у кредитному забезпеченні і підтримці платоспроможності реального сектора (табл. 1.2), тоді як в Україні прихильність винятково до інфляційного таргета і по суті нехтування не менш (якщо не більш) важливими завданнями порятунку економіки в умовах розгортання пандемічної кризи стало на зваді виходу центрального банку за рамки традиційної процентної політики як головного інструмента монетарного регулювання, до того ж не вельми ефективного (детальніше про це у п.1.4).

Потрібно розуміти, що здійснюване нині різними державами світу активне антикризове регулювання, спровоковане пандемією COVID-19, уже в найближчій перспективі призведе до серйозного переформатування практично усієї грошово-кредитної політики центральних банків, коли їхні нетрадиційні засоби монетарного впливу все більше будуть переміщатися у сегмент традиційних інструментів, завдяки чому значно спроститься й активізується процес створення нових грошей через кредитний канал емісії як очевидна відповідь на шоки в економіці.

Крім того, послаблення центральними банками внутрішніх вимог до комерційних банків та пом'якшення міжнародних стандартів Базеля III (вимоги до регулювання ринкового ризику, розкриття інформації та ін.) сприятимуть підвищенню кредитної активності як банківських установ, так і інших посередників фінансового ринку [33]. Це означає появу тенденцій, які вказують на поступовий але неминучий відхід від визначення інфляційного таргету в якості єдиного пріоритету грошово-кредитної політики на користь більш гнучкого монетарного режиму, котрий може засновуватись на декількох пріоритетних цілях регулювання, включаючи підтримку зайнятості і економічного зростання у разі потреби реагування на внутрішні чи зовнішні шоки.

Таким чином, в нинішній ситуації цілком виправданою слід вважати саме стимулюючу грошово-кредитну політику, спрямовану на подолання економічних наслідків пандемічної кризи шляхом активної кредитної підтримки домашніх господарств і бізнесу. Очевидно, що в умовах всеосяжного економічного спаду прийняті урядом і центральним банком стимулюючі заходи мають бути спрямовані на створення додаткового попиту, що забезпечуватиме не лише підтримання зайнятості і розширення пропозиції на ринку праці, але й допомогу господарюючим суб'єктам шляхом надання їм необхідної ліквідності, унаслідок чого відновлюється неперервність ділового циклу та економічне зростання.

У цих умовах важливим слід вважати не на скільки істотними є за обсягами заходи фінансової підтримки домогосподарств і бізнесу з

боку держави, а сам факт гарантованості і періодичності надання такої допомоги в умовах розгортання кризових явищ. А це означає необхідність всеосяжного перегляду як стратегії, так і набору інструментів грошово-кредитної політики, яка не повинна замикатися винятково на одній цілі щодо досягнення певного рівня інфляції, ігноруючи не менш важливі завдання подолання рецесії і стимулювання зайнятості. Адже падіння сукупного попиту залишає простір саме для стимулюючої грошово-кредитної політики, здійснюваної за допомогою як традиційних, так і нетрадиційних інструментів.

Поступовий відхід від інфляційного таргетування має визначатися не лише невідповідністю даного режиму об'єктивним реаліям щодо справжніх причин інфляції і недостатньою результативністю впливу на неї монетарними засобами, але і суттєвим обмеженням можливостей грошово-кредитної політики центрального банку щодо досягнення інших важливих цілей та завдань, які стосуються підтримки економіки в умовах пандемії. Саме кризові явища в економіці, зумовлені адміністративними обмеженнями щодо функціонування ринкових механізмів, визначають об'єктивну потребу більш активного залучення центрального банку до вирішення нагальних проблем економічного розвитку і задіяння максимального інструментарію, включаючи нетрадиційний, задля подолання таких шоків, які викликані поширенням коронавірусу.

1.2. Особливості монетарного впливу на економічний розвиток через детермінанти формування попиту на гроші в Україні

Найбільш глибоким індикатором реформування монетарної сфери України виступає стан трансформації її грошового ринку, оскільки використання його потенційних можливостей є передумовою фінансово-економічної стабілізації та стабільності країни на макроекономічному рівні. Водночас, попит на гроші як основний структурний елемент грошового ринку потребує більш прискіпливої уваги з боку регулятивних органів, оскільки саме він здатен спричинити значні диспропорції у економічному середовищі.

Традиційним у науковій думці є дослідження формування попиту на грошовому ринку, так як саме цей параметр безпосередньо залежить не тільки від економічних умов ринкового середовища, а від суб'єктивно психологічних аспектів поведінки економічних агентів.

Так, за результатами узагальнення змісту наукових праць, можна стверджувати, що представники всіх теоретичних концепцій попиту на гроші визнають зміни в економічній активності ключовим чинником впливу на нього, що обумовлюється транзакційним мотивом нагромадження грошей. В емпіричних дослідженнях вимірником економічної активності найчастіше виступає динаміка ВВП, яка у свою чергу визначається двома самостійними чинниками – динамікою рівня реального обсягу виробництва та рівня цін, кожний з яких може діяти незалежно один від одного, внаслідок чого їх можна розглядати як самостійні чинники впливу на попит на гроші [4, с.41]. Окрім економічних чинників на формування попиту впливають також і суб'єктивно-психологічні мотиви учасників грошового ринку.

Варто зазначити, що Дж.М. Кейнс у своїй роботі [9] наголошував на необхідності розмежовувати дохідні транзакції (тобто дохід, який апроксимується обсягом ВВП) та інші, які враховують обороти на вторинних ринках (як реальному, так і фінансовому) та не входять до розрахунку ВВП. Пізніше П. Ховелс [34] також емпірично довів переваги використання показника загального обсягу транзакцій (який враховував обсяги торгівлі фінансовими активами і товарами на вторинному ринку) у порівнянні з показником ВВП чи доходу при побудові функції попиту на гроші.

Власне сучасна теорія попиту на гроші бере свій початок з праць Дж. М. Кейнса, який виокремлював три головних мотиви «тримання грошей»: транзакційний, застережний та спекулятивний. Саме виокремлення спекулятивного мотиву є головним внеском Кейнса у вивчення природи попиту на гроші. Дж. М. Кейнс трактував транзакційний мотив приблизно так само, як це робила кембріджська школа, втім він доповнив транзакційний мотив близьким йому мотивом застереження (рис. 1.1).

Існування мотиву застереження Дж. М. Кейнс пояснював необхідністю забезпечення непередбачуваних витрат. Попит на гроші для задоволення цього мотиву, так само як і транзакційного мотиву, залежить від величини доходу. Попит на гроші за мотивом застереження (precautionary motive - L_p) – це попит на гроші у випадку непередбачених обставин. У механізмі як транзакційного, так і мотиву застереження ставка не відіграє суттєвої ролі, а відтак цілком вірно вважати, що транзакційний мотив і мотив застереження не залежить від ставки процента.

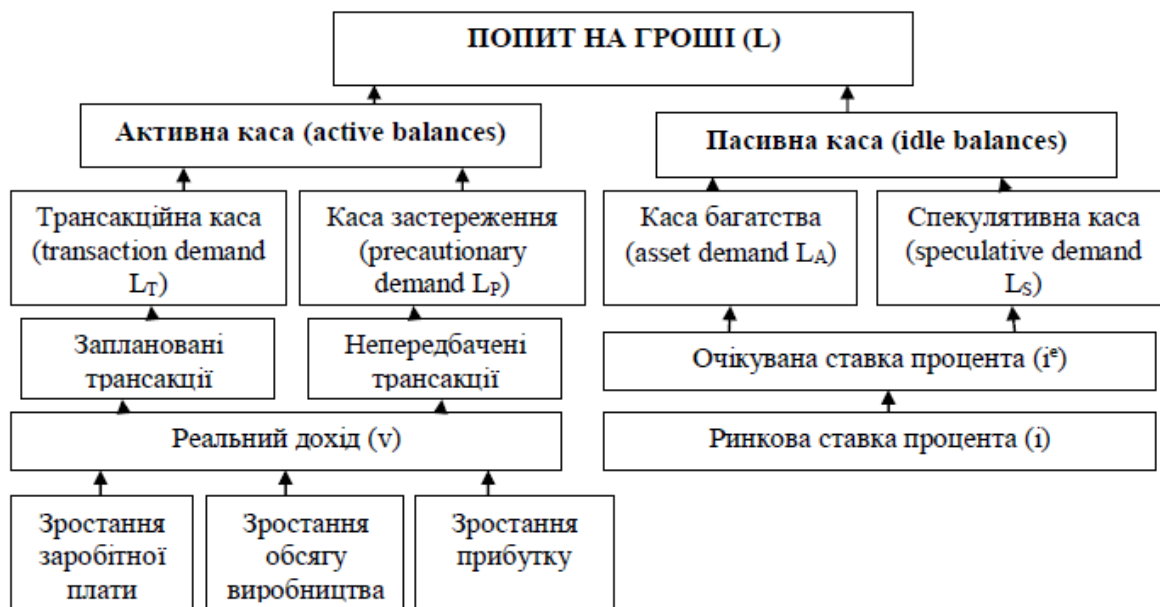

Рис. 1.1. Кейнсіанський попит на гроші [21]

Загалом транзакційний компонент попиту на гроші визначається рівнем операцій з купівлі споживачами товарів і характеризується відсутністю синхронізації витрат і отримання виплат споживачами. Кейнс вважав, що кількість цих операцій пропорційна до доходів споживачів, які у свою чергу пропорційні ВВП. Отож, обсяг транзакційного попиту на гроші залежить від величини реального доходу, який визначається виробничими факторами (ріст заробітної плати, виробнича функція, максимізація прибутку).

Окрім того, економічні суб'єкти схильні зберігати гроші («тримати касу») не лише для забезпечення поточних угод, але і для

зберігання майнових цінностей або багатства. Втім, якщо макроекономічний ринок функціонує при позитивній процентній ставці ($i > 0$), то чому ж економічні суб'єкти частину свого доходу утримують у вигляді грошей, які не додають проценту, а не вкладають ці гроші, до прикладу, в цінні папери, які здатні принести дохід у вигляді проценту? Причина полягає саме у невизначеності майбутньої ставки процента, оскільки саме при такій ставці економічні суб'єкти отримують можливість здійснювати спекулятивні операції з надією отримання прибутку. При цьому кожен економічний суб'єкт оцінює можливий зиск індивідуально та суб'єктивно.

Таким чином, попит на гроші за трансакційним та застережним мотивами формує активну касу, оскільки пов'язаний з функцією грошей як засобу обігу. На відміну від цього попит на гроші за мотивами багатства та спекулятивному мотиву пов'язаний із функцією грошей як засобу нагромадження і утворює пасивну касу (*idle balances*). Активна каса суб'єктів економіки безпосередньо залежить від доходу та не залежить від процентної ставки. З іншого боку, пасивна каса, навпаки, залежить від процентної ставки і не залежить від доходу.

Як видно із рис. 1.1, деякі дослідники окрім попиту за спекулятивним мотивом, виокремлюють попит за мотивом багатства або за майновим мотивом (*asset demand*). Попит на гроші за мотивом багатства – це схильність економічних суб'єктів утримувати гроші в самій ліквідній формі при низькій, але фіксованій процентній ставці. У такому випадку спекулятивний мотив трактується певною мірою інакше, тобто – це схильність економічних суб'єктів тримати гроші для придбання високодохідних цінних паперів з нефіксованою процентною ставкою, але із більш високим ризиком (корпоративні цінні папери, похідні фінансові інструменти тощо).

Слід зауважити, що розглянуті теорії попиту на гроші не можна вважати всеосяжними. До прикладу, рис. 1.2 ілюструє основні параметри попиту на гроші, базуючись на механізмі основної

макроекономічної тотожності згідно витратного підходу, а саме: розраховує витрати різних груп, які беруть участь в економіці.

Так, основні параметри попиту на гроші можна визначити за формулою:

$$Y = C + G + I + N_E, (1)$$

де, C - приватні витрати на споживання, або споживчі витрати. Споживчі витрати є найбільшим компонентом ВВП, на які припадає понад дві третини ВВП США. Таким чином, споживчі настрої мають значний вплив на економічне зростання. Високий рівень довіри вказує на те, що споживачі готові витратити кошти, тоді як низький рівень довіри відображає невизначеність щодо майбутнього та небажання витратити кошти.

G - державні споживчі витрати та валові інвестиції. Державні витрати мають особливе значення як компонент ВВП, коли різко скорочуються як споживчі витрати, так і інвестиції бізнесу, як, наприклад, після рецесії.

I - приватні внутрішні інвестиції, або капітальні витрати. Інвестиції бізнесу є найважливішим компонентом ВВП, оскільки він збільшує виробничі потужності та збільшує зайнятість.

N_E - чистий експорт, розрахований як загальний експорт мінус загальний імпорт ($N_E = \text{експорт} - \text{імпорт}$). Товари та послуги, які виробляє економіка, які експортуються в інші країни, менше імпорту, що ввозяться складає чистий експорт. Надлишок чистого експорту підвищує ВВП в країнах, в той час як хронічний дефіцит є гальмом ВВП. Всі витрати, що надаються підприємствами, розташованими в країні, навіть якщо вони виробляються іноземними компаніями, що працюють в країні, включаються до розрахунку.

Тут лише зазначимо, що дана схема передбачає взаємодію численних категорій мікро- та макроекономіки, а також інституційні фактори.

Власне у цій схемі особливої уваги заслуговує акселератор (лат. – прискорюю), який вказує на безпосередній зв'язок між зміною попиту і спричиненою ним значно більшою зміною інвестицій. У ширшому плані акселератор відображає співвідношення приросту інвестицій і

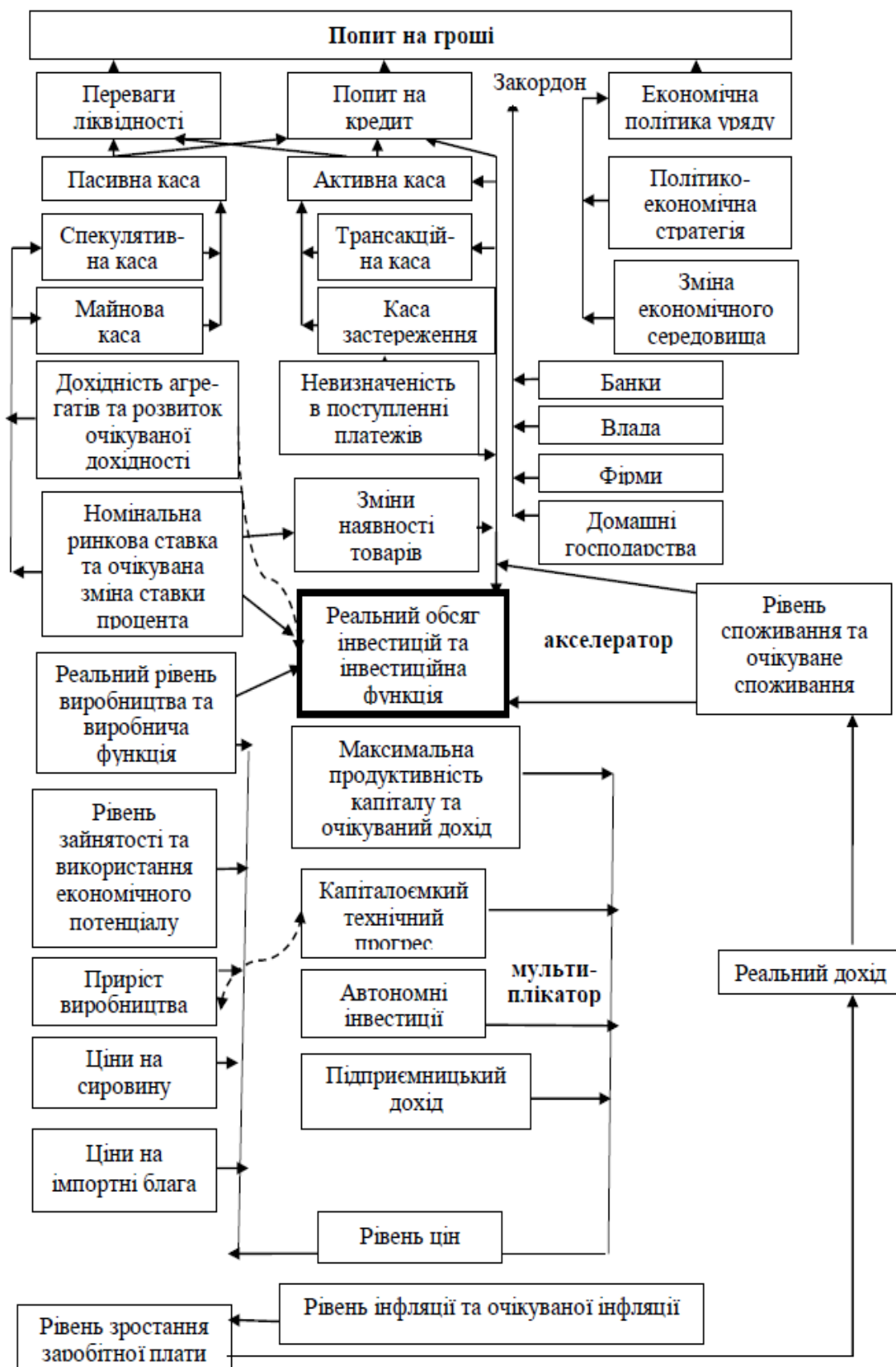

Рис. 1.2. Механізм попиту на гроші [21]

зумовленого ним приросту національного доходу, готової продукції або споживчого попиту. Модель акселератора дозволяє стверджувати [25], що капіталовкладення національного господарства зростають при збільшенні обсягів випуску валового внутрішнього продукту та зменшуються – при його зниженні. Це припущення уявляється доцільним, оскільки підвищення попиту на товари та послуги спонукає національну економіку збільшувати обсяги виробництва і породжує у суб'єктів господарювання надію щодо зростання попиту на товари і послуги у майбутньому.

Окрім того, головною ключовою тезою, яку покладено до загальної теорії Дж. М. Кейнса, є теза про вирішальну роль капіталовкладень у визначенні загального показника зайнятості. Зростання капіталу приводить до збільшення національного доходу, залучає до виробництва додаткових робочих, збільшує зайнятість населення і покращує соціально-економічний стан у державі. Такий ефект в економічній теорії має назву ефекту мультиплікатора [9, с.211]. Його сутність полягає в тому, що збільшення капіталовкладень спричинює збільшення національного доходу суспільства на величину більшу, аніж первинне зростання капіталовкладень.

Таким чином, мотиви попиту на гроші є традиційним об'єктом наукових досліджень та дискусій. Окрім того, при дослідженні попиту на гроші вкрай важливим є розмежування понять: «попит на гроші», «мотиви попиту на гроші» та «чинники формування попиту на гроші». Власне значення поняття «мотив» пов'язане із прагненнями, які стимулюють або визначають певні дії. З іншого боку, грошовий попит визначають мотиви економічних агентів володіти грошима для виконання певної функції, що властива грошам.

Саме ж розуміння попиту на гроші пов'язане зі сформованими мотивами володіти певним запасом грошей за визначених економічних умов. У формуванні певного виду попиту на гроші можуть використовуватися різні мотиви попиту. «Чинники формування попиту на гроші» окреслюють причини, що впливають на попит на гроші. За таких обставин, попит на гроші формується з

потреби у грошах для забезпечення достатнього рівня платоспроможності і ліквідності у ділових стосунках та платежах за комерційними угодами і, окремо, з потреби у грошах для здійснення заощаджень. На рис. 1.3 продемонстровано функціональну залежність попиту на гроші від чинників.

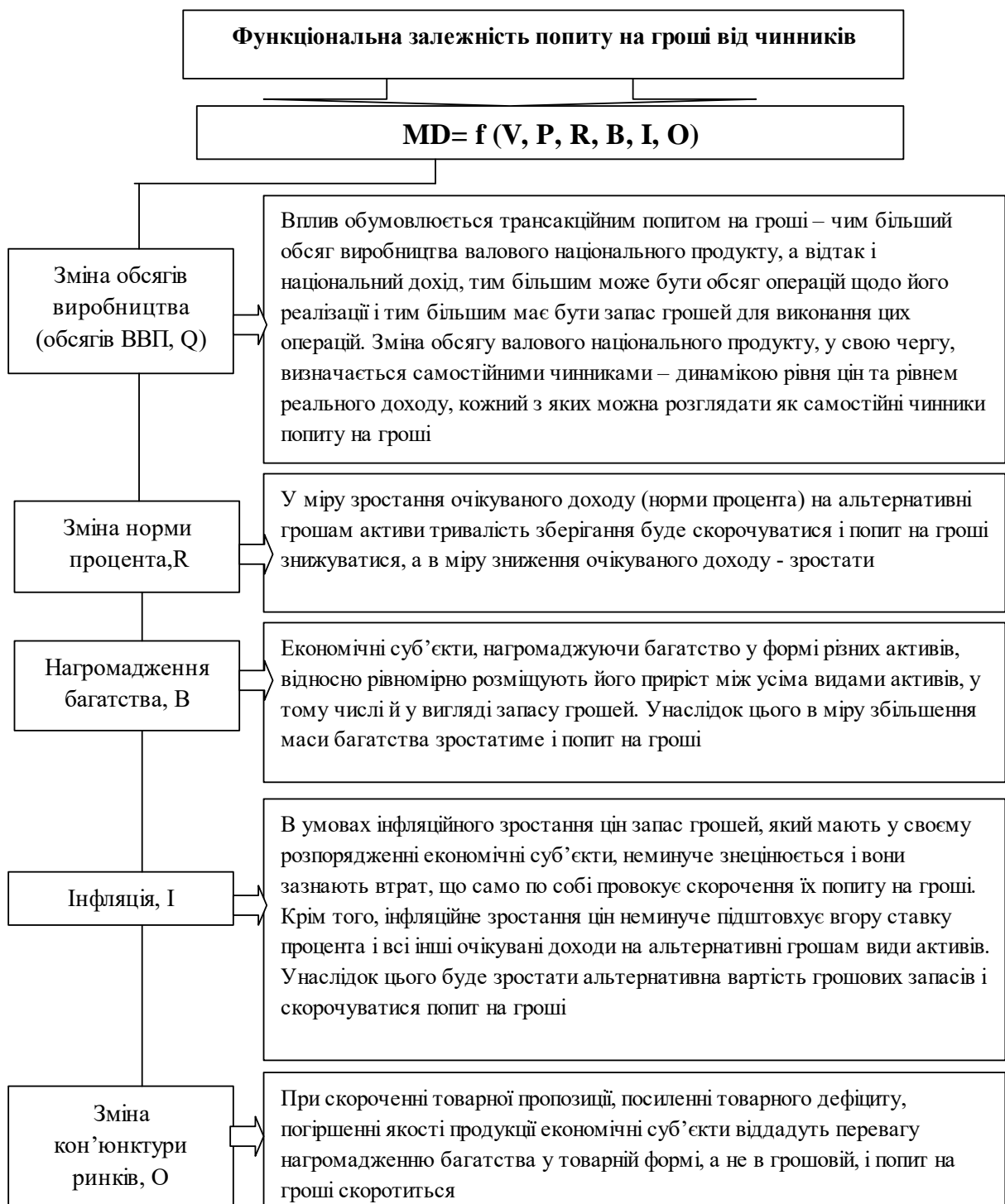

Рис. 1.3. Взаємозалежність мотивів та чинників попиту на гроші

Зміна будь-якого чинника впливу змінює мотиви попиту на гроші та структуру розподілу доходу. За економічним змістом попит на гроші є попитом на реальні грошові залишки, що є величиною грошових залишків із врахуванням їх купівельної спроможності. З урахуванням сучасних показників впливу на попит існує така формула визначення попиту на гроші:

$$MD = f(V, P, R, B, I, O) \quad (2),$$

де V - реальний обсяг ВВП; P - середній рівень цін; R - рівень очікуваного доходу за альтернативними грошовими активами; B - обсяг багатства; I - рівень інфляції; O - очікувані зміни ринкової кон'юнктури: (+) - пряма залежність; (-) - обернена залежність.

Окрім теоретично виокремлених, в Україні, в умовах турбулентності економічного середовища, у процесі формування попиту на гроші є свої особливості, оскільки на нього чинять вплив ряд специфічних факторів, а саме: 1) орієнтацію економіки на імпорт товарів (спричиняє попит на валюту); 2) нерозвиненість фондового ринку, який не дає повноцінних еквівалентів (цінних паперів) грошам; 3) низьку довіру до банківської системи, що призводить до зростання обсягів готівки та скорочення швидкості обігу грошової маси; 4) недостатньо ефективну монетарну політику держави, яка спричиняє зниження мотивації і можливостей заощадження; 5) зростання ролі тіньового сектору, що спричиняє надмірний попит на світові валюти і розширення масштабів товарообмінних операцій.

Отже, трансакційний попит на гроші визначається обсягом як особистого, так і виробничого споживання. У цілому в суспільстві він являє собою сукупність готівки і грошей на поточних рахунках, які необхідні для оплати послуг та товарів. По суті, цей попит на гроші пов'язаний з обсягом номінального валового внутрішнього продукту (ВВП). Своє найбільш повне кількісне віддзеркалення сукупний попит на гроші знаходить в агрегаті $M1$.

З іншого боку, одним із основних макроекономічних показників, що характеризує ступінь забезпеченості економіки грошима, необхідними для здійснення платежів і розрахунків, та відображає забезпеченість процесів виробництва та споживання відповідною

грошовою масою виступає монетизація економіки. Загалом це інтегральний показник, який відображає довіру суспільства до національної валюти, він виступає основним фактором динаміки попиту на реальні гроші, який, у свою чергу, залежить від ступеня довіри суб'єктів економіки до національної грошової одиниці.

Післякризовий етап розвитку української економіки супроводжується спадним трендом показника монетизації. Так, станом на початок 2021 р. рівень монетизації складав 44% ВВП, тоді як на кінець року – 38% ВВП. Серед причин є те, що, незважаючи на фінансові потреби реального сектора, Національний банк України реалізує політику інфляційного таргетування, яка призводить до стиснення грошей в обігу.

Слід наголосити, що диспропорції грошового обігу в Україні пов'язані із незбалансованою структурою грошової пропозиції, коли зростання грошової маси в обігу здійснюється за рахунок випуску коштів НБУ через фондний та валютний канали, канал рефінансування та викупу ОВДП під цінні папери уряду. Тривалий час основним каналом випуску грошей в обіг був валютний канал, що обумовлювалося станом платіжного балансу – за припливу спекулятивних капіталів або значних обсягів надходжень експортної виручки емісія грошової маси зростала, що призвело до зростання рівня доларизації вітчизняної економіки. Це пов'язано із високим рівнем недовіри до національної грошової одиниці та вітчизняної банківської системи, що спонукає населення нагромаджувати готівкову валюту.

Потрібно зауважити, що високий показник співвідношення обсягу готівки в обігу до ВВП в Україні пов'язаний з тим, що українці традиційно віддавали перевагу готівці, а не безготівковим розрахункам. Усталений стереотип, що оплата готівкою – це швидше і зручніше, залишається головним бар'єром для розвитку безготівкового грошового обігу. Більш активне використання безготівкових грошей стримує і низька поінформованість громадян про безпеку транзакцій.

Крім того, значна частка готівки в загальній масі грошей обумовлюються і певними об’єктивними чинниками (рис. 1.4), хоча обсяг і структура грошової маси має велике значення для забезпечення стабільності грошового обігу й поступального розвитку грошового ринку. У розвинутих країнах світу частка готівки в структурі грошової маси не перевищує 4-7 %, тоді як в Україні майже четверта частина грошової маси обертається поза банками і не контролюється вітчизняною банківською системою.

Саме коригування обсягу готівки з боку центрального банку дає змогу підтримувати в необхідних співвідношеннях агрегати грошової маси. В цьому зв’язку, в Україні кількість готівки в обігу (грошовий агрегат M0) постійно збільшується. За шість років, з 2013 р. по 2018 р., вона зросла на 125852 млн. грн., з 237777 млн. грн. у 2013 р. до 363629 млн. грн. у 2018 р. За даними НБУ, обсяг готівкових коштів в обігу поза банками в 2020 році збільшився на 131,3 млрд грн (+34,2%) - до 515,7 млрд грн. [5].

Це свідчить про те, що готівка, як і раніше, є головним інструментом під час здійснення роздрібних платежів, а також говорить про більшу довіру до готівки з боку населення.

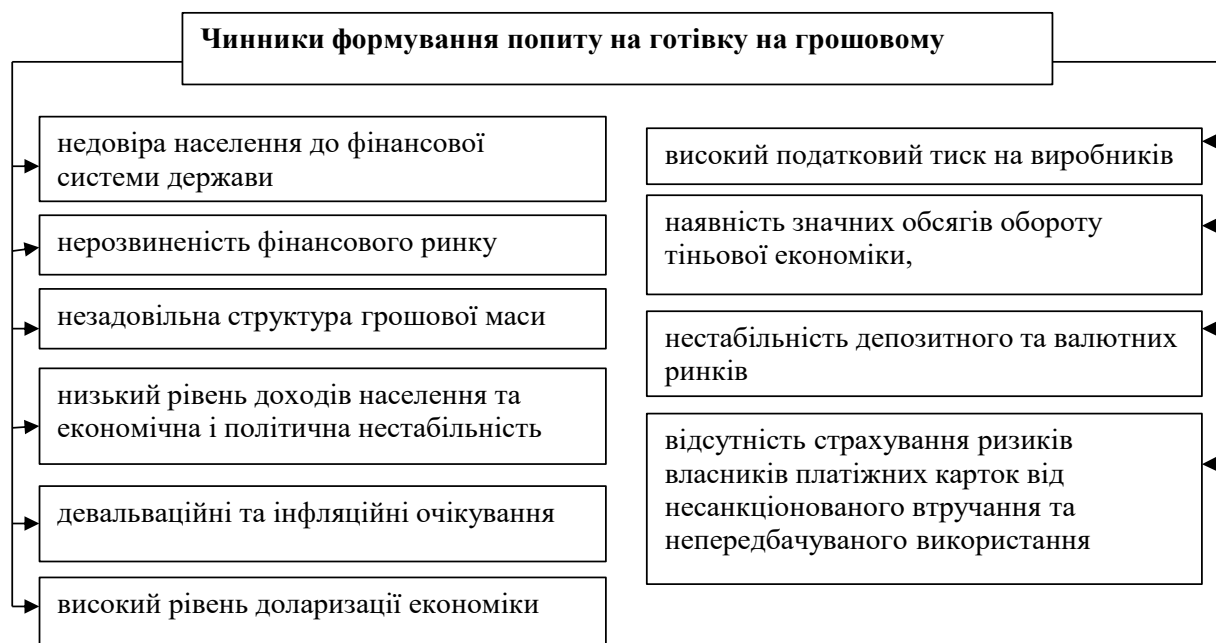

Рис. 1.4. Чинники формування попиту на готівку на грошовому ринку України

З метою зниження негативних впливів виокремлених вище чинників формування надмірного попиту на готівкові кошти суб'єктів грошового ринку, ще в 2016 р. Національний банк України озвучив мету скорочення обсягу готівки в обігу з 14,2% ВВП у 2015 р. до 9,5% ВВП у 2020 р. Повсюдне впровадження безготівкових платежів може допомогти вирішити ключове для України питання – скорочення обсягу тіньової економіки [12].

Основою формування застережного мотиву на гроші є бажання суб'єктів економіки здійснювати свої платежі у випадку непередбачених витрат, які вимагають створення страхових грошових запасів. Цей мотив конкретизує положення класиків про те, що попит на гроші зумовлений їхньою платіжною функцією і знаходиться в прямій залежності від доходу. Зниження мотивації і можливостей до заощадження можуть призвести до колективної паніки та економічних шоків. Прикладом цього може бути: спрямування грошових коштів на валютний ринок в передкризових очікуваннях; зменшення споживання та нарощення заощаджень без подальшого їх розміщення у період кризи для суб'єктів економіки з достатнім рівнем доходів; збільшення рівня споживання продуктів харчування, порівняно з іншими витратами; витрачання заощаджень на поточні потреби – для економічних суб'єктів, що мають доходи на рівні прожиткового мінімуму.

Негативні наслідки суспільно-політичних та економічних подій в Україні в останні роки найбільшою мірою відображає динаміка валютних вкладів. Зокрема, лише за 2014 р. банківський сектор втратив порівняно з 2013 р. понад 9 млрд. дол. США, або 40 % валютних вкладів фізичних осіб. Протягом 2015 р. додаткові втрати банками валютних вкладів становили майже 5 млрд. дол. США. І лише у 2016-2019 рр. падіння валютних вкладів населення зупинилось.

Як уже зазначалося, спекулятивний компонент попиту на гроші розглядається як чутливий до процентних ставок, а також до очікувань відносно майбутньої динаміки процентних ставок. За умов нерозвиненості фондового ринку в Україні, який не дає повноцінних

еквівалентів (цінних паперів) грошам, при визначенні спекулятивного мотиву попиту на гроші необхідно, насамперед, враховувати динаміку номінальних та реальних процентних ставок.

За таких обставин саме облікова ставка є інструментом центрального банку для кредитування банківської системи, виступає орієнтиром банківської системи для кредитування всієї економіки і ціною пропозиції для задоволення попиту на гроші. Також логічно сказати, що попит на гроші з боку банківської системи є похідним від попиту всієї економіки на гроші. Банківська система активно бере участь у створенні ВВП, шляхом рефінансування банків через облікову ставку. Зауважимо, що відносини між НБУ і банківською системою по відношенню до фінансових ресурсів є закритим первинним грошово-кредитним ринком. НБУ аналізує потенційний попит на гроші, пропонує грошову масу і встановлює облікову ставку для регулювання кількості грошей в обігу.

Облікова ставка і грошова маса є взаємозалежними величинами, оскільки гроші емітуються НБУ через банківську систему за ціною облікової ставки. Інакше кажучи, можна виявити залежність між грошовою масою і обліковою ставкою за допомогою коефіцієнта кореляції, тому що між ними апіорно існує взаємозв'язок.

Відтак наджорстка процентна політика Національного банку призводить до зростання привабливості вкладення банками коштів у державні цінні папери (ОВДП і депозитні сертифікати НБУ), розвитку споживчого кредитування (що стимулює імпорт споживчих товарів, погіршуючи платіжний баланс), а отже до віддалення банківської системи від потреб вітчизняних виробників та української економіки в цілому. Крім того, зважаючи на особливості інфляції в Україні, високі процентні ставки не здатні запобігти зростанню цін, а пригнічення виробництва через нестачу кредитних ресурсів, навпаки, має проінфляційний характер.

Звичайно, можна зауважити, що центробанк повинен здійснювати незалежну політику, а боротьба НБУ за довіру населення буде потуранням популізму. Водночас населення є одним з основних постачальників капіталу на фінансовий ринок і споживачем кредитів

на розвиток малого та середнього бізнесу. За розрахунками, до 80 млрд. дол. США в Україні зберігається поза банками. Значна їх частка перебуває на руках у населення. Виключивши цю ланку із фінансово-кредитного механізму, економіка країни втрачає потужний ресурс для зростання, а коло учасників банківського ринку звужується [3].

Отож, дослідження основних детермінант формування попиту на гроші, дозволяє дійти до певних узагальнюючих висновків.

По-перше, особливістю грошового ринку в Україні є значний рівень інфляційних процесів, які викликані невваженою грошово-кредитною політикою та неадекватними темпами зростання ВВП і доходів населення. Високий рівень інфляційних ризиків змушує споживачів зберігати кошти в альтернативних активах, які є менш ризикованими, ніж готівка. Це в свою чергу змінює параметри залежності обсягу попиту на гроші від розмірів ВВП.

У зв'язку з розвитком інфляційних процесів в Україні послаблюється функція гривні як засобу нагромадження, як наслідок – споживачі надають перевагу збереженню коштів у формі іноземної валюти, нерухомості, дорогоцінних металів тощо. Через інфляцію деформуються не тільки співвідношення між попитом на гроші та ВВП, а й еластичність попиту відносно норми процентна. Зростаюча інфляція ускладнює встановлення позитивної норми реального відсотка, що робить капіталізацію активів дуже ризиковою.

По-друге, в умовах мінливого економічного середовища в Україні ринкова інфраструктура є малорозвинутою. У зв'язку з цим можливість зберігання коштів у вигляді фінансових активів значно ускладнюється і спрацьовує ефект заміщення у тому ж напрямі, що й високі інфляційні очікування. Навіть у періоди, коли реальний процент характеризується достатньо позитивним значенням, економічні суб'єкти не мають можливості швидко і надійно трансформувати свій запас грошей у запас дохідних активів. Це істотно послаблює еластичність попиту на гроші від процентна, призводить до надмірного накопичення грошей у готівковій формі.

Нерозвинена структура фінансового та грошового ринку призводить до того, що регулювання цих ринків стає дуже складним. Окрім того, в Україні немає культури здійснення комунікацій з громадськістю з питань, пов'язаних з розвитком інфляційних процесів. У нашій країні ще не сформовано належного апарату впливу на інфляційні очікування суб'єктів господарювання, тому часто необдумані заяви політичних діячів спричиняють різкі зміни обсягу попиту на гроші на вітчизняному ринку.

По-третє, структура багатства та особистого споживання українців істотно деформує еластичність попиту за обсягом ВВП і нормою процента. В умовах перехідної економіки структура особистого споживання характеризується відносно низькою часткою попиту на товари довгострокового споживання та переважанням витрат на продовольчі продукти та предмети першої необхідності. З огляду на це в умовах зростання грошових доходів розподіл грошей між трансакційними витратами та заощадженнями стає непропорційним і структура попиту на гроші деформується.

По-четверте, формування попиту на гроші за класичними схемами в умовах української економіки неможливе у зв'язку з великою часткою тіньової економіки та так званого чорного ринку. Ці явища у вітчизняній економіці викликають появу нових мотивів і цілей нагромадження грошей, тому попит формується у викривленій залежності від ВВП та інших факторів.

По-п'яте, Україна має дуже нестабільний товарний ринок, який характеризується постійним коливанням цін і зміною пропозиції якісного товару. Відповідно до цього попит на гроші на українському ринку не може формуватися стабільно в умовах радикальних і швидких змін у ринкових та цінових очікуваннях.

По-шосте, українська економіка характеризується великою недовірою до національної валюти з боку населення. Звісно, велику роль у формуванні такого становища відіграє інфляція. Недовіра до гривні провокує зменшення попиту на готівкові гроші та непропорційне збільшення зберігання активів у вигляді депозитів, цінних паперів чи іноземної валюти.

Таким чином, можна стверджувати, що формування попиту на гроші в умовах українського ринку зумовлюється особливостями перехідної економіки країни та нестабільністю політичних і соціально-економічних факторів. Водночас, вищевказане свідчить про наявність значних диспропорцій у розвитку вітчизняної грошово-кредитної системи, зокрема грошового обігу. Зауважимо, що однією із причин наростання дисбалансів грошового обігу стало зниження ефективності виконання гривнею окремих функцій. Зокрема, йде мова про послаблення ефективності функції міри вартості та посилення функції засобу обігу і платежу, що проявилось у критичному нарощуванні незабезпеченої товарами грошової маси у докризовий період, коли банківські інституції активно збільшували споживче кредитування, а темпи приросту монетарних агрегатів в Україні прискорилися, незважаючи на уповільнення темпів економічного зростання.

1.3. Оцінка стану платіжного балансу як основи зовнішньоекономічної збалансованості і стабільності валютного ринку

В сучасний період виняткової уваги потребують відносини країн у міжнародному світовому просторі. Поточний етап розвитку економіки світу характеризується подальшим поглибленням процесів глобалізації, міжнародні економічні відносини країн виходять на перший план та потребують виняткової уваги, а відтак збалансованість та стабільність валютного ринку країн набуває все більшої важливості. Відносини країн у міжнародному світовому просторі знаходять відображення у платіжному балансі країни. Платіжний баланс країни є надзвичайно інформативним, що дозволяє використовувати наведену в ньому інформацію для аналізу економічної ситуації, що склалася в країні, а відтак, розробляти та реалізовувати адекватну макроекономічну політику держави.

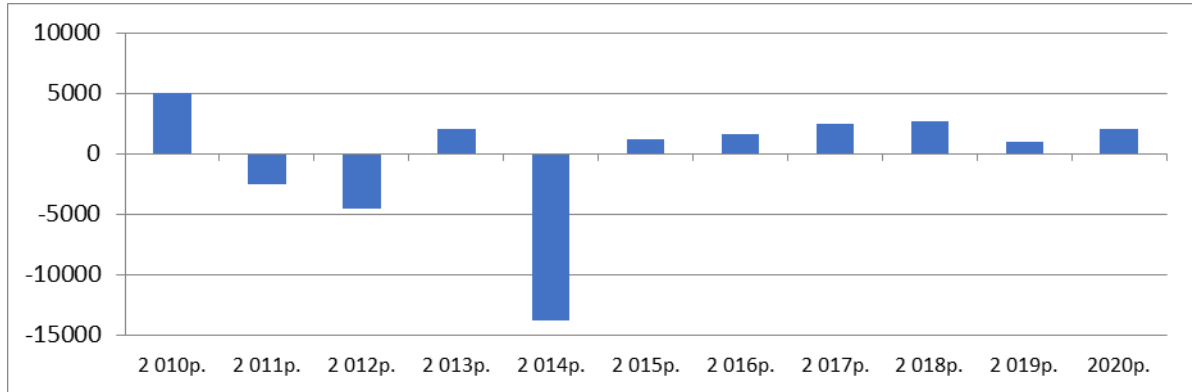
Платіжний баланс країни надає можливість отримати уявлення про масштаби реальних і фінансових потоків між даною країною та іншими країнами світу, характеризує роль країни як експортера або

імпортера на міжнародному ринку товарів і послуг. Набір даних, що містяться у платіжному балансі дає можливість визначити баланс зовнішньої заборгованості, який являє собою іноземні активи і пасиви країни на певний момент часу. Дані платіжного балансу про динаміку золотовалютних резервів дозволяють судити про доцільність підтримки тієї чи іншої системи обмінного курсу, прогнозувати найближчі тенденції на валютному та грошовому ринках. За динамікою і обсягом прямих іноземних інвестицій можна оцінити інвестиційний клімат в країні.

Дослідження платіжного балансу держави, визначення динаміки за основними фінансовими та торговими потоками залишається актуальним, оскільки саме на основі отриманих даних можна зрозуміти в якому напрямку потрібно проводити регулювання платіжного балансу з метою досягнення зовнішньоекономічної збалансованості і стабільності валютного ринку, а також досягнення основних макроекономічних цілей держави. Теоретичні і практичні аспекти проблем та принципів формування платіжного балансу досліджувались у працях провідних вітчизняних та зарубіжних авторів, однак, враховуючи тенденції глобалізації фінансових ринків та економічних відносин в цілому, дослідження стану та рівноваги платіжних балансів залишаються актуальними. Тому важливим є дослідження стану платіжного балансу України за останні роки та аналіз основних факторів впливу на платіжний баланс країни на найближчу перспективу. Для цього потрібно: провести аналітичну оцінку основних статей платіжного балансу України; дослідити основні фактори впливу на платіжний баланс України та обґрунтувати рекомендації щодо економічної політики держави та покращання стану платіжного балансу.

Платіжний баланс є одним з об'єктів державного регулювання, а відтак врівноваження балансу міжнародних розрахунків є важливим завданням економічної політики держави поряд із забезпеченням високих темпів економічного зростання, боротьбою з інфляцією та безробіттям. Регулювання платіжного балансу державою представляє собою сукупність економічних заходів, зокрема валютних, фінансових, грошово-кредитних, спрямованих на формування основних статей платіжного балансу.

Проаналізуємо основні зміни у платіжному балансі України за останні роки (рис. 1.5).

**Рис.1.5. Зведений платіжний баланс України,
млн.дол. США [15, 16, 17]**

Як показує рис. 1.5 впродовж аналізованого періоду зміни зведеного платіжного балансу відрізняються нестабільністю та різкими змінами. Лише починаючи з 2015 року тенденція набуває відносної стабільності та демонструє позитивне сальдо зведеного платіжного балансу. Дослідження окремих рахунків платіжного балансу показали, що за останні роки рахунок поточних операцій зводився з дефіцитом, причому його частка у ВВП країни зростає, так станом на жовтень 2019 року це 5,1% від ВВП, за підсумками 2018 року це 3,4% від ВВП, а у 2017 році така частка становила 2,2% від ВВП. За досліджуваний період лише 2020 рік продемонстрував позитивне сальдо рахунку поточних операцій, (5267 млн.дол.США) [16].

Рахунок операцій з капіталом платіжного балансу охоплює всі операції, що включають одержання або оплату капітальних трансфертів між резидентами і нерезидентами, а також операції з придбання або реалізації нефінансових активів. Сумарне сальдо поточного рахунку та рахунку операцій із капіталом демонструє або чисте кредитування або чисте запозичення. За підсумками 2018 року відбулось чисте запозичення від зовнішнього світу, що становило 4,5 млрд дол. США. Вже у 2019 року чисте запозичення від зовнішнього світу становило 4,1 млрд дол. США, а у 2020 році – чисте кредитування становило 5264 млрд.дол.США [16].

Фінансовий рахунок відображає всі операції, у результаті яких відбувається перехід прав власності на зовнішні фінансові активи та вимоги країни або виникнення та погашення фінансових зобов'язань між резидентами та нерезидентами за звітний період.

Розглянувши стан фінансового рахунку впродовж останніх років спостерігаємо наступну ситуацію: в 2018 році фінансовий рахунок відображав наявність зобов'язань на суму 9,272 млрд.дол.США. та збільшення зобов'язань у 2019 році до 10,066 млрд.дол.США. У 2020 році фінансовий рахунок вже зведений з профіцитом в 3,274 млрд.дол.США. Попри позитивну тенденцію, слід зазначити, що чистий приплив прямих іноземних інвестицій у 2020 році оцінено в 58 млн.дол.США, тоді як портфельні інвестиції становили 829 млн.дол.США [16].

Отже, загалом в 2020 рці зведений платіжний баланс сформувався з профіцитом майже 2,0 млрд.дол.США (у 2019 році – біля 6,0 млрд.дол.США). Формування профіциту зведеного балансу разом з чистим залученням від МВФ (975 млн доларів) зумовили зростання міжнародних резервів до 29,1 млрд.дол.США, що забезпечує фінансування імпорту майбутнього періоду протягом 4,8 місяця. Резервні активи в будь-який час можуть бути використані для прямого фінансування дефіциту платіжного балансу або для здійснення інтервенцій на валютному ринку.

Враховуючи важливу роль платіжного балансу для оцінки стану економіки країни та здійснення правильного вибору інструментів державної політики для врівноваження платіжного балансу, слід адекватно оцінювати ті фактори, що можуть призвести до його розбалансованості в ту чи іншу сторону, тобто до збільшення дефіциту або активного сальдо. Розглянемо фактори, які мали плив на стан платіжного балансу України. По-перше, рівень інфляції в країні, що може негативно вплинути як на баланс поточних операцій, так і на баланс операцій з капіталом і фінансовими інструментами. Розглянемо вплив внутрішньої інфляції на стан платіжного балансу України за останні роки (рис. 1.6).

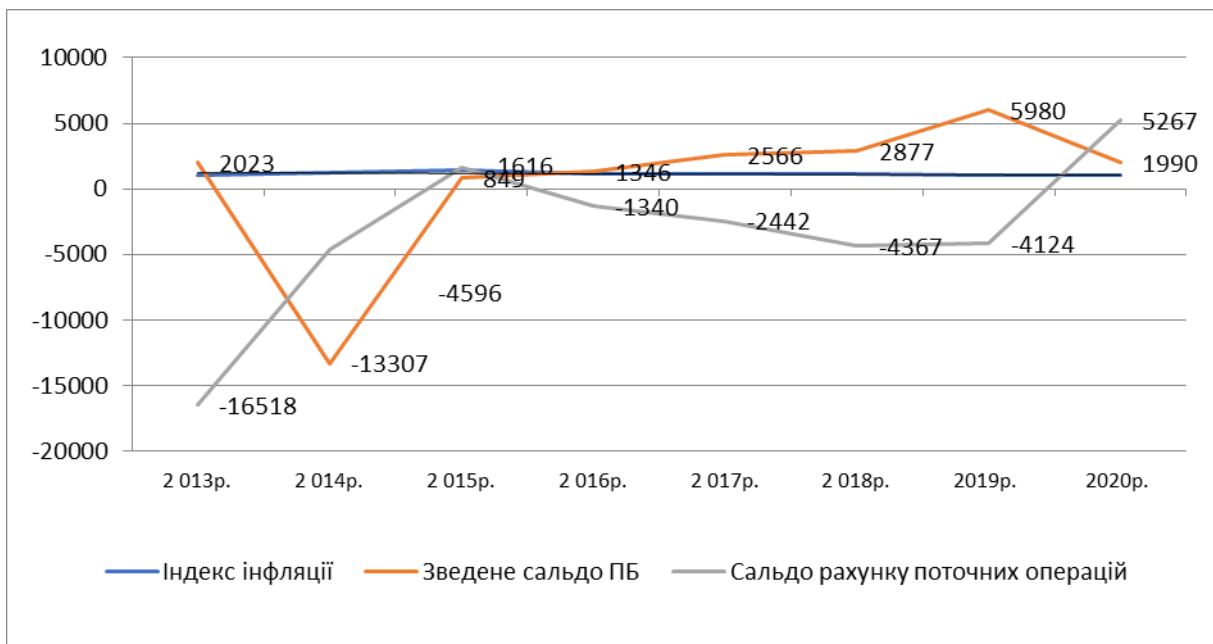

Рис. 1.6. Інфляція і сальдо платіжного балансу України за період 2013-2020 рр. [2, 16, 17]

Як відомо, останні роки Національний банк України проводить політику таргетування інфляції, однак при наявності відносно стабільної ситуації з внутрішньою інфляцією на стан платіжного балансу це не справляло відчутного впливу, що демонструє рис. 1.6. Проте, стабільність національної валюти визначається не тільки рівнем інфляції в країні (що демонструє внутрішню стабільність національної грошової одиниці), а також рівнем обмінного курсу національної валюти, який показує зовнішню стабільність національних грошей. Це означає, що зміни обмінного курсу також можуть мати вплив на платіжний баланс країни (рис. 1.7).

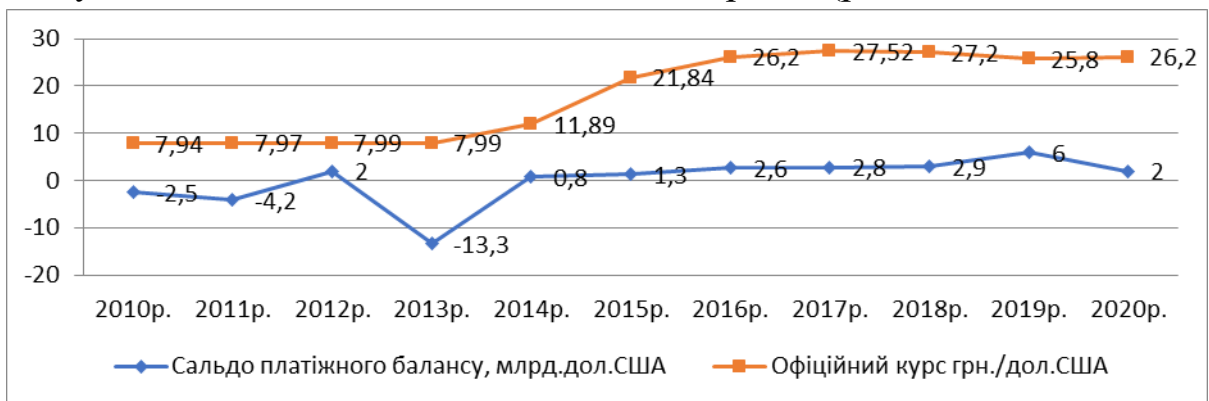

Рис. 1.7. Вплив обмінного курсу на платіжний баланс України [2, 16, 17]

Як демонструє рис. 1.7. нестабільність національної грошової одиниці ускладнює експорт товарів і заохочує імпорт та негативно впливає на стан платіжного балансу. Періоди курсової стабільності, незалежно від рівня обмінного курсу, навпаки показали відносно стабільну ситуацію з платіжним балансом країни.

Державні витрати і величина бюджетного дефіциту є тим фактором, що може визначати масштаби зовнішніх запозичень уряду і, відповідно, показувати приплив валюти за фінансовим рахунком, а також виплати валютних коштів на обслуговування зовнішнього боргу, що показується у балансі доходів. Так в Україні впродовж 2019-2020 років спостерігався дефіцит державного бюджету, що визначало пошуки альтернативних джерел покриття цього дефіциту та визначало розширення державних запозичень. Крім того, обсяги державних витрат, що суттєво позначаються на стані платіжного балансу, визначаються ще і такими складовими як: військовий конфлікт на Сході країни; виплати за кредитами міжнародних організацій. Фактором впливу також можна вважати наявність державног боргу (рис. 1.8), а також його співвідношення до міжнародних резервів країни.

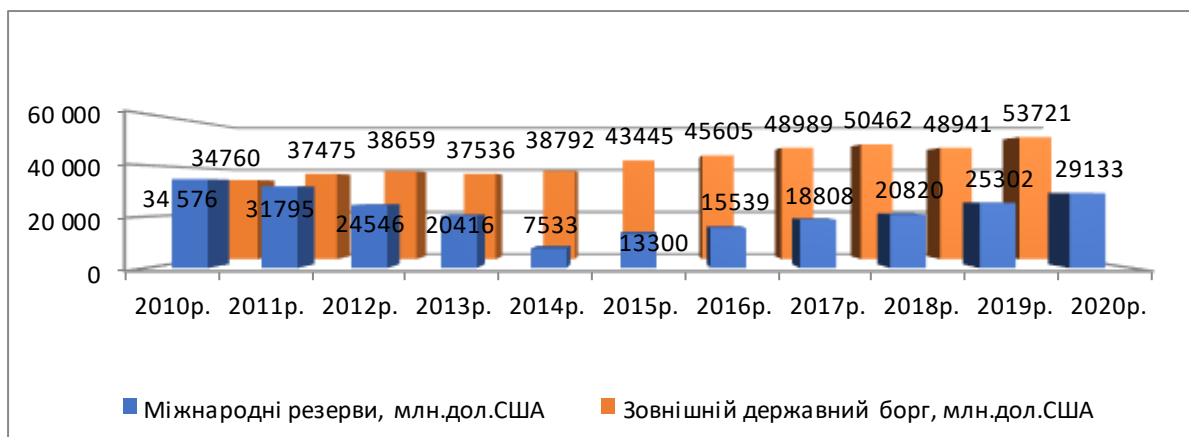

Рис. 1.8. Зовнішній борг України та обсяги міжнародних резервів[16]

Зовнішній державний борг країни представляє собою заборгованість держави за залученими із-за кордону коштами у вигляді позик і кредитів іноземних банків та міжнародних фінансових установ, а також відсоткам, що сплачуються за такими позиками, а

також коштами, отриманими шляхом розміщення на міжнародних ринках державних цінних паперів. Державний зовнішній борг є частиною валового зовнішнього боргу країни. Станом на кінець 2020 року Державний зовнішній борг України становить 42,5% від валового зовнішнього боргу. Однак, якщо порівняти зовнішній державний борг України з наявними у неї золотовалютними резервами ситуація представляється вкрай песимістична. Зовнішній державний борг впродовж останніх років хронічно випереджає валютні резерви України, і на 31 грудня 2020 року він компенсувався ними лише на 54,2 %. При такій ситуації занепокоєня викликає рівновага валютного ринку.

Ще одним важливим фактором є структура національного господарства, що визначає частку продукції експортоорієнтованих підприємств у загальній величині ВВП країни. Чим нижчою є така частка, тим більша потреба в імпорті товарів, необхідних для суспільного відтворення, що визначає дефіцит торгового балансу. Те ж саме стосується і пропозиції послуг, орієнтованих на зовнішнього споживача. Отже низька частка експортної продукції у структурі національного господарства показує його слабку інтегрованість у світову економіку, а відтак зумовлює ріст дефіциту за балансом поточних операцій.

Україна переживає великі зміни у структурі своєї економіки. Провідне місце в економіці поступово займає сільське господарство, харчова промисловість, виробники устаткування та сектор ІТ, а значення важкої промисловості знижується. Загалом, у 2020 році, за даними Держстату підсумки діяльності підприємств за видами економічної діяльності були наступні: прибуток одержало 82,6 % підприємств, який становив 107,9 мільярда гривень; зі збитком закінчили – 17,4% підприємств, сума якого склала 26,8 мільярда гривень.

Найбільший прибуток за підсумками 2020 року отримали підприємства сільського господарства – 81,1 мільярда гривень. Серед галузей-лідерів прибутковості – підприємства фінансової та страхової діяльності; ремонту автотранспортних засобів; охорони здоров'я та

надання соціальної допомоги; транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності; інформації та телекомунікацій. Значна частина українського внутрішнього валового продукту (ВВП) виробляється сектором послуг. Останні роки на цей сектор економіки припадало 50,3% ВВП [7]. Слід зазначити, що за останні десять років ця частка залишалася досить стабільною, наприклад у 2007 році вона становила 52,8%.

Серед ознак кризових явищ є те, що великих збитків зазнали підприємства промисловості – 39,8 мільярда гривень; сфери операцій з нерухомим майном – 35,2 мільярда гривень; професійної, наукової та технічної діяльності – 12,5 мільярдів гривень. Збитки вище згаданих сфер суттєво зменшили загальний фінансовий результат. Оскільки, частка прибуткових підприємств інших видів економічної діяльності також значно поступається рівню, що склався у сільському господарстві.

Ключові галузі промисловості, такі як хімічна промисловість, машинобудування, літакобудування, космічна та оборонна промисловість, далеко не досягають своїх колишніх обсягів виробництва. Причини падіння полягають у конфлікті з Росією, у втраті промислових територій на Сході України, а також у втраті ринків збуту на пострадянському просторі. Також слід зазначити, що деякі галузі мають недостатню конкурентоспроможність після відкриття ринку після вступу до Світової організації торгівлі (СОТ) у 2008 р., а також після підписання у 2016 р. повної та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС (ПВЗВТ). При цьому потрібно зважати на не надто високий технологічний розвиток вітчизняної промисловості.

Так, найважливішою галуззю економіки в Україні є харчова промисловість. У 2019 р. на цей сектор припадало 20,9% від загального обсягу реалізованої промислової продукції. Успішний розвиток цієї галузі завдячує величезним аграрним ресурсам країни. Другою за значущістю галуззю економіки залишається металургія. У 2019 р. її частка в обсязі реалізованої промислової продукції склала 18,2%, а в експорті товарів – 23%. Набувають значущості легка

промисловість і виробництво устаткування. Майже чверть українського експорту до Німеччини припадає на деталі для автомобілів. Проте, в цілому, включення країни до міжнародних ланцюгів постачання залишається все ще на дуже низькому рівні. В структурі українського експорту ще домінують сировина та продукти з невеликою доданою вартістю [7].

Активно розвивається вироблення послуг, зокрема у сфері ІТ. Україна має велику кількість добре освічених фахівців у цій галузі. Послуги в сфері ІТ вже сьогодні вважаються найважливішими статтями експорту країни. Продовжують підвищуватися обсяги грошових переказів від трудових мігрантів, а відповідно зростає також і приватне споживання. Роздрібна торгівля переживає структурні зміни, переходячи на сучасніші торговельні майданчики. Провідні мережі супермаркетів знаходяться на стадії буму розвитку, на ринок виходять нові фірми, такі як ІКЕА та Н&М. Експерти ринку очікують у наступні роки зростання в сфері аутсорсінгу бізнес-процесів. Перші позиції посідає місто Львів, яке за кількістю іноземних студентів буде в майбутньому конкурувати з Польщею, Чехією та Угорщиною.

Велика кількість (40%) українського експорту припадає на аграрні вироби і харчові продукти. У 2007-2020 рр. частка аграрної продукції і харчових продуктів, насамперед, зернових і рослинної олії, у загальному експорті товарів зросла з 12 до 40%. Це, з одного боку, демонструє потужність сільського господарства, а з іншого – свідчить про слабкість промислових секторів. Підвищуються інвестиції в аграрний сектор та у розбудову транспортної інфраструктури та складів.

До складу зовнішніх факторів, які впливають на платіжний баланс країни, відносяться ті, що пов'язані із станом світової економіки. Серед таких факторів найбільший вплив на стан платіжного балансу України мав рівень міжнародної конкуренції, що визначає частку кожної країни у світовій економіці. Індекс глобальної конкурентоспроможності має 12 складових. Це якість інститутів, стан інфраструктури, проникнення ІТ і сучасних комунікацій,

макроекономічна стабільність, споживчий ринок, ринок праці, фінансова система, розмір внутрішнього ринку, здоров'я, освіту і навички, динаміка бізнес-розвитку, здатність до інновацій. У 2018 році Україна посіла 83 місце зі 140 в рейтингу глобальної конкурентоспроможності економіки, піднявшись на шість сходинок в порівнянні з 2017 роком [23].

У 2019 році наша країна втратила дві позиції в Індексі глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI) Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) й опустилася на 85-те місце зі 141 країни. А даними рейтингу основна причина відкату країни це ситуація у галузі фінансових систем, в якій рейтинг України опустився на 19 позицій — до 136-го місця, й у сфері охорони здоров'я — на 9 позицій, до 101-го місця. Також дещо погіршилися показники впровадження ІКТ — із 77-го на 78-ме місце, макроекономічної стабільності — зі 131-го на 133-тє місце та інноваційних можливостей — із 58-го на 60-те місце [31].

Загальне місце у рейтингу впродовж 2020 року погіршилось, і Україна прсіла ще гірші місця. Загалом таке місце Україні відводиться по причині слабо розвинених інститутів, вкрай нестійкої фінансової системи і макроекономічних показників.

Структура світової торгівлі є фактором, що визначає вплив інтенсифікації виробництва і впровадження новітніх технологій на склад товарів і послуг, купівля-продаж яких займає провідне місце на міжнародних ринках. В останні періоди часу більш інтенсивного характеру набуває торгівля наукоємною продукцією і телекомунікаційними послугами, а також енергоресурсами. Відтак країни, що просувають на ринок дані види продукції переважно мають активне сальдо торгових балансів.

Отже, як показує дослідження, зведене сальдо платіжного балансу України за останні роки формувалось за рахунок зовнішніх запозичень, при чому рахунок поточних операцій зводився з дефіцитом, що свідчить про необхідність формування у економічній політиці держави напрямів, які б були спрямовані на покращення структури економіки України, підтримання курсової стабільності та

підвищення рейтингів нашої країни у міжнародних позиціях. Для підвищення конкурентоспроможності необхідно будувати економіку, яка менше залежить від зовнішніх і внутрішніх шоків; є гнучкою на рівні країни, галузей, підприємств і окремих людей; створювати інноваційну екосистему. Загалом же, ситуація в якій відбувається подальший розвиток України характеризується неоднозначними тенденціями, всі зовнішні і внутрішні фактори, що впливають на стан платіжного балансу країни перебувають у тісній взаємодії і взаємозв'язку, а відтак потребують ретельного прогнозування і врахування при розробці основних напрямів державної економічної політики країни.

1.4. Ефективність інфляційного таргетування як режиму монетарної політики в умовах кризових явищ в економіці

Грошово-кредитна політика як невід'ємна складова державної економічної політики відіграє ключову у роль у підтриманні макроекономічної стабільності, забезпеченні низьких темпів інфляції та стійкості національної грошової одиниці, що набуває особливо важливого значення у період розгортання кризових явищ в економіці, спричинених дією внутрішніх чи зовнішніх шоків. За нормальних умов циклічного економічного розвитку здійснюване центральним банком монетарне регулювання має на меті згладжування коливань ділового циклу та недопущення як перегріву кон'юнктури й розкручування маховика інфляції, з одного боку, так і зниження темпів економічного росту, переходу до рецесії й наростання безробіття, з іншого. Задля реалізації цих завдань центральні банки обирають найбільш оптимальну стратегію грошово-кредитної політики, що на практиці реалізовується через відповідні канали монетарної трансмісії, котрі діють на основі обраного режиму таргетування – інфляційного, валютного чи монетарного – що передбачає утримання динаміки певного макроекономічного показника на проголошеному рівні протягом визначеного проміжку часу. Саме інфляційне таргетування, що передбачає публічне

оголошення кількісних показників інфляції та зобов'язання центрального банку досягати цих показників упродовж визначеного періоду, стало достатньо поширеним монетарним режимом в останні кілька десятиліть як у розвинених країнах, так і в економіках, що розвиваються.

Однак вплив пандемічної кризи на перебіг економічних процесів у світових масштабах виявив цілий ряд серйозних проблем, пов'язаних із низькою ефективністю монетарної політики, заснованої на режимі інфляційного таргетування, що полягає у недостатній гнучкості та дієвості центральних банків щодо можливості стимулювання економіки і подолання рецесії, зумовленої зовнішніми шоками, результат яких визначається запровадженням низки адміністративних обмежень і виявляється у їх згубному впливі на самі різні сектори світового господарства.

Дані обставини визначають потребу істотної переоцінки усієї системи економічних координат, у площині яких центральні банки, обстоюючи свою інституційну незалежність, могли зосереджувати зусилля монетарного регулювання винятково на ціновій стабільності, ігноруючи інші стратегічні напрями державного впливу на економіку, що було пов'язано передусім із гострою необхідністю в умовах пандемічної кризи порятунку економічної активності та недопущення розгортання крупномасштабної рецесії саме за допомогою інструментів грошово-кредитної політики.

Класичне розуміння змісту діяльності центрального банку завжди засновувалось на стратегічних орієнтирах державної економічної політики у рамках так званого «чотирикутника» цілей, що передбачали підтримання стійкого економічного зростання, високої зайнятості, низьких темпів інфляції і рівноваги платіжного балансу. Однак виходячи із неможливості досягнення даних цілей безпосереднім набором інструментів, що є у розпорядженні регулятора, сфера застосування його впливу обмежується уже такими тактичними цілями як грошова маса в обігу, рівень процентних ставок на ринку та валютний курс. У зв'язку із цим ефективність функціонування центрального банку вирішальною мірою залежить

від обраного у даній країні монетарного режиму, що передбачає процес вибору конкретних цілей грошово-кредитної політики, тобто таргетування (від англ. *target* – ціль), виявом якого є утримання динаміки певного макроекономічного показника на заздалегідь проголошеному рівні протягом визначеного періоду часу. А оскільки такими показниками для вибору є грошові агрегати, обмінний курс і рівень цін, то визнання одного із цих параметрів у якості номінального якоря монетарного регулювання визначає побудову існуючого в країні режиму грошово-кредитної політики на основі відповідно монетарного, валютного чи інфляційного таргетування.

Так, при монетарному таргетуванні у якості проміжної мети грошово-кредитної політики визначається один із грошових агрегатів (зазвичай, «широка» грошова маса M2 або M3), а відтак даний вид таргетування передбачає контроль з боку центрального банку за динамікою відповідного грошового агрегату і його вплив на рівень інфляції. При валютному таргетуванні в якості головного цільового показника встановлюється фіксований обмінний курс, валютний коридор або прив'язка до стійкої валюти іншої країни, що позначається на купівельній спроможності національної валюти, динаміці цін та інших макроекономічних параметрах. І врешті, при таргетуванні інфляції як цільового показника монетарної політики обирається певний рівень індексу споживчих цін, який необхідно утримувати за допомогою засобів грошово-кредитного регулювання, за що несе відповідальність центральний банк.

Питання активного використання таргетування як способу реалізації грошово-кредитної політики постало на порядку денному роботи центральних банків розвинутих країн ще у 70-ті роки ХХ ст., коли економічні наслідки нафтової кризи та світової рецесії, що призвели до затяжної стагфляції, завдали відчутних ударів по традиційних до того методах дискретного монетарного регулювання, заснованих на кейнсіанських постулатах активного державного втручання в економіку. І уже починаючи із 1975 р. в країнах Європейської спільноти почала проводитися грошово-кредитна політика, налаштована передусім на подолання інфляції, а наукова

громадськість у той час дійшла висновку про те, що підтримка цінової стабільності закладає міцну основу для поліпшення макроекономічних показників. У той період усе більшого поширення почало набувати монетарне таргетування як режим грошово-кредитної політики, котрий ґрунтувався на постулаті про те, що контроль за грошовою масою здатний скорочувати темпи інфляції в країні. Даний режим передбачав щорічну декларацію цільового орієнтиру приросту грошової маси (наприклад, агрегату M2), що дозволяло сформулювати чітку короткострокову перспективу грошово-кредитної політики. Водночас, із запровадженням цього режиму почали виявлятися і його недоліки, пов'язані передусім із зниженням ефективності такого таргетування при нестабільних показниках мультиплікатора грошової маси і швидкості грошового обігу, що не давало можливості активно впливати на інфляційні процеси.

Тому починаючи із 90-х рр. ХХ ст. багато країн почали здійснювати поступовий перехід уже до безпосередньо інфляційного таргетування. Головною метою цього режиму було зниження інфляційних очікувань населення і господарюючих суб'єктів шляхом підвищення їхньої довіри до монетарної політики центрального банку, що ґрунтувалося на таких визначальних рисах таргетування інфляції: по-перше, встановлення номінального якоря грошово-кредитної політики, найбільш відповідного до цінової стабільності; по-друге, поява ясного для громадськості критерію діяльності органів грошово-кредитного регулювання і стабілізація на основі цього інфляційних очікувань населення; по-третє, вибір таких інструментів монетарної політики, які дозволяють органам грошово-кредитного регулювання визначати способи досягнення цільових показників, котрі є найбільш придатними в конкретній ситуації і макроекономічному середовищі.

У числі перших країн досвід інфляційного таргетування у 1989 р. було застосовано у Новій Зеландії, де парламентом було затверджено закон, згідно якого забезпечення стабільності рівня цін встановлювалося в якості головної мети центрального банку, а

основним інструментом вирішення цього завдання мала стати угода про цілі політики, що укладалася між Міністерством фінансів і Резервним банком Нової Зеландії. У цій угоді встановлювався кількісний показник рівня інфляції, за досягнення якого і відповідав Резервний банк, при чому важливим моментом розподілу повноважень між ним і урядом було те, що всі інші цілі економічної політики, в тому числі темпи економічного зростання, рівень безробіття, обсяг інвестицій, перебували в компетенції уряду, але не розглядалися як пріоритетні порівняно із метою щодо інфляції. Першим таргетом був коридор у 0-2%, при чому якщо ще у березні 1988 р. інфляція у річному обчисленні в Новій Зеландії досягала 9%, а прогнози центробанку щодо її падіння нижче 4% протягом двох років викликали суцільну недовіру і критику, то уже в 1991 р. інфляція в країні була нижче 2%.

Дану практику пізніше було перейнято іншими розвинутими країнами, зокрема Великобританією, Канадою, Австралією, Ізраїлем, Швецією, Норвегією, Японією. При цьому головною особливістю інфляційного таргетування як режиму монетарної політики було встановлення кількісного показника інфляції як безпосередньої і головної мети центрального банку на середньострокову перспективу. А популярності цього механізму грошово-кредитної політики порівняно із попереднім режимом монетарного таргетування сприяли такі переваги таргетування інфляції, як більш широкі можливості зосередитися на внутрішніх проблемах економіки через підтримання цінової стабільності, більш зрозумілий і прозорий механізм реалізації, забезпечення передбачуваності макроекономічних параметрів, відносна гнучкість механізму таргетування (порівняно із орієнтиром на грошову масу) та забезпечення незалежності грошово-кредитної політики центрального банку від уряду.

Що ж до конкретного механізму реалізації на практиці режиму інфляційного таргетування, то він передбачав виконання ряду основних умов: 1) центральний банк публічно оголошує середньострокові цільові показники інфляції, які він має намір досягти; 2) цінова стабільність визнається першочерговою метою

монетарної політики; 3) грошова влада постійно інформує громадськість про свої рішення і їх причини, а також несе відповідальність перед суспільством за зобов'язаннями, пов'язаними із досягненням цільових показників інфляції; 4) схема прийняття рішень щодо встановлення конкретних параметрів для інструментів грошово-кредитного регулювання включає не тільки валютний курс або грошові агрегати, але і інші макроекономічні показники, зокрема процентні ставки.

Слід відзначити, що нині існує чимало теоретичних та емпіричних досліджень, присвячених аналізу досвіду застосування інфляційного таргетування як в окремих державах, так і у цілих групах країн, причому результати таких робіт часто суперечливі і неоднозначно оцінюють успіх даного режиму грошово-кредитної політики. Сама контроверсійність цього режиму почала викликати гостру дискусію в академічних колах від самого початку його запровадження спершу в розвинутих країнах, а згодом – у країнах, що розвиваються.

Так, Лоуренс Болл та Ніам Шерідан у своїй фундаментальній праці «Чи має інфляційне таргетування значення?» не виявили позитивного результату переходу до таргетування інфляції [28]. Аналізуючи досвід розвинутих країн у перші роки запровадження режиму інфляційного таргетування, ці автори дійшли висновку про те, що ті країни, у яких був більш високий рівень інфляції до 90-х рр. ХХ ст. досягли її більшого зниження у 1990-і рр., здійснюючи традиційні обмежувальні заходи грошово-кредитної політики, а ті країни, які контролювали інфляцію, здійснюючи таргетування, досягли її порівняно меншого зниження. Опонуючи їм, Маркус Хівонен у своїй роботі «Конвергенція інфляції між країнами» вказує на високу ефективність застосування інфляційного таргетування в розвинутих країнах, що призвело до вирівнювання цін у цих країнах на низькому рівні саме завдяки тому, що застосовувався один і той же режим грошово-кредитної політики, спрямованої на обмеження інфляційних процесів [35].

Значно більш широку базу для дослідження застосували Марко Вега та Дієго Вінкелрід, котрі у своїй праці «Інфляційне таргетування та інфляційна поведінка» проаналізували досвід монетарної політики у 23 країнах із режимом таргетування інфляції та у 87 країнах з іншими режимами грошово-кредитної політики [48]. Науковці оцінили позитивний результат у вигляді зниження рівня інфляції в тих країнах, які перейшли до інфляційного таргетування, дійшовши висновку, що при інших рівних умовах у цих державах як мінімум знижується волатильність цін в економіці та досягається «оптимальна» рівновага у сенсі «заякорювання» (anchoring) інфляції навколо якогось відносно низького рівня.

Ендрю Левін та його співавтори у роботі «Макроекономічні ефекти інфляційного таргетування» більшу увагу зосередили на пошуку доказів того, що інфляційне таргетування відіграє важливу роль в обмеженні інфляційних очікувань [36]. Це означає, що центральний банк, вдаючись до застосування цього режиму, спроможний керувати інфляційними процесами, впливаючи на відповідні очікування економічних агентів. Подібної думки дотримується і Джон Вільямс, котрий у своїй праці «Стійкі правила монетарної політики з невідомими природними ставками» доводить, що в разі довіри до центрального банку і системної грошово-кредитної політики очікування економічних агентів стають передбачуваними для регулятора, що полегшує перехід до режиму інфляційного таргетування [40]. Іншими словами, наголошується, що таргетування інфляції буде ефективніше при високому рівні довіри населення до центрального банку.

Не менш гостра дискусія серед науковців присутня у питанні оптимального вибору між двома режимами – валютного та інфляційного таргетування. Так, Шу Лін у своїй роботі «Що таргетувати – інфляцію чи валютний курс?» проводить емпіричне дослідження наслідків таргетування інфляції і таргетування обмінних курсів у 50 країнах [37]. На основі побудови ряду математичних моделей автором робиться висновок про те, що країни, які здійснюють інфляційне таргетування, досягли більш низьких

показників інфляції, аніж країни, котрі таргетують обмінний курс. Важливо також, що оцінка впливу вибору режиму монетарної політики на динаміку економічного зростання призводить до твердження, що загалом ефект таргетування валютних курсів та інфляції однаково впливає на економічне зростання. Дещо відмінна думка щодо цього питання обґрунтована у роботі Джошуа Айзенмана та Майкла Хатчісона «Інфляційне таргетування та реальний обмінний курс на ринках, що виникають», в якій на основі математичних методів доводиться важливість регулювання саме валютного курсу для країн із експортно-орієнтованими економіками [26]. Позитивним моментом цієї праці є більша увага авторів до врахування національних особливостей економічного розвитку різних країн, зокрема тих, які більш залежні від зовнішньоекономічної діяльності, що особливо актуально для України.

Ще більш цікавим напрямом наукової дискусії щодо інфляційного таргетування слід вважати оцінку його наслідків для економік країн, що розвиваються, цілий ряд яких перейшли до даного режиму на початку 2000-х рр. Так, Фредерік Мішкін та Клаус Шмідт-Хеббель у роботі «Чи є відмінним інфляційне таргетування?» характеризують ефективність переходу до інфляційного таргетування саме в країнах, що розвиваються [39]. На їхню думку, перехід до цього режиму слід вважати позитивним кроком грошово-кредитної політики, адже це сприяє зниженню інфляції і її волатильності, а також зниженню волатильності інших макроекономічних показників. Крім того, позитивний результат переходу до інфляційного таргетування, виявляється в тому, що знижується вплив шоків нафтових цін і обмінного курсу на національну економіку.

Не розділяють таку оцінку Рікардо Бріто та Бріан Бистедт, котрі у своїй праці «Інфляційне таргетування в економіках, що виникають» показали негативний результат переходу до інфляційного таргетування, досліджуючи вибірку із 46 країн, що розвиваються, із горизонтом дослідження з 1990 р. по 2006 р., і встановивши при цьому, що режим таргетування інфляції негативно впливає на темпи зростання економіки таких країн [30]. Так само критично оцінюють

результати запровадження режиму інфляційного таргетування Бен Бернанке та Майкл Вудворд, які у книзі «Дебати щодо інфляційного таргетування» чітко обґрунтували негативні наслідки цього режиму для країн із нерозвинутими ринками, попереджаючи, що в економіках цих країн ще відсутня інституційна зрілість, а дії щодо насадження інфляційних таргетів можуть підірвати довіру суспільства до монетарної влади та призвести до гірших результатів щодо подальшого економічного розвитку [29]. А на думку Девіда Ромера, автора популярного підручника «Передова макроекономіка», особливості застосування режиму інфляційного таргетування насправді дуже мало сприяють власне зниженню інфляції, натомість більш вагомим є вплив центральних банків на інфляційні очікування через традиційні засоби монетарної політики [42].

Важко не згадати у цьому ж таки контексті позицію нобелівського лауреата з економіки Джозефа Стігліца, котрий у статті «Провал інфляційного таргетування» взагалі зазначав: «Залишається сподіватися на те, що більшість країн має достатньо здорового глузду, щоб не здійснювати таргетування інфляції; мої симпатії тим бідним громадянам, чії країни все-таки роблять це» [46]. В одному із своїх виступів на конференції МВФ він зазначав: «Ідея про те, що таргетування інфляції призведе до фінансової стабільності, а фокусування лише на цінах забезпечить стабільний економічний ріст, є фундаментально хибною» [45].

Загалом із плином часу оцінки експертів щодо даного монетарного режиму почали набувати більшої критичності з огляду на розширення бази дослідження і досвіду більшої кількості країн. Заклики до пошуку нових підходів і перегляду традиційних уявлень про інфляційне таргетування особливо посилились після глобальної фінансової кризи 2008-2009 рр. Так, у книзі Річарда Болдвіна і його співавторів наголошується на зламаному внаслідок кризи механізмі трансмісії та необхідності пошуку альтернативних цілей грошово-кредитного регулювання, посиленні макропруденційного нагляду та важливості забезпечення фінансової стабільності [41].

Отже, як видно із наведеного аналізу, у роботах провідних економістів світу немає єдиної думки щодо оцінки ефективності інфляційного таргетування як режиму монетарної політики, а результати емпіричних досліджень суперечливі і неоднозначні, особливо відрізняючись для розвинутих країн і для ринків, що розвиваються, із чого можна зробити декілька важливих висновків.

По-перше, для розвинених країн ряд науковців підтверджує ефективність переходу до інфляційного таргетування, що характеризується зменшенням темпів інфляції у довгостроковій перспективі, зростанням стійкості економіки до зовнішніх шоків, а також розширенням можливостей монетарної влади впливати на інфляційні очікування економічних агентів.

По-друге, у частині досліджень стверджується, що і ті розвинуті країни, які не застосовували режим інфляційного таргетування, змогли обмежити темпи зростання цін у довгостроковій перспективі. У зв'язку із цим з'являється припущення, що стримування інфляції може визначатися більшою мірою загальними тенденціями розвитку цих країн та макроекономічними умовами, аніж власне режимом грошово-кредитної політики.

По-третє, щодо країн, які розвиваються, то тут ситуація виглядає іще більш неоднозначною, позаяк дослідження рядом авторів значних груп таких країн вказують на те, що навіть у разі, якщо при реалізації режиму інфляційного таргетування середній рівень цін знижується, а їхня волатильність падає, то така монетарна політика завдає серйозної шкоди реальному сектору, сильно знижуючи темпи зростання сукупного виробництва, що вкрай негативно позначається на економічному становищі таких країн.

По-четверте, у ряді робіт доведено, що після переходу до режиму інфляційного таргетування країни, що розвиваються, зазнають істотного ризику короткострокових зовнішніх шоків через нестабільність обмінного курсу, котра, в свою чергу, екстраполюється на рівень внутрішніх цін, роблячи динаміку інфляційних процесів по суті непередбачуваною. А перехід до вільного курсоутворення, як невід'ємний елемент інфляційного таргетування, зумовлює посилення

недовіри з боку економічних агентів до центрального банку та визначає їхню нераціональну поведінку на валютному ринку, яка сама по собі уже збільшує волатильність обмінного курсу та погіршує результативність грошово-кредитної політики.

Із цього потрібно зробити загальний висновок про відсутність єдиних універсальних рецептів у світі щодо обрання того чи іншого режиму монетарної політики та необхідність застосування індивідуального підходу кожною країною виходячи із специфіки її ролі і місця у світовому господарстві та національних особливостей економічного розвитку. Особливо це важливо для України із її малою відкритою економікою та істотною вразливістю до зовнішніх шоків, найбільш згубна дія яких виявилась саме у період бездумної відмови Національного банку від підтримки обмінного курсу гривні у 2014 році, що було представлено як важливий і невід'ємний елемент переходу країни в наступному році до режиму інфляційного таргетування.

У цьому контексті доречно було б зазначити, що за оцінкою МВФ, усього країн, котрі дотримуються режиму інфляційного таргетування, здійснюючи вільне плавання національних валют, налічується 35 [27, с. 11]. Але потрібно розуміти, що не всі країни діють в однакових економічних умовах, а ті рецепти запровадження того чи іншого монетарного режиму, які були дієвими ще 20-30 років назад в умовах розвинутих ринкових відносин, не завжди даватимуть позитивний результат для країн, що розвиваються, та не обов'язково проявлятимуть свою ефективність за обставин кардинальних змін глобального економічного середовища, особливо якщо брати до уваги наслідки світової пандемічної кризи. Тому нині уже поступово з'являється усвідомлення того, що країни, які розвиваються повинні зосередитися передусім на підвищенні продуктивності праці і прискореному зростанні реальних інвестицій, а не на інфляційному таргетуванні, яке здатне поліпшити макроекономічні показники тільки у короткостроковій перспективі.

Не слід забувати і про необхідність ряду важливих передумов, присутність яких є обов'язковою для запровадження інфляційного

таргетування. Йдеться, зокрема, про вплив таких загальних чинників, як:

1) наявність дієвих каналів трансмісії грошово-кредитної політики, зокрема, кредитного, валютного, процентного, цін активів, очікувань, що визначає саму можливість впливу центрального банку на економіку засобами монетарного регулювання та напрями дії відповідних монетарних імпульсів на всі аспекти економічного життя суспільства;

2) достатні темпи економічного зростання і наявність розвинутих ринкових інститутів, що до зволяє центральному банку зосередитись на досягненні інфляційного таргета і відмовитись від інших цілей монетарної політики, зокрема, стимулювання росту економіки, з урахуванням того, що ринкові механізми також нівелюють вплив на інфляцію немонетарних факторів;

3) ефективні бюджетно-податкові механізми, що за умов стійкого економічного зростання, забезпечують належну дохідну базу бюджету, виключаючи необхідність фіскального домінування та монетизації державного боргу через емісійні механізми і створюючи підґрунтя для достатньої незалежності центрального банку у проведенні грошово-кредитної політики.

Крім того, для економік країн, що розвиваються, успішність запровадження механізму інфляційного таргетування залежить і від початкового дотримання деяких специфічних умов, зокрема таких, як: забезпечення високого рівня фінансової стійкості банківської системи; зменшення рівня доларизації грошового обігу і банківських операцій; підтримання порівняно низьких темпів інфляції упродовж тривалого періоду до введення інфляційного таргетування; активні заходи щодо подолання монополізму в економіці і відмова від адміністративного контролю цін; зменшення частки зовнішньо-торговельного обороту у структурі ВВП; досягнення стабільних темпів економічного зростання. Очевидно, що недотримання зазначених умов в Україні викликає серйозні сумніви щодо обґрунтованості і своєчасності рішення про доцільність переходу до режиму інфляційного таргетування, позаяк ефективність монетарного

впливу центрального банку на економіку за таких обставин залишається низькою.

У цьому контексті потрібно розуміти одну принципову відмінність. Адже у розвинутих країнах економіка орієнтована переважно на внутрішній ринок і внутрішнє споживання, а частка зовнішньоторгового обороту у ВВП є порівняно невисокою, у зв'язку із чим дані країни можуть дозволити собі абстрагуватися від динаміки обмінного курсу і орієнтуватися переважно на темпи інфляції і економічного зростання. Принципово інакша ситуація має місце в Україні із її високим рівнем відкритості національного господарства, при якому зовнішньоторговий оборот (експорт плюс імпорт) перевищує обсяг ВВП країни, у зв'язку із чим відмова від контролю валютного курсу істотно підвищує ризики усіх сфер економічної діяльності через їх високу залежність від зовнішньоекономічних операцій, а відтак надмірні коливання валютного курсу не лише негативно позначаються на стабільності валютного ринку і функціонуванні банківської системи, але й на усіх макроекономічних параметрах.

В Україні дії Національного банку щодо переходу у 2014-2015 рр. до режиму інфляційного таргетування розпочались передусім із відмови від контролю валютного курсу, що, однак, призвело не лише до трикратної девальвації гривні (на початку 2015 р. на офіційному ринку курс сягнув 30 грн./дол., а на чорному ринку – 40 грн./дол.), але й до сплеску інфляції (навесні 2015 р. інфляція у річному вимірі досягла 60%), а також мало результатом макроекономічну дестабілізацію (17%-не падіння ВВП у 2014-2015 рр., зниження рівня монетизації до 40%,) та руйнівні наслідки для усього фінансового сектору країни з відтоком депозитів, неповерненням кредитів та банкрутством багатьох банківських установ (збитки банків становили 126 млрд. грн. і 52,9 млрд. грн. у 2014 і 2015 рр. відповідно, в результаті чого до 100 банківських установ припинили свою діяльність).

У зв'язку із цим виникає логічне питання, наскільки взагалі було доцільно і правильно переходити до вільного курсоутворення

національної валюти в економічно несприятливий період та у ситуації невиконання ряду початкових умов, необхідних для запровадження режиму інфляційного таргетування? Адже сама структура малої відкритої сировинної економіки, якою і є економіка України, об'єктивно визначає домінуючий вплив на цінову динаміку саме валютного курсу, позаяк розгортання інфляційних процесів стало безпосереднім наслідком девальвації національної валюти та адміністративного підвищення цін.

Загалом інфляційне таргетування демонструє досить низьку ефективність саме при високій частці імпорту товарів і послуг у структурі внутрішнього споживання, що власне і має місце в Україні, оскільки за таких обставин динаміка інфляційних процесів визначається передусім кон'юктурою зовнішніх ринків, на які ніяк не впливає процентна політика Національного банку. А відтак при значному обсягу зовнішньоторгового обороту у структурі ВВП країни домінуючим чинником внутрішньої динаміки цін може бути саме імпортована інфляція, що значною мірою нівелює можливості центрального банку дотримуватись встановлених ним інфляційних таргетів.

Без забезпечення макроекономічної і фінансової стабільності, достатнього рівня розвитку фінансового ринку та інструментів хеджування ризику, а також ефективного функціонування всіх трансмісійних механізмів монетарної політики різка відмова центрального банку від підтримки курсової стабільності може мати самі негативні наслідки для економіки. Тому практика країн із ринками, що розвиваються, у яких було запроваджено інфляційне таргетування, свідчить про поступову, а не різку відмову від режиму таргетування обмінного курсу, оскільки навіть після переходу до режиму таргетування інфляції динаміка валютного курсу продовжує відігравати значну роль у прийнятті економічних рішень. При цьому значне підвищення волатильності обмінного курсу, як це має місце в Україні, є небажаним як для грошового, так і для товарного ринків, позаяк зумовлює різкі коливання кон'юктури, дестабілізуючи макроекономічну ситуацію в цілому.

Відмова від політики валютно-курсової стабільності і використання в якості головного інструменту монетарного регулювання процентних ставок має двоякий негативний ефект, що позначається як на кредитному, так і на валютному ринку. З одного боку, спроби приборкати інфляцію шляхом зв'язування надлишкової ліквідності банківської системи обумовлюють встановлення надвисоких ставок за депозитними сертифікатами НБУ, що має своїм наслідком по суті ефект витіснення, за якого блокується кредитування реального сектору через наявність у банків привабливої альтернативи для інвестування коштів, що поглиблює диспропорції міжбанківського ринку та перешкоджає відновленню економічного зростання. З іншого боку, підвищення короткострокових ставок центрального банку призводить до зростання дохідності за державними борговими зобов'язаннями та стимулює притік в країну іноземного короткострокового спекулятивного капіталу. З урахуванням того, що такі цінні папери номіновані в гривні, регулярні притоки і відтоки цих коштів обумовлюють посилення волатильності курсу національної валюти, що, в свою чергу, змушує імпортерів перекладати валютні ризики на кінцевого споживача, посилюючи тим самим інфляційні процеси.

Крім того, у ході реалізації грошово-кредитної політики, регулятор і по сьогодні демонструє повне нерозуміння або ігнорування самої природи інфляційних процесів в Україні, оскільки в якості головного інструменту боротьби з інфляцією, який застосовується Національним банком в рамках режиму інфляційного таргетування, визначено облікову ставку, що є орієнтиром ціни на гроші, а її динаміка характеризує стан монетарної політики («жорстка або м'яка», як це трактує сам Нацбанк). У разі, коли, на думку НБУ, рівень прогнозованої інфляції вищий за цільове значення (таргет), він підвищує облікову ставку, що через механізм монетарної трансмісії має стримувати загальне зростання цін і наблизити інфляцію до цілі, і навпаки, в разі протилежної потреби знижує облікову ставку, стимулюючи загальне підвищення рівня цін [47].

Однак процентний інструментарій у розпорядженні центральних банків за нормальних ринкових умов у розвинутих країнах слугує

передусім засобом контролю над інфляцією попиту, при чому у цих країнах, які власне і започаткували практику інфляційного таргетування, інфляція має переважно саме такий характер, тобто виникає внаслідок перевищення платоспроможного попиту над пропозицією товарів і послуг через політику «дешевих грошей», активізацію банківського кредитування і нарощування обсягів грошової маси, наслідком чого є перегрів економіки у верхній фазі ділового циклу і розкручування інфляції. В Україні ж природа інфляційних процесів дещо відмінна від розвинутих країн і характеризується чинниками, які в сукупності спричиняють інфляцію витрат.

Інфляція витрат, як відомо, зумовлена зростанням затрат виробництва, а також дією загальних ринкових умов, що призводить до росту цін на товари і послуги та супроводжується збільшенням кількості грошей відповідно до зростаючого рівня цін. Потрібно розуміти, що в Україні має місце передусім інфляція витрат, котра спричиняється зростанням цін унаслідок впливу чинників, що діють з боку пропозиції товарів, а не попиту, зокрема: зростання цін на імпортовані товари і послуги внаслідок девальвації національної валюти; завищення монополіями цін на енергоресурси, які включено у собівартість усіх товарів; адміністративне підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги; монополізація окремих сегментів ринків товарів і послуг та безконтрольне завищення цін і тарифів при повній бездіяльності Антимонопольного комітету; зростання ціни кредитних ресурсів на грошовому ринку із відповідним збільшенням собівартості продукції, а відтак і ринкових цін.

Вплив зазначених факторів інфляції витрат вказує на недієвість сучасної процентної політики, застосовуваної Національним банком для обмеження цінової динаміки. Більше того, ріст процентних ставок, що вкрай негативно позначається на активізації банківського кредитування реального сектору, має руйнівний вплив на можливості відновлення економічного зростання в Україні. Адже спроби впливати на цінову динаміку винятково через процентні ставки при одночасній відмові від впливу на валютний курс означають постійну наявність девальваційного ризику всіх видів господарської діяльності,

а відтак і зростання інфляційних очікувань серед економічних агентів, що якраз і не вкладається у концепцію інфляційного таргетування, як цілком прозорого і зрозумілого для суспільства монетарного режиму щодо намірів регулятора на фінансовому ринку.

Крім того, стосовно економіки України слід мати на увазі і ряд складнощів концептуального, технічного та інструментального характеру, що супроводжують реалізацію режиму інфляційного таргетування:

По-перше, таргетування інфляції як режим монетарної політики розраховано на довгострокову перспективу і базується на довготривалому досвіді низької інфляції у розвинутих країнах. Цей досвід показує, що ефективне застосування цільового орієнтиру інфляції можливо тільки при стійких темпах економічного зростання, відсутності великих диспропорцій у відтворенні, низьких темпах інфляції у базових галузях економіки та відсутності істотних зовнішніх шоків протягом тривалого часу. В Україні ж, на відміну від розвинутих країн, досвід економічного розвитку в умовах стабільно низьких темпів інфляції відсутній.

По-друге, при інфляційному таргетуванні роль грошово-кредитної політики зводиться до формування низьких темпів інфляції і передбачуваного рівня процентних ставок, тоді як сама політика не спроможна стати драйвером економічного зростання, адже підпорядкування усіх інструментів монетарного регулювання єдиному завданню вступає в протиріччя із необхідністю нарощування грошової маси в економіці з метою стимулювання сукупного попиту та кредитних вкладень в реальний сектор, що є життєво важливим саме у період загострення кризових явищ, як під час останньої пандемії, коли центральні банки в розвинутих країнах на перший план висунули потребу підтримання домогосподарств і бізнесу, навіть якщо це і суперечить цілям щодо обмеження інфляції.

По-третє, на практиці інфляція являє собою складний і достатньо суперечливий процес, а заходи грошово-кредитної політики впливають на економіку зі значним відставанням. У всякому разі навіть якщо у розвинених країнах, де склалися історичні традиції низької інфляції, цей процес реалізується із значною інерцією, то що

вже можна стверджувати про Україну із її інституційною нерозвинутістю ринкових відносин та багатофакторним впливом на інфляцію. Крім того, в умовах загострення кризових явищ, коли необхідні оперативні й адекватні дії центрального банку у відповідь на зміну економічної кон'юнктури, наявність лагу між здійсненням певних заходів у сфері монетарного регулювання і досягненням кінцевого результату у вигляді зрушень в ціновій динаміці, є особливо небезпечним.

По-четверте, переважання впливу саме факторів немонетарного характеру на перебіг інфляційних процесів суттєво обмежує ефективність режиму інфляційного таргетування, адже наявність істотного впливу на динаміку інфляції чинників, які не контролюються центральним банком (наприклад, низька продуктивність праці, висока монополізація внутрішнього ринку, його вразливість перед зовнішніми шоками), може суттєво знизити ефективність інструментів грошово-кредитної політики, позаяк інфляція в нашій країні визначається не темпами зростання грошової маси, а чинниками немонетарного походження, що може призвести до істотного відхилення фактичних інфляційних показників від запланованих, а відтак підірвати довіру до монетарної влади з боку суспільства.

По-п'яте, таргетування інфляції не означає формування політики у відповідності з поточними фактичними темпами інфляції, а тому вирішальне значення набувають прогнози, від достовірності яких багато в чому залежить правильність прийняття рішень у сфері грошово-кредитного регулювання. Це зумовлює потребу в наявності у центрального банку серйозного апарату прогнозування і адекватної статистичної бази, оскільки прогноз показників інфляції має здійснюватися на постійній основі для корегування грошово-кредитної політики та її інструментарію. Однак у вітчизняних реаліях інфляційні очікування дуже часто виникають і зростають в залежності від непрогнозованих політичних подій, а тому достовірність прогнозів порушується, а отже, вони не завжди можуть розглядатися в якості основи для прийняття рішень у сфері монетарної політики.

По-шосте, головним інструментом реалізації режиму інфляційного таргетування є вплив центрального банку на динаміку ринкових ставок процента, зміна яких має обернений вплив на динаміку грошової пропозиції, сукупний попит та інфляційні процеси, однак дієвість даного інструменту вирішальною мірою залежить від рівня розвитку фінансового ринку в країні та його інфраструктури у вигляді широкого кола професійних посередників, що використовують великий набір фінансових інструментів для інвестування коштів і хеджування ризиків. Натомість в Україні процентний канал монетарної трансмісії слугує більшою мірою для обмеження попиту на кредитному ринку, що має своїми наслідками зниження рівня монетизації економіки, скорочення банківського кредитування реального сектора та обмеження можливостей для стійкого виробничого зростання.

По-сьоме, використання режиму інфляційного таргетування зазвичай супроводжується відмовою центрального банку від активного втручання в операції на валютному ринку щодо підтримки обмінного курсу національної валюти. Однак така політика є прямим шляхом до збільшення волатильності валютного курсу і макроекономічної дестабілізації, особливо якщо взяти до уваги значну залежність економіки України від зовнішньоторгового обороту та вразливість її фінансового сектору до зовнішніх шоків. А значна девальвація національної валюти, як це мало місце у 2014-2015 рр. спроможна спричинити ціновий шок саме через істотну залежність внутрішнього попиту від імпоротної складової, що зводить нанівець сам механізм інфляційного таргетування.

Слід зазначити, що указані труднощі реалізації режиму інфляційного таргетування набули особливого виразу під час пандемічної кризи, яка розпочалася у 2020 році і мала глобальні економічні наслідки, визначивши істотне коригування пріоритетів грошово-кредитної політики провідних центральних банків світу. Зміст діяльності грошової влади за таких умов передбачає застосування цілої низки стимулюючих заходів, спрямованих на подолання поточних і довгострокових негативних наслідків пандемії. Адже на сьогодні головними економічними наслідками глобальної

пандемічної кризи у світі можна вважати падіння виробництва та зростання рівня безробіття, а тому коригування пріоритетів у процесі реалізації грошово-кредитної політики відображає поступовий відхід від догматів інфляційного таргетування задля реалізації більш гнучкої політики щодо використання монетарних методів підтримання домогосподарств і бізнесу в умовах пандемії, сприяння збереженню існуючих і створенню нових робочих місць, стимулювання споживчого та інвестиційного попиту на ринку.

Усвідомлення того факту, що режиму інфляційного таргетування потрібні зміни, прийшло ще задовго до пандемічної кризи. Особливо слід вказати на важливу роль Нової Зеландії, як країни, котра вперше запровадила цей режим, у концептуальному розвитку інфляційного таргетування. У 1999 році Резервний банк цієї країни проголосив перехід від жорсткого режиму таргетування до гнучкого, що передбачає таргетування не тільки інфляції як такої, а й інших макроекономічних показників (у тому числі валютного курсу і ВВП), а також більш широкий і гнучкий інструментарій грошово-кредитної політики. Про зміну підходів до інфляційного таргетування під час пандемічної кризи свідчить по суті розширення мандату центральних банків розвинутих країн. Наприклад, ФРС США розглядає своїм головним завданням боротьбу із безробіттям, а цільовий показник інфляції у 2% вважається довгостроковим орієнтиром із можливостями його перевищення на догоду більш важливим завданням із підтримання виробничого зростання і зайнятості. Аналогічні підходи нині реалізують Європейський центральний банк, Банк Англії та Банк Японії.

На противагу цьому, в Україні реалізація грошово-кредитної політики під час пандемічної кризи і надалі здійснювалась у чіткій відповідності до догм інфляційного таргетування. І це попри падіння ВВП у 2020 р. на 4%, а також власне прискорення самої інфляції у 2021 до 10%, що звісно ж перевищило верхню межу інфляційного таргету, встановленого НБУ на рівні 5%. Попри те, що Національний банк чітко визначає, що пріоритетом монетарної політики є досягнення та забезпечення цінової стабільності, дотриматися встановленого діапазону щодо темпів росту цін йому не вдається, а

перевищення цього діапазону трактується регулятором як «тимчасове явище», хоча одним із головних чинників прискорення цінової динаміки в останній період є якраз тиск зовнішньої кон'юнктури (ріст світових цін на енергоресурси, сировину, продовольство), що спричиняє класичну інфляцію витрат, до подолання якої інфляційне таргетування не має ніякого відношення. Однак навіть незважаючи на те, що сам Нацбанк визнає вплив різних чинників на розвиток інфляції, тим не менш реалізацію антиінфляційної політики регулятор продовжує здійснювати, застосовуючи процентні інструменти, зокрема підвищивши у відповідь на наростання інфляційної динаміки облікову ставку за кризовий період з 6% до 9%. При цьому утримування високих процентних ставок на високому рівні відповідно до догм інфляційного таргетування має своїм результатом не так подолання інфляційних процесів, як згортання кредитування реального сектору економіки і переорієнтацію комерційних банків на інвестування кредитних ресурсів у ОВДП та депозитні сертифікати НБУ.

Таким чином, замість наслідування логіки і здорового глузду у процесі реалізації монетарної політики за кращими зразками провідних центробанків світу, котрі істотно змінили пріоритети своєї діяльності (при що йшлося у п. 1.1), Національний банк у своїй практиці уперто не бажає відступати від догматів монетаристської теорії, актуальної ще у 70-х рр. ХХ ст., прихильниками якої інфляція трактувалася як суто грошовий феномен, викликаний надлишком грошової маси в обігу стосовно випуску продукції, а отже, обґрунтовувалося припущення про можливість центрального банку її контролювати. У такій інтерпретації інфляційне таргетування виявляється адаптацією відомого грошового правила М. Фрідмена до сучасних умов. Проте головна проблема полягає якраз у тому, що в Україні природа сучасних інфляційних процесів має здебільшого немонетарний характер, про що зазначалось вище, а відтак спроби протидіяти зростанню цін тільки через маніпуляції процентними ставками приречені на невдачу. Натомість досить чітким результатом такої політики є обмеження кредитування і доступу населення та бізнесу до грошових ресурсів, стиснення сукупного попиту, зниження

коефіцієнту монетизації економіки та, як результат, загострення проблем виробничого спаду і безробіття.

Важливо наголосити, що підтримання монетарними засобами стриманої динаміки внутрішнього споживчого попиту заради обмеження інфляції як самоцілі є досить небезпечним, позаяк загрожує занурити економіку у довготривалу рецесію. Національний банк України намагається впроваджувати монетарний режим, рецепти якого були актуальні ще 20-30 років назад, а ті, хто його започаткували, самі вже відмовилися від догматичного і негнучкого підходу у застосуванні інфляційних таргетів. Більше того, у ряді країн, що розвиваються, з'являється усвідомлення, що перехід до режиму інфляційного таргетування має свою велику ціну у вигляді низьких темпів економічного зростання, високих реальних процентних ставок та слабкої генерації нових робочих місць. Нині це стає очевидним і в Україні, позаяк така політика НБУ пригнічує внутрішній попит замість того, щоб стимулювати його, даючи поштовх для економічного зростання задля подолання наслідків пандемічної кризи, як це роблять центральні банки інших країн світу.

Очевидно, що вихід із ситуації, яка склалася, має полягати у відмові від жорсткого дотримання принципів інфляційного таргетування і переході до більш сучасних способів реалізації грошово-кредитної політики із застосуванням якомога ширшого набору інструментів монетарного впливу та різних цільових орієнтирів (в т.ч. рівень безробіття, динаміка ВВП, обмінний курс, валові інвестиції), пріоритетність яких визначається нагальними потребами економіки і суспільства у даний історичний період, як це зараз і має місце у розвинутих країнах. Адже якщо світова економіка розпочне входження у новий інфляційний цикл на тлі результатів експансіоністської політики провідних центральних банків та їх підвищеної емісійної активності за останній період, то кон'юнктура зовнішніх ринків стане домінуючим фактором внутрішньої цінової динаміки для більшості країн, спричиняючи імпортовану інфляцію та зумовлюючи практичну неієвість класичних рецептів інфляційного таргетування як монетарного режиму.

Література:

1. Анісімова О.Ю. Коригування зовнішніх дисбалансів платіжного балансу (на прикладі розвинутих країн): дис. ... канд. екон. наук: 08.00.02. К., 2007. 228с.
2. Боринець С.Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини: підручник. 5-те вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2008. 582 с.
3. Відновлення довіри до банків – завдання НБУ. URL: <https://dt.ua/finances/>(дата звернення 14.05.2021).
4. Гроші та кредит: підручник / М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін.; за заг. ред. М.І. Савлука. К.: КНЕУ, 2001. 604 с.
5. Грошово-кредитна та фінансова статистика. Офіційне інтернет-представництво НБУ: веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid> (дата звернення 15.05.2021).
6. Дзюблюк О. В. Валютна політика : підручник. Київ: Знання, 2007. 422 с.
7. Звіт Global Competitiveness Index. URL : <https://www.epravda.com.ua/news/2018/10/17/641667/>
8. Інфляційний звіт, січень 2021 року. [Ел. ресурс] / Національний банк України. – URL: <https://bank.gov.ua/ua/monetary/report>
9. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. М.: Гелиос АРВ, 2002. 352 с.
10. Козак Л.С., Федорук О.В. Платіжний баланс як важливий інструмент узагальнюючої оцінки стану національної економіки. *Економіка та управління на транспорті*. 2016. Вип. 2. С. 071–084. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eut_2016_2_14 (дата звернення: 25.10.2019р.).
11. Косова Т.Д., Стебляк І.О. Валютна політика та структура платіжного балансу України: діалектика взаємозв'язку. *Економіка та держава*. 2016. № 2. - С. 9-12. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2016_2_4 (дата звернення: 22.10.2019р.).
12. Малинська О. Win-win рішення для суспільства і банків. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/malinskaya/win-win-rishennjadlja-suspilstva-i-bankiv-2207923.html> (дата звернення 12.04.2021).
13. Національний банк проти коронавірусу. [Ел. ресурс] / Національний банк України. – URL: <https://bank.gov.ua/ua/about/covid19>
14. Основні засади грошово-кредитної політики на 2021 рік та середньострокову перспективу / Схвалено рішенням Ради Національного банку України 10 вересня 2020 року. / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/osnovni-zasadi-groshovo-kreditnoyi-politiki-na-2021-rik-ta-serednostrokovu-perspektivu>
15. Офіційний сайт Державної служби статистики України URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.(дата звернення: 26.10.2019р.).
16. Офіційний сайт міністерства фінансів України. URL: <http://www.minfin.gov.ua>. (дата звернення: 26.10.2019р.).
17. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua/Statist> (дата звернення: 26.10.2019р.).
18. Постанова Кабінету міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 «Про затвердження Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам

- малого та середнього підприємництва». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text>
19. Пуховкіна М. Ф., Остапишин Т. П., Білошапка В. С. Центральний банк та грошово-кредитна політика : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. 4-те вид., переробл. і доповн. Київ: КНЕУ, 2010. 312 с.
 20. Руководство по платежному балансу и международной инвестиционной позиции. Вашингтон, округ Колумбия: Международный валютный фонд, 2012. 440с.
 21. Селищев А.С. Курс лекцій «Деньги. Кредит. Банки» URL: www.sellisncev.com (дата звернення 14.05.2021).
 22. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», схвалена Указом Президента України від 12.01.2015 р. №5/2015 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>
 23. Структура економіки України URL : <https://zet.in.ua/statistika-2/obshhaya-po-strane/struktura-ekonomiki-ukrainy/>
 24. Шумська С. С. Гроші та економічна динаміка в Україні: теорія та емпіричні оцінки взаємозв'язку. Економіка і суспільство. 2017. № 11. С. 603–611.
 25. Экономика. Толковый словарь / Под ред. Осадчей И.М. М.: ИНФРА-М, 2000. URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/econ_dict/2674 (дата звернення 15.05.2021).
 26. Aizenman, J., Hutchison, M., and Noy, I. Inflation Targeting and Real Exchange Rates in Emerging Markets. *World Development, Elsevier*, 2011, vol. 39(5), pp. 712-724.
 27. Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions 2019. Washington, DC. International Monetary Fund. 2020. 3787 p.
 28. Ball, L., Sheridan, N. Does inflation targeting matter? *NBER Working Paper*, March 2003. No. 9577. 50 P.
 29. Bernanke, B. Woodford, M. The inflation targeting debate. The University of Chicago Press: Chicago, 2005. 458 p.
 30. Brito, R., Bystedt, B. Inflation Targeting in Emerging Economies: Panel Evidence. *Journal of Development Economics*, 2010, vol. 91, iss. 2, pp. 198–210.
 31. Global Economic Index 2017-2018 Rankings. URL: <https://web.archive.org/web/20190123140620/http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/04Backmatter/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018AppendixB.pdf>
 32. Global Economic Prospects – 2022. [El. resource] / The World Bank. – URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects>
 33. Governors and Heads of Supervision announce deferral of Basel III implementation to increase operational capacity of banks and supervisors to respond to Covid-19. [El. resource] / Bank of International Settlements. – URL: <https://www.bis.org/press/p200327.htm>
 34. Howells, P G. The demand for bank loans and the State of Trade. *Journal of Post Keynesian Economics*. 1999. № 21 (3). Pp. 441–454.
 35. Hyvonen, M. Inflation convergence across countries. Research Discussion Paper of Economic Research Department of Reserve Bank of Australia, 2004. No. 2004-04. 24 P.

36. Levin, A.T., Natalucci, F.M., Piger, J.M. The Macroeconomic Effects of Inflation Targeting. *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 2004, No. 86(4), pp. 51–80.
37. Lin, S., Ye, H. What to target? Inflation or exchange rate. *Southern Economic Journal*, 2012, vol. 78, no. 4, pp. 1202–1221.
38. Mehrling P. The New Lombard Street: how the Fed became the dealer of last resort. – Princeton University Press, 2011. – 192 p.
39. Mishkin, F.S., Schmidt-Hebbel, K. Does Inflation Targeting Make a Difference? In: F.S. Mishkin and K. Schmidt-Hebbel (eds.) *Monetary Policy under Inflation Targeting*. Santiago, Banco Central de Chile, 2007. pp. 291–372.
40. Orphanides, A., Williams, J. Robust Monetary Policy Rules with Unknown Natural Rates. *Bookings Paper on Economics Activity*, 2002, vol. 2002, No. 2, pp. 63–118.
41. Reichlin, L., Baldwin, R. (ed.) *Is Inflation Targeting Dead? Central Banking After the Crisis*. London. Centre for Economic Policy Research, 2013. 139 p.
42. Romer, D. *Advanced macroeconomics*. 5th ed. McGraw-Hill: Irwin, New York, 2019. 782 p.
43. Statement on Longer-Run Goals and Monetary Policy Strategy Adopted effective January 24, 2012; as amended effective January 29, 2019; August 27, 2020. [El. resource] / Board of Governors of the Federal Reserve System. – URL: <https://www.federalreserve.gov/monetarypolicy/guide-to-changes-in-statement-on-longer-run-goals-monetary-policy-strategy.htm>
44. Stiglitz J. The Failure of Inflation Targeting [El. resource] / Project Syndicate. – URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/the-failure-of-inflation-targeting?barrier=accesspaylog>
45. Stiglitz, J. E. Macroeconomics, Monetary Policy, and the Crisis. Paper presented at IMF Conference “Macro and Growth Policies in the Wake of the Crisis”, Washington DC, 2011. 7–8 March. pp. 37-55.
46. Stiglitz, J. E. The failure of inflation targeting. *Project Syndicate*, May 2008. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/the-failure-of-inflation-targeting>
47. The Key Policy Rate as the Main Monetary Policy Instrument. *National Bank of Ukraine*. URL: <https://bank.gov.ua/en/monetary/tools#section-2>
48. Vega, M., Winkelried, D. Inflation targeting and inflation behavior: A successful story? *International Journal of Central Banking*, 2005. vol. 1, No. 3. pp. 153–175.
49. World Economic Outlook, April 2020: The Great Lockdown. [El. resource] / International Monetary Fund. – URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/World-Economic-Outlook-April-2020-The-Great-Lockdown-49306>

РОЗДІЛ 2

МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА І КРЕДИТНІ ВАЖЕЛІ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

2.1. Банківське кредитування у період таргетування інфляції як режиму монетарного регулювання в Україні

Приплив іноземного банківського капіталу, розвиток кредитування фізичних та юридичних осіб, впровадження банківських інновацій в сферу розрахунково-касового обслуговування сприяло перетворенню національної банківської системи в основний драйвер розвитку економіки України на початку 2000-х років. Фінансово-економічна криза 2008-2009 років дещо знизила роль банківської системи в стимулюванні економічного зростання, однак 2010-2013 роки банківське кредитування реального сектору поступово відновлювалося. Проте в 2014 році внаслідок внутрішніх політичних дисбалансів та агресії Російської Федерації проти України в банківській системі розпочалася нова криза, окремі аспекти якої тривають й сьогодні.

Однією із головних причин кризи банківської системи України беззаперечно є впровадження нового монетарного режиму інфляційного таргетування за рекомендаціями зовнішніх кредиторів, адже новий монетарний режим робить акцент на використанні монетарних методів в регулюванні немонетарної інфляції, яка зважаючи на сировинний уклад національної економіки є і буде превалюючим фактором цінової турбулентності.

Відтак, підвищення облікової ставки, як реакція на інфляційні сплески не завжди є виправданим кроком, адже інфляція в Україні тісно залежить від кон'юнктури світових імпорتنих цін на енергоносії та цін на сировинний українських експорт, більше того, за останні сім років декілька разів відбувалося адміністративне підвищення цін на електроенергію, природний газ та воду, що в свою чергу викликало підвищення собівартості товарів і послуг на вітчизняних ринках.

Зростання цін, валютного курсу разом із зменшенням доступу вітчизняних підприємств до світового ринку грошей і капіталу внаслідок зниження суверенного рейтингу нашої держави призвело до зниження ділової активності та падіння ВВП. В цій ситуації варто було б використати резерви внутрішніх інвестицій у вигляді банківських кредитів, однак спрямованість грошово-кредитної політики на подолання немонетарної інфляції монетарними методами, а фіскальної – на фінансування споживчих видатків шляхом випуску ОВДП призводить до активізації ефекту витіснення приватних інвестицій.

Історичні аспекти розвитку національної економіки загалом та банківської системи зокрема, за роки незалежності свідчать про те, що кожного десятиліття в Україні відбувається девальваційні шоки, що суттєво негативно впливає на динаміку всіх макроекономічних показників. Відтак з метою об'єктивного аналізу існуючих тенденцій в сфері банківського кредитування вважаємо за необхідне розмежовувати банківські кредити за валютною компонентною, на кредити в іноземній валюті та кредити в національній валюті (рис. 2. 1.).

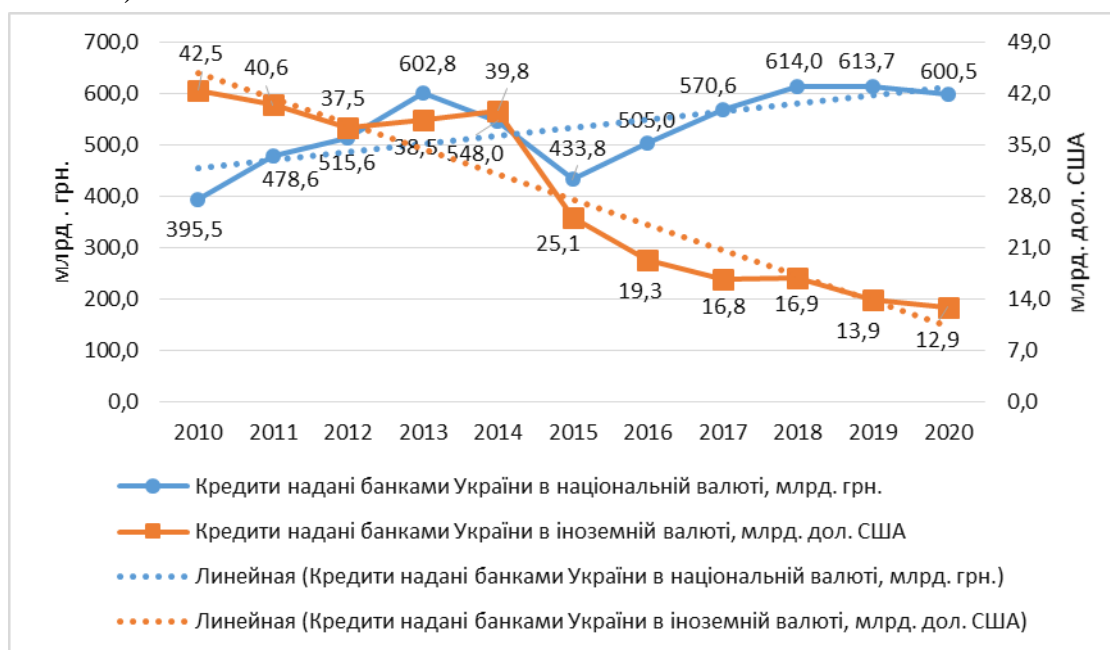

Рис. 2. 1. Динаміка банківського кредитування в Україні в розрізі валют у 2010-2020 роках*

*за даними Національного банку України [28]

Як свідчать дані рисунку 1, динаміка кредитів, наданих банками України в національній валюті в цілому має позитивний тренд, однак в 2013-2015 роках в зв'язку з внутрішніми політичними дисбалансами та агресією Російської Федерації, анексією Криму обсяги кредитів в національній валюті знизилися з 602,8 млрд. грн. у 2013 році до 433,8 млрд. грн. у 2015 році. З 2016 року динаміка банківського кредитування в національній валюті почала відновлюватися, однак в 2020 році знову відбувся спад, який пов'язаний з наслідками пандемії COVID-19. Однак, дуже критична ситуація є в сегменті кредитування в іноземній валюті, адже обсяги наданих банками кредитів зменшилися з 39,8 млрд. дол. США у 2013 році до 12,9 млрд. грн. у 2020 році і це при тому, що в період 2014-2020 років кредити в іноземній валюті не надавалися. Тобто кредитна підтримка підприємств України була суттєво обмежена, що безумовно позначилося на загальних макроекономічних тенденціях. Особливо негативні тенденції в сфері банківського кредитування відображає коефіцієнт фінансової глибини економіки, який являє собою відношення банківських кредитів до валового внутрішнього продукту (рис. 2.2).

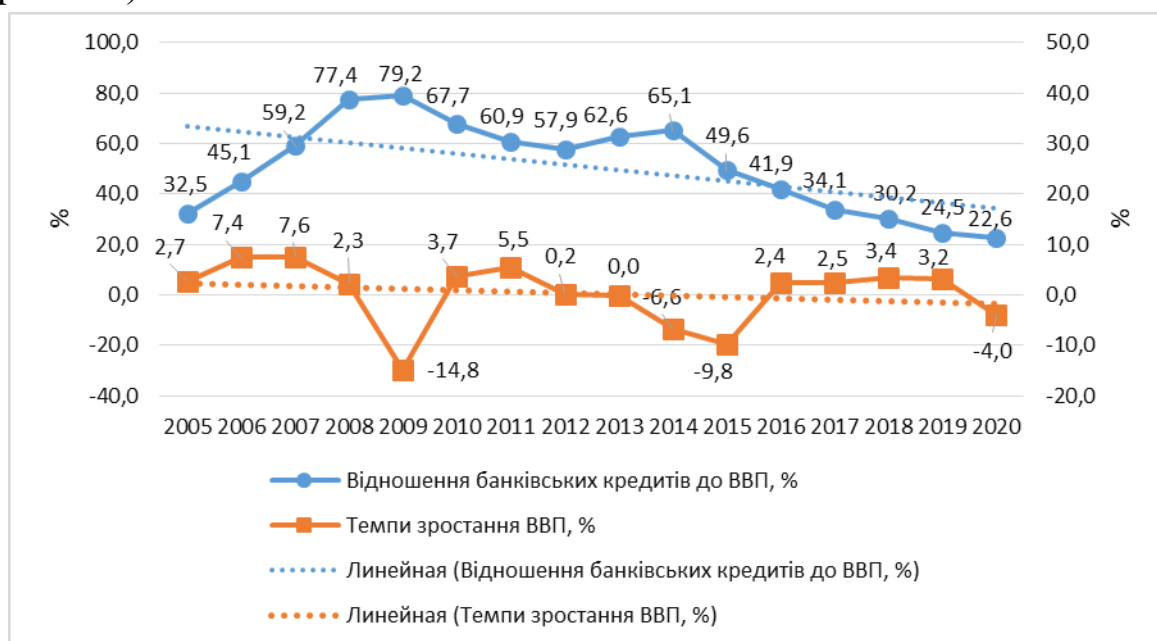

Рис. 2.2. Динаміка відношення банківських кредитів до ВВП та темпів приросту ВВП України у 2005-2020 рр. *

*за даними Національного банку України [28] та Державної служби статистики [27]

Довгий часовий ряд на рисунку 2.2 відображено з тією метою, щоб відобразити стан банківського кредитування не лише в період перед кризою 2014-2017 років, але й до кризи 2008-2009 років. Відтак, як свідчать дані рисунку 2.2, сучасний стан банківського кредитування економіки України перебуває на рівні нижчому, ніж в 2005 році. Водночас, аналізуючи тенденції на графіку 2.2 перед кризою 2008-2009 років високі темпи зростання кредитування були драйверами зростання ВВП, а після кризи – одним із основних резервів відновлення економічного зростання. А тенденції в період кризи 2014-2017 років та після цієї кризи вказують, що приріст відношення кредитів до ВВП суттєво знизився, а економіка втратила внутрішні резерви для відновлення, про що свідчать дані темпів приросту ВВП у 2018-2020 роках.

Щодо перспективи розвитку національної економіки за існуючих темпів банківського кредитування, то лінії тренду на рисунку 2.2 свідчать про поступове зниження темпів зростання ВВП у випадку зниження відношення банківських кредитів до ВВП. Відтак, Національному банку України варто звернути увагу на існуючі тенденції та спрямувати свою політику на стимулювання кредитування реального сектору національної економіки.

В економічній науці, з огляду на тенденції банківського кредитування економіки України, виділяють декілька причин, які негативно позначилися на кредитній активності вітчизняних банків, серед яких основними є такі, як: високі процентні ставки центрального банку; зростання проблемної заборгованості; зниження кредитоспроможності позичальників. Погоджуємося з такими причинами, однак, вважаємо, що вони не є кінцевими і найважливішими, а тому розглянемо детально кожен із них.

Так, традиційна причина, яка полягає у підвищенні процентних ставок за кредитами рефінансування в умовах таргетування інфляції породжує ще одну причину – підвищення процентних ставок за депозитними сертифікатами, тобто за тими операціями центрального банку, що спрямовані на абсорбцію надлишкової ліквідності банків з метою зниження їх кредитної активності. В такому випадку не лише

підвищення процентних ставок за кредитами рефінансування призводить до обмеження кредитної активності банків, але й підвищення ставок за депозитними сертифікатами проковує «ефект витіснення», адже в умовах дисбалансів в економіці, депозитні сертифікатами центрального банку є безризиковими інструментами розміщення банківських активів. Основна проблема в системі процентної політики Національного банку України, на наш погляд, полягає в тому, що НБУ використовує симетричний коридор процентних ставок за активними і пасивними операціями, що призводить до одночасного підвищення ставок і за кредитами рефінансування, і за депозитними сертифікатами, а це в свою чергу призводить до зниження кредитування (рис. 2.3-2.4).

Як свідчать дані рисунків 2.3-2.4 збільшення відсоткових ставок за кредитами рефінансування та депозитними сертифікатами дійсно мали негативний вплив на розвиток банківського кредитування в Україні. Однак поряд з цим, варто акцентувати увагу на «ефекті витіснення», який був спровокований процентними ставками за депозитними сертифікатами.

Рис. 2.3. Динаміка процентних ставок за активними і пасивними операціями Національного банку України та кредитів наданих банками України в національній валюті у 2010-2020 роках*

*за даними Національного банку України [28]

Рис. 2.4. Динаміка процентних ставок за активними і пасивними операціями Національного банку України та кредитів наданих банками України в національній валюті у 2010-2020 роках*

*за даними Національного банку України [28]

Так, аналізуючи динаміку процентних ставок Національного банку України, на рисунках 2.3-2.4 чітко видно, що з метою пом'якшення наслідків пандемії COVID-19 процентні ставки було знижено до 8,4% за кредитами рефінансування і до 6,9% за депозитними сертифікатами, однак при цьому кредитування економіки не збільшилося, а навпаки зменшилося. Такі тенденції були зумовлені низьким рівнем рентабельності підприємств, які навіть за середніх ставок за банківськими кредитами на рівні 10,3% не мали змоги залучати банківський кредит на вигідних умовах (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Динаміка процентних ставок за кредитами та операційної рентабельності підприємств України у 2010-2020 роках

*Розраховано автором за даними [27; 28]

Аналізуючи дані рисунку 2.5, потрібно зауважити, що в 2010-2013 роках операційна рентабельність підприємств також була нижчою за банківські процентні ставки, однак потрібно розуміти, що в цей період банки не мали альтернативних джерел розміщення коштів, а тому кредитували підприємства під вищу процентну ставку і нижчі вимоги до кредитоспроможності, що було важливим фактором розвитку кредитування до 2014 року.

Сьогодні, існуючі процентні ставки за депозитними сертифікатами забезпечують банкам необхідний рівень прибутковості і дестимулюють кредитування підприємств в умовах пандемічних шоків (рис. 2.6)

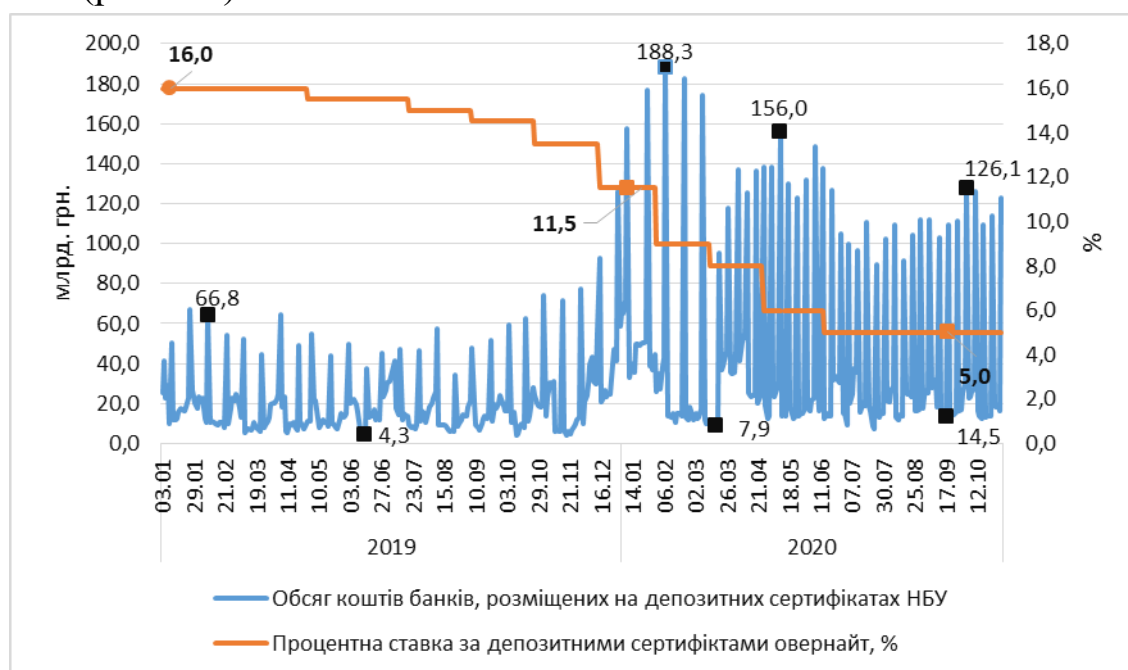

Рис. 2.6. Динаміка обсягу коштів банків на депозитних сертифікатах НБУ та процентних ставок за депозитними сертифікатами овернайт у 2019-2020 роках*

*за даними Національного банку України [28]

Як свідчать дані рисунку 2.6, в 2020 році, не зважаючи на зниження процентних ставок за депозитними сертифікатами овернайт, обсяг і частота розміщення банками вільних коштів суттєво збільшилася порівняно з 2019 роком. Такі тенденції свідчать про наявність проблем, які не стосуються процентної політики Національного банку України. Серед таких проблем ми вбачаємо

надмірні вимоги щодо кредитоспроможності позичальників в Україні. Так, в 2016 році Національним банком України було прийнято Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями [31], яке ґрунтується на принципах і рекомендаціях Базельського комітету з банківського нагляду, включаючи застосування компонентів кредитного ризику (EAD – експозиція під ризиком, PD – імовірність дефолту боржника/контрагента, LGD – втрати в разі дефолту).

Аналізуючи зміст даного положення зауважимо, що воно побудовано не на вимогах, а на рекомендаціях Базельського комітету з банківського нагляду, тобто Національний банк України мав змогу врахувати національну специфіку як ведення банківського бізнесу, так і ведення бізнесу в країні в цілому. Однак, судячи зі змісту Положення, всі рекомендації, які надані Базельським комітетом з банківського нагляду для країн Європи (жодна з яких не мала командно-адміністративної економіки, де мінімальний рівень тіньової економіки, де немає війни, де доступні ринки збуту для національних виробників, де існує макроекономічна стабільність, а країни мають високий суверенний рейтинг) запроваджені в Україні. На наш погляд, таке рішення є не зовсім виправданим та ефективним, адже наприклад як в країні в якій ризик дефолту апріорі є високим в зв'язку із внутрішніми політичними та макроекономічними дисбалансами та зовнішніми військовими загрозами підприємства можуть мати низький показник ймовірності дефолту боржника/контрагента (PD), що враховується при розрахунку банком рівня кредитного ризику. Перманентні політичні та економічні кризи, відсутність чіткої і дієвої стратегії розвитку держави Україна в цілому обмежують прогнозовані бізнес-горизонти, як для підприємств, так і для банків, що також впливає на розрахунок коефіцієнтів кредитного ризику та в цілому на прийняття банком рішення щодо надання кредиту.

Окрім цього, не зовсім вдалим є час впровадження в дію Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, адже саме в 2014-2017 роках відбулося найбільше зростання непрацюючих кредитів в

банківській системі України, а розрахунок кредитного ризику, відповідно до рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду, включає розрахунок показника РС – інші надходження, розраховані на основі статистичних даних банку за непрацюючими активами, включаючи страхове відшкодування; сплату за фінансовою порукою; надходження від реалізації майна боржника/майнового поручителя; обсяг грошових надходжень боржника від операційної діяльності. Тобто, коли обсяг непрацюючих кредитів був найбільшим внаслідок економічної кризи, Національний банк України запровадив показник, який враховує непрацюючі кредити. При цьому Національний банк України і Уряд не вжили жодних заходів щодо зменшення непрацюючих кредитів на балансах банків через механізм прямого викупу Урядом або через механізм брідж-банку. В такому випадку окрім непрацюючих кредитів виникла ще одна проблема – надто великі обсяги банківських резервів за кредитними операціями (рис. 2.7), які також розраховувалися за новою нормативною базою в сфері кредитних ризиків.

Рис. 2.7. Динаміка непрацюючих кредитів та резервів за активними операціям банків України у 2010-2020 роках*

*за даними Національного банку України [28]

Дані рисунку 2.7 свідчать, що частка непрацюючих кредитів за 2014-2017 роки зросла втричі порівняно з 2013 роком, а обсяги

відрахувань банків до резервів зросли в 2,5 рази і це при тому, що в два рази зменшилася кількість банківських установ.

Таким чином, існуючі нормативні вимоги Національного банку України до розрахунку кредитного ризику хоча й відповідають стандартам Базельського комітету з банківського нагляду, однак не відповідають існуючій макроекономічній ситуації та специфіці ведення банківського бізнесу, адже раніше при оцінці кредитоспроможності корпоративних клієнтів банки враховували певну частку неофіційних доходів, адже рівень тіньової економіки України за оцінками МВФ складає 30-35%.

Виходячи із цих причин, активізація кредитування економіки України, зокрема її реального сектору є можливим лише в сегменті високорентабельних галузей (однак, потрібно розуміти, що такі галузі кредитів не потребують), а кредитування інших галузей потребує державної підтримки. Певний рівень такої підтримки банки і позичальники отримують за умови реалізації державної кредитної програми 5-7-9%.

Окрім проаналізованих вище причин уповільнення банківського кредитування національної економіки варто зауважити, що до ефекту витіснення призводить й політика Уряду в сфері залучення внутрішнього державного боргу під високі ставки дохідності ОВДП. Ефект від таких дій держави добре видно на рисунку 2.8.

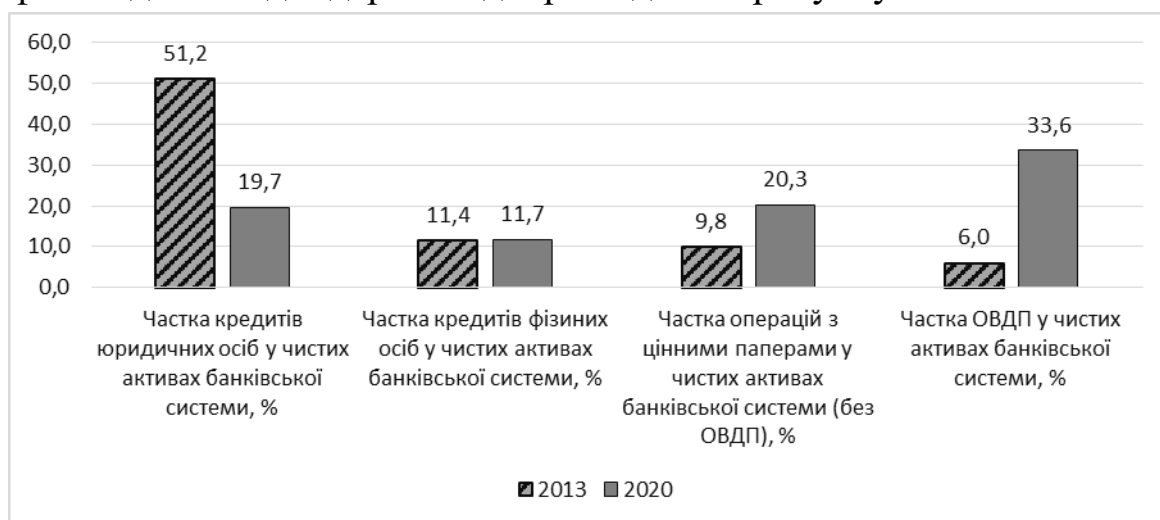

Рис. 2.8. Деякі показники активності вітчизняних банків на кредитному та фондовому ринках у 2013 та 2020 роках*

*за даними Національного банку України [28]

Як свідчать дані рисунку 2.8, у 2013 році частка кредитів юридичних осіб у чистих активах банківської системи займала 51,2%, однак в силу описаних вище причин та зростання інвестицій банків у безризикові державні цінні папери ця частка знизилася до 19,7% у 2020 році. Натомість частка ОВДП у чистих активах банківської системи зросла з 6% до 33,6%, а частка операцій з іншими цінними паперами також зросла з 9,8% до 20,3%. Тобто у 2020 році половину банківських активів займають державні цінні папери та корпоративні облигації (при чому є облигації державних підприємств).

Для аналізу банків банківського кредитування та інвестицій у державні цінні папери у розрізі банків проведемо кластерний аналіз вітчизняних банків (рис. 2.9).

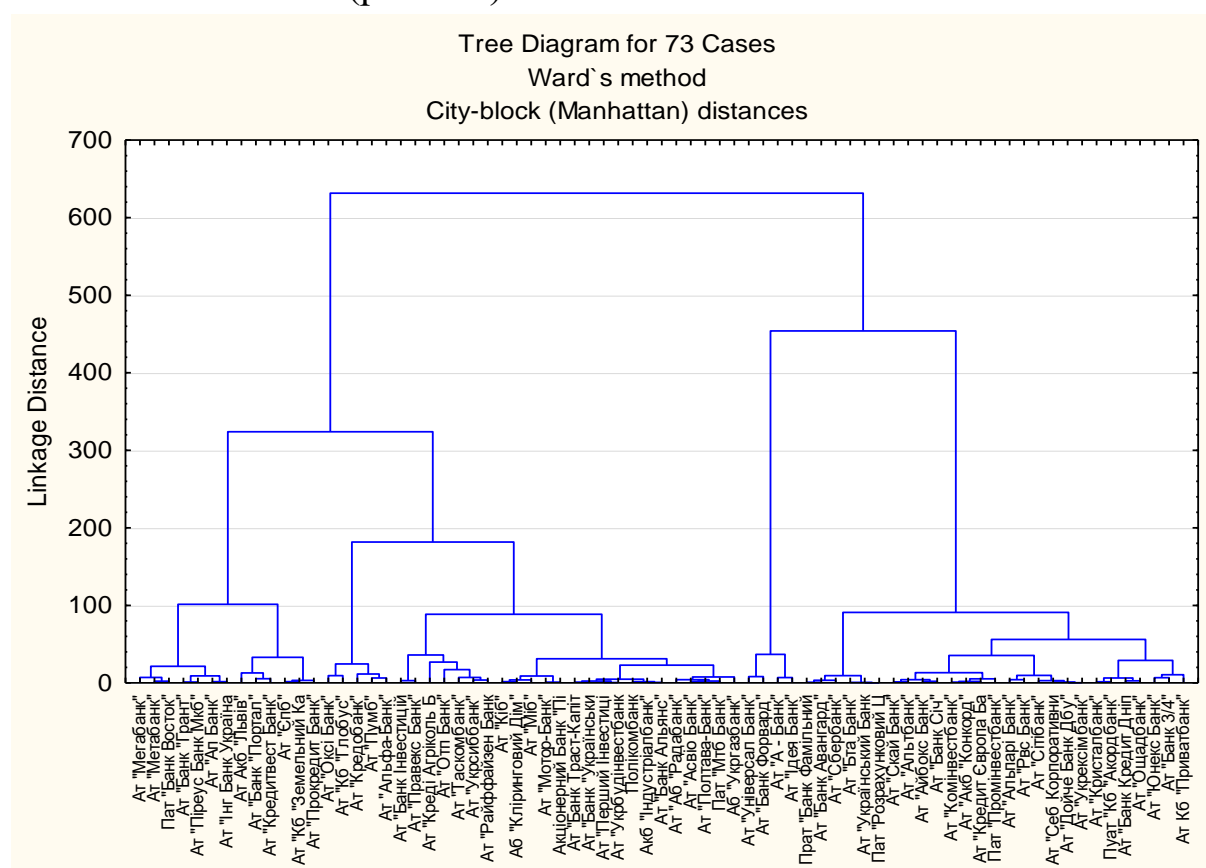

Рис. 2.9. Дендрограма кредитної активності банків України в корпоративному та роздрібному сегментах кредитного ринку у 2020 році*
*за даними Національного банку України [28]

Як свідчать дані рисунку 2.9 вітчизняні банки можна згрупувати в чотири кластери за рівнем їх участі в кредитуванні економіки

України. Так, до кластеру корпоративного кредитування входять 13 банків (АТ «Мегабанк», АТ «Метабанк», ПАТ «Банк Восток», АТ Банк «Грант», АТ «Піреус Банк МКБ», АТ «АП Банк», АТ «Інг Банк Україна», АТ АКБ «Львів», АТ «Банк Портал», АТ «Кредитвест Банк», АТ «ЄПБ», АТ КБ «Земельний капітал», АТ «Прокредит банк»), в яких більше 40% чистих активів займають кредити, надані юридичним особам. Другий кластер від АТ «Оксі Банк» до АТ «Укргазбанк» (на рисунку 2.9 зліва-направо) має збалансований кредитний портфель з приблизно рівними частками кредитів юридичних і фізичних осіб. Третій кластер об'єднує банки, які спеціалізуються виключно на кредитуванні фізичних осіб (АТ «Універсал Банк», АТ «Банк Форвард», АТ «А-Банк», АТ «Ідея Банк»). Четвертий кластер (від ПРАТ Банк Фамільний до АТ КБ «Приватбанк») має мінімальний кредитний портфель, частка якого не перевищує 17% чистих активів.

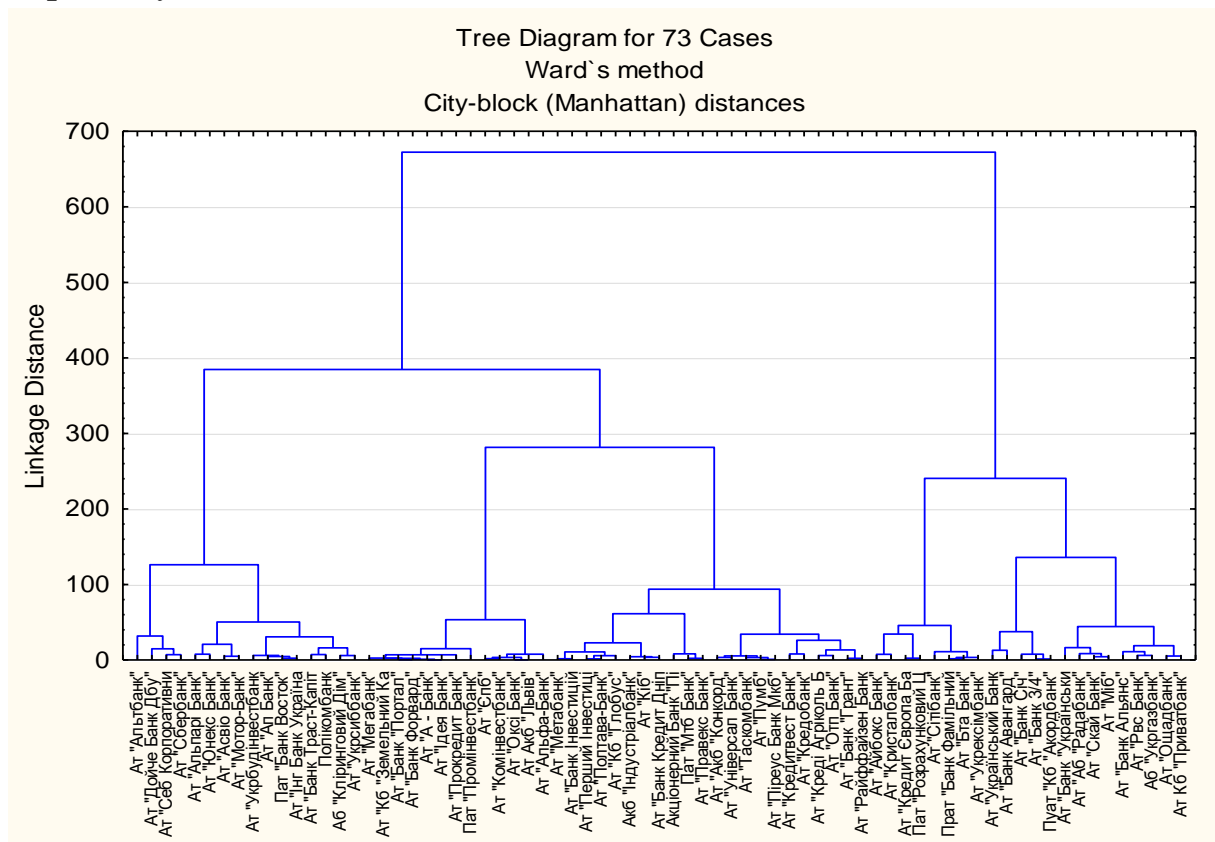

Рис. 2.10. Дендродіаграма банків України за часткою операцій з ОВДП та корпоративними цінними паперами у 2020 році*

*за даними Національного банку України [28]

Як свідчать дані рисунку 2.10, банки України можна розділити за трьома кластерами, які відображають частку банківських операцій з корпоративними цінними паперами та ОВДП у чистих активах банківської системи. Так, перший кластер об'єднує банки, які активно працюють з корпоративними цінними паперами (від АТ «АТ Банк» до АТ «Укрсиббанк»), другий кластер об'єднує банки із збалансованим портфелем корпоративних цінних паперів та ОВДП (від АТ «Мегабанк» до АТ «Райффайзен банк Аваль»), третій кластер включає банки, в яких більше 30% чистих активів займають ОВДП. Для розвитку банківського кредитування в Україні така ситуація є негативною, адже серед 22 банків, які входять в третій кластер присутні всі державні банки з найбільшими в банківській системі активами, а саме ПАТ «КБ Приватбанк», АТ «Ощадбанк», АБ «Укргазбанк», АТ «Укрексімбанк». Таким чином, замість того, щоб стимулювати кредитування національних виробників та підвищувати ділову активність і економічне зростання, держава, через участь державних банків у викупі ОВДП, фінансує споживчі видатки державного бюджету за рахунок коштів вкладників.

Таким чином підсумовуючи аналіз сучасного стану банківського кредитування в Україні можна зробити висновок про те, що національна банківська система поступово втрачає свої функції посередництва в кредиті та забезпечення ліквідністю економічних агентів. Перспективи розвитку банківського кредитування за існуючої нормативної бази Національного банку України та побудову міфів про відсутність кредитоспроможних позичальників представниками НБУ, міжнародними консультантами і широким колом експертів підтримуваних зовнішніми грантами є невизначеними, адже основна теза, яка звучить із експертних висновків: «В Україні немає кого кредитувати». На наш погляд, така теза вимагає обґрунтованого спрямування з метою формування підґрунтя для побудови ефективних стратегій стимулювання банківського кредитування національної економіки.

Однак, потрібно розуміти, що в Україні досить важко оцінити рівень кредитоспроможності клієнтів банків та небанківських

фінансово-кредитних установ, адже з одного боку масив аналітичних даних є обмеженим, а з іншого – зовнішній дослідник не може володіти тією інформацією про позичальника, якою володіє банк. З цих причин в наукових публікаціях досить часто виникають певні спекуляції на тему відсутності кредитоспроможних позичальників. Тим не менше, загальні тенденції кредитоспроможності домогосподарств і нефінансових корпорацій ми можемо оцінити на основі існуючих даних побудувавши індекси кредитоспроможності використовуючи можливості кореляційного аналізу та базового пакету «Аналіз даних» MS Excel.

Так, аналізуючи наявні підходи до скоринг-аналізу кредитоспроможності домашніх господарств, зауважимо, що в основу скоринг-моделей покладені такі дані про позичальника як середньомісячний дохід, зайнятість та середньомісячні витрати. Аналізуючи наявні аналітичні дані Державної служби статистики, ми обрали такі числові ряди як: середньомісячна заробітна плата в Україні виражена в доларах США; рівень безробіття в Україні; частка витрат населення на продукти харчування та житлово-комунальні послуги у сукупних витратах домашніх господарств (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Динаміка деяких показників кредитоспроможності домашніх господарств в Україні у 2010-2020 роках*

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Реальна заробітна плата	283,5	332,3	380,6	410,6	292,8	192,0	202,8	267,1	325,9	406,1	430,0
Рівень безробіття	8,1	7,9	7,5	7,2	9,3	9,1	9,3	9,5	8,8	8,2	9,5
Частка витрат населення на продукти харчування і комунальні послуги у сукупних витратах	62,6	62,7	61,9	61,6	63,4	66,6	67,4	66,4	65,0	62,8	62,1

*за даними Державної служби статистики [27]

Використовуючи наведені в таблиці 2.1. дані нами побудовано лінійну багатофакторну кореляційно-регресійну модель (2.1):

$$Y = \alpha_1 x_1 + \alpha_2 x_2 + \alpha_3 x_3 \quad (2.1)$$

де: Y – значення індексу конкурентоспроможності домашніх господарств, x_i – нормалізована динаміка показників кредитоспроможності, α_i – вага динаміки показників кредитоспроможності. Ваги розраховано за формулою (2.2):

$$\alpha_i = \sum_{i=1}^3 r_{ij} / \sum_{i=1}^3 \sum_{j=1}^3 ij \quad (2.2)$$

тобто сума коефіцієнтів парної кореляції кожного показника з іншими показниками співвідносяться із загальною сумою коефіцієнтів за матрицею парної кореляції. Оскільки остання відображає взаємозв'язок між всіма показниками, отримані величини відображають питому вагу кожного показника в загальній величині інтегрального індикатора. Ваги розраховані за даними 2010-2020 років і становлять: реальна заробітна плата = 0,9946, рівень безробіття = -0,1328, частка витрат населення на продукти харчування і комунальні послуги у сукупних витратах = 0,1383.

Результати розрахунків відобразимо у формі рисунку 2.11.

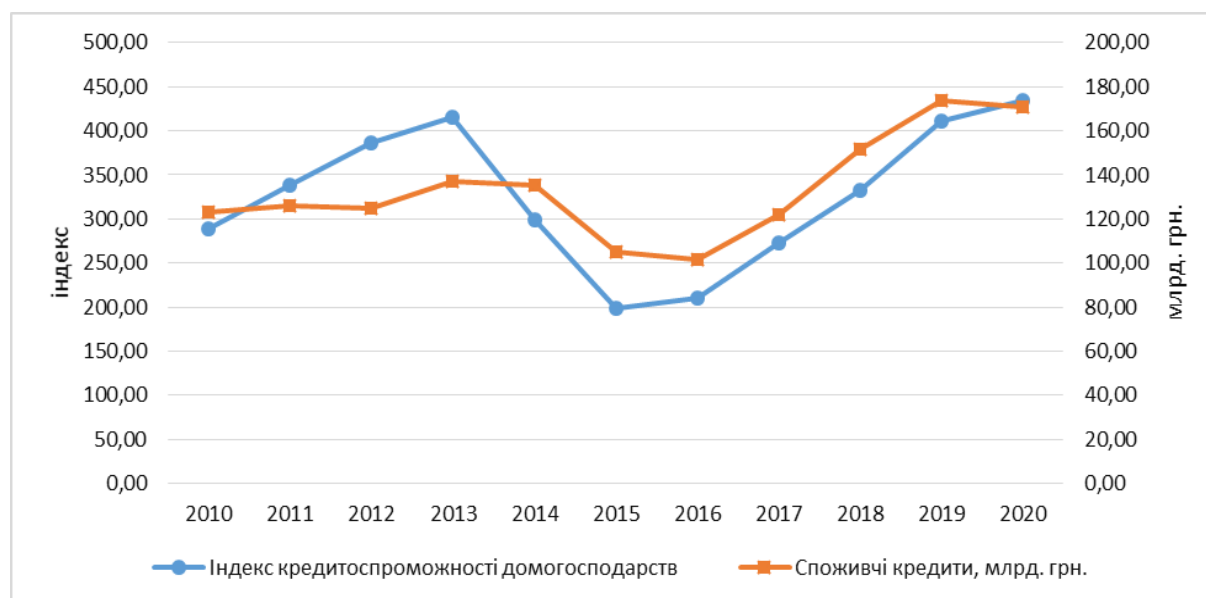

Рис. 2.11 Динаміка індексу кредитоспроможності домашніх господарств та динаміка споживчих кредитів, наданих банками України у 2010-2020 роках*

*за даними Національного банку України [28] та Державної служби статистики [27]

Дані рисунку 2.11 свідчать, що під впливом економічної кризи, спровокованої внутрішніми дисбалансами та агресією Російської Федерації проти України, індекс кредитоспроможності домашніх господарств суттєво знизився у 2014-2015 роках, що призвело до зменшення обсягів споживчого кредитування у 2014-2016 роках. Незначне підвищення індексу кредитоспроможності у 2016 році стало стимулом зростання споживчого кредитування населення з 2017 по 2019 роки включно. Однак у зв'язку із пандемією COVID-19 у 2020 році індекс кредитоспроможності домашніх господарств і обсяг споживчого кредитування знизилися.

Що ж стосується банківського кредитування нефінансових корпорацій, то використовуючи описану вище методику, розрахуємо індекс кредитоспроможності нефінансових корпорацій на основі таких даних, як: прибуток підприємств; операційна рентабельність підприємств; рівень ліквідності підприємств (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Динаміка деяких показників кредитоспроможності нефінансових корпорацій в Україні у 2010-2020 роках*

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Прибуток підприємств, млрд. грн.	13,9	67,8	35,1	-22,8	-590,1	-373,5	29,7	168,8	288,3	523,8
Операційна рентабельність підприємств, %	4,0	5,9	5,0	3,9	-4,1	1,0	7,4	8,8	8,1	10,2
Рівень ліквідності підприємств, %	117,9	118,4	118,1	114,1	103,8	99,8	98,7	97,9	98,1	98,2

*за даними Державної служби статистики [27]

Дані таблиці 2.2 свідчать, що зниження прибутковості, рентабельності та ліквідності підприємств розпочалося ще до початку економічної кризи 2014-2017 років, що в свою чергу мало сильніший вплив на розвиток кредитування, ніж кредитоспроможність домашніх господарств. Перш ніж, відобразити результати економіко-математичних розрахунків індексу кредитоспроможності нефінансових корпорацій, зауважимо, що оскільки нефінансовим

корпораціям, на відміну від домогосподарств, кредити надаються в національній та іноземній валюті, то з метою уникнення спотворення даних внаслідок курсових різниць розділимо обсяг кредитування за видом валют і відобразимо на рисунках 2.12 та 2.13.

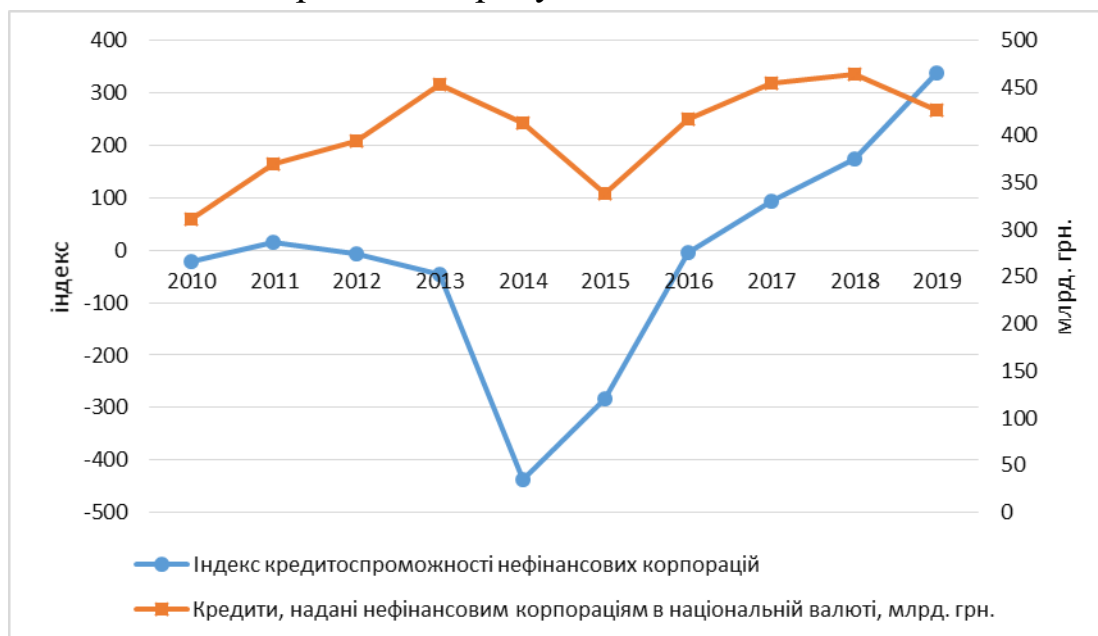

Рис. 2.12. Динаміка індексу кредитоспроможності нефінансових корпорацій та динаміка кредитів, наданих банками України нефінансовим корпораціям в національній валюті у 2010-2019 роках*
*за даними Національного банку України [28] та Державної служби статистики [27]

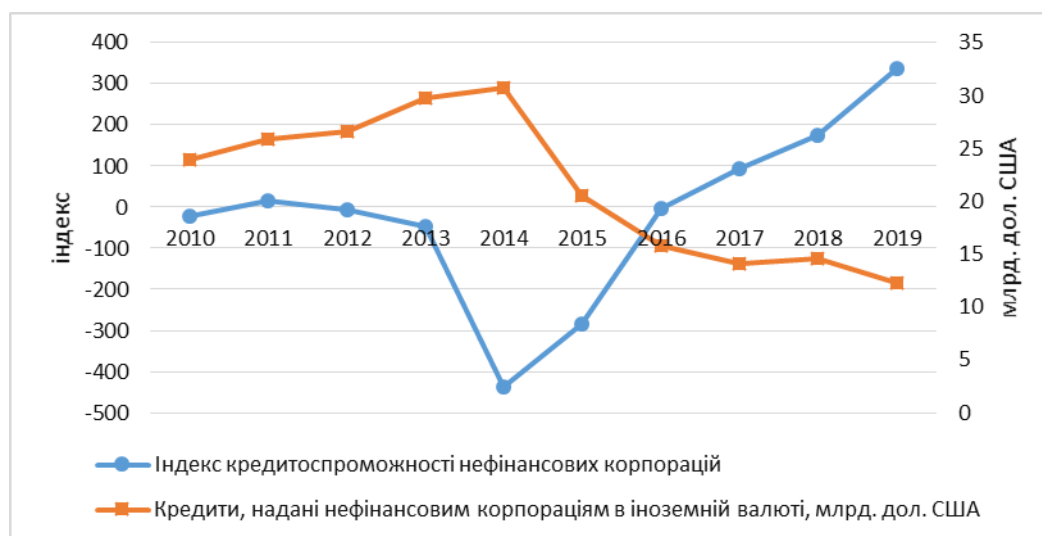

Рис. 2.13. Динаміка індексу кредитоспроможності нефінансових корпорацій та динаміка кредитів, наданих банками України нефінансовим корпораціям в іноземній валюті у 2010-2020 роках*
* за даними Національного банку України [28] та Державної служби статистики [27]

Дані рисунків 2.12-2.13, свідчать, що зниження індексу кредитоспроможності нефінансових корпорацій призвело до зниження обсягів їх банківського кредитування, однак починаючи з 2017 року індекс кредитоспроможності нефінансових корпорацій перевищив докризове його значення, а у 2020 році рівень кредитоспроможності перевищив докризовий рівень в більш ніж три рази. Таким чином, проблем щодо низької кредитоспроможності позичальників на сьогоднішній день в Україні фактично не існує, що свідчить про завищені нормативні вимоги Національного банку України до розрахунку кредитного ризику.

Відтак, на основі проведеного нами аналізу розвитку банківського кредитування в Україні можна сформувати дві стратегії його відновлення. Перша стратегія є вже традиційною і передбачає зниження процентних ставок за кредитами рефінансування до нуля, а також запровадження цільових кредитів рефінансування за аналогією до програм кредитного пом'якшення ФРС США, Банку Англії, Банку Японії, Європейського центрального банку тощо (див. п.1.1).

Друга стратегія повинна повністю враховувати українську специфіку розвитку економіки і банківської системи, а тому повинна передбачати зниження нормативних вимог НБУ до кредитоспроможності нефінансових корпорацій, запровадження асиметричного коридору процентної політики центрального банку з метою зниження дохідності депозитних сертифікатів і спрямування вільних ліквідних коштів банків на кредитний ринок; проведення центральним банком (з метою зменшення кількості бюрократичних процедур на створення брідж-банку) прямого викупу 50% непрацюючих кредитів; запровадження цільового рефінансування; створення гарантійного фонду, який розподілятиме кредитний ризик між банками і державою в сфері кредитування капіталомістких галузей національної економіки.

Підсумовуючи викладене вище можемо зробити висновок, що основними негативними факторами на розвиток банківського кредитування є процентна політика Національного банку України, яка спрямована на регулювання індексу споживчих цін шляхом

обмеження вільної ліквідності банківської системи через встановлення високих ставок як за кредитами рефінансування так і за депозитними сертифікатами. Нормативні вимоги НБУ щодо розрахунку банками кредитного ризику є завищеними, адже не враховують національної специфіки розвитку економіки, яка полягає у високій частці тіньового сектору, а також не враховують внутрішні та зовнішні політичні процеси, які визначають горизонти бізнес-планування. Політика Уряду в сфері внутрішньої боргової політики також має негативний вплив на розвиток кредитування, адже високі ставки дохідності за ОВДП посилюють «ефект витіснення» приватних інвестицій, а можливість залучення державних банків до купівлі ОВДП мінімізує можливості реалізації широкомасштабної державної політики стимулювання кредитування реального сектору.

Для вирішення цих проблем та стимулювання кредитування реального сектору економіки Національному банку України варто послабити вимоги до розрахунку кредитного ризику, проявити більшу гнучкість в процентній політиці, орієнтуватися на динаміку кредитування та динаміку валютного курсу і грошової маси під час встановлення рівня процентних ставок, а не на індекс споживчих цін, кон'юнктуру якого визначають ціни на імпортні товари і адміністративно встановлені ціни на комунальні послуги. Разом цим необхідно зменшувати обсяги резервів за кредитними операціями та частку непрацюючих кредитів шляхом прямого викупу центральним банком частини непрацюючих активів. Іншими словами, для активізації банківського кредитування в Україні банківській системі потрібно перезавантаження як в частині менеджменту, так і в частині стратегічних орієнтирів розвитку. Важливими напрямками дослідження перспектив активізації банківського кредитування є вивчення світового досвіду реалізації політики кредитної підтримки суб'єктів ринку, зокрема підприємств малого і середнього бізнесу.

2.2. Оцінка зарубіжного досвіду банківської кредитної підтримки малого і середнього бізнесу

Економічний спад зі структурною диспропорційністю економіки та пандемія Covid-19 вимагає розробки і реалізації антикризової політики. Поряд з іншими, мають застосовуватися заходи щодо забезпечення економічного зростання, у тому числі за рахунок збільшення інвестиційних витрат. Однак, відсутність ефективного механізму переливання капіталу з фінансового сектора в реальний, та чітких цілей і пріоритетів монетарної політики, спрямованих на зростання реальних інвестицій, залишаються основними проблемами вітчизняної економіки. Тому зарубіжний досвід кредитування реального сектора економіки важливий для України як держави, яка прагне зберегти свою цілісність та економіку, підвищити свою конкурентоспроможність на світовому ринку. В цьому плані уваги заслуговує досвід Канади та Нідерландів.

Реальний сектор, в умовах ринкової економіки, відіграє важливу роль у економічному зростанні держав. Власне тому провідні економіки сфокусовані на програмах підтримки малого та середнього бізнесу. В Нідерландах малий та середній бізнеси створюють близько 62,3% доданої вартості, що перевищує на 6% середній показник по країнах-членах Європейського союзу (56,4%). З 2004 по 2008 роки спостерігався стрімкий ріст рівня доданої вартості від малого та середнього бізнесу (+23,6%). У 2018 - 2020 роках зростання цього ж показника зафіксовано на +3%. Динаміку приросту часток доданої вартості від малого бізнесу в Нідерландах та в інших країнах ЄС можна простежити на рисунку 2.14.

Одним із факторів такого успіху виокремлюють активну участь Нідерландів в імплементації принципів Акту з питань малого бізнесу для Європи (SBA). Більше того, королівство Нідерланди займає першу позицію у рейтинговому списку оцінки підприємництва серед країн-членів SBA.

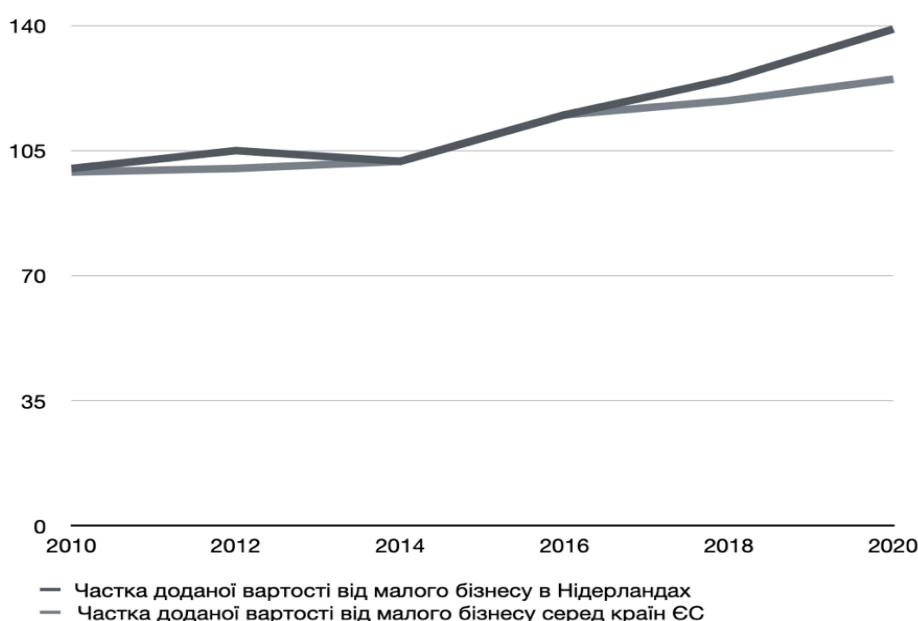

Рис. 2.14. Рівень частки доданої вартості*

*на основі даних [53]. Індекс: 2010 рік слід вважати опорним (з часткою для обох груп 100)

Фактом підтвердження зразковості політики підтримки малого та середнього бізнесу Нідерландів також виступає нижченаведена таблиця 2.3 із порівнянням кількостей мікро-, малого, середнього та великого бізнесів. Джерелом інформації є «Євростат» (статистична організація Європейської Комісії). Взято до уваги наступні визначення, якими в свою чергу регулюється підприємницька діяльність країн Європейського союзу [55].

Для розрахунків брались підприємства із нефінансового сектору, який включає промислові індустрії, будівництво, торгівлю та послуги, але не включає агросектор, лісництво, рибальство та неринкові послуги, такі як освіта на медицина. Згідно із директивами ЄС, мікробізнес - бізнес, що містить до 9-ти зайнятих осіб; малий бізнес - від 10-ти до 49-ти осіб, середній бізнес - від 50-ти до 249-ти осіб та великий - понад 250 зайнятих осіб. Основною перевагою використання даних від «Євростат» є гармонізовані дані, що піддаються порівнянню між різними країнами.

Таблиця 2.3

**Базові показники малого та середнього бізнесу в Нідерландах
у порівнянні із середніми показниками країн ЄС***

Клас бізнесу	Кількість підприємств			Кількість працевлаштованих осіб			Показник доданої вартості		
	Нідерланди		ЄС-28	Нідерланди		ЄС-28	Нідерланди		ЄС-28
	К-сть	%	%	К-сть	%	%	Млрд €	%	%
Мікро	1137686	95,6	93,0	1660985	28,0	29,7	78,0	20	20,8
Малий	41997	3,5	5,9	1061186	17,9	20,1	67,9	18	17,6
Середній	9103	0,8	0,9	1070443	18,0	16,8	94,2	24	18,0
Малий і середній бізнес	1188786	99,9	99,8	3792614	63,9	66,6	240,1	62	56,4
Великий	1824	0,1	0,2	2148445	36,1	33,4	145,3	38	43,6
Всього	1188787,824	100	100	5941059	100	100	385,4	100	100

*розроблено на основі даних [55]

Для аналізу причин успіху Нідерландів розглянемо основні принципи, якими керуються уповноважені структури уряду у питаннях політики підтримки малого та середнього бізнесу. Опираючись на звітний документ, представлений Європейською Комісією “Netherlands – SBA Fact Sheet 2019”, було виділено десять принципів.

Перший принцип - «Думайте просто» (мовою оригіналу: “Think small first”). Цей принцип полягає у спрощенні для виконання груп законів щодо оподаткування, розподілу прибутку, виведення капіталу та інших сфер фінансової та нефінансової правової діяльності бізнесу.

Другим принципом є принцип середовища, в якому підприємці та сімейні бізнеси можуть процвітати, а підприємництво винагороджується. Відповідно до даного принципу було інвестування в заклади навчання. Зокрема, були впровадженні курси підприємництва з метою наповнення навчальних програм практичними навичками діловодства та підприємництва.

Принцип другого шансу є третім у порядку поданих принципів та полягає у наданні державою підтримки сумлінним підприємцям, які з тих чи інших причин зіткнулися із проблемами банкрутства.

Принцип зорієнтованості органів державної влади на потреби малого та середнього бізнесу. Нідерланди значно перевищують

середній показник серед країн ЄС за оцінкою імплементації цього принципу. Держава не вимагає мінімального капіталу при створенні бізнесу, а всі процедури із його відкриттям займають не більше одного дня. Вартість процедур залишається високою – 300 EUR, однак час на реєстрацію майна є також рекордно низьким у Європі [53].

Принцип адаптування умов доступу малого та середнього бізнесу до публічних закупівель та можливостей отримання державної підтримки. Зі сторони нідерландського уряду це є сферою підвищеної уваги ще з 2008 року.

Принцип доступу до фінансування. В основу вкладено концепції полегшення доступу до фінансування малому та середньому бізнесу і створення правових й бізнес систем своєчасних розрахунків у комерційній сфері. Прикладами дій нідерландського уряду в цій сфері є наступні заходи:

1) З 2008 року діє програма “Qredits”, метою діяльності якої є спрощений доступ до фінансування малого та середнього бізнесу (особлива увага приділяється ризикованому капіталу у формі довгострокової інвестиції). За умовами програми, представники малого та середнього бізнесу можуть отримати позику до 250 тисяч EUR (із фокусом на фінансування бізнесу у сфері послуг, туризму та готельного бізнесу) [53];

2) “ВМКВ – Borgstellingskrediet” – інша ініціатива нідерландського уряду, що є заходом боротьби із високим відсотком відмов у кредитуванні бізнесу. З огляду на конкретну ситуацію можуть бути вжиті різні заходи (висунення органів держави гарантом кредитоспроможності бізнесу або інші) [61];

3) Фонд відповідального підприємництва (мовою оригіналу: Fonds Verantwoord Ondernemen), основною метою якого є фінансування малого та середнього бізнесу для процесу імплементації принципів соціальної відповідальності бізнесу;

4) Скасування заборони на заставу, що стосується усього малого та середнього бізнесу, та втілюється з метою недопуску кредитних втрат бізнесу, що планово оцінювались у розмірі 1 мільярду євро

щорічно. Компаніям дозволено розширити варіативність типів активів, що можуть бути використані в якості застави для фінансування. Очікується, що такі заходи збільшать ліквідність бізнесу та дадуть змогу підприємцям вкладати більше у інноваційний сектор із великим фінансовим ризиком.

В рамках даного принципу змістовним буде аналіз умов банківських інституцій у рамках фінансування реального сектору та аналіз підтримки зі сторони Центрального банку.

Серед банків Нідерландів, мінімальною ставкою на позику є 1,5% річних, найвищою – 9%. Детальніше для аналізу взято три банківські установи: “ABN AMRO”, “ING” та “Robobank”. Причиною виокремлення власне цих банків є факт їхньої співпраці із урядом в програмах підтримки фінансування малого та середнього бізнесу. Всі ці банки пропонують позики із процентними ставками від 1,5% до 9% річних, із часом оформлення до двох тижнів. Для контрастування додано фактичні ставки банківської установи, котра не має фіксованої співпраці із урядом. Таким банком є “Coin Crowdfund”. Процентні ставки на потреби бізнесу становлять від 4,9% до 9,5% річних, із терміном оформлення позики від 4 до 6 тижнів. Лише порівняння умов надання банківських послуг банками із державною підтримкою та без неї, вказують на державну політику стимулювання малого та середнього бізнесу [63].

Вищезгадана співпраця банків із нідерландським урядом полягає у системі гарантій кредитування, що має назву “ВМКВ” (Borgstelling МКВ-kredieten, Програма гарантування кредитів для малого та середнього бізнесів). За умови ведення бізнесу (розміром до 250 найманих працівників та річним виторгом до 50 мільйонів) понад три роки на території Нідерландів, Бонайре, Саби та острові Святого Євстатіуса, можливою є участь в програмі державного гарантування кредитів. Суть програми полягає у збільшені застави коштом державних позик. При цьому, компанії повинні відповідати критеріям життєздатності та перспективності, а бізнес з інноваційною складовою має вищі шанси на отримання гарантії. Для втілення схеми гарантування, уряд Нідерландів видає позики розміром до

1,5 мільйонів євро. Для підтвердження актуальності такої форми урядової підтримки Центрального банку наведемо наступні факти: за час існування схема гарантування зросла із 50% до 75%, бюджет програми зріс із 765 мільйонів євро до 1,5 мільярдів [64].

Сьомим принципом політики підтримки малого та середнього бізнесу є принцип єдиного ринку, що полягає у створенні комфортних умов для користування переваги Єдиного європейського рівня. Прикладом імplementованих рішень у цій сфері є створення в 2008 році онлайн платформи «Міжкордонна економіка та дії з питань працевлаштування» (мовою оригіналу: «Cross-Border Economy and Labor Action Programme»). В рамках даної програми підприємці отримують консалтингову допомогу у разі потреби ведення ділових відносин в межах інших країн Європейського союзу [65].

Восьмим, дев'ятим та десятим принципами є такими, що стосуються глобальних впливів на підприємництво, такі як вплив рівня освіти (програми підтримки підвищення кваліфікації працівників малого та середнього бізнесів, розвиток освіти із STEM-спрямуванням), розвиток відповідального підприємництва та бізнесу із сталим вектором інтернаціоналізації (заохочення доступу малого та середнього бізнесів до зростання на зовнішніх ринках).

Суттєву підтримку малому і середньому бізнесу надає Уряд Канади, а особливо в умовах пандемії COVID-19. Банки відіграють важливу роль фінансових посередників, надаючи кредити для бізнесу. Комерційне кредитування банками Канади неухильно зростає протягом останніх кількох років. Привабливим для бізнесу в свою чергу є низький рівень процентних ставок. Слід зазначити, що облікову ставку Банк Канади знизив до 0,25%, що в свою чергу сприяло зниженню бізнес процентної ставки. Пропозиція та ціна кредиту для бізнесу в Канаді залишається стимулюючою, забезпечуючи постійну підтримку економічної експансії.

Згідно з оцінками Статистичного управління Канади середній внесок малого бізнесу до ВВП становив 37,8 %, середнього бізнесу – 14,1 %, а великого бізнесу – 48,1 %. Іншими словами, на малий і

середній бізнес припадало понад 50,0% доданої вартості продукції країни, а саме 51,9 % [62].

Станом на грудень 2020 року в Канаді було 1,22 мільйона підприємств. З них 1,2 мільйона (97,9 %) – це малі підприємства, 22 725 (1,9 %) - середні та 2 936 (0,2 %) – великі [66]. У секторі виробництва товарів середній внесок малого і середнього бізнесу у ВВП становив 95,2% у сільському господарстві та 79,5% у будівництві.

З 1 224 293 підприємств у Канаді 21,1 % працюють у секторі виробництва товарів, а 78,9 % – у секторі послуг. Найбільше підприємств, а саме 568 901, що становить 46,5 % канадських підприємств припадає на такі галузі: професійні, науково-технічні послуги; будівництво; роздрібна торгівля; а також охорона здоров'я та соціальна допомога. На інші сфери послуг (крім державного управління) також припадає значна кількість підприємств: 112 626 або 9,2 % всіх канадських підприємств. Більше 99 % підприємств у чотирьох наступних галузях - це малі підприємства: сільське господарство, лісове господарство, рибальство та мисливство; нерухомість та оренда та лізинг; професійні, науково-технічні послуги; та інші послуги (крім державного управління)[66].

Держава в особі Уряду Канади вживає негайних і значущих заходів у рамках Канадського плану економічного реагування на COVID-19, щоб підтримати підприємства, які стикаються з труднощами в результаті спалаху коронавірусу SARS-CoV-2. Уряд Канади заснував Канадську програму бізнес рахунків надзвичайних ситуацій (СЕВА) для підтримки канадських компаній, які постраждали від COVID-19. Підприємства, які відповідають вимогам цієї програми, отримують позику для покриття короткострокових операційних витрат, нарахування заробітної плати та інших витрат, які є першочерговими для підтримки безперервності бізнесу.

Програма СЕВА пропонувала малому бізнесу та некомерційним організаціям безвідсоткові позики в розмірі 60000 і 40000 доларів США, що фінансується урядом Канади. Канадський бізнес-рахунок для надзвичайних ситуацій (СЕВА), запроваджений 9 квітня 2020

року, був одним із заходів уряду Канади з надання фінансової допомоги для підтримки канадських компаній, які постраждали від COVID-19. СЕВА був доступний у більш ніж 220 фінансових установах по всій країні.

До 20 січня 2022 року позики СЕВА фінансувалися як поновлювана кредитна лінія на суму 60 000 доларів США через CreditLine for Small Business. Після 20 січня 2022 року будь-яка заборгованість за відновлюваною кредитною лінією в розмірі 60 000 доларів США була конвертована в невідновлювану позику. До 1 січня 2024 року відсотки на кредити отримані за цією програмою не нараховуються. Починаючи з 1 січня 2024 року на залишок кредиту нараховуватимуться відсотки за ставкою 5% річних, які сплачуються щомісяця в останній день кожного місяця. Повна сума позики (включаючи основну суму та відсотки) підлягає сплаті 31 грудня 2025 року. Підприємство може в будь-який час погасити позику частково або повністю. Особливістю даної програми є те, що погашення залишку позики до 31 грудня 2023 року дає право на анулювання кредиту до 33 % (до 20 000 доларів США). Тобто, якщо 40 000 доларів США з позики в 60 000 доларів США буде погашено до 31 грудня 2023 року, то буде застосовуватися анулювання позики в розмірі 20 000 доларів США.

Кінцевий термін подання заявок за програмою СЕВА був 30 червня 2021 року. Основними вимогами для отримання коштів за цією програмою були:

- підприємство мало діяти в Канаді станом на 1 березня 2020 року, а також не повинно мати жодних позик з заборгованістю на 90 і більше днів станом на 31 жовтня 2020 року;
- підприємство не повинно мати раніше отриманих позик за програмою СЕВА в іншій фінансовій установі.

Отримані кошти за цією програмою підприємства можуть використати на такі цілі [48]:

- заробітна плата та інші виплати;
- орендні або лізингові платежі за нерухоме майно, що використовується для господарських цілей;

- орендні або лізингові платежі за капітальне обладнання, що використовується для господарських цілей;
- виплати, пов'язані зі страхуванням;
- платежі з податку на нерухомість;
- платежі, що здійснюються в комерційних цілях за телефон і комунальні послуги та Інтернет;
- платежі за регулярне обслуговування боргу;
- платежі, здійснені за угодами з незалежними підрядниками, та збори, необхідні для підтримки ліцензій або дозволів, необхідних для ведення бізнесу підприємством;
- платежі за матеріали для виробництва продукції

Підприємство, яке отримало позикую СЕВА у 40000 доларів США може подати заявку на розширення СЕВА на 20 000 доларів США, щоб збільшити суму своєї позики до 60 000 доларів США. Кількість заявок підприємств, схвалених для розширення позик СЕВА становила 569 282. Кількість заявок підприємств, схвалених для отримання позик за програмою СЕВА становить 1 898 254. Загальні кошти, затверджені для позик СЕВА становлять 49,17 мільярдів доларів [48].

Роботодавець в Канаді, який зазнав втрат від впливу пандемії COVID-19, має право на субсидію для покриття частини заробітної плати. Ця субсидія дозволить наймати працівників, допоможе запобігти подальшій втраті робочих місць і полегшує роботу бізнесу. Роботодавці у Канаді, які постраждали від пандемії COVID-19 у період з 15 березня 2020 року по 23 жовтня 2021 року, мали право на участь у CEWS (Канадську субсидію заробітної плати). Канадська надзвичайна субсидія на заробітну плату (CEWS) — це окрема програма, яка надає 75% субсидії на заробітну плату роботодавцям. CEWS має на меті запобігти подальшій втраті робочих місць, заохочує роботодавців знову наймати працівників, раніше звільнених через COVID-19, і допомагає підприємствам відновити та підтримувати нормальну роботу після кризи. Субсидія на заробітну плату застосовувалася у розмірі 75 відсотків від перших 58 700 доларів США, які зазвичай заробляють працівники, що становить до

847 доларів на тиждень. Програма діяла протягом 12 тижнів, з 15 березня по 6 червня 2020 року. Заявки приймалися лише онлайн через Податкове агентство Канади. Працедавці, могли отримати субсидію, якщо в березні, квітні або травні валовий прибуток знизився щонайменше на 30 відсотків у порівнянні з тим же місяцем 2019 року.

Станом на грудень 2021 року загальна кількість затверджених заявок за програмою (SEWS) становила 4888140 на суму 99,13 мільярда доларів [49]. Окрім того, діє тимчасова субсидія на заробітну плату в розмірі 10% для роботодавців — це тримісячний захід, який дозволяє роботодавцям зменшити суму відрахувань із заробітної плати, яку вони повинні перераховувати до Податкового агентства Канади. Це стосується лише федеральної, провінційної або територіальної частини податку на прибуток.

Субсидія еквівалентна 10% суми, виплаченої з 18 березня 2020 року по 19 червня 2020 року, до 1375 доларів США на одного працівника. Кожен відповідний роботодавець має право на загальну максимальну суму у 25 000 доларів США. З 24 жовтня 2021 року SEWS і Канадська надзвичайна орендна субсидія (CERS), були замінені новими програмами, кожна з яких також пропонує підтримку, в тому числі орендної та заробітної плати. Роботодавці можуть претендувати на одну з наступних програм, залежно від того, яка дає їм найбільшу суму:

- Програма відновлення туризму та готельного бізнесу (THRP) – діє з 24 жовтня 2021 року по 7 травня 2022 року;
- Програма відновлення найбільш постраждалого бізнесу (ННВРР) – діє з 24 жовтня 2021 року по 7 травня 2022 року;
- Програма оренди для відновлення бізнесу Канади (CRHP) діє з 6 червня 2021 року по 7 травня 2022 року;
- Канадська надзвичайна субсидія на оплату праці (SEWS)- діяла з 15 березня 2020 року по 23 жовтня 2021 року.

Програма відновлення найбільш постраждалого бізнесу (ННВРР) надається підприємствам, які мають зниження доходу за поточний місяць до 25%. Приватне підприємство, благодійна чи некомерційна організація в Канаді, яка зазнала серйозних збитків через пандемію

COVID-19, може отримати субсидію на заробітну плату, субсидію на орендну плату або обидві через ННВРР.

Фірми, незалежно від свого сектора, можуть претендувати на ННВРР, якщо вони не відповідають вимогам Програми відновлення туризму та готельного бізнесу (ТНВРР). Щоб претендувати на участь у програмі ННВРР, фірми повинні відповідати наступним двом умовам: середній дохід з березня 2020 року по лютий 2021 року знизився за 12 місяців не менше як на 50%, у підприємства знизився дохід на період подачі заявки на субсидію не менше як на 50%.

Якщо малий і середній бізнес потребує додаткового фінансування, то може отримати кредит і за Програмою спільного кредитування Банку розвитку бізнесу Канади (ВВК) та Програмою доступності кредитів для сильно постраждалих секторів (НАСКАР). Програма доступності кредитів для сильно постраждалих секторів надає підприємствам, які постраждали від COVID-19, гарантований доступ до позик з низькими відсотками в розмірі від 25 000 до 1 мільйона доларів США для поповнення обігових коштів. НАСКАР доступний для компаній, які працюють у таких секторах, як туризм, готельний і ресторанний бізнес, сфери побутових послуг.

Програма надає позику, яка на 100% гарантується Банком розвитку бізнесу Канади (ВВК).

Основні характеристики кредиту за програмою НАСКАР:

- сума позики від 25 000 до 1 000 000 доларів США;
- фіксована процентна ставка 4%;
- термін до десяти років;
- можливість відстрочення виплати основного боргу на термін до 12 місяців з моменту видачі кредиту.

Вимоги до підприємств для отримання кредиту за програмою НАСКАР:

- бізнес повинен був бути фінансово життєздатним до економічного впливу COVID-19;
- підприємство повинно отримати Канадську надзвичайну субсидію на заробітну плату (СЕWS) або Канадську субсидію на орендну плату (СЕРS), продемонструвавши мінімальне зниження

доходу на 50% щонайменше за три місяці з останніх восьми місяців до дати подання заявки на участь у програмі HASCAP.

Якщо компанія відповідає вимогам, але не отримувала фінансування за програмами CEWS або CERS, то вона повинна спочатку подати заявку на CEWS або CERS. Якщо ж компанія не відповідає вимогам програм CEWS або CERS, то необхідно надати фінансову звітність щонайменше за три місяці, що демонструє зменшення прибутку на 50% на місяць протягом восьми місяців до дати подання заявки на HASCAP. Підприємства можуть подати заявку на підтримку свого бізнесу до 31 березня 2022 року. Отриманий кредит підприємство має використати для відновлення або продовження своєї діяльності [60].

Слід згадати і про програму Jobs and Growth Fund (Фонд сприяння збільшенню робочих місць). Це програма вартістю 700 мільйонів доларів, яка підтримує створення робочих місць у регіонах та забезпечує довгострокове зростання регіональної економіки. Сюди входить до 70 мільйонів доларів, призначених для підприємств, створених вже після січня 2020 року.

Багато різних програм кредитування малого і середнього бізнесу надає Канадський банк розвитку (BDC) у партнерстві з іншими банками та організаціями. BDC — банк для канадських підприємців. Його мета – підтримка малого та середнього бізнесу в усіх галузях та на всіх етапах його розвитку. Незалежно від того, чи хочуть власники бізнесу вийти на нові ринки, зробити свою діяльність ефективнішою, придбати інший бізнес, BDC надає доступ до фінансування, а також консультаційні послуги. Канадський банк розвитку (BDC) підтримує малозабезпечених підприємців і галузь, що розвивається, щоб забезпечити більший соціальний та економічний ефект. BDC був одним з перших, який підтримав підприємців, коли почалася пандемія, запровадив заходи для надання додаткового фінансування. Протягом 2020-2021 років BDC відіграв ключову роль у загальнодержавній політиці Канади, керуючи розробкою та запровадженням програм підтримки підприємств, які постраждали від пандемії. У 2021 році банк надав прямого фінансування на суму

близько 2,6 мільярдів доларів, спеціально розробленого як відповідь на COVID-19, що допомогло понад 17000 підприємствам забезпечити безперервність своєї роботи, а також виконував програми спільного кредитування та фінансування середнього бізнесу в рамках Програми доступності кредитів для бізнесу (BCAP), що дозволило надати фінансування у розмірі майже 1 мільярд доларів США для 800 канадських компаній у партнерстві з фінансовими установами [56].

Окрім того, банком розроблено Програму доступності кредитів для сильно постраждалих секторів (HASCAP), співпрацюючи з більш ніж 50 фінансовими установами приватного сектору, щоб надавати кредити з низькими відсотками підприємствам у секторах, які постраждали від пандемії.

Інвестував 180 мільйонів доларів у венчурні компанії через програму Bridge Financing Program, розроблену для підтримки деяких з найперспективніших та найбільш швидкозростаючих технологічних стартапів Канади. Ці дії разом із численними програмами фінансової допомоги, створеними урядом по всій країні, сприяли тому, що більше підприємств змогли отримати кошти на свої потреби, щоб забезпечити безперервність бізнесу протягом цього періоду невизначеності [47].

Уряд Канади оголосив про доступність програми спільного кредитування BDC Co-Lending Program, для підтримки канадських компаній, які зазнали негативного впливу COVID-19. Відповідні заявники можуть отримати до 6,25 мільйонів канадських доларів США (максимальні суми позики залежно від розміру бізнесу) у вигляді позик для покриття операційних витрат, таких як оренда та нарахування заробітної плати, а також потреби в оборотному капіталі. Кредит буде спільно фінансуватися Канадським банком розвитку та його партнерами банками, які працюють з цією програмою, наприклад, Scotiabank, Royal Bank of Canada, банк TD, за якою підприємства можуть отримати кредити на суму від 12,5 мільйонів доларів США до 60 мільйонів канадських доларів (або еквівалент у доларах США). Вимоги для участі у цій програмі такі: річний дохід

100 мільйонів доларів і більше, а також підприємства мають бути зареєстровані в Канаді і здійснювати бізнес-операції в Канаді [57].

Слід згадати і про програму для молодих підприємців Futurpreneur, яка пропонує фінансування, наставництво, маркетингові поради, бухгалтерську допомогу та багато іншого, щоб полегшити розвиток компанії. Futurpreneur Canada національна некомерційна організація, яка надає інструменти фінансування, наставництва та підтримки потенційним власникам бізнесу у віці 18-39 років. Це всесвітньо визнана програма наставництва, яка поєднує молодих підприємців із бізнес-експертом із мережі, що налічує понад 2400 наставників-добровольців. Futurpreneur Canada у партнерстві з Банком Канади з розвитку бізнесу (BDC) пропонує молодим підприємцям віком від 18 до 39 років фінансування до 60 000 доларів США для відкриття або розвитку бізнесу. Futurpreneur Canada може надати до 20 000 доларів США на бізнес. Канадський банк розвитку бізнесу (BDC) може надати додаткове фінансування до 40 000 доларів США [70]. Відповідно до програми за клієнтом закріплюється досвідчений наставник, який працюватиме з позичальником до двох років, надаючи важливі бізнесові поради, підтримку та заохочення.

Окрім того, діє наступна програма EDC Business Credit Availability Program (BCAP). Export Development Canada (EDC) - це експортно-кредитне агентство Канади. Закон Канади про розвиток експорту встановлює мандат EDC підтримувати та розвивати експортну торгівлю Канади. EDC Business Credit Availability Program (BCAP) Guarantee – це гарантована EDC бізнес- EDC у розмірі 1,8% від суми позики для допомоги канадським підприємствам, які постраждали від COVID-19. Підприємства можуть отримати доступ до 6,25 мільйонів канадських доларів для покриття витрат, які є вирішальними для безперервності бізнесу, таких як оренда, заробітна плата та інші операційні витрати. Від 75% до 80% позики, гарантується федеральним урядом через EDC (залежно від суми фінансування). Кредити за даною програмою надаються на термін до 5 років, фіксована гарантія 80% EDC. Комісія за гарантію дозволеного

кредиту, а також діє 6-місячна відстрочка сплати комісії за гарантію EDC [52].

Найбільше програм спрямовані на підтримку малого і середнього бізнесу, однак, не залишається поза увагою уряду і великий бізнес. Так, механізм екстреного фінансування великих роботодавців (LEEFF) надає фінансування найбільшим роботодавцям Канади, щоб підтримувати їхню діяльність. Додаткова ліквідність, що надається через LEEFF, дає змогу найбільшим підприємствам Канади, їхнім постачальникам залишатися на плаву у цей складний час та сприяє їх швидкому економічному відновленню. Ця програма здійснюється Канадською інвестиційною корпорацією розвитку інновацій, науки та економічного розвитку та Міністерством фінансів.

Малі підприємства можуть скористатися Канадською позикою для фінансування малого бізнесу Canada Small Business Financing Loan (CSBFL). Ця позика фінансується урядом і пропонує малому бізнесу в Канаді до 1 000 000 доларів США (350 000 доларів США на поліпшення обладнання та орендованого майна). Кредит можуть отримати як тільки створені компанії, так і вже працюючі, що мають потребу в грошових коштах. Позика гарантована, 85% позики гарантується федеральним урядом. Канадська програма фінансування малого бізнесу полегшує малому бізнесу одержання позик у фінансових установах, розділяючи ризики з кредиторами [58].

За останні 10 років малий бізнес отримав понад 56 000 позик на загальну суму 10 мільярдів доларів. Кредити надаються малим підприємствам або стартапам, що працюють в Канаді, з валовим річним доходом 10 мільйонів доларів або менше [59].

Окрім цих програм існує додаткова підтримка за секторами економіки, та розвитку громад, зокрема, Канадський фонд відродження громади надає до 750 000 доларів США або 1 мільйон доларів некомерційним організаціям, муніципалітетам, державним установам та громадам корінного населення на проекти, спрямовані на відродження громад по всій Канаді.

Фінансування покриває до 75% загальних витрат проекту. Проекти корінних громад можуть претендувати на фінансування для

покриття 100% загальних витрат проекту. Кошти надаються на такі цілі: адаптувати громадські приміщення та активи, щоб їх можна було безпечно використовувати відповідно до місцевих рекомендацій щодо охорони здоров'я, створювати або покращувати інфраструктуру громади, створити зелену інфраструктуру.

Ті сектори економіки, які найбільш постраждали від пандемії COVID-19 отримують додаткову підтримку та фінансування на рівні держави. Зокрема, було ініційовано створення короткострокового компенсаційного фонду, щоб компенсувати незалежним продюсерським компаніям відсутність страхового покриття у зв'язку з перервами зйомок та зупинками виробництва у секторі, пов'язаними з COVID-19. До 31 березня 2022 року фонд виділить 149 мільйонів доларів для галузі. Окрім того є ініціатива підтримки великих фестивалів та інших заходів - це дворічний національний фонд у 200 мільйонів доларів, щоб допомогти канадським фестивалям вижити та адаптуватися до пандемії. Фінансову підтримку можуть отримати регулярні фестивалі та заходи з річним доходом понад 10 мільйонів доларів [50].

Фонди підтримки створено у всіх секторах, які найбільше постраждали від COVID-19. Так, Ініціатива аерокосмічного регіонального відновлення виділяє 250 мільйонів доларів протягом трьох років, щоб допомогти канадській аерокосмічній галузі вийти з пандемії та продовжити конкуренцію на світовій арені. Компанії, що працюють в аерокосмічній промисловості, та організації, які підтримують їх через ланцюжки поставок, мають право подавати заявки на фінансування проектів.

Регіональна ініціатива повітряного транспорту (RATI), яка надає підтримку протягом двох років відповідним регіональним підприємствам та аеропортам, які безпосередньо сприяють регіональним авіаперевезенням. Ініціатива допоможе забезпечити збереження регіонального повітряного сполучення та послуг, які є вирішальними для економічного зростання, а також відновлення регіональних маршрутів по всій країні. RATI надається шістьма агенствами регіонального розвитку Канади (RDA).

Для підтримки бізнесу в Канаді створено ряд агенств регіонального розвитку Канади (RDA), які є ключовою частиною

Плану уряду Канади з інновацій, що сприяє розвитку та диверсифікації регіональної економіки та допомагає розвиватися громадам. У Канаді існує сім RDA, наприклад Prairies Economic Development Canada, Atlantic Canada Opportunities Agency, The Atlantic Canada Opportunities Agency, Canadian Northern Economic Development Agency (CanNor), Федеральне агентство економічного розвитку Північного Онтаріо (FedNor).

The Atlantic Canada Opportunities Agency (ACOA), працює над створенням можливостей для економічного зростання в регіоні, допомагаючи підприємствам ставати більш конкурентоспроможними, інноваційними та продуктивнішими, співпрацюючи з громадами для розвитку та диверсифікації місцевої економіки. Canadian Northern Economic Development Agency (CanNor) підтримує зростання та розширення бізнесу, включаючи малі та середні підприємства, шляхом навчання, консультаційних послуг, а також за допомогою динамічних та гнучких програм фінансування для підприємств і громад, які нарощують свій потенціал. Мета полягає в тому, щоб заохочувати конкурентоспроможний бізнес-сектор до інновацій. Федеральне агентство економічного розвитку Північного Онтаріо (FedNor) є урядовою організацією економічного розвитку Канади для Північного Онтаріо, яка через свої програми та послуги, а також через фінансову підтримку проектів сприяє економічному зростанню та створенню робочих місць.

Отже на основі аналізу зарубіжного досвіду підтримки малого та середнього бізнесу у період кризових ситуацій та пандемії COVID-19 слід зазначити, що уряди країн здійснюють виважену державну фінансову політику підтримки малих і середніх підприємств, що сприяє поліпшенню економічної ситуації як в регіонах, так і в країні в цілому.

Щодо України, то слід зазначити, що враховуючи ситуацію, що склалася у банківському секторі, розраховувати на відновлення кредитування комерційними банками реального сектора економіки не доводиться. Через значний відтік коштів з банківської системи та посилення недовіри до неї, банки не спроможні самостійно відновити кредитування бізнесу на прийнятних для нього умовах. Тому необхідною умовою подальшого розвитку кредитування банками

суб'єктів підприємницької діяльності є залучення держави до цього процесу. Основними напрямками роботи повинні бути створення Національної системи гарантій, збільшення частки державних видатків на розвиток підприємництва, розроблення програм фінансової підтримки на прикладі Канади та країн Європейської співдружності тощо. При конструктивній роботі банківського сектора та держави в особі НБУ, Міністерства фінансів можливо прискорити розвиток як банківського сектора, так і реального сектора економіки. Йдеться про канали кредитування економіки за схемою цільового рефінансування банків. Очевидно, якщо схема рефінансування припускає відшкодування банкам коштів, наданих для кредитування реального сектору економіки за нижчими ставками, то вплив кредитної політики на можливості економічного зростання значно розширюється. Надані кошти варто спрямувати на кредитування пріоритетних програм для подальшого кредитування суб'єктів підприємницької діяльності через уповноважені банки з лімітуванням маржі. Це стане джерелом фінансування реального сектору економіки. Окрім того, необхідно забезпечити жорсткий контроль за цільовим використанням коштів комерційними банками.

2.3. Сучасний стан та напрями розвитку банківського кредитування малого і середнього бізнесу в Україні

В успішному розвитку економіки України важливу роль відіграє малий і середній бізнес (МСБ). Малий і середній бізнес дозволяє ввести на ринок нову конкурентоспроможну продукцію для найбільш повного задоволення потреб населення, а також дозволяє знизити рівень безробіття в Україні. Реалізація потенціалу малого і середнього підприємництва у вирішенні економічних і соціальних проблем неможлива без його адекватної фінансово-кредитної підтримки банківських установ і держави. В Україні на сьогодні проблема фінансового забезпечення розвитку малого підприємництва стоїть особливо гостро. Адже саме малі та середні підприємства зазвичай складають основу стабільних та розвинених економік. МСБ – динамічний та швидкозростаючий сегмент української економіки. До того ж, на відміну від великих корпорацій, МСБ гнучкіший та краще

пристосований до роботи в умовах економічної, політичної або фінансової нестабільності. Виходячи з цього, проблема кредитування малого і середнього підприємництва повинна бути одним з основних напрямків діяльності як банківських установ, так і держави.

В усьому розвиненому світі малий та середній бізнес є рушійною силою економіки та основою середнього класу. Діяльність малих та середніх підприємств забезпечує зайнятість населення, а також поступлення податкових та інших платежів до бюджету. Він є потужним чинником в розвитку науково-технічного прогресу і формує здорове конкурентне середовище в галузях економіки [37, с. 421].

До мікро, малого та середнього бізнесу зараховують підприємства, які за кількістю працівників, обороту та доходу не перевищують встановленої межі відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік фінансову звітність в Україні» (табл. 2.4) [32]. Малі та середні підприємства вважаються надзвичайно динамічними, тому що можуть швидко реагувати на потреби ринку. Одночасно загальний бізнес-клімат у країні сильно впливає на розвиток малого та середнього бізнесу.

Таблиця 2.4

**Класифікація підприємств відповідно до Закону України
«Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» ***

Категорія підприємства	Критерії оцінки:		
	балансова вартість активів	чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	середня кількість працівників
Мікро-	до 350 тис. євро**	до 700 тис. євро**	до 10 осіб
Мале	до 4 млн євро**	до 8 млн євро**	до 50 осіб
Середнє	до 20 млн євро**	до 40 млн євро**	до 250 осіб
Велике	понад 20 млн євро**	понад 40 млн євро**	понад 250 осіб

* складено на основі [32]

** Для визначення відповідності критеріям, встановленим у євро, застосовується офіційний курс гривні щодо іноземних валют (середній за період), розрахований на підставі курсів Національного банку, що встановлювалися для євро протягом відповідного року.

За даними Європейської комісії, МСП – це підприємства, які відповідають такому визначенню штату та визначенню обороту або загальної суми балансу (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Параметри МСП за даними Європейської комісії*

Розмір підприємства	Кількість працівників	Річний оборот	Зведений баланс
Середні	< 250	≤ 50 млн. євро	≤ 43 млн. євро
Малі	< 50	≤ 10 млн. євро	≤ 10 млн. євро
Мікро	< 10	≤ 2 млн. євро	≤ 2 млн. євро

*складено на основі [67]

Економіка розвинених країн базується на малому та середньому бізнесі. Так, у 2017 році частка кількості осіб, зайнятих у МСБ, перевищувала 50 % (Польща – 67,6 %, Німеччина – 63,2 %, Велика Британія – 53,5 %, Франція – 53,4 %). Частка їх кількості перевищувала 99 % від загальної кількості підприємств (Польща, Франція – 99,8 %, Велика Британія – 99,7 %, Німеччина – 99,6 %,). Частка МСБ у ВВП багатьох європейських держав перевищує 50 % (Польща – 50,2 %, Німеччина – 54,6 %), у Великій Британії 49,4 % ВВП (табл. 2.6) [41, с. 39].

Таблиця 2.6

Внесок МСБ в 2017 р. в забезпечення зайнятості та ВВП окремих країн ЄС, %*

Країна	Частка кількості осіб, зайнятих у МСБ	Частка МСБ у ВВП	Частка кількості підприємств МСБ
ЄС, 28	65,1		99,7
Польща	67,6	50,2	99,8
Німеччина	63,2	54,6	99,6
Франція	53,4		99,8
Велика Британія	53,5	49,4	99,7

*складено на основі [54]

За даними Державної служби статистики України, у структурі вітчизняного підприємництва за розміром підприємств станом на початок 2021 року кількість малих підприємств становила 355700 одиниць, тобто 95,2 % від загальної кількості. Частка середніх та

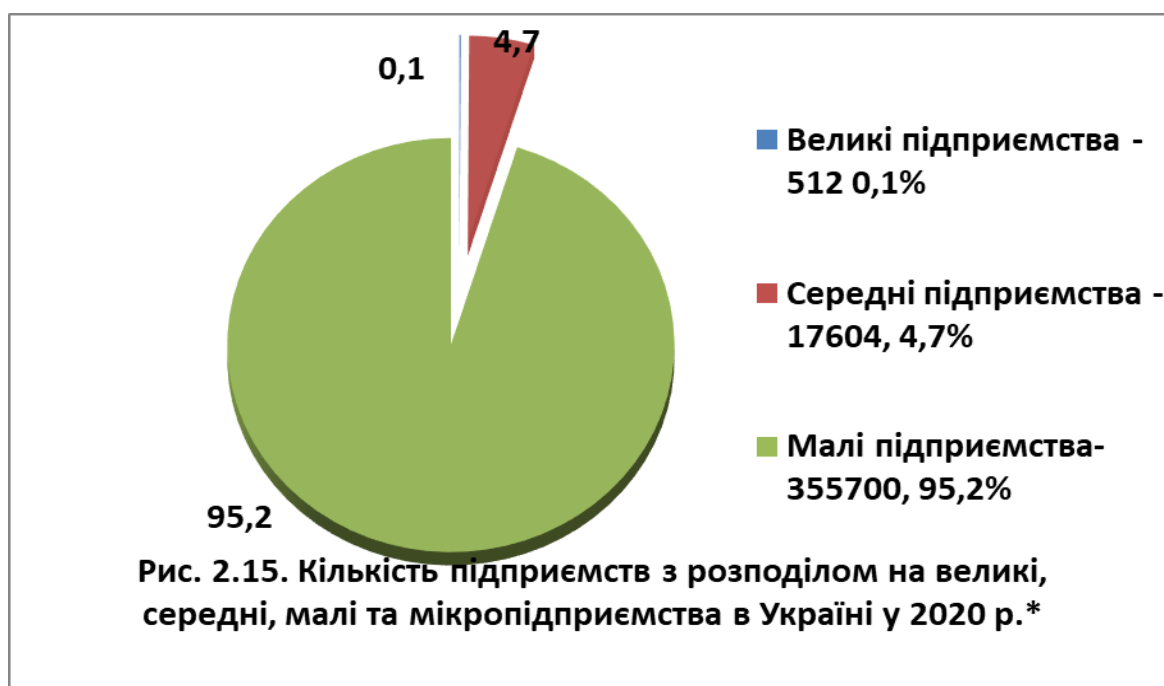
великих підприємств становила 4,7 % (17604 од.) і 0,1% (512 од.) відповідно (табл. 2.7, рис. 2.15) [16].

Таблиця 2.7

**Кількість підприємств за видами економічної діяльності
з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства
у 2020 році ***

№ з/п	Види підприємств	Одиниць	%
1.	Усього, у тому числі	373816	100,0
2.	Великі підприємства	512	0,1
3.	Середні підприємства	17604	4,7
4.	Малі підприємства, з них	355700	95,2
5.	Мікропідприємства	307865	82,4

* складено на основі [16]

* складено на основі [16]

За даними Міністерства економіки України, великі і середні підприємства в Україні – це 73 % ВВП, малий і середній бізнес в Україні приносить 55 % валового внутрішнього продукту в економіку країни, тобто мікро- і малі підприємства в Україні – це всього 16 % ВВП [44].

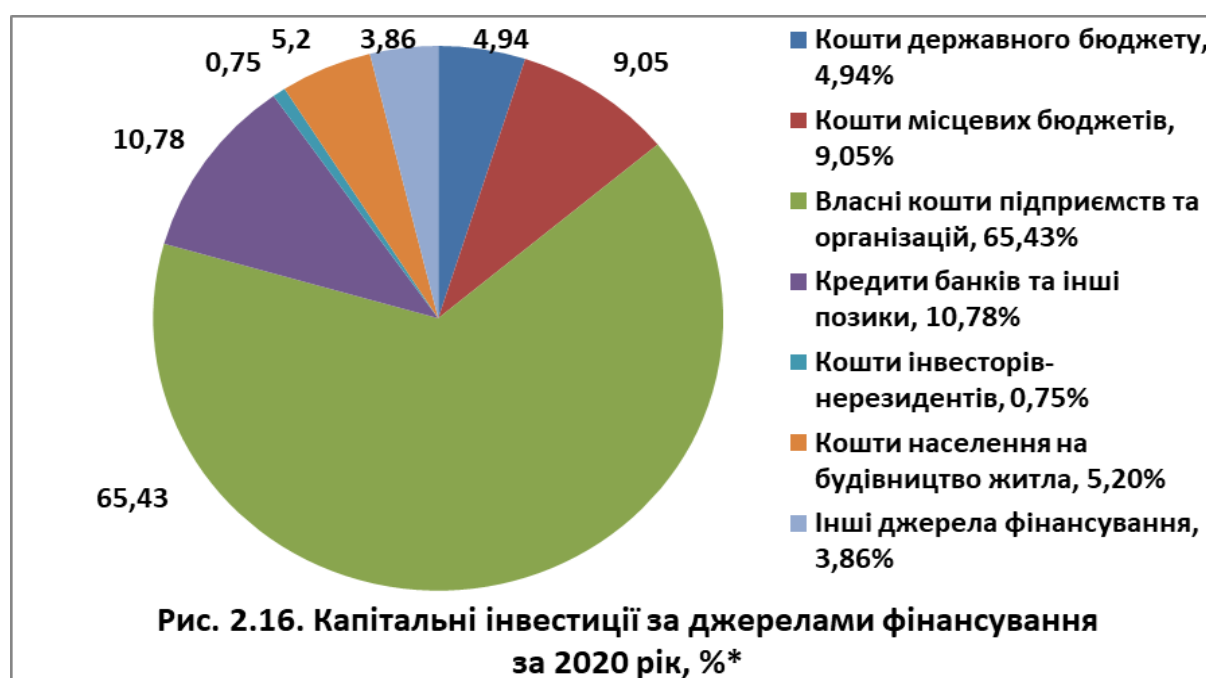
Одним із основних джерел фінансових ресурсів для підприємств, у тому числі для середніх і малих підприємств, є капітальні інвестиції (табл. 2.8, рис. 2.16) [37, с. 421; 14; 15].

Таблиця 2.8

Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за 2019-2020 рр.*

№ з/п	Види підприємств	2019		2020		Відхилення	
		Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
1.	Усього, у тому числі за рахунок	623978,9	100,0	419836,7	100,0	-204142,2	-32,7
2.	Коштів державного бюджету	30834,5	4,9	36512,5	8,7	+5678,0	+3,8
3.	Коштів місцевих бюджетів	56480,0	9,1	43558,3	10,4	-12921,7	+1,3
4.	Власних коштів підприємств та організацій	408275,7	65,4	279330,4	66,5	-128945,3	+1,1
5.	Кредитів банків та інших позик	67232,6	10,8	27894,5	6,7	-39338,1	-4,1
6.	Коштів інвесторів-нерезидентів	4663,9	0,8	1729,2	0,4	-2934,7	-0,4
7.	Коштів населення на будівництво житла	32422,0	5,2	20590,9	4,9	-11831,1	-0,3
8.	Інших джерел фінансування	24070,2	3,9	10220,9	2,4	-13849,3	-1,5

* складено на основі [14; 15]

* складено на основі [115]

За даними табл. 2.8, у 2020 році в економіку України було залучено 419836,7 млн. грн. капітальних інвестицій, що на 204142,2

млн. грн., або на 32,7 %, менше, ніж у 2019 році (табл. 2.8). Це свідчить про негативну тенденцію щодо зниження розміру капітальних інвестицій в економіку України, що, на нашу думку, спричинено пандемією COVID-19. 66,5 % інвестицій, які були залучені у 2020 році, становили власні кошти підприємств та організацій, 10,4 % – кошти місцевих бюджетів, 8,7 % – кошти державного бюджету, 6,7 % – кредити банківських установ та інші позики, 4,9 % – кошти населення на будівництво житла, 0,4 % – кошти інвесторів-нерезидентів, 2,4 % – інші джерела фінансування (табл. 2.8, рис. 2.16).

У 2020 році основним джерелом фінансування інвестицій, як і в попередні роки, залишаються власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких здійснено більш як половину всіх капітальних вкладень. У 2020 році їхній обсяг становив 279330,4 млн. грн., а частка в загальному обсязі – 65,4 %. У порівнянні з 2019 роком обсяг власних коштів підприємств та організацій зменшився на 128945,3 млн. грн., або на 31,6 %, однак частка в загальному обсязі капітальних інвестицій зросла на 1,1 % (табл. 2.8, рис. 2.16).

Другим джерелом фінансування капітальних інвестицій у 2020 році були кошти місцевих бюджетів (табл. 2.8, рис. 2.16). За даними табл. 2.7, у 2020 році місцеві бюджети інвестували в основний капітал 43558,3 млн. грн., або 10,4 %, від загального обсягу фінансування капітальних інвестицій, що на 12921,7 млн. грн., або на 22,9 %, менше в порівнянні з 2019 роком.

Третім джерелом фінансування капітальних інвестицій у 2020 році були кошти державного бюджету (табл. 2.8, рис. 2.16). За даними табл. 4, у 2020 р. році держава інвестувала в основний капітал 36512,5 млн. грн., або 8,7 %, від загального обсягу фінансування капітальних інвестицій, що на 5678,0 млн. грн., або на 18,4 %, більше в порівнянні з 2019 роком.

За даними табл. 2.7 у 2020 році банківські установи інвестували в капітальні інвестиції всього 27894,5 млн. грн., або 6,7 % від загального обсягу фінансування, що на 39338,1 млн. грн., або на 58,5 %, або в 2,4 раза, менше в порівнянні з 2019 роком. У 2020 році

кредити банків та інших позик є четвертим джерелом фінансування капітальних інвестицій. Слід зазначити, що у 2019 році кредити банківських установ були другим джерелом фінансування капітальних інвестицій (табл. 2.8).

Дані табл. 2.9 показують обсяги банківського кредитування суб'єктів великого, середнього, малого підприємництва та суб'єктів мікропідприємництва. Так, у 2019 році кредити МСП і суб'єкти мікропідприємництва становили 48,2 % від кредитного портфелю корпоративному сектору, з них суб'єкти середнього підприємництва – 13,7 %, суб'єкти малого підприємництва (крім мікропідприємництва) – 18,4 %, суб'єкти мікропідприємництва – 16,1 %.

Таблиця 2.9

Кредити, надані банківськими установами суб'єкта господарювання, за розміром, млн. грн. *

Пе- ріод	Усьо- го	Суб'єкти великого підприємництва		Суб'єкти середнього підприємництва		Суб'єкти малого підприємництва (крім мікропідприємництва)		Суб'єкти мікропідприємництва						розмір не визначено	
		річний дохід від 500 тис. євро до 2 млн. євро		річний дохід від 50 тис. євро до 500 тис. євро		річний дохід до 50 тис. євро									
		Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
2017	10936	1387	12,7	955	8,7	2468	22,6	1766	16,2	339	3,1	1179	10,8	2231	20,4
2018	9222	1330	14,4	1972	21,4	1998	21,7	596	6,5	518	5,6	951	10,3	1856	20,1
2019	9577	2382	24,9	1314	13,7	1759	18,4	339	3,6	533	2,6	951	9,9	2300	24,0
2020	5701	503	8,8	1607	28,2	1320	23,2	155	2,7	175	3,1	604	10,6	1337	23,5

* складено на основі [11]

Аналізуючи табл. 2.9, можна зробити висновок, що в 2020 році обсяги виданих банківських кредитів суб'єктам великого, середнього, малого підприємництва та суб'єктам мікропідприємництва суттєво зменшилися, зокрема в абсолютному розмірі на 3876 млн. грн., або на 40,5 %, або в 1,8 раза. У 2020 році обсяг банківських кредитів суб'єктам великого підприємництва становив всього 503 млн. грн., а частка в загальному обсязі скоротилася з 24,9 % до 8,8 %, тобто

зменшилася на 16,1 %, або в 2,83 раза. У порівнянні з 2019 роком обсяг банківських кредитів суб'єктам великого підприємництва зменшився на 1879 млн. грн., або на 80,4 %, або в 4,74 раза. Це вказує на те, що в 2020 році темпи банківського кредитування суб'єктів великого підприємництва суттєво сповільнилися.

За даними табл. 2.9 видно, що у 2020 році обсяг банківських кредитів суб'єктам середнього підприємництва становив 1607 млн. грн., а частка в загальному обсязі зросла з 13,7 % до 28,2 %, тобто збільшилася на 14,5 %, або в 2,06 раза. У порівнянні з 2019 роком обсяг банківських кредитів суб'єктам середнього підприємництва збільшився на 293 млн. грн., або на 22,3 %, або в 1,22 раза. Це говорить про те, що в 2020 році темпи банківського кредитування суб'єктів середнього підприємництва підвищилися.

У 2020 році обсяг банківських кредитів суб'єктам малого підприємництва становив 1320 млн. грн., а частка в загальному обсязі зросла з 18,4 % до 23,2 %, тобто збільшилася на 4,8 %, або в 1,26 раза. У порівнянні з 2019 роком обсяг банківських кредитів суб'єктам малого підприємництва зменшився на 439 млн. грн., або на 25,0 %, або в 1,33 раза (табл. 2.9). Це говорить про те, що в 2020 році темпи банківського кредитування суб'єктів малого підприємництва як і суб'єктів великого підприємництва також сповільнилися.

У 2020 році темпи банківського кредитування всіх видів суб'єктів мікропідприємництва сповільнилися (табл. 2.9). Так, обсяг банківських кредитів суб'єктам мікропідприємництва, річний дохід яких становить від 500 тис. євро до 2 млн. євро, зменшився на 184 млн. грн., або на 54,3 %, або в 2,19 раза, а частка в загальному обсязі зменшилася з 3,6 % до 2,7 %. Обсяг банківських кредитів суб'єктам мікропідприємництва, річний дохід яких становить від 50 тис. євро до 500 тис. євро, зменшився на 358 млн. грн., або на 67,2 %, або в 3,05 раза, проте частка в загальному обсязі зросла з 2,6 % до 3,1 %. Обсяг банківських кредитів суб'єктам мікропідприємництва, річний дохід яких становить до 50 тис. євро, зменшився на 347 млн. грн., або на 36%, або в 1,5 раза, а частка в загальному обсязі зросла з 9,9 % до 10,6 %.

Таким чином, у 2020 році темпи банківського кредитування суб'єктів великого і малого підприємництва суттєво сповільнилися, а темпи банківського кредитування суб'єктів середнього підприємництва підвищилися. Кредитний портфель за кредитами суб'єктам мікропідприємництва в 2020 році в порівнянні з 2019 роком зменшився (табл. 2.9).

Причинами зниження видачі банківських кредитів різним за розміром суб'єктам господарювання послужило:

- зниження попиту на кредитні ресурси з боку малого і середнього бізнесу, зокрема конкурентний тиск зі сторони інших фінансових установ;
- вартість процентних ставок за кредитами для підприємців традиційно вищі, ніж для великих підприємств;
- помірне зростання кредитного ризику;
- незахищеність прав кредиторів;
- погіршення доступу банків до західних ринків капіталу через пандемію коронавірусу;
- нестача у МСБ ліквідної застави та загалом непрозоре ведення бізнесу в Україні, зокрема часта відсутність у МСБ фінансової звітності.

Доступ підприємств малого та середнього бізнесу до кредитних коштів є складним, а для ряду компаній він практично закритий. Відзначається посилення вимог банківських установ до позичальників: наявність ліквідного майна для застави; досить тривалий час існування фірми; прибутковість компанії; обґрунтування витрачання коштів; прозорість звітності; кредитна історія, репутація фірми.

На сьогодні банківські установи намагаються мінімізувати свої ризики від кредитування малого і середнього бізнесу, що пояснюється негативними тенденціями на ринку кредитування. Саме тому найбільші банківські установи стримують активність на ринку, адже вони найбільш схильні до збільшення простроченої заборгованості. Величезний вплив на кредитування малого і середнього бізнесу надав той чинник, що банківські установи прагнуть підтримати клієнтів

серед великого бізнесу, тому що багато хто з них втратили можливість кредитування своєї діяльності зарубіжними банківськими установами. Це сталося, в основному, в результаті пандемії коронавірусу.

За даними Національного банку України ще у 2019 році сформовано передумови для відновлення кредитування [40]:

1. Сповільнено інфляцію. Так, в 2019 році інфляція становила 4,1 %, а у 2020 році – 5,0 %.

2. Підтримується фінансова стабільність.

3. Банківські установи мають достатньо ліквідності для кредитування.

4. Банківські установи мають запас капіталу для нарощування кредитного портфелю.

5. Припинено практики пов'язаного кредитування, банківські установи можуть більше ресурсів спрямувати на кредити «ринковим» компаніям.

6. Проблемні кредити належно зарезервовані та не створюють тиск на фінанси банківських установ.

7. Посилено захист прав кредиторів – зокрема, прийнято Кодекс України з процедур банкрутства та Закон про захист прав кредиторів.

8. На ринку з'явилося більше якісних позичальників, які нормалізували боргове навантаження після кризи, з'являються нові підприємства, що швидко зростають.

9. Максимально спрощено процедури оцінки банківськими установами платоспроможності МСБ.

10. Враховано десятки побажань банківських установ щодо спрощення регуляторних правил в частині оцінки кредитного ризику.

На початку 2019 року Національний банк України підвищив ліміт для портфельної оцінки кредитів юридичним особам – суб'єктам господарювання із 2 млн. грн. до 5 млн. грн. Упровадження банківською системою України сучасних стандартів управління ризиками створює передумови для подальших кроків [23]. 5 грудня 2019 року Правління Національного банку України затвердило зміни до Положення № 351, які мають спростити умови кредитування банками фізичних осіб-підприємців. Змінами передбачено, що для

оцінки фізичних осіб-підприємців банківські установи також зможуть використовувати портфельний підхід. Це правило буде поширено на усі кредити фізичним особам-підприємцям до 5 млн. грн.

На практиці це буде означати, що ключовим чинником оцінки ризиків позичальників буде своєчасність погашення боргу. Так, допоки позичальники не допускатимуть прострочок за своїми зобов'язаннями, надані їм кредити вважатимуться високоякісними. За такими кредитами банківські установи визначатимуть мінімальний кредитний ризик. Спрощений підхід до оцінки кредитних ризиків фізичних осіб - підприємців також спростить формальні процедури з кредитного адміністрування. Загалом це розширить можливості банківських установ кредитувати МСБ та спростить підприємцям доступ до кредитних ресурсів.

Відновлення кредитування залежить, зокрема, від простоти отримання кредиту. Національний банк України хоче забезпечити такі умови, коли і малий бізнес має доступ до фінансування, і водночас ризики для банківських установ та банківської системи загалом залишаються низькими та контрольованими, зберігається цінова та фінансова стабільність. Це один з кроків у потрібному напрямі та логічне продовження роботи з активізації кредитування, яке забезпечить стійке зростання економіки [23].

Для надання коштів для фінансування (кредитування) МСБ України існують програми, що дають змогу здешевити надання банками позик – це програми фінансових установ у межах співпраці з різними іноземними фондами та структурами (Німецько-український Фонд, Фонд Western NIS, Європейський інвестиційний Фонд та ін.). Вони дають змогу поетапно впровадити в Україні нові види фінансової підтримки, а саме: часткову компенсацію процентних ставок за кредитами, які надаються під бізнес-проекти, компенсацію лізингових платежів; передбачається розширення програми мікрокредитування, а також для розвитку відповідної інфраструктурної підтримки [46, с. 193].

Президент України та уряд взяли курс на здешевлення кредитів бізнесу. НБУ, у 2020 році почав знижувати облікову ставку до 6,0 %,

що, зрештою, мало призвести до зниження банківськими установами власних кредитних ставок. Однак у 2021 році Національний банк України підвищив облікову ставку до 8,5 %.

Від лютого 2020 року в Україні була запущена програма доступного кредитування під 5, 7 і 9% для підтримки малого та середнього бізнесу (МСБ). На компенсацію відсотків за кредитами держава виділила 2 млрд. грн. Зараз з програмою працюють 25 банківських установ [18]. Загалом у 2020 році в рамках програми банківські установи видали 7,6 тис. позик на 17,4 млрд. грн. Для банківських установ успішність та ефективність роботи програми «5-7-9%» – це можливість залучити нових клієнтів і збільшити кредитний портфель.

Для малого та середнього бізнесу програма націлена на розвиток стартапів і створення нових робочих місць, кредитування нового бізнесу. В умовах коронавірусної кризи малому і середньому бізнесу потрібна будь-яка підтримка. Банківські установи виявляють все більше зацікавлення в подальшому розвитку кредитування МСБ. Краще мати великий портфель з малих кредитів бізнесу, ризиками якого можна управляти, ніж кілька великих кредитів, виданих одній фінансово-промисловій групі, з усіма пов'язаними з цим економічними та політичними ризиками.

На сьогодні, державними банківськими установами України передбачена низка фінансових і консалтингових продуктів для малого та середнього підприємництва. Так, АТ «Ощадбанк» запроваджено наступні фінансові продукти [3]:

- акційне кредитування АПК;
- програма часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва;
- соціальне підприємництво кредитування спільно з WNISEF;
- програми підтримки МСБ від місцевих органів влади;
- банківська гарантія;
- бланкові (беззаставні) овердрафти клієнтам ММСБ;
- кредитування ОСББ/ЖБК;
- авалування векселів;

– придбання нових та бувших у використанні транспортних засобів, сільськогосподарської техніки та обладнання.

Також, АТ «Ощадбанк» була створена програма підтримки підприємництва «Будуй своє», основною метою якої є надання малому і середньому підприємству наступних можливостей [3]:

- навчання та консалтинг для підприємців і стартапів.
- швидке відкриття рахунку, миттєва картка та зручний інтернет – банк.
- інструменти для ведення бізнесу від партнерів програми на привабливих умовах.
- отримання фінансової підтримки.

АТ «Укресімбанк» запроваджена низка фінансових продуктів для малого і середнього підприємства, зокрема [3]:

1. Кредити малому і середньому підприємству в аграрному секторі, а саме:

- кредити на купівлю пального, добрива, кормів, ремонт обладнання;
- кредити на купівлю сільськогосподарської техніки та обладнання;
- кредити на купівлю тварин, закладку багаторічних рослин;
- кредити на купівлю елеваторів, фермерських споруд та обслуговуючих будівель.

2. Кредитування за програмою «Білоруський імпорт»:

- придбання сільськогосподарської техніки та обладнання;
- придбання обладнання, устаткування;
- придбання транспортних засобів;
- інші фінансові продукти.

АТ «Укргазбанк», як соціально-орієнтований банк, особливу увагу приділяє представникам малого та середнього бізнесу, діяльність яких пов'язана з впровадженням екологічних та енергоефективних проектів, «зелених технологій», проектів з використанням вторинної сировини, альтернативних видів енергії, збереженням навколишнього середовища та ін. [3]. Окрему пріоритетність АТ «Укргазбанк» надано кредитуванню за наступними напрямками:

– в межах державної програми стимулювання енергоефективних заходів в житловому секторі. Кредитування на проведення енергоефективних заходів об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ) та житлово-будівельні кооперативів (ЖБК), за яким Державним агентством з енергоефективності та енергозбереження України здійснюється відшкодування 40-70% від суми кредиту;

– в межах співпраці АТ «Укргазбанк» з Урядом Республіки Білорусь. Кредитування клієнтів МСБ на придбання нового обладнання, сільськогосподарської техніки та транспортних засобів, що вироблені в Республіці Білорусь та реалізуються на території України. Програма передбачає відшкодування частини процентної ставки Урядом Республіки Білорусь;

– в межах співпраці АТ «Укргазбанк» з Німецько-Українським фондом (НУФ). Окремі програми кредитування за рахунок коштів НУФ передбачають встановлення процентних ставок кредитування, які є одними із найнижчих на фінансовому ринку України.

– АТ «Укргазбанк» одним із перших на ринку України запровадив лінійку ЕКО-продуктів та пропонує таким клієнтам скористатися додатковою лояльністю Б АТ «Укргазбанк» у вигляді ЕКО-надбавки до депозитних програм та зниженої процентної ставки по кредитним програмам.

На основі проведеного аналізу тенденцій, сучасного стану банківського кредитування малого і середнього бізнесу в Україні можна зробити наступні висновки [42, с. 87-88].

1. На сьогоднішній день малий і середній бізнес є однією з головних сфер економіки України. Мале підприємництво сприяє збільшенню робочих місць, зниженню рівня безробіття населення, розвитку здорової конкуренції, розширенню асортименту продукції, підвищенню якості товарів. Також необхідно відзначити, що малий і середній бізнес є основними платниками податків, що збільшує кількість податків, що надходять до бюджету України. Суб'єкти малого і середнього бізнесу – це дуже перспективний ринок в Україні. Сьогодні для багатьох держав підтримка МСБ стала глобальною метою, яка розглядається як вкрай важлива для економіки.

2. Кількість підприємств в Україні трохи більше, ніж в Європі. Так, серед усіх підприємств України малий та середній бізнес (МСБ)

складає 99,8%. Для порівняння, в Німеччині – 99,7 % всіх суб'єктів господарювання. Проте, ефективність МСБ в декілька разів нижча, ніж в країнах Західної Європи.

3. Поступове відновлення економіки збільшує потреби МСБ у кредитних коштах. Проте, в Україні малий та середній бізнес стикається із серйозною проблемою доступу до фінансово-кредитних ресурсів. Переважно підприємства реінвестують у розвиток бізнесу власні грошові кошти. Така ситуація зумовлена високою вартістю банківських кредитів. Банківські установи поступово зменшують вартість кредитів і намагаються не погіршувати нецінові умови кредитування. Проте відсоткові ставки залишаються достатньо високими, чим відштовхують значну частину МСБ від залучення банківських кредитів. Тому банківським установам доцільно знижувати вартість кредитів для малого і середнього бізнесу

4. 2020 рік так і не став роком відновлення банківського кредитування реальної економіки. Зниження наданих банківськими установами кредитів спостерігалось для суб'єктів великого і малого підприємництва, суб'єктів мікропідприємництва. Хоча саме суб'єкти середнього та малого підприємництва визнаються Національним банком України та урядом як пріоритетні. Однак, пандемія COVID-19 найбільш сильно вдарила саме по МСБ. Банківські установи просто бояться, що позичальники не зможуть обслуговувати борг.

5. Для вирішення проблеми кредитування малого та середнього бізнесу в Україні важливу роль відіграють три сторони – держава, банківський сектор та підприємства.

6. На державному рівні основним завданням виступає здешевлення банківських кредитів, шляхом регулювання ставок рефінансування і мінімізації вартості кредитів з боку Національного Банку України. У зв'язку з тим, що у 2021 році Національний банк України підвищив облікову ставку до 8,5 %, то і вартість кредитних ресурсів є високою. Не менш важливим завданням є також розвиток в Україні альтернативних способів забезпечення кредитів, зокрема страхування фінансових ризиків, заснування гарантійних фондів або надання державних гарантій.

7. Статистика щодо наданих кредитів свідчить про доступність та прозорість державної програми «Доступні кредити 5-7-9%», а банківські установи всесторонньо цьому сприяють. Програма «Доступні кредити 5-7-9%», передбачає компенсацію частини процентних витрат Позичальники, які спробували отримати кредит, задоволені, тому що програма дійсно працює, доступна для клієнта, а механізм отримання компенсації зручний. Однак, на даний момент навіть в рамках державної програми «Доступні кредити 5-7-9%» видається досить мало дійсно нових кредитів (велика частина таких портфелів зараз формується за рахунок перекредитування діючих позичальників).

8. Кредитування малого і середнього бізнесу може стати одним з головних факторів підвищення дохідності банківських установ. АТ «Ощадбанк», АТ «Укресімбанк», АТ «Укргазбанк» та ін. використовують перелік універсальних і стандартизованих кредитних продуктів.

9. Банківським установам не вигідно працювати з кожним окремим представником МСБ за достатньою складною і довгою процедурою видачі кредитів, а налагоджені уніфіковані прозорі процеси в багатьох банківських установах поки що відсутні. Тому банківським установам доцільно спростити пом'якшення кредитних стандартів для малого і середнього бізнесу. На рівні банківських установ необхідно більшу увагу приділяти освоєнню та впровадженню нових кредитних технологій, інноваційних проектів, розробці нових банківських продуктів і послуг для малих і середніх підприємств.

10. Підприємства, в свою чергу, повинні більше довіряти банківським установам, показувати достовірну і правдиву інформацію, прозору звітність відносно власної діяльності, тому що це впливає на прийняття банківською установою позитивного рішення. Крім того, в країні продовжують діяти багато цільових програм кредитування МСБ, які реалізуються за участі банківських установ та міжнародних фінансових організацій.

Успішне здійснення кредитних операцій установами банків і можливість одержання кредитів суб'єктами малого і середнього бізнесу у значній мірі залежать від використання банківськими

установами зарубіжного досвіду. У зв'язку з цим, надзвичайної актуальності набувають питання зарубіжного досвіду щодо банківського кредитування малих і середніх підприємств і його використання в Україні. Проведений аналіз діяльності банківських установ у сфері кредитування таких позичальників як малих і середніх підприємств, надання банківських продуктів і програм допомоги малому і середньому підприємництву, використання цільових програм кредитування МСБ, які реалізуються за участі банківських установ та міжнародних фінансових організацій, дозволить запропонувати шляхи підвищення ефективності банківського кредитування малого і середнього бізнесу в Україні.

2.4. Політика НБУ і стратегічні напрями кредитної взаємодії банків з підприємствами реального сектору в Україні

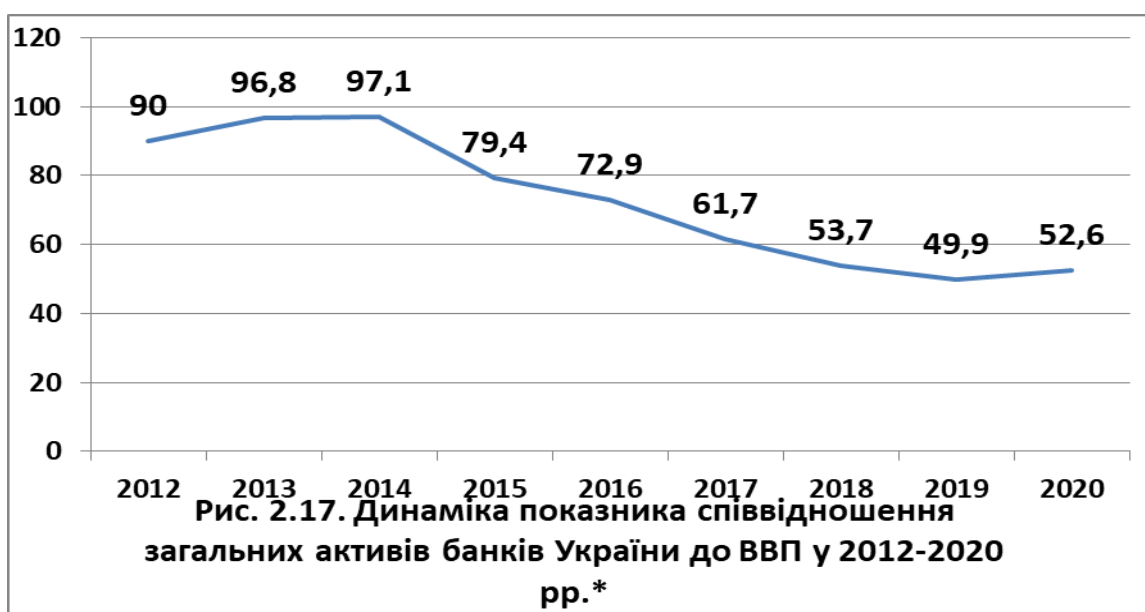
Банківські установи України до фінансової кризи 2008 р. інтенсивно розвивалися, в основному – за рахунок збільшення кредитування населення. Саме масове споживче кредитування банками населення і стало однією з причин кризових явищ у банківській системі. Сучасні умови розвитку банківської системи визначають необхідність зниження процентних ставок за кредитами, які направляються у виробничий сектор, зростання диверсифікації діяльності банків у різних сферах банківських послуг, зокрема, впровадження і розвитку нових кредитних продуктів для корпоративних клієнтів за різними видами економічної діяльності. Від здатності банківської системи забезпечувати потреби корпоративних клієнтів необхідними грошовими ресурсами залежать темпи та стійкість економічного зростання. У зв'язку з цим, актуального значення набуває вирішення проблеми та вдосконалення банківського кредитування корпоративних клієнтів в умовах циклічності економіки України та пандемії коронавірусу.

В сучасних реаліях невід'ємною умовою відновлення та розвитку національної економіки залишається банківське кредитування реального сектору. Однак причиною уповільнення процесу

відновлення економіки України є недостатність банківського кредитування. При цьому попит на банківські кредити з боку корпоративних клієнтів продовжує зростати [5, с. 101].

Таким чином, на наш погляд, в умовах циклічності економіки для економічного зростання в Україні необхідна активізація банківського кредитування корпоративних клієнтів.

На рис. 2.17 подано аналіз динаміки співвідношення обсягу активів банків до валового внутрішнього продукту (ВВП) як одного з показників рівня розвитку банківської системи в економіці України за 2012-2020 рр.

*побудовано на основі інформації Міністерства фінансів України [10] та основних показників діяльності банків [26]

Як видно з рис. 2.17, показник співвідношення активів банків до ВВП у 2014 р. досяг найвищої точки – 97,1 %. У період 2015–2019 рр. цей показник зазнає постійного зниження, при цьому в 2019 р. він суттєво знизився до рівня 49,9 7%, а у 2020 р. становить тільки 52,6 % (рис. 2.17). Це набагато нижче загальносвітового рівня (139,1 % ВВП) [22, с. 118].

У табл. 2.10 подано тенденцію зміни темпів ВВП та обсягів банківського кредитування за останні дев'ять років, за 2012–2020 рр.

Таблиця 2.10

Динаміка обсягу ВВП, розмірів і структури активів та кредитного портфеля банків за 2012-2020 рр.*

Показники	01.01. 2013	01.01. 2014	01.01. 2015	01.01. 2016	01.01. 2017	01.01. 2018	01.01. 2019	01.01. 2020	01.01. 2021
1. Обсяг валового внутрішнього продукту, млн. грн.	1408889	1454931	1566728	1979458	2383182	2982920	3558706	3974564	4194102
2. Темп зростання валового внутрішнього продукту, %	x	3,3	7,7	26,3	20,4	25,2	19,3	11,7	5,5
3. Загальні активи, млн. грн.	1267892	1408688	1520817	1571411	1737272	1839958	1910614	1981594	2205915
4. Річний темп приросту загальних активів, %	x	11,1	8,0	3,3	10,6	5,9	3,9	3,7	11,3
5. Частка загальних активів банків у ВВП, %	90,0	96,8	97,1	79,4	72,9	61,7	53,7	49,9	52,6
6. Кредити надані клієнтам, млн. грн.	815327	911402	1006358	1009768	1005923	1036745	1118860	1033430	960597
7. Ріст кредитів наданих, %	x	11,8	10,4	0,34	-0,4	3,1	7,9	-7,64	-7,1
8. Частка кредитів наданих клієнтам у загальних активах, %	64,3	64,7	66,2	64,3	57,9	56,4	58,6	52,2	43,6
9. Кредити, що надані суб'єктам господарювання	609202	698777	802582	830632	847092	864412	919071	821936	749335
10. Частка кредитів, наданих суб'єктам господарювання у кредитах, наданих клієнтам, %	74,4	76,7	78,8	82,3	84,2	83,4	82,14	79,54	78,01
11. Кредити, надані фізичним особам	161775	167773	179040	175711	157385	170774	196859	206737	199561
12. Частка кредитів, наданих фізичним особам, %	19,8	18,4	17,8	17,4	15,7	16,5	17,6	20,0	20,8
13. Рівень непрацюючих кредитів (NPL), %	8,9	7,7	13,5	22,1	30,5	54,54	85	48,36	41
14. Питома вага підприємств, які отримали збиток, %	35,5	34,1	33,7	26,3	26,6	27,2	25,7	26,0	28,6

* побудовано на основі інформації Міністерства фінансів України [4], основних показників діяльності банків [26], даних Національного банку України [30] та Державної служби статистики України [27]

Надання кредитів і проведення кредитної політики є найпоширенішою операцією банківських установ. Кредитні операції займають основну частину активів банків. Однак протягом 2015-2016 рр. одночасно зі зниженням темпів росту наданих кредитів високими темпами відбувалося зменшення їх частки в загальних активах банків. Так, протягом останніх семи років частка кредитного портфеля в загальних активах поступово знижувалася з 66,2 % у 2014 р. до 64,3 % у 2015 р., 57,9 % у 2016 р. і 56,4 % у 2017 р. У 2018 р. частка кредитного портфеля в загальних активах зросла до 58,6 %, але упродовж двох останніх років вона знову знижувалася. Так, у 2019 р. частка кредитного портфеля в загальних активах становили 52,2 %, а у 2020 р. цей показник є найнижчим за всі роки дослідження і становить 43,6 % (табл. 2.10). Він також є нижчим, у порівнянні з банками Польщі, де частка кредитного портфеля у загальних активах банків на початок 2021 р. становила 63,5 % [68, с. 2].

Найбільший внесок у зростання чистих активів банків зробив приріст державних цінних паперів [24, с. 1].

Протягом 2020 р. обсяг клієнтського кредитного портфеля скоротився на 72833 млн. грн., або на 7,05 %, та станом на 01.01.2021 р. становив 960597 млн. грн. проти 1033430 млн. грн. на 01.01.2020 р. (табл. 2.10).

Незважаючи на зниження ставок, позичальники остерігаються брати кредити через їхню дорожнечу й високі вимоги до застави. 2020 р. не показав покращення в питанні кредитування. Кредити надані клієнтам скоротилися на 72833 млн. грн., або на 7,05 %-7, до 960597 млн грн, кредити, що надані зменшилися суб'єктам господарювання на 72601 млн. грн., або на 8,8 %, до 749335 млн. грн., кредити, надані фізичним особам скоротилися на 7176 млн. грн., або на 3,5 %, до 199561 млн. грн. (табл. 2.10, рис. 2.18) [18].

Таким чином, скорочення загального обсягу кредитного портфеля відбувалося внаслідок зменшення протягом 2020 р. суми кредитів, наданих суб'єктам господарювання і фізичним особам (табл. 2.10, рис. 2.18).

* побудовано на основі даних Національного банку України [30].

Кредити, надані суб'єктам господарювання, за підсумками 2012-2018 рр., постійно збільшувалися з 609202 млн. грн. у 2012 р. до 698777 млн. грн. у 2013 р., 802582 млн. грн. у 2014 р., 830632 млн. грн. у 2015 р., 847092 млн. грн. у 2016 р., 864412 млн. грн. у 2017 р., 919071 млн. грн. у 2018 р. (табл. 2.10, рис. 2.18). Кредити суб'єктам господарювання зменшувалися у 2019-2020 рр. внаслідок розгортання кризи (табл. 2.10, рис. 2.18) [24, с. 1]. Активізації корпоративного кредитування сприяло, зокрема, поліпшення надійності суб'єктів господарювання як позичальників, з огляду на покращення їх фінансових результатів в умовах циклічності економіки. Зокрема, питома вага підприємств, які одержали збиток, за період 2012–2015 рр. постійно знижувалася, з 35,5% у 2012 р. до 26,3% у 2015 р. У 2016-2017 рр. цей показник зріс і становив 26,6 % і 27,2 % відповідно. У 2018-2019 рр. питома вага підприємств, які отримали збиток, скорочувалася до 25,7 % і 19,5 % відповідно. У 2020 р. цей показник зріс до 28,6 % (табл. 2.10).

За 2012-2016 рр. частка кредитів, що надані суб'єктам господарювання, у загальному обсязі банківських кредитів постійно

зростала, з 74,4% у 2012 р. до 84,2% у 2016 р. (табл. 2.10). У 2017-2020 рр. питома вага корпоративних кредитів у загальній сумі кредитного портфелю українських банків має стійку тенденцію до спадання: значення цього показника на 01.01.2017 р. становило 84,2 %, на 01.01.2018 р. знизилось до 83,4 %, на 01.01.2020 р. знизилось до 79,54 %, а станом на 01.01.2021 року склало 78,01 % всіх наданих банками кредитів (табл. 2.10) [22, с. 118].

Економічна криза, падіння ділової активності суб'єктів господарювання та зростання витрат населення на споживання закономірно провокують погіршення кредитно-платіжної дисципліни позичальників, а отже, – і погіршення якості кредитного портфеля банків [8, с. 14]. Підтвердженням неефективності кредитних операцій банків є стрімке зростання прострочених кредитів. Так, ключовою проблемою залишаються погані кредити (NPL), хоча їх частка й знизилася з 48,36 % наприкінці 2019 року до 41 % на кінець 2020 р. (табл. 2.10), а в абсолютному виразі – на 18,9 %, до 430,4 млрд. грн., в тому числі в корпоративному секторі – на 18,6%, до 371,2 млрд. грн. У 2020 р. банки активно списували з балансів непрацюючі кредити (NPL), найбільше – державні банки у IV кварталі. Для оздоровлення всього банківського сектору таке зниження тільки на користь [18].

Таким чином, основними позичальниками банківських установ є корпоративні клієнти. Корпоративний клієнтський кредитний портфель за підсумками 2020 р. представлений здебільшого короткостроковими (до 1 року – 51,4 %) і середньостроковими (від 1 до 5 років – 32,2 %) кредитами нефінансовим корпораціям (табл. 2.11).

Довгострокові банківські кредити нефінансовим корпораціям займають незначне місце. Їх обсяг та питома вага у загальному корпоративному клієнтському кредитному портфелі за останні три роки постійно знижувалася. Так, частка банківських кредитів нефінансовим корпораціям на термін більше п'яти років за останні три роки кожного року поступово знижувалася з 19,5 % у 2018 р. до 18,0 % у 2019 р. і 16,4 % у 2020 р. (табл. 2.11). Низька частка довгострокових кредитів у кредитному портфелі банків не створює

умови для економічного зростання та посилення позитивного впливу банківської системи на соціально-економічний розвиток України. Така закономірність пояснюється тим, що за користування довгостроковими кредитами банками встановлюються процентні ставки, котрі значно перевищують рентабельність господарської діяльності підприємств. При цьому суттєве значення для термінів кредитування мають показники інфляції [43, с. 77].

Таблиця 2.11

Кредити, надані депозитними корпораціями нефінансовим корпораціям, у розрізі строків погашення в 2012-2020 рр.*

Період	Усього		до 1 року		від 1 до 5 років		більше 5 років	
	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
2012	605425	100,0	296547	50,0	235171	38,8	73707	12,2
2013	691903	100,0	358812	51,9	247827	35,8	85264	12,3
2014	778841	100,0	339631	43,6	333646	42,8	105564	13,6
2015	787795	100,0	387900	49,2	289883	36,8	110012	14,0
2016	822114	100,0	306002	37,2	353748	43,0	162364	19,8
2017	829932	100,0	354989	42,8	288950	34,8	185993	22,4
2018	859740	100,0	413695	48,1	278126	32,4	167920	19,5
2019	744648	100,0	375326	50,4	235423	31,6	133899	18,0
2020	724157	100,0	371855	51,4	233459	32,2	118842	16,4

* побудовано на основі даних грошово-кредитної статистики Національного банку України [10]

Вирішальним чинником, що визначає величину та структуру кредитних вкладень в економіку, зокрема стосовно термінів кредитування суб'єктів господарювання, є також обсяги й структура залучених банком депозитів. Тому незначні обсяги надання довготермінових кредитів клієнтам визначаються порівняно невисокою часткою довготермінових депозитів у загальному обсязі залучених банками коштів підприємств, організацій і населення (табл. 2.12).

Довготермінові депозити є тією стійкою частиною ресурсної бази, здатної забезпечити необхідний потенціал для активізації кредитування банками виробничого сектора в умовах циклічності розвитку економіки. Як видно з даних, наведених в табл. 2.12, незважаючи на постійне зростання за досліджуваний період загального обсягу залучених банками депозитів, частка довготермінових депозитів у структурі залучених ресурсів постійно

залишається ще на доволі низькому рівні, зокрема на 01.01.2021 р. частка депозитів на строк від 1 року до 2 років становила 9,6 %, а на строк більше 2 років – всього 1,2 %.

Таблиця 2.12

**Депозити резидентів, залучені депозитними корпораціями, у
розрізі строків погашення в 2012-2020 рр.***

Період	Усього, млн. грн.	на вимогу		до 1 року		від 1 року до 2 років		більше 2 років	
		Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
2012	572342	185314	32,4	187948	32,8	163861	28,6	35219	6,2
2013	669974	205565	30,7	188831	28,2	249362	37,2	26216	3,9
2014	675093	250153	37,1	210442	31,2	186535	27,6	27963	4,1
2015	716728	305383	42,6	271454	37,9	120055	16,7	19836	2,8
2016	793475	364547	45,9	271849	34,3	148497	18,7	8581	1,1
2017	898844	419126	46,6	293337	32,6	151485	16,9	34896	3,9
2018	932967	456467	48,9	322065	34,5	125571	13,5	28863	3,1
2019	1071666	590541	55,1	348542	32,5	108142	10,1	24442	2,3
2020	1348130	805964	59,8	395726	29,4	129862	9,6	16578	1,2

* побудовано на основі даних грошово-кредитної статистики Національного банку України [10]

Залишки за кредитами, наданими нефінансовим корпораціям в іноземній валюті, у 2020 р. зменшилися на 3494 млн. грн., або на 1,1 %, з 318134 млн. грн. у 2019 р. до 314640 млн. грн. у 2020 р. За 2020 р. частка кредитів в іноземній валюті, наданими депозитними корпораціями нефінансовим корпораціям в загальному їх обсязі, зросла з 42,7 % у 2019 р. до 43,0 % у 2020 р., а за кредитами в національній валюті – навпаки, зменшилася з 57,3 % до 56,6 % (табл. 2.13).

Протягом 2012–2020 рр. структура кредитів, виданих нефінансовим корпораціям за цільовим спрямуванням, значних змін не зазнала. Станом на 01.01.2021 р. продовжують переважати інші кредити (96,7 %). Слід відзначити, що у 2020 р. іпотечні кредити зменшилися на 24681 млн. грн., або на 16,2 %, зі 152323 млн. грн. у 2019 р. до 127642 млн. грн. у 2020 р., а їх питома вага скоротилася з 20,5 % до 17,6 % відповідно (табл. 2.14).

Таблиця 2.13

**Кредити, надані депозитними корпораціями нефінансовим
корпораціям, у розрізі видів валют за 2012-2020 рр.***

Період	Усього		В національній валюті		В іноземній валюті	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
2012	605425	100,0	393147	64,9	212278	35,1
2013	691903	100,0	454215	65,6	237688	34,4
2014	778841	100,0	412939	53,0	365902	47,0
2015	787795	100,0	338621	43,0	449174	57,0
2016	822114	100,0	417432	51,0	404682	49,0
2017	829932	100,0	455095	54,8	374837	45,2
2018	859740	100,0	464023	54,0	395717	46,0
2019	744648	100,0	426514	57,3	318134	42,7
2020	724157	100,0	409517	56,6	314640	43,4

* побудовано на основі даних грошово-кредитної статистики Національного банку України [10]

За підсумками 2020 р. сума іпотечних кредитів українських банків зменшилася на 24681 млн. грн., або на 1,07 %, з 152323 у 2019 р. до 127642 млн. грн. у 2020 р. Частка іпотечних кредитів у загальному обсязі виданих кредитів скоротилася на 2,9 %, з 20,5 % у 2019 р. до 17,6 % у 2020 р. (табл. 2.14).

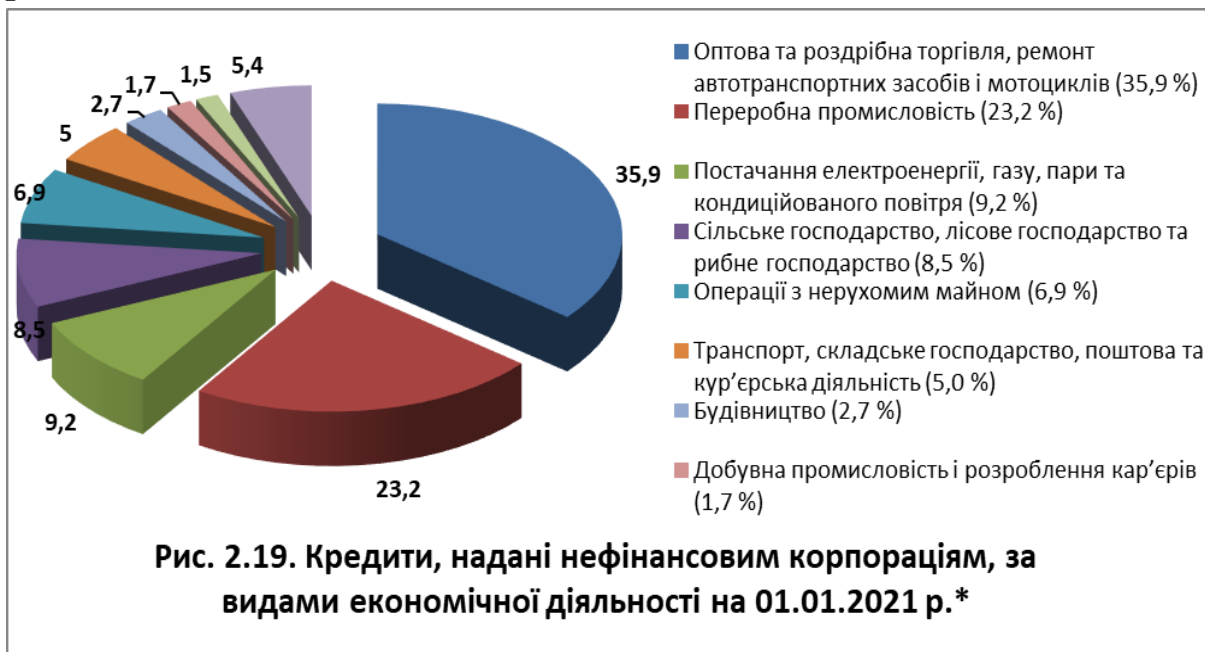
Таблиця 2.14

**Кредити, надані депозитними корпораціями нефінансовим
корпораціям, за цільовим спрямуванням в 2012-2020 рр.***

Період	Усього		Кредити на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості		Інші кредити		Із загальної суми іпотечні кредити	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
2012	605425	100,0	7467	1,2	597958	98,8	112061	18,5
2013	691903	100,0	13026	1,9	678877	98,1	110708	16,0
2014	778841	100,0	15548	2,0	763293	98,0	121996	15,7
2015	787795	100,0	12986	1,7	774810	98,3	101840	12,9
2016	822114	100,0	11138	1,4	810976	98,6	145679	17,7
2017	829932	100,0	10632	1,3	819205	98,7	113374	13,7
2018	859740	100,0	33562	3,9	826178	96,1	136979	15,9
2019	744648	100,0	30119	4,0	714529	96,0	152323	20,5
2020	724157	100,0	23675	3,3	700481	96,7	127642	17,6

* побудовано на основі даних грошово-кредитної статистики Національного банку України [10]

Корпоративний клієнтський кредитний портфель за видами економічної діяльності станом на 01.01.2021 р. представлено на рис. 2.19.

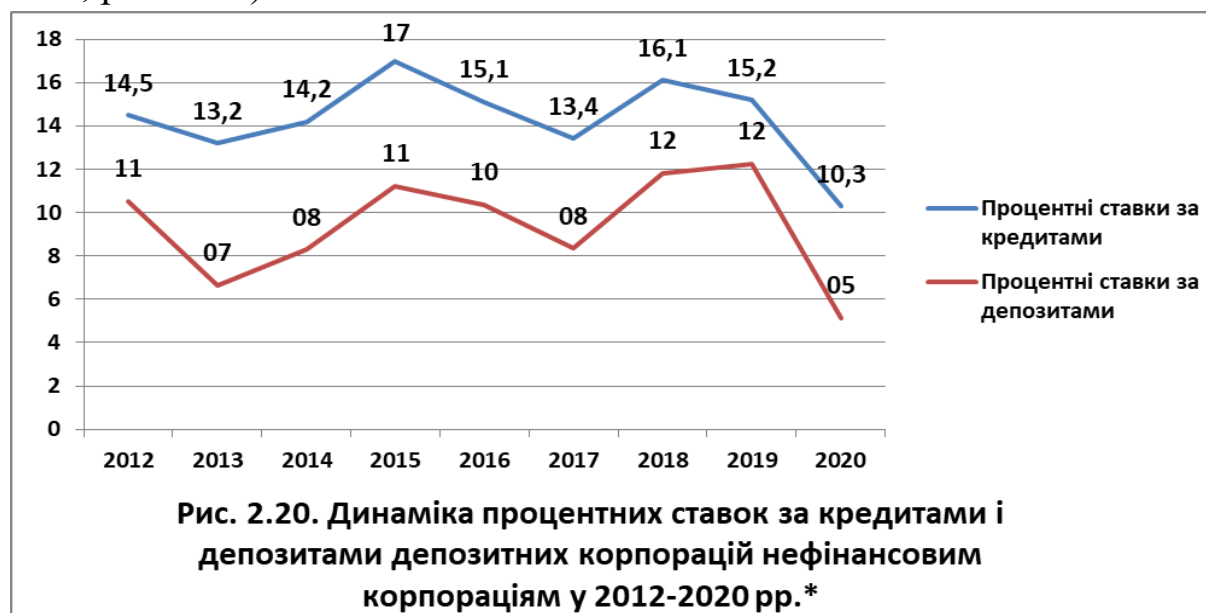
* побудовано на основі даних грошово-кредитної статистики Національного банку України [10]

Протягом багатьох років найбільша частка кредитів, виданих нефінансовим корпораціям, продовжувала припадати на оптову та роздрібну торгівлю, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (35,9 %). Розподіл кредитів між іншими видами економічної діяльності такий: 23,2 % кредитів спрямовано на переробну промисловість, 9,2 % – постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, 8,5 % – сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство, 6,9 % – операції з нерухомим майном, 5,0 % – транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність, 2,7 % – будівництво, 1,7 % – добувна промисловість і розроблення кар'єрів, 1,5 % – професійна, наукова та технічна діяльність, 5,4 % – інше (рис. 2.19).

Серед головних чинників, що гальмують відновлення банківського кредитування корпоративних клієнтів в сучасних умовах в Україні є [22, с. 117; 28, с. 8]:

– економічна криза, однією із причин якої стала пандемія коронавірусу;

- повільне відновлення економіки і високий рівень невизначеності відносно подальшого економічного розвитку в умовах циклічності економіки та пандемії;
- загострення кризи реальної економіки передусім у сфері виробництва;
- недосконалість грошово-кредитної політики Національного банку України щодо банківських установ, зокрема їх ліквідації;
- внутрішньобанківські чинники, відсутність виробленої стратегії і тактики роботи банків в умовах фінансово-економічної кризи;
- повільне зниження інфляції;
- незадовільна якість кредитного портфеля суб'єктів господарювання, який вже сформовано;
- обмеженість інструментів безпечного та надійного інвестування вільних ресурсів банків;
- високий рівень процентних ставок за кредитами (рис. 2.20);
- обмежене коло надійних позичальників-юридичних осіб (табл. 2.10, рис. 2.21).

* побудовано на основі даних грошово-кредитної статистики Національного банку України [10]

Відсоток за депозитами за 2020 р. знизився на 7,0 %, з 12,2% до 5,2 % (рис. 2.20). Зниження вартості фондування створило для банків можливість у 2020 р. знизити відсоткові ставки за кредитами для

бізнесу. Так, за результатами 2020 р. значення відсоткової ставки за кредитами, наданими суб'єктам господарювання, знизилося на 4,9 %, з 15,2 % до 10,3 %. Проте вартість нових кредитів усе ще залишається високою. В сучасних умовах банки України закладають у ставки максимальні кредитні ризики, які враховують стан економіки країни, політичну ситуацію, рівень облікової ставки, попит на кредит, якість і вартість застави. Зокрема, Національний банк України ухвалив рішення, яким підвищено облікову ставку до 9 % річних з 10 грудня 2021 р. Це рішення спрямоване на нівелювання впливу додаткових проінфляційних ризиків, поліпшення інфляційних очікувань і забезпечення стійкого зниження інфляції до цілі 5 %. Попереднє підвищення облікової ставки відбулось 10 вересня 2021 р. і її розмір становив 8,5 % [28].

* побудовано на основі даних про чистий прибуток (збиток) підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства у 2020 р. [27]

Невисока кредитна активність банківських установ зумовлена також обмеженим колом надійних позичальників (табл. 2.10, рис. 2.21). Так, аналізуючи фінансовий результат від діяльності підприємств з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства в 2020 р., чистий збиток отримали 29,0 % підприємств, у тому числі 30,3 % – великі підприємства, 23,8 % –

середні підприємства, 29,3 % – малі підприємства, включаючи 30,3 % мікропідприємства. Таким чином, відповідно до фінансових результатів, найбільш надійними позичальниками для банків є середні підприємства.

На основі проведеного аналізу можна зробити такі висновки щодо тенденцій розвитку банківського кредитування корпоративних клієнтів в Україні в умовах циклічності економіки:

1. У 2019-2020 рр. загальні активи банків зростали, а кредити, надані клієнтами, знижувалися.

2. Протягом 2019-2020 рр. банківська система України демонструвала скорочення обсягів корпоративного кредитування.

3. За останні три роки питома вага кредитів в загальній сумі активів банків зменшилася з 58,6 % у 2018 р. до 52,2 % у 2019 р. і до 43,6 % у 2020 р., що свідчить про те, що кредитна активність банків продовжує залишатись невисокою.

4. Основним позичальником є сектор нефінансових корпорацій (78,01 % у 2020 р.). Таким чином, відновлюється виробниче призначення кредиту, тобто банки поступово переорієнтувалися з кредитування населення на кредитування економіки.

5. У 2020 р. кредитний портфель суб'єктів господарської діяльності за видами економічної діяльності був представлений переважно кредитами, наданими представникам сфери «Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів» (35,9 %) та «Переробна промисловість» (23,2 %).

6. Щодо кредитів в інвестиційну діяльність, тобто на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості, то скорочення їх обсягу на 6444 млн. грн., або на 21,4 %, з 30119 млн. грн. у 2019 р. до 23675 млн. грн. у 2020 р., а частки на 0,7 %, з 4,0 % до 3,3 % відповідно, не відповідає стратегічному завданню модернізації вітчизняної економіки.

7. У 2020 р. високий рівень процентних ставок за кредитами (10,3 % для нефінансових корпорацій), значна питома вага простроченої заборгованості за кредитами у загальному обсязі наданих кредитів (41,0 %) та збиткових підприємств (28,6 %) є

основними проблемами на шляху розвитку банківського кредитування в Україні.

8. Протягом 2020 р. відсоткові ставки за депозитами і кредитами помірно знизилися (рис. 2.20). Така тенденція, ймовірно, триватиме протягом 2021 року, що поступово звужуватиме процентну маржу банків [24, с. 1].

Таким чином, обсяг банківських кредитів в українську економіку недостатній. На готовність банків кредитувати економіку впливають наявність у них достатньої ліквідності, кредитний ризик та прибутковість банківського кредиту. Частка непрацюючих кредитів поступово скорочується з 2018 р. У 2020 році масштабну роботу провели державні банки: за рік вони списали 30,6 млрд у гривні та 3,1 млрд у доларовому еквіваленті. Це дозволило їм знизити частку непрацюючих кредитів з 63,5% до 57,4%. У результаті загальна частка NPL у банківському секторі знизилася за 2020 р. на 7,4% [45].

На сьогодні всі непрацюючі кредити визнані банківськими установами, рівень покриття їх резервами постійно зростає та становить приблизно 98%. Тож непрацюючі кредити не тиснуть на прибутковість банків та їх капітал. Проте все ще велика їх частка є тягарем для банківського сектору, особливо для державних банків, у яких сконцентровано понад 70% NPL сектору (близько 42% припадає на АТ КБ «Приватбанк») [45].

Висока частка NPL – результат кредитної експансії минулих років, коли стандарти оцінювання платоспроможності позичальників були низькими, а права кредиторів недостатньо захищеними. Інша вагома причина – практика кредитування пов'язаних осіб, що припинили обслуговувати кредити під час.

Недостатня вимогливість під час вивчення фінансового стану банку позичальника, надання кредитів пов'язаним особам призвели до різкого зростання ризику при наданні банківських кредитів підприємствам. Саме ці недоліки в кредитній політиці банків посилювали кризові явища. Внаслідок цього чимало банків, які дотримувалися ризикової кредитної політики, тепер мають великі суми простроченої заборгованості за кредити та проценти на них і

опинилися на межі банкрутства. А ті банки, які дотримувалися менш ризикової кредитної політики, обережно надавали кредити, сьогодні мають великі залишки вільної ліквідності, не використовують їх для отримання прибутків і тому теж зазнають значних збитків. При наявності гривневої ліквідності банки придбають державні цінні папери (облігації внутрішньої державної позики – ОВДП) у свій портфель, фактично кредитуючи дефіцит бюджету замість кредитувати економіку. ОВДП є для банків прибутковим та менш ризиковим інструментом, особливо в порівнянні з кредитуванням бізнесу. Вкладення в ОВДП є також інструментом диверсифікації активів та управління ліквідністю в період, поки банк не знайде надійного позичальника для надання йому кредиту [43, с. 81].

НБУ наголошує, що банки мають інтенсивніше розчищати баланси: непрацюючі кредити слід реструктурувати, продати чи списати. Положення про визначення критеріїв для списання знецінених фінансових активів банків за рахунок оціночних резервів під очікувані кредитні збитки затверджене постановою Правління Національного банку України від 13 квітня 2020 р. № 49 [45].

Національний банк України розробив нову інституційну Стратегію Національного банку України до 2025 року. Цей документ сфокусований на створенні максимальної цінності для клієнтів, що відповідає викликам сьогодення та сприятиме сучасному розвитку регулятора фінансового сектора України [28].

Належне виконання Національним банком України своїх функцій, а саме забезпечення цінової та сприяння фінансовій стабільності, є важливою передумовою розвитку фінансової екосистеми та зростання економіки України. Національний банк України прагне, щоб регулювання фінансового сектору стимулювало розвиток економіки, враховувало виклики середовища та потреби всіх учасників екосистеми [39, с. 14].

Реалізація Стратегії здійснюватиметься за трьома стратегічними напрямками розвитку, які деталізуються у 12 стратегічних цілях. Як відповідь на світову економічну кризу та локальні економічні проблеми України перший стратегічний напрям документа «Стратегія

Національного банку до 2025 року: фокус на активізацію економічного зростання та цифровізацію» – Сприяння відновленню та розвитку економіки – покликаний допомогти подолати наслідки коронакризи, яка спричинила найглибшу світову економічну рецесію за століття, загрожуючи здоров'ю та добробуту населення, порушуючи економічну діяльність. Чіткі відповіді у макроекономічній, монетарній та фінансовій політиці дадуть змогу підтримати учасників екосистеми, зберегти темпи розвитку фінансових сервісів та мінімізувати економічні збитки [39, с. 16].

Для відновлення кредитування планується здійснення таких стратегічних ініціатив [39, с. 17]:

1. Сприяння розвитку іпотечного кредитування.
2. Стимулювання розвитку ринку небанківського кредитування.
3. Розвиток Sustainable Finance («сталого фінансування»).
4. Підтримка та розвиток експортерів та пріоритетних галузей економіки.

Про досягнення цілі свідчатимуть такі індикатори (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

**Індикатори, які будуть свідчити про досягнення цілі
«Відновлення кредитування економіки» Стратегії Національного
банку до 2025 року: фокус на активізацію економічного зростання
та цифровізацію***

Індикатор виконання стратегічної цілі	Значення індикатора на кінець	
	2020 року	2024 року
Обсяг чистих банківських кредитів суб'єктам господарювання та фізичним особам до ВВП, %	13,9 %	22 %
Частка валових іпотечних кредитів домашнім господарствам у загальному кредитному портфелі резидентів, %	3,2 %	Більше 10 %
Кредитний портфель МСП (що не належать до груп юридичних осіб під спільним контролем або груп пов'язаних контрагентів), % до ВВП	2,3 %	3%
Рівень проникнення небанківського кредитування, % до ВВП	1,9 %	Не менше 3 %

* побудовано на основі «Стратегія Національного банку до 2025 року: фокус на активізацію економічного зростання та цифровізацію» [39, с. 17]

На основі проведеного аналізу розвитку банківського кредитування корпоративних клієнтів в Україні в умовах циклічності економіки, можна зробити такі висновки щодо удосконалення системи банківського кредитування позичальників-юридичних осіб, котра охоплює нижчезазначені напрямки:

1. На сучасному етапі економічного розвитку з метою стимулювання надання банками довготермінових позик на інвестиційну діяльність необхідно створити умови для акумуляції у банках значних депозитів, щоб забезпечити необхідний обсяг кредитів, котрі мають надавати банківські установи. Для цього необхідно стимулювати формування термінових депозитів шляхом диференціації норм обов'язкових резервів залежно від виду депозитів, зниження податку на прибуток за процентами на термінові депозити.

2. Реалізація цілей банку у сфері організації кредитних відносин вимагає розробки адекватних заходів з розвитку і вдосконалення депозитних операцій. Такими заходами, на наш погляд, можуть бути:

– значно більше уваги приділяти розвитку депозитних операцій з юридичними та фізичними особами на основі впровадження нової техніки і технології банківського обслуговування клієнтів;

– активно застосовувати комплексне обслуговування клієнтури як засіб підвищення конкурентоспроможності банку, яке складається з набору базових банківських послуг з обслуговування поточних рахунків у національній та іноземній валютах, проведення платежів та операцій з готівковими коштами, що веде до зберігання коштів на рахунках, залучення коштів на депозити для надання різних видів кредитів;

– пропонувати банками додаткових послуг за депозитними, зокрема, картковими рахунками (надання кредитних та інших видів платіжних карток);

– розширити обсяги та різні види термінових депозитів, збільшити коло депозитних рахунків з різноманітним режимом використання, котрі дають змогу поєднувати термінові вклади з вкладками на вимогу;

– активно використовувати процентну політику як метод стимулювання розміщення коштів на різні види депозитів, зокрема, складні проценти.

1. Необхідним є покращення регулятивної бази, в тому числі закони, котрі захищають права кредиторів. Так, прийняти Закон України «Про банківське кредитування» з урахуванням об'єктивних законів функціонування кредиту, принципів та умов організації кредитування, де визначити як відповідальність банку, так і позичальника, а також держави та ін. Необхідно змінити правила вимоги боргу за банківськими кредитами. Повернення боргів має бути незаперечним і пріоритетним, а тому доцільно переглянути багато положень чинного законодавства. Зокрема, треба законодавчо встановити відповідальність за кредитну заборгованість, за ухилення позичальників від повернення кредитів, посилити цивільну, кримінальну та адміністративну відповідальність юридичних осіб та їх керівників за ухилення від сплати боргів банкам-кредиторам.

2. Залишається потреба у формуванні інфраструктури кредитних операцій (у тому числі, інформаційного, методичного, кадрового забезпечення та ін.). Крім того, банківським установам необхідно вдосконалювати внутрішню нормативну базу з питань кредитування. Зокрема, визначати та адекватно оцінювати чинники, котрі впливають на рівень кредитного ризику. Оптимізувати кредитний портфель з точки зору кредитних ризиків, складу клієнтів і структури кредитів.

3. Необхідно знизити ціну кредиту та розширити його доступ для ширшого кола клієнтів-корпоративних клієнтів і реального сектора економіки. А також залишається потреба в адаптації міжнародного досвіду кредитування до української банківської практики, звернувши особливу увагу на розвиток кредитних ліній, овердрафтів, контокоренту, консорціумних, синдикованих та паралельних кредитів.

4. Національний банк України розробив нову інституційну Стратегію до 2025 року, сфокусовану на активізації економічного зростання та цифровізації. Нова Стратегія Національного банку якраз відповідає на зміни, що сталися у світі та Україні. Нова стратегія

Національного банку до 2025 року відповідає на зміни, що сталися у світі та в Україні, а також є дорожньою картою, якою регулятор буде керуватись найближчими роками для активізації економічного зростання в Україні. Стратегія охоплює декілька основних напрямів. Один з них – сприяння відновленню та розвитку економіки, що включає в себе ініціативи з підтримання макростабільності, відновлення кредитування економіки, розвиток ринку фінансових послуг та інфраструктуру ринків капіталу. У цьому контексті НБУ і надалі буде скорочувати частку непрацюючих кредитів банківської системи. Сьогодні непрацюючі кредити не тиснуть на прибуток банків та їх капітал. Проте подальше скорочення їх частки – це інвестиційна привабливість банківського сектору.

Реалізація зазначених завдань сприяла б дотриманню принципів кредитування, зниженню ризиків у взаємовідносинах банку з підприємствами. Успішне здійснення кредитних операцій установами банків і можливість одержання кредитів суб'єктами господарювання у значній мірі залежать від роботи банків з проблемними кредитами. У зв'язку з цим, надзвичайної актуальності набувають питання удосконалення роботи банків з проблемними кредитами з використанням зарубіжного досвіду щодо можливості його використання в Україні. Проведений нами більш глибокий аналіз діяльності банківських установ у сфері кредитування позичальників як юридичних, так і фізичних осіб в умовах циклічності економіки, зокрема прирощення показника непрацюючих кредитів (NPL), надання банками переваги купівлі державних цінних паперів при наявності достатньої ліквідності для кредитування економіки, зловживання видачею банками кредитів пов'язаним особам, дозволить запропонувати шляхи підвищення ефективності кредитної діяльності вітчизняних банків у після кризовий період.

Література:

1. Аналітичний огляд банківської системи України за 2016 р. НРА “Рюрик”. Національне рейтингове агентство “Рюрик”. 2017. 22 с. URL: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4_kv_2016.pdf.
2. Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів : моногр. / за ред. д. е. н., проф. О. В. Дзюблюка. Тернопіль : Астон, 2012. 358 с.
3. Банківські продукти та програми допомоги малому і середньому підприємництву. URL: 7a97-4b6c-9065-22aae227d6d7&title=BankivskiProduktiTaProgramiDopomogiMalomuISerednomuPidprimnitstvu.
4. Валовий внутрішній продукт України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>.
5. Вергелюк Ю. Ю. Банківське кредитування економіки України у посткризовий період. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2011. № 1. С. 101–109.
6. Версаль Н. І., Заваруєва О. С. Банківське кредитування корпоративних клієнтів: адекватність відповіді на виклики. *Наукові праці НДФІ*. 2015. Вип. 3. С. 68-80.
7. Гальків Л. І., Карий О. І., Демчишин М. Я. Банківське кредитування в структурі національної економіки України: параметричне оцінювання та проблеми активування. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 6. С. 314-320.
8. Гладких Д. М. Ключові проблеми діяльності українських державних банків. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. 2015. 20 с. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/derzhavni_banki-fe7dc.pdf.
9. Гладких Д. М. Оздоровлення банківської системи як ключовий фактор відновлення корпоративного кредитування в Україні. *Проблеми економіки*. 2017. № 3. С. 248-253. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2017-3_0-pages-248_253.pdf.
10. Грошово-кредитна статистика. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.
11. Дані статистики фінансового сектору. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#1ms>.
12. Дзюблюк О. В., Рудан В. Я. Проблеми банківського кредитування реального сектору в умовах кризових явищ в економіці України. *Банківська справа*. 2018. № 3-4. С. 22-48.
13. Жукова Н. К., Зражевська Н. В. Сучасний стан ринку банківських кредитів в Україні. *Економічний часопис XXI*. 2011. № 5–6. С. 54–57. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ech/2011_5-6/2011_5_6/54_57.pdf.
14. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за 2010-2019 роки. Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2007/ibd/iokjf/iokjf_u10-13_bez.htm.
15. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за регіонами у січні-грудні 2020 року. Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2020/ibd/kin/arh_kin_dj_fin_reg2020_u.htm.

16. Кількість підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства у 2020 році. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/fin/kp_ed/kp_ed_u/arh_kp_ed_u.htm.
17. Кизим М. О., Чечетова Т. М., Хаустова В. Є. Мале та середнє підприємництво в Україні: особливості та проблеми розвитку. *Бізнесінформ*. 2019. № 10. С.301-317. URL: https://www.researchgate.net/publication/338060007_Male_ta_seredne_pidpriemnictvo_v_Ukraini_osoblivosti_ta_problemi_rozvitku_Small_and_Medium-Sized_Entrepreneurship_in_Ukraine_Features_and_Problems_of_Development
18. Кредит довіри: як розвивалося банківське кредитування у 2020 році. URL: <https://gmk.center/ua/posts/kredit-doviri-yak-rozvivalosya-bankivske-kredituvannya-u-2020-roci/>.
19. Кредитна діяльність банків України: проблеми та перспективи розвитку : моногр. / за ред. В. В. Коваленко. Одеса : Вид-во “Атлант”, 2015. 217 с.
20. Криховецька З. М. Шляхи підвищення впливу кредитування на інвестиційні процеси в Україні. *Вісник Прикарпатського університету*. Серія : Економіка. 2015. Вип. 11. С. 270-280.
21. Кузнєцова Л. В., Кретов Д. Ю. Аналіз індикаторів кредитних циклів у банківській системі України. *Економіка та суспільство*. 2016. Вип. 7. С. 767–772. – URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/7_ukr/129.pdf.
22. Мороз С. В., Мейш В. О. Основні аспекти кредитування на сучасному етапі. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2020. № 5. С. 116-125. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/01/24-20.pdf>.
23. Національний банк спростив умови роботи банків із малим бізнесом. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-sprostiv-umovi-roboti-bankiv-iz-malim-biznesom>.
24. Огляд банківського сектору. 2021. Вип. 2 (лютий). 12 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Banking_Sector_Review_2021-02.pdf?v=4.
25. Олійник А. В., Атаманова Ю. І. Проблеми діяльності банків на ринку кредитування в умовах фінансової нестабільності. *Вісник Хмельницького національного університету*. Економічні науки. 2018. № 1. С. 135-141.
26. Основні показники діяльності банків. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision>.
27. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
28. Офіційний сайт Національного банку України URL: <http://www.bank.gov.ua>.
29. Пасінович І. І., Дмитрук В. О. Кредитування реального сектору економіки регіону: стан, проблеми, перспективи. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. - 2019. - Вип. 3. - С. 42-49.
30. Показники банківської системи. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442.

31. Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: положення Національного банку України від 30.06.2016 № 351. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16#Text>.
32. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність : Закон України від 16 липня 1999 року № 996-XIV. Дата оновлення 01.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.
33. Ремінський М. М., Глущенко Я. І. Тенденції і проблеми розвитку малого та середнього бізнесу в Україні . *Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"*. - 2019. - № 16. - С. 224-233. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukri_2019_16_26.
34. Рошило В. І. Банківське кредитування в Україні: сучасний стан, проблеми та шляхи розв'язання. *Інфраструктура ринку*. 2021. Випуск 54. С. 221-228. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2021/54_2021/37.pdf
35. Сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Програми підтримки підприємництва. Січень 2020. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=ProgramiPidtrimkiPidprintsiv&pageNumber=1>.
36. Сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Виконання у 2020 році Плану дій щодо підвищення позиції України в рейтингу Світового банку “Ведення бізнесу” (“Doing Business”). URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=05376d6c-3772-4027-ac6f-73e33e2905a8&title=DoingBusiness2019>.
37. Сич О. А., Волос І. І. Сучасний стан та умови кредитування малого та середнього бізнесу в Україні. *Молодий вчений*. 2018. № 2 (54), лютий. С. 421-424. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/2/99.pdf>.
38. Стрільчук Ю. І. Факторний аналіз банківського кредитування населення. *Формування ринкових відносин в Україні*. - 2017. - № 12. - С. 226-231.
39. Стратегія Національного банку до 2025 року: фокус на активізацію економічного зростання та цифровізацію. 24 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_NBU.pdf?v=4.
40. Тенденції та проблеми кредитування. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Credit_Trends_pr_2020-01-28.pdf?v=4.
41. Турчак В. В. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку малого бізнесу в Україні. *Молодий вчений*. 2013. № 1(01). С. 39-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2013_1%2801%29__9.
42. Чайковський Я. І. Сучасний стан та напрями розвитку банківського кредитування малого і середнього бізнесу в Україні. *Світ фінансів*. 2021. Випуск 3 (68). С. 80-90. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1461/1467>.
43. Чайковський Я. І. Розвиток банківського кредитування корпоративних клієнтів в Україні в умовах циклічності економіки. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2017. Випуск 4 (86). С. 72-87. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/29005/1/%d0%a7%d0%b0%d0%b9%d0%ba%d0%be%d0%b2%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%b8%d0%b9.pdf>.

44. Частка малого та середнього бізнесу в ВВП України 55% – МЕРТ. URL: https://zn.ua/ECONOMICS/dolya-malogo-i-srednego-biznesa-v-vvp-ukrainy-55-mert-321891_.html.
45. Частка непрацюючих кредитів (NPL) висока, але поступово скорочується. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/npl>.
46. Юнко О. М. Проблеми і перспективи кредитування малого і середнього бізнесу в Україні. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2014. № 2. С. 191-194. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VUbsNbU_2014_2_41.
47. BDC boosts its financing activities to an all-time high, supports record number of entrepreneurs through COVID-19 pandemic. URL: <https://www.bdc.ca/en/about/mediaroom/news-releases/bdc-boosts-its-financing-activities-to-all-time-high-supports-record-number-entrepreneurs-through-covid-19-pandemic>
48. Canada Emergency Business Account (CEBA). URL: <https://ceba-cuec.ca/>
49. Claims to date - Canada emergency wage subsidy (CEWS). URL: <https://www.canada.ca/en/revenue-agency/services/wage-rent-subsidies/emergency-wage-subsidy/cews-statistics.html>
50. COVID-19: Financial support for people, businesses and organizations. URL: <https://www.canada.ca/en/department-finance/economic-response-plan.html>
51. EaP, «Investing in SMEs in the Eastern Partnership, Country report,» 2018. URL: https://eu4business.eu/files/community/pdf/country_report_2018_ua_def_lr_0_0.pdf.
52. EDC Business Credit Availability Program (BCAP) URL: https://www.rbc.com/covid-19/business.html?_ga=2.196429807.2144261350.1643145318-931065629.1642989550
53. European Commission. «Netherlands - SBA Fact Sheet 2019» Brussels. 2019. URL: https://ec.europa.eu/growth/smes/sme-strategy/performance-review_en
54. European Commission, Statistics Explained, «Small and medium-sized enterprises». URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/visualisations>.
55. Eurostat. Annual detailed enterprise statistic for trade. European Commission. 23 April 2019. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/structural-business-statistics/data/database>.
56. Financial relief for entrepreneurs. URL: <https://www.bdc.ca/en/special-support?special-initiative=covid19>
57. Government of Canada's Relief for Business. URL: https://www.rbc.com/covid-19/business.html?_ga=2.196429807.2144261350.1643145318-931065629.1642989550
58. Government-Guaranteed Loans to Support the Growth of Your Business. URL: <https://www.rbcroyalbank.com/business/loans/canada-small-business-financing.html>
59. Helping small businesses get loans. URL: https://www.ic.gc.ca/eic/site/csbf-pfpec.nsf/fra/h_la02855.html
60. Highly Affected Sectors Credit Availability Program (HASCAP). URL: <https://www.td.com/ca/en/personal-banking/covid-19/small-business-relief/>

61. ING. Zakelijk. 28 April 2020. URL: <https://www.ing.nl/zakelijk/index.html>.
62. Key Small Business Statistics — 2021. URL: https://www.ic.gc.ca/eic/site/061.nsf/eng/h_03147.html#5.1
63. LoanStreet. "Get a business loan, the easy way". 29 May 2020. URL: https://loanstreet.nl/en_nl/.
64. Netherlands Enterprise Agency. RVO. «Government information for entrepreneurs». 28 May 2020. URL: <https://business.gov.nl/subsidy/bmkb/>.
65. Nicole van Buren, Marjolein Demmers, Rob van der Heijden, Frank Witlox Towards a Circular Economy: The Role of Dutch Logistics Industries and Governments. Sustainability. 2016. 8 т. 8 (7), p. 647. URL: <https://ideas.repec.org/a/gam/jsusta/v8y2016i7p647-d73533.html>
66. SME Research and Statistics. URL: <https://www.ic.gc.ca/eic/site/061.nsf/eng/home>
67. Small and medium-sized enterprises. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Small_and_medium-sized_enterprises.
68. Sytuacja finansowa w sektorze bankowym wg stanu na 31 stycznia 2021 r. 9 s. URL: <https://www.bfg.pl/wp-content/uploads/informacja-miesieczna-2021.01-www.pdf>.
69. World Bank Group. «Doing Business. Ukraine». 2020. URL: <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/u/ukraine/UKR.pdf>
70. We help aspiring business owners aged 18-39 launch successful businesses across Canada. URL: <https://www.futurpreneur.ca/en/get-started/>

РОЗДІЛ 3

ФІНАНСОВА СТАБІЛЬНІСТЬ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ ЯК НЕОБХІДНА УМОВА СТІЙКОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

3.1. Теоретико-практичні аспекти забезпечення фінансової стабільності банківських установ в Україні

Фінансова стабільність є основою функціонування банківської системи, відображенням ефективності використання, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів, організації належного руху фінансових потоків, що, в результаті, опосередковують будь-які економічні відносини в державі.

Незважаючи на те, що широка академічна дискусія щодо сутності фінансової стабільності триває вже достатньо довго, загальновизнаного визначення фінансової стабільності досі не існує. На сучасному етапі сформувалися два основні напрямки в економічній літературі в контексті визначення фінансової стабільності: (1) спрямовані на визначення фінансової нестабільності [62; 64; 68; 74]; (2) спрямовані на визначення фінансової стабільності [54; 67; 71; 73].

Зокрема, Ф. Мишкін стверджує, що «фінансова нестабільність виникає, коли шоки фінансової системи перешкоджають інформаційним потокам таким чином, що унеможливають здатність фінансової системи виконувати свою функцію зі спрямування фінансових ресурсів в напрямку найбільшої інвестиційної ефективності» [74]. В свою чергу, Е. Девіс визначає фінансову нестабільність як «підвищення ризику настання фінансової кризи» [68]. Власне, фінансова криза трактується як «значний колапс фінансової системи, що викликає неспроможність виконувати платежі чи ефективно розміщувати кредитні кошти» [68].

Тобто, фінансову нестабільність варто розглядати як порушення балансу ризиків у фінансовій системі, при якому фінансові посередники не мають можливості виконувати взяті на себе

зобов'язання, а реальний сектор економіки відчуває постійний вплив негативних шоків, що передаються через фінансову систему, яка, з огляду на умови, не може саморегулюватися [20, с. 7].

Найбільш комплексне визначення фінансової стабільності запропонував Г. Дж. Шиназі, який присвятив цій проблематиці кілька фундаментальних досліджень. На думку вченого, «фінансова стабільність – це не лише відсутність криз. Фінансову систему можна вважати стабільною, якщо вона: 1) полегшує ефективний розподіл економічних ресурсів у просторі і в часі, а також інші фінансово-економічні процеси (наприклад, заощадження та інвестування коштів, кредитування, утворення та перерозподіл резервів ліквідності, формування цін на активи, і, насамкінець – накопичення багатства і зростання обсягів виробництва); 2) дає змогу оцінювати та розподіляти фінансові ризики, а також здійснювати управління ними; 3) зберігає здатність виконувати ці важливі функції навіть в умовах зовнішніх екстерналій або при посиленні економічних диспропорцій» [77, с. 18]. У його визначенні, на відміну від інших, наголошено на особливому аспекті досягнення фінансової стабільності, а саме на оцінюванні ризиків та управлінні ними.

Науково-методичні підходи до визначення фінансової стабільності банківської системи наведені у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

**Науково-методичні підходи до визначення сутності поняття
“фінансова стабільність банківської системи”**

Автор, джерело	Сутність підходу
Фінансова стабільність у загальноекономічному значенні	
К. Стемпень [52]	Фінансову стабільність банківської системи у загальному значенні слід розуміти як відсутність перешкод у її фінансовій діяльності або як існування тривалої і динамічної рівноваги на взаємопов'язаних фінансових ринках
В.В. Коваленко [25]	Фінансова стабільність банківської системи – міра повноти та якості розв'язання завдання, поставленого перед банківською системою, виконання нею своєї місії, що забезпечує досягнення позитивного фінансового результату. Фінансова стабільність характеризує фактичний ступінь досягнення результату

Продовження таблиці 3.1

Т. Падо-Шіопа [75]	Фінансова стабільність банківської системи – це стан, за якого система спроможна витримувати порушення, при цьому не допускаючи кумулятивних процесів, які можуть завдавати шкоду заощадженням для інвестування й обробки платежів у економіці
Г. Херреро, Н. Симон [55]	Фінансова стабільність банківської системи тісно пов'язана із виникненням банківських криз та слабкою зміною ціни активів
Фінансова стабільність банківської системи в контексті банківських ризиків	
Й.К. Соляж [79]	Фінансова стабільність банківської системи – це її здатність зберігати фінансову ліквідність та здатність окремих банків покривати за рахунок власних ресурсів збитки і ризик, який є невід'ємною складовою їх діяльності
А.П. Шпіка [60]	Фінансова стабільність банківської системи – це процес, що включає достовірну оцінку фінансових ризиків та ефективну систему управління ними, використовуючи новаторський підхід
О.І. Барановський [4]	Фінансова стабільність банківської системи може бути порушеною в результаті невиконання банками вимог чинного законодавства, що, у свою чергу, призводить до виникнення ризиків у їхній діяльності
Включення фінансової стабільності банківської системи до інших макроекономічних показників	
В. Козюк [27]	Глобальна фінансова стабільність – це розвиток фінансового сектора, який сприяв би довгостроковому зростанню глобальної економіки в цілому, забезпечив безперешкодне фінансування дефіцитів платіжних балансів із приватних джерел, створив рамкові умови для запобігання кризовим ситуаціям у фінансово-банківській і валютно-курсовій сферах окремих країн та їх поширенню в інші країни за збереження принципу мобільності капіталів для алокаційної ефективності економіки та гнучкості валютних курсів як фактора уникнення суперечливих монетарних цілей центробанків
А.А. Бахолдін [5]	Збереження грошової стабільності банківської системи забезпечує необхідні умови для досягнення фінансової стабільності, оскільки незмінність цінних пропорцій і збалансування макроекономічних параметрів є важливими передумовами для стабільності економіки. Збереження фінансової стабільності, яка забезпечує умови для стійкої роботи фінансових ринків та інституцій, надійного функціонування платіжної системи й системи нагляду, доцільно розглядати як передумову грошової стабільності

Кожен із виокремлених у табл. 3.1 підходів характеризує лише окрему сторону сутності поняття “фінансова стабільність банківської системи”. Здебільшого науковці дане поняття розглядають через призму створення такого ефективного механізму, який би запобігав появі фінансових шоків, що, у свою чергу, спричиняють виникнення

банківських криз, та який сприяв би досягненню стабільних темпів економічного зростання.

Зважаючи на це, увагу заслуговує визначення фінансової стабільності банківської системи, запропоноване О.І. Барановським [4, с. 78], в якому автор її визначає як здатність протистояти зовнішнім і внутрішнім впливам, зберігаючи стійку рівновагу і надійність, тобто характеризує якісний стан банківської системи в динаміці. Іншими словами, стабільність має дві важливі характеристики: стійку рівновагу (збалансований стан, за якого відсутня тенденція до зміни) і надійність. Фінансову стабільність банківської системи слід розуміти як відсутність перешкод у її функціонуванні для здійснення нею ролі фінансового посередника в економіці.

Таким чином, фінансова стабільність - це здатність банківської системи підтримувати необхідний рівень основних фінансових індикаторів, зберігати стійку рівновагу, покривати за рахунок власних коштів можливі банківські ризики та витрати, пов'язані із ними в умовах несприятливого зовнішнього середовища. Іншими словами, це такий динамічний стан банківської системи, за якого вплив будь-яких шоків на окремі елементи чи систему загалом не заважає здійснювати ефективний перерозподіл фінансових ресурсів в економіці та забезпечувати якісне функціонування платіжної системи [20, с. 49].

Оскільки стабільність банківської системи визначає стабільність економічного середовища, в якому функціонують банки, то досягти цієї якісної характеристики неможливо без забезпечення стабільної діяльності банківського сектору загалом та окремих банків зокрема.

Так, за визначенням Г.Дж. Шиназі [77], банківський сектор може вважатися стабільним, якщо він: полегшує ефективний розподіл фінансових ресурсів як у просторі, так і у часі; дозволяє здійснювати оцінку, котирування, розподіл та управління фінансовими ризиками; зберігає здатність виконувати ці найважливіші функції навіть за умов зовнішніх потрясінь або посилення диспропорцій. Тобто, під фінансовою стабільністю банків розуміють забезпечення

заходів щодо попередження або мінімізації ризиків фінансових втрат у результаті здійснення банківських операцій [76].

Фактори порушення фінансової стабільності банківської системи доцільно класифікувати залежно від рівня виникнення шоків (рис. 3.1). Фактори першої групи, що є екзогенними по відношенню до національної банківської системи (вплив політичного, економічного, фінансового та соціального середовища на наднаціональному та національному рівнях), включають:

– фактори мегарівня – це фактори впливу на фінансову стабільність банківської системи, що мають наднаціональне походження (обумовлені глобалізаційними та лібралізаційними процесами в світовій фінансовій системі, турбулентністю на світовому фінансовому ринку, світовою фінансовою кризою, загальною економічною нестабільністю в міжнародних економічних відносинах тощо);

– фактори макрорівня – це фактори впливу на фінансову стабільність банківської системи, що обумовлені трансформаційними процесами в економічній системі країни та не пов'язані безпосередньо з функціонуванням банківської системи (політичне, соціальне становище в країні, темпи інфляції).

До факторів другої групи, що є ендогенними по відношенню до національної банківської системи (обумовлені внутрішніми процесами, що відбуваються в конкретних банках та банківській системі в цілому), належать:

– фактори мезорівня – це фактори, обумовлені специфікою функціонування банківської системи, політикою центрального банку, впорядкованістю банківського законодавства тощо;

– фактори мікрорівня – це фактори, що обумовлені специфікою функціонування окремих банків та пов'язані з виваженістю внутрішньобанківської політики захисту від ризиків, досконалістю банківського менеджменту тощо.

I ГРУПА – ЕКЗОГЕННІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ

Фактори впливу мегарівня:

світовий грошовий товар; курси резервних валют; валютний паритет; міжнародна валютна ліквідність; співпраця з міжнародними фінансовими організаціями (МВФ, ЄБРР, Світовий банк); кредитування МВФ; Стандарти прозорості монетарної і фінансової політики МВФ; фінансова допомога ЄБРР; фінансова допомога Світового банку; *принципи ефективного банківського нагляду Базельського комітету*; зміни в умовах торгівлі; тенденції міжнародного розподілу та перерозподілу тимчасово вільного капіталу; рейтинги плато- та кредитоспроможності міжнародних рейтингових агенцій; рейтинги ризиків країни

Фактори впливу мезорівня:

кількість банків за реєстром; кількість банків, у яких зупинено або припинено здійснення окремих банківських операцій; кількість банків, у яких відкликано ліцензії на здійснення усіх банківських операцій; кількість банків, що перебувають у стані ліквідації; кількість банків з тимчасовою адміністрацією; кількість банків з іноземним капіталом; частка державної участі в банківській системі; грошова маса; рівень процентних ставок; грошовий мультиплікатор (за методикою НБУ); співвідношення між безготівковою грошовою масою і резервами (фактичний мультиплікатор); простий депозитний мультиплікатор; грошовий мультиплікатор; існування системи страхування (гарантування) депозитів та її характеристики; ліквідність банківської системи; рівень обов'язкових резервів в банківській системі; рівень нормативів; рівень конкуренції в банківському секторі; рівень концентрації в банківському секторі; якість управління в банківській системі; відношення кредитів до ВВП; темп зростання портфелю кредитів; резерви НБУ; інформаційна прозорість банківської системи; рівень доларизації економіки; рівень зовнішніх запозичень банківської системи; частка вимог за кредитами НБУ у загальних вимогах за кредитами; тип грошово-кредитної політики

Фінансова
стабільність
банківської
системи

Фактори впливу макrorівня:

темп зростання ВВП; ВВП на душу населення; курс національної валюти до основних резервних валют; конкурентоспроможність вітчизняної економіки; рівень політичної стабільності в країні; стійкість бюджетної та фінансової політики в державі; показники державного боргу країни; стан платіжного балансу; відношення державного боргу до ВВП; темп інфляції; доходи населення і суб'єктів господарювання; середньомісячна номінальна заробітна плата; рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, частка збиткових підприємств; експорт та імпорт товарів і послуг; рівень конкуренції на фінансовому ринку; якість управління економікою; рівень бюрократії; рівень корупції; тенденції розвитку ринку праці

Фактори впливу мікрорівня:

рівень капіталізації банків; структура активів банків; структура зобов'язань банків; ліквідність банків; рівень рентабельності активів банків; рівень рентабельності капіталу банків; частка проблемних кредитів в загальній сумі кредитів; рівень регуляторного капіталу банків; рівень резервів під активні операції банків; якість корпоративного управління в банках

II ГРУПА – ЕНДОГЕННІ ФАКТОРИ ВПЛИВУ

Рис. 3.1. Класифікація факторів порушення фінансової стабільності банківської системи

Фінансова стабільність орієнтовна на забезпечення сприятливих умов для розвитку банківської системи, прогнозування динамічних тенденцій зростання і уникнення банківських криз у майбутньому. На думку експертів Міжнародного валютного фонду, можна стверджувати, що в країні є ознаки банківської кризи, якщо проявляється хоча б один із перелічених нижче чинників [63, с. 87]:

- проблемні активи банків становлять більше, ніж 2% ВВП;
- необхідна сума коштів для стабілізації роботи банківської системи перевищує 2% ВВП;
- масовий характер націоналізації у банківському секторі, замороження депозитів, уведення «банківських канікул»;
- центральний банк гарантує виплати населенню за депозитами, не маючи матеріального забезпечення наданих гарантій.

Отже, поняття фінансової стабільності часто розглядається в контексті уникнення фінансових криз, проте варто також відзначити її роль з точки зору управління системним ризиком, який може бути визначений як ризик суттєвого порушення стабільності фінансової системи, що може призвести до значних негативних наслідків для реальної економіки. Джерелами системного ризику можуть бути ефекти поширення фінансових дисбалансів через наявність взаємозв'язків між фінансовими інституціями (як, наприклад, у випадку банкрутства Lehman Brothers у 2008 році), ендогенні процеси накопичення та розгортання фінансових дисбалансів (наприклад, бульбашок цін на активи або ринкових шоків на товарних ринках).

Міжнародні організації доклали значних зусиль при розробці Міжнародних стандартів та принципів оцінки фінансової стабільності, що фактично є компіляцією найкращих практик у різних сферах економіки, що відповідають за підтримання фінансової стабільності. Значна частка цих зусиль була спрямована на посилення інфраструктури фінансового сектору (законодавча база, фінансовий нагляд, облік, аудит та фінансова звітність). Триває розробка фінансових показників, що могли б виступати індикаторами упередження щодо можливих проблем в національній економіці.

У таблиці 3.2 подано динаміку абсолютних показників діяльності вітчизняних банків за 2018–2020 роки. Як свідчать дані табл. 3.2, в цілому стабільність функціонування вітчизняної банківської системи знизилась. Окрім цього, можна констатувати факт присутності кризових явищ, основними чинниками яких були: пандемія COVID 19, загальноекономічна дестабілізація; негативний вплив «тіньової» економіки; падіння довіри населення до банківських установ. низька капіталізація банків; висока питома вага проблемних активів у балансах банків тощо.

Таблиця 3.2

Основні показники діяльності банків України [39]

№	Показники	Роки			Темпи зростання/спаду, (у %)	
		01.01.2019	01.01.2020	01.01.2021	2020/2019	2021/2020
1	Кількість діючих банків, із них:	77	75	73	-2,6	-2,6
1.1	з іноземним капіталом	37	35	33	-5,4	-5,4
1.2	у т.ч. зі 100% іноземним капіталом	23	23	23	0	0
2	Активи, млн грн	1 359 703	1 493 298	1 822 814	+9,8	+22
3	Кредитний портфель, млн грн	1 118 860	1 033 539	963 664	-7,6	-6,76
4	Резерви за активними операціями банків, млн грн	556 445	492 229	375 459	-11,55	-23,7
5	Капітал, млн грн	154 960	199 921	210 640	+29	+5,36
6	Зобов'язання, млн грн	1 204 743	1 293 377	1 612 174	+7,4	+24,65
7	ROA, %	1,69	4,26	2,54	+152	-40,4

Зазначимо, що станом на 1 січня 2021 року ліцензією НБУ володіли 73 банківських установ. З квітня 2020 року на вітчизняному банківському ринку стали відчутними наслідки введених карантинних заходів щодо скороченню кредитного портфеля і зниження доходності. Загалом станом на 01.01.2021 р. активи банків зросли на 22 % у порівнянні з 01.01.2020 р. Власний капітал банків у 2020р. також зріс на 5,36 %. у порівнянні з 2019 р. Доцільно зазначити, що на відміну від попередніх криз, зросли обсяги депозитів юридичних і фізичних осіб. Так, у 2020 р. зобов'язання банків зросли у порівнянні з

2019 р. на 24,65 %. Однак, при істотному зростанні депозитів банків кредитування економіки продовжує скорочуватись. Так, кредитний портфель протягом 2020 р. у порівнянні з 2019 р. скоротився на 6,76 %. В цілому, рівень банківського кредитування вітчизняної економіки за працюючими кредитами, починаючи з 2019 року, знаходиться на рівні нижче 15% ВВП, і це утричі нижче, ніж в країнах Східної Європи, в яких аналогічний показник зазвичай становить вище 50% ВВП. Отже, з вище наведеного можна зробити висновок, що мультиплікація заощаджень через банківську систему не є ефективною і банківська система в недостатній мірі виконує функцію фінансового посередництва, оскільки при значному рівні капіталізації кредитування вітчизняної економіки не змінюється і становить нижче 15% ВВП.

У 2020 році чистий прибуток вітчизняних банків становив 41,3 млрд. грн, що на 29% менше, ніж 2019 року, коли банківський сектор заробив 58,4 млрд. грн. Коронакриза погіршила фінансовий стан банків, однак менш відчутно, ніж очікувалося весною 2020 року. Відповідно, рентабельність активів (ROA) і прибутковість капіталу (ROE) у 2020 р. також знизилась порівняно з 2019 р. - на 40,4% і на 40,3 %. Головною причиною погіршення фінансового результату в 2020 р. стало формування резервів під очікувані збитки, адже відбулось погіршення якості активів через фінансові труднощі позичальників. У зв'язку з цим у 2020р. зросли витрати банків на створення резервів за кредитами (на 91% до 20,8 млрд.грн. у порівнянні з 2019р.). Разом з тим, вплив коронакризи на якість кредитів виявився значно меншим, ніж НБУ очікував на початку кризи. Результати оцінки якості активів підтвердили відповідність сформованих вітчизняними банками резервів реалізованим і очікуваним кредитним збиткам. Консервативна кредитна політика банків до кризи сприяла тому, що втрати від кредитного ризику є помірними.

Також оцінювання фінансової стабільності банківської системи базується на розрахунку індикаторів фінансової стійкості (ІФС), які були розроблені фахівцями МВФ. Індикатори фінансової стійкості

характеризують поточний фінансовий стан та стійкість банківських установ (табл. 3.3) [23]. За аналізований період 2018-2020 років спостерігається зниження системних ризиків і зміна фінансової стійкості банківської системи. В основному всі фактичні показники знаходяться в межах рекомендованих значень.

Таблиця 3.3

Основні індикатори фінансової стійкості банківської системи [51]

№	Показник	01.01. 2014	01.01. 2015	01.01. 2016	01.01. 2017	01.01.2 018	01.01. 2019	01.01.2 020	01.01.2 021
1.	Співвідношення регулятивного капіталу та зважених за ризиком активів (H2)	18,26	15,60	12,31	12,69	16,10	16,18	16,96	12,31
2.	Співвідношення регулятивного капіталу 1 рівня та зважених за ризиком активів	13,89	11,21	8,30	8,96	12,12	10,52	10,91	15,67
3.	Співвідношення недіючих кредитів без урахування резервів та капіталу	30,65	61,07	129,02	89,37	70,18	60,20	44,09	21,91
4.	Співвідношення недіючих кредитів та сукупних валових кредитів	12,89	18,98	28,03	30,47	54,54	52,85	51,68	41
5.	Норма прибутку на активи	0,26	-4,24	-5,54	-12,47	-1,76	1,60	4,22	2,77
6.	Норма прибутку на капітал	1,72	-31,95	-65,51	-122,1	-15,34	14,61	36,74	21,68
7.	Співвідношення процентної маржі та валового доходу	58,56	48,46	39,00	45,94	50,20	52,02	49,46	45
8.	Співвідношення непроцентних витрат і валового доходу	65,95	59,85	54,40	60,91	76,14	61,92	52,67	60,79
9.	Співвідношення ліквідних активів та сукупних активів	20,63	26,40	33,00	48,53	53,94	51,14	52,71	69,10
10.	Співвідношення ліквідних активів та короткострокових зобов'язань	89,11	86,14	92,87	92,09	98,37	93,52	92,63	86,82
11.	Співвідношення чистої відкритої позиції в іноземній валюті та капіталу	6,94	31,69	136,03	118,88	89,61	134,77	48,8	32,85

Індикатори достатності капіталу, які розраховуються як співвідношення регулятивного капіталу до активів, зважених на ризик, та як співвідношення основного капіталу (1 рівня) до активів, зважених на ризик, мають тенденцію до зростання.

Також позитивним явищем є те, що скорочується показник співвідношення недіючих кредитів без врахування резервів до власного капіталу. Індикатори якості активів свідчать про протилежну ситуацію: так протягом 2018-2020 років показники співвідношення недіючих кредитів до сукупних валових кредитів скорочувалися, однак показники співвідношення кредитів за секторами економіки до сукупних валових кредитів зростали.

Протягом досліджуваного періоду є нестабільними індикатори доходів і рентабельності. Індикатори ж ліквідності показали зростання у 2018-2019 рр., однак в 2020 р. їх значення зменшились. Протягом 2018-2020рр. нестабільну тенденцію показав індикатор чутливості до ринкового ризику, зокрема співвідношення чистої відкритої позиції в іноземній валюті до капіталу, тому що спостерігалось спочатку, у 2018-2019 рр., його зростання, а пізніше, в 2020р., спад.

Також для оцінювання фінансової стабільності банків у 2019-2020 рр. проаналізуємо наступні показники: коефіцієнт участі власного капіталу у формуванні активів, коефіцієнт фінансового важеля, коефіцієнт надійності і мультиплікатор власного капіталу (табл. 3.4).

Аналіз наведених у табл. 3.4 показників фінансової стабільності вітчизняних банків за 2019-2020 рр., свідчить про недостатній розмір їх капіталу, проте банківські установи функціонують за рахунок зростання ділової активності і таким чином врівноважують фінансову стабільність у банківському секторі і мінімізують банківські ризики.

Таблиця 3.4

**Показники оцінювання фінансової стабільності
вітчизняних банків [42]**

Показники	Методика розрахунку	2019	2020	Абсолютне зростання порівняно з попереднім періодом
Коефіцієнт надійності, %	Власний капітал / Зобов'язання	11,24	9,66	-1,59
Коефіцієнт фінансового важеля, %	Зобов'язання / Власний капітал	8,89	10,36	1,46
Коефіцієнт участі власного капіталу у формуванні активів, %	Власний капітал / Активи	14,06	12,11	-1,94
Коефіцієнт мультиплікатора капіталу, грн.	Активи / Власний капітал	7,11	8,25	1,14

Національний банк України розробляє також індекс фінансового стресу (ІФС), який дає змогу визначити рівень напруги у фінансово-банківському секторі і комплексно оцінити її стан [23]. Розрахунок ІФС здійснюється на основі аналізу чотирьох сегментів фінансового ринку: банківського, корпоративного, державних цінних паперів та валютного, для кожного з яких розраховується окремий субіндекс [9]. ІФС дає змогу здійснити порівняння поточного стану фінансової системи із значеннями за попередні періоди і під час минулих криз, здійснити оцінку ефективності заходів, що спрямовані на пом'якшення системних ризиків, а також може бути одним із індикаторів завершення фінансової кризи. Оптимальним є значення індексу на найнижчих рівнях без тенденції до зростання.

Динаміку індексу фінансового стресу та субіндексу банківського сектору під впливом різних подій за 2018-2020 роки представлено на рис. 3.2. У зв'язку з тим, що протягом 2018-2020 рр. індекс фінансового стресу наближався до нуля, можна говорити про незначний рівень напруги в фінансовій системі. Аналогічним, хоча і менш динамічним, було також і варіювання показника субіндексу банківського сектору. Спостерігався його максимум на початку 2019 р

і різке підвищення в період початку карантину (березень 2020 р.), що пояснюється скороченням обсягів ліквідних активів у банківських установах і волатильністю коштів фізичних осіб на банківських рахунках.

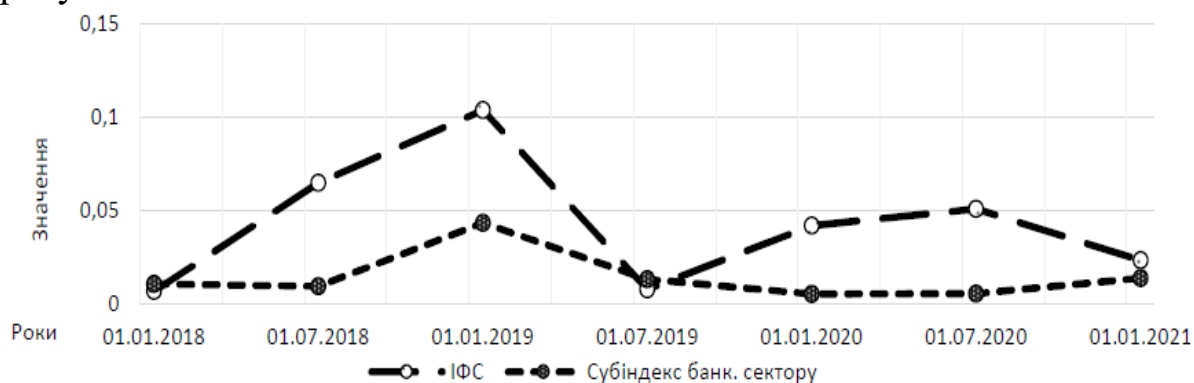

Рис. 3.2. Індекс фінансового стресу [23]

Отже, банківський сектор України продемонстрував достатній рівень фінансової стабільності та пройшов кризовий період 2020р. без значних втрат. Зважаючи на позитивну економічну динаміку, високий рівень ліквідності та капіталізації і прибутковості банківського сектору, НБУ поступово згортає антикризові заходи, які були введені весною 2020 року через коронакризу [42]. Банківські установи мають змогу активізувати кредитування реального сектору, підтримуючи відновлення економіки, яке зумовлено також високим внутрішнім попитом і сприятливими умовами на зовнішніх ринках. Хоча спостерігається нерівномірне відновлення реального сектору, однак більшість галузей проходять коронакризу без істотних втрат і поступово збільшують попит на кредитні ресурси. Також державні програми кредитування зумовлюють зростання кредитних портфелів позичальників МСБ. Спостерігаються також темпи зростання кредитування фізичних осіб. Низка вітчизняних банків також збільшують свої іпотечні портфелі, при цьому, іпотечне кредитування має високий потенціал, зважаючи на його низький існуючий рівень (менше 1% ВВП) [39].

Підводячи підсумки, можна констатувати важливість фінансової стабільності банківських установ, оскільки вона враховує взаємозв'язок та взаємозумовленість між реальним та фінансовим

секторами економіки та вплив макроекономічної політики на показники банківського сектору. Забезпечення фінансової стабільності банківської системи є основою стабільності фінансової системи держави, яка, в свою чергу, створює підґрунтя для стабільності національної економіки.

3.2. Основні підходи до забезпечення фінансової стабільності банківської системи в умовах інноваційного розвитку банків

В умовах зростання інноваційних технологій у банківському бізнесі перед банками України виникає потреба пошуку нових підходів до забезпечення фінансової стабільності своєї діяльності та визначення додаткових шляхів отримання конкурентних переваг.

З однієї сторони, на фінансову стабільність вітчизняних банків в значній мірі впливає загальний стан економіки, а з іншого – обрані бізнес-моделі банків. Низка банків на тлі зниження маржинальності банківського бізнесу має нежиттєздатну бізнес-модель. При цьому, зменшення маржинальності в банківському секторі - це загальносвітова тенденція. Цьому є ряд причин: зниження відсоткових ставок, розвиток фінансових технологій, які призводять до зниження банківських доходів, підвищення вимог до розкриття інформації, що збільшують витрати та інші. Довгострокові загальносвітові прогнози свідчать, що маржа і чиста рентабельність власного капіталу (ROE) банківського бізнесу продовжать показувати стагнацію. В останні 10 років в середньому по світу ROE банків становить 8-10%, що ледь покриває вартість їх акціонерного капіталу (McKinsey). А до 2025 р., за прогнозом McKinsey, ROE банківського сектора буде перебувати в діапазоні 5,2–9,3% [34]. У таких умовах прагнення банків вийти за межі сектора фінансових послуг у більш високоприбуткові сегменти виглядає логічним. Коли на ринку стає тісно, створення екосистеми дозволяє розширити межі основного бізнесу.

Бізнес-модель, незалежно від її характерних рис і складових, буде успішною тільки в тому випадку, якщо у банку є підтримка власників,

іншими словами, достатній капітал. Окрім цього, виникає питання, наскільки адекватною є оцінка ризиків, які банк приймає на себе, оскільки фінансова стабільність банків залежить, в основному, від власників, капіталу та спроможності адекватно оцінювати ризики, щоб банки постійно не підпадали під необхідність формувати додаткові резерви.

Окрім цього, на сьогоднішній день вітчизняні банки характеризуються невисокою інноваційною активністю, що вимагає розвитку методів оцінки, аналізу інноваційного середовища, яка була б сприятлива для здійснення ефективних інновацій. Можливими шляхами підвищення ефективності банків, і відповідно, забезпечення їх фінансової стабільності, може стати впровадження інноваційних технологій обслуговування клієнтів та новітніх продуктів та послуг.

У найближчій перспективі банкам доведеться вирішувати різноманітні завдання, пов'язані з регулюванням, розвитком проривних технологій і бізнес-моделей, підвищенням конкуренції і вимог з боку клієнтів, забезпечуючи при цьому реалізацію нових стратегій сталого розвитку. Адже, як свідчить рис. 3.3 на фінансових ринках відбувається поява фінансових посередників нового типу.

До важливих факторів, що визначають тенденції ефективного розвитку та довгострокового зростання банківського сектору на сучасному етапі, що в свою чергу забезпечить фінансову стабільність банківської системи, доцільно віднести [59]:

– клієнтоорієнтованість. Адже довгострокове стійке зростання в банківському секторі можливе лише за умови переходу від підходу, в центрі якого - продукт і підвищення продаж, до клієнтоорієнтованого підходу та подальшого вдосконалення стратегій, спрямованих на відповідні ринки, сегменти клієнтів і рішення;

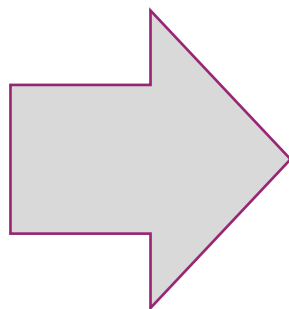
– управління технологіями. Для забезпечення максимальної ефективності бізнесу банки мають прагнути до спрощення, модернізації та гнучкості систем в рамках управління портфелем технологічних активів. що забезпечить їм реальні конкурентні переваги. На технологічний аутсорсинг необхідно передавати допоміжні види діяльності з урахуванням підвищення ефективності витрат;

– посилення нових сфер ризиків, важлива роль серед яких належить кіберризикам, зростання яких обумовлене посиленням взаємозв'язку між учасниками банківської екосистеми, впровадженням нових технологій і залежністю від морально застарілої інфраструктури. Тому для банків управління кіберризиками має стати ключовим фактором при розробці бізнес-процесів, стратегій і інноваційних рішень. Банки мають збільшувати фінансування на кібербезпеку, впровадити механізми здійснення попереднього контролю за кібер-ризиками в своїй діяльності на постійній основі, а також необхідно розширювати співробітництво між банками, контрагентами та регулюючими органами, включаючи обмін інформацією та передовим досвідом;

– фінансові технології зберігають лідируючі позиції в сфері інновацій у банківському секторі (рис.3.4).

**Традиційні
посередники:**

Традиційні банки
Інвестиційні банки
Фінансові брокери
Фінансові консультанти

Фінансові технології:

Онлайн-сервіси
Дистанційні IT-рішення
Криптовалюти
Блокчейн
Глобальний маркетплейс
фінансових інструментів

Причини:

- Криза довіри до традиційних фінансових інститутів (їх неефективність, недобросовісність)
- Можливості альтернативних каналів по збільшенню прозорості транзакцій
- Тенденція до збільшення обсягів безготівкових розрахунків
- Можливості для полегшення діяльності економічних суб'єктів в умовах централізації, підвищеної зарегульованості і монополізації фінансового ринку

Рис. 3.3. Поява фінансових посередників нового типу

З метою забезпечення фінансової стабільності банківських установ в умовах динамічного економічного середовища вітчизняним банкам необхідно перш за все активно розвивати високотехнологічні

напрями та інвестувати саме в fintech-компанії, оскільки цифрові технології стають для банків стратегічними.

Банки від співробітництва з фінтех-компаніям мають такі переваги: зменшують операційні витрати, ризики, розвивають digital-бізнес. Якщо ж банки не працюють в кооперації з фінтех-компаніями, то вони втрачають відносини з клієнтами; втрачають залежність клієнта від роботи з банком і, відповідно, недоотримують доходи.

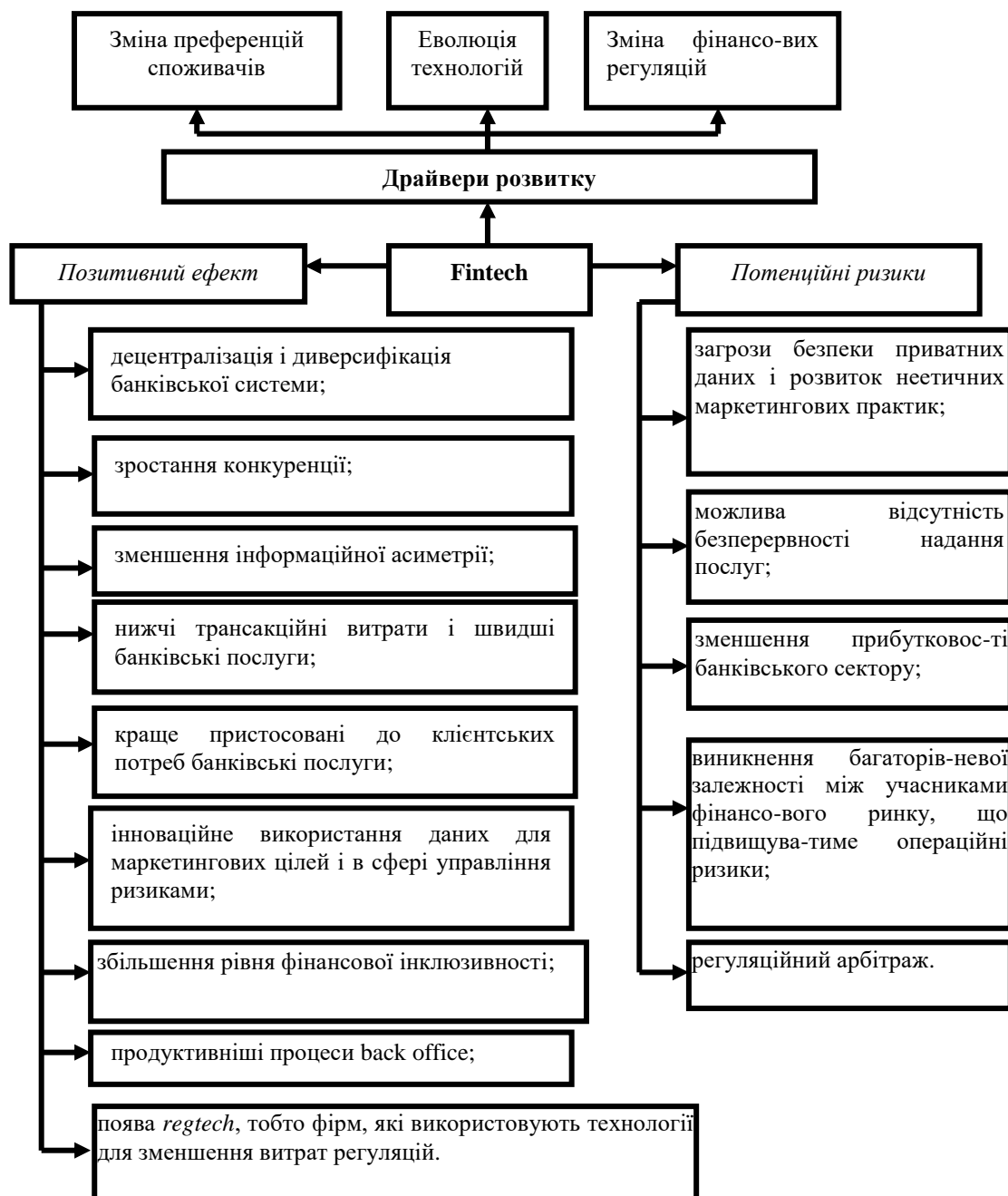

Рис. 3.4. Переваги та недоліки фінансових технологій (fintechs)

За результатами UAFIN.TECH 2020, основними трендами фінтех-компаній в Україні є: штучний інтелект може замінити 40% існуючих ролей у банкінгу; щороку створюється більше 500 нових фінтех стартапів [44].

Окрім цього, в останні роки спостерігаються такі головні тенденції в сфері банківських технологій. Перш за все, банки розширюють сервіси із зовнішніми інтерфейсами прикладної програми (API), що забезпечує підключення і роботу додатків, в тому числі мобільних, із сервісними офісними системами, і які використовуватимуться переважно для надання нових послуг. Мобільний банкінг став простішим у використанні і надає користувачам більше функціональних можливостей. Тому клієнти все більше надають перевагу мобільному банкінгу перед стандартним банківським обслуговуванням, що передбачає злагоджену цифрову банківську взаємодію між споживачем і бізнесом, нові можливості, пов'язані з криптовалютами, біометричні системи аутентифікації, які не потребують введення пароля, сервіси та мобільні додатки, прив'язані до географічного положення, а також діалогові інтерфейси.

Здійснення інвестицій банків у штучний інтелект дасть змогу їм автоматизувати однотипові процеси і підвищити якість обслуговування клієнтів за допомогою чат-ботів, що в кінцевому підсумку дасть змогу підвищити ефективність банківської діяльності. Також нові форми безпечної аутентифікації допоможуть банкам модернізувати технології. За даними International Data Corporation (IDC) витрати на впровадження методів аутентифікації зросли на 20% [72]. Це пов'язано з прагненням банків завоювати «цифрову довіру» своїх клієнтів. Системи біометричної аутентифікації допомагають спростити процедури безпеки та нададуть більш надійні методи перевірки особистості.

Оцінку впливу рівня інноваційності вітчизняних банків, зокрема Інтернет-банкінгу, на їх фінансову стабільність можна здійснити через систему показників, які характеризують їх фінансовий стан. До таких показників доцільно віднести: темпи зростання активів, зміна

ринкової позиції за активами і клієнтськими коштами, рівень трансакційних витрат і фінансовий результат банків (табл. 3.5).

Результати аналізу свідчать, що першу позицію станом на 01.01.2021р. займає «ПриватБанк». Він збільшив свою прибутковість за рахунок зниження частки трансакційних витрат до 2,41% до загальної суми по банківській системі. Банк «Форвад» мав найбільший рівень трансакційних витрат – 13,13% (у 2018 р. – 15,75%), банк «Конкорд» – 13,00% від активів (у 2018 р. – 12,30%). Найістотніше зростання активів і коштів клієнтів також спостерігалось у «Приватбанку» – відповідно 26,40% і 21,74% від загальної суми по банківській системі. Також високі позиції за даними показниками займає АТ «Ощадбанк» – відповідно 12,55% та 14,22%.

Таблиця 3.5

Динаміка показників діяльності вітчизняних банків за рівнем розвитку Інтернет-банкінгу [26, с.66]

Банки	Темпи зростання активів за три роки, %	Ринкова позиція за активами, %		Ринкова позиція за коштами клієнтів, %		Трансакційні витрати від активів, %		Фінансовий результат, млн грн	
		2018	2020	2018	2020	2018	2020	2018	2020
Приватбанк	8,98	27,49	26,42	23,41	21,74	2,58	2,41	12798,3	22852,9
Індустріалбанк	-24,05	0,20	0,21	1,44	0,19	9,74	7,70	14,51	126,0
Ощадбанк	-6,56	15,23	12,55	15,76	14,22	3,86	3,66	1622,4	4798,5
Банк Кредит Дніпро	13,35	0,68	0,68	0,80	1,35	4,62	3,18	-231,2	33,5
ПУМБ	37,37	3,11	3,78	3,86	4,41	5,74	4,50	2008,5	2300,5
Конкорд	142,15	0,056	0,12	0,07	0,14	12,30	13,00	9,7	50,5
Піреус Банк МБК	22,99	0,15	0,16	0,17	0,17	9,67	7,23	51,2	1,9
Банк Форвад	4,54	0,13	0,12	0,15	0,15	15,75	13,13	-165,2	-4,4
Таскомбанк	65,61	0,98	1,13	1,44	0,65	5,60	4,21	402,0	264,0

Задля підвищення ефективності і забезпечення фінансової стабільності своєї діяльності закордонні банки намагаються скорочувати мережу, аутсорсити деякі послуги, об'єднуватися з фінтехкомпаніям. Згідно EY Fintech Adoption індексу майже 1/3 споживачів в світі використовує дві чи більше фінансових технологій [69]. При цьому до найбільш популярних fintech-сервісів належать

онлайн-платежі, сервіси для страхування авто і здоров'я, додатки для інвестування і збільшення капіталу, онлайн-платформи для позик, інструменти фінансового планування.

За інформацією GR Capital до fintech-трендів, розвиток яких спостерігатиметься в найближчі роки, можна віднести [10]:

- отримання фінансових послуг за допомогою мобільного телефону;
- соціальні мережі для надання персоналізованих фінансових послуг;
- альтернативні способи оплати (безконтактні оплати, оплати за допомогою терміналів і QR-кодів);
- кредитні маркетплейси і позики "користувач - користувачу";
- використання технологій Big Data і Artificial Intelligence;
- цифрова і біометрична ідентифікація;
- використання технології Blockchain.

Основні напрями розвитку фінансових технологій представлені в табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Основні напрями розвитку фінтеху

Позики	Транзакції, управління кеш-флоу	Управління ризиками	Залучення капіталу	Заощадження та інвестиції	Захист активів
Альтернативні джерела кредитів(корпоративний сектор)	Мобільні платежі	Соціалізація торгівлі	Приватний капітал / краудфандинг	Діджиталізовані платформи для заощаджень та інвестицій	Страхування, базоване на історії поведінки
Альтернативні джерела кредитів (рітейл)	Миттєві міжнародні перекази (нетрадиційний кореспондентський банкінг) Операції навколо supply chain (фінансування, транзакції, факто-ринг)	Зростання ринків боргового капіталу			Діджитал радники
Сумісні платформи (блокчейн, API)					
Діджитал банківське обслуговування					
Електронні майданчики / Збір інформації					

Ринок *fintech* в Україні знаходиться на початковому етапі його розвитку, його структура несформована, а основними інвесторами залишаються банки, однак кількість *fintech*-стартапів зростає, що свідчить про позитивний прогноз. Пріоритетними напрямками розвитку є онлайн-банкінг, електронні платежі, діджитал-кредитування і технологічні продукти для страхування.

Загалом, в Україні функціонує понад 80 компаній, які розробляють інноваційні рішення для фінансової сфери. 58% *fintech*-проектів були засновані протягом останніх трьох років. Українські *fintech*-стартапи працюють в таких сферах: оплата і грошові перекази (31,6%), фінансова інфраструктура і технології (19,3%), кредитування (14%), маркетплейси (7%), страхування (5,3%), онлайн-банкінг (5,3%), персональні фінанси (5,3%), мобільні гаманці (5,3%), блокчейн (3,4%), криптовалюта (1,75%), регуляторні технології (1,75%) [10].

Найяскравішими прикладами в українській *fintech*-сфері є використання *Apple Pay* і *Google Pay*. Першими цю функцію підключили Приватбанк та Ощадбанк. Нещодавно такий функціонал з'явився у *monobank*, який можна вважати передовим фінансовим стартапом в Україні. Популярною серед українців стала імплементація безконтактної оплати і оплати за допомогою *PayPass* в київському метро.

Фінтех-компанії, що орієнтуються на клієнтів, мають лідируючі позиції в сфері інновацій в банківській сфері. Тому безумовно, банківська система в Україні має розвиватися в активній синергії з фінтех-компаніями. У цьому випадку банки мають декілька варіантів стратегії: створювати аналогічні з фінтех-компаніями інноваційні рішення і взаємодіяти з ними (втрачаючи при цьому конкурентну перевагу) чи дотримуватися комплексної стратегії розвитку з урахуванням своїх можливостей і позицій на ринку.

Банки можуть розробити більш диференційований підхід до роботи з фінтех-компаніями, розглядаючи їх вплив на кожну бізнес-функцію окремо (включаючи операційну діяльність, фінанси і маркетинг), що дасть змогу банкам збільшити свій потенціал в

розробці рішень, здатних задовольнити потреби і бажання як існуючих, так і потенційних клієнтів.

Банківські відділення залишаються стратегічно важливими для банку, але вони мають бути не центрами здійснення транзакцій, а консультаційними хабами (advisory hubs). Для цього потрібно бути впевненими, що працівники у відділеннях мають достатню кваліфікацію, можуть надавати послуги, які дають додаткову вартість клієнтам. Необхідністю також змінити сегментацію відділень.

Клієнтам подобається відхід від традиційного банкінгу в сторону *personal financial services*. Вони можуть скористатись складними валютними чи іншими продуктами і, зокрема, завдяки формату відеоконференцій можуть отримати пояснення від працівників банку. Приватні банкіри (*affluent client services*) можуть прорахувати план і показати, які будуть витрати і яку вигоду може отримати клієнт.

Банки також повинні вибудовувати взаємовідносини зі своїми клієнтами, пропонуючи їм програми лояльності, в основі яких є різні інструменти та методи впливу на клієнтів. Мета будь-якої програми лояльності - утримати особу в числі клієнтів на якомога більш тривалий термін. Для цього вкрай важливо правильно вибудовувати взаємини з кожним клієнтом, враховувати його потреби, швидко реагувати на будь-які запити. Серед ключових трендів, характерних для сучасного ринку лояльності і присутніх на ньому програм, можна відзначити функціональність і зручність використання програм для клієнта. За прогнозами експертів, в найближчі роки основним фактором розвитку програм лояльності стануть нові технології. Триватимуть роботи щодо вдосконалення CRM-платформ та інструментів аналізу *Data Mining*, що дозволить більш точно взаємодіяти з аудиторією.

3.3. Банківські ризики в Україні в умовах стратегічної невизначеності розвитку національної економіки

Банківська система України в умовах надто низьких обсягів прямих іноземних інвестицій, високого рівня тіньової економіки, дефіциту державного бюджету та інших дисбалансів в економічному розвитку нашої країни була і залишається одним із найважливіших механізмів стимулювання економічного зростання. Однак в силу виконання рекомендацій Міжнародного валютного фонду та міжнародних радників, які не завжди відповідають національним інтересам, ефективність банківської системи України суттєво знизилася, що в першу чергу, пов'язано із непідготовленим впровадженням нового монетарного режиму інфляційного таргетування. Багато вітчизняних незалежних експертів неодноразово наголошували на тому, що запровадження інфляційного таргетування було надто швидким, що стало однією із причин девальвації національної валюти у зв'язку із фактичним виходом Національного банку України з валютного ринку в середині 2014 року. Однак, окрім цього, після стабілізації економіки Національний банк України намагався будь-яким шляхом досягнути цільового показника по інфляції, що мало негативні наслідки для національної економіки у вигляді зменшення обсягів банківського кредитування реального сектору та зростання банківських ризиків в цілому.

Разом з цим, зміна влади в Україні не призвела до вироблення чіткої стратегії розвитку нашої держави в цілому і її економіки зокрема, що призводить до невизначеності на фінансових ринках, а отже є одним із факторів наростання банківських ризиків. Зважаючи на падіння ділової активності в глобальній економіці, валютні та економічні війни найбільших економік світу, питання дослідження банківських ризиків в Україні актуалізувалося з огляду на вразливість вітчизняної банківської системи до зовнішніх загроз.

Проблематика дослідження банківських ризиків завжди є одним із найважливіших в сфері теорії і практики банківської справи, а відповідно викликає увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких варто відмітити таких вчених як: Грюнінг Х. [14], Губа М.О. [15], Думенко Н.М. [21], Марич М.Г. [34], Мельничук Т.А. [36],

Міщенко В.І. [37], Міщенко С.В. [37], Роуз П. [49], Сінкі Дж. [50] та ін. Однак, не зважаючи на всебічне дослідження проблематики банківських ризиків малодослідженими залишаються питання взаємозв'язку ризиків банківської діяльності та розвитку національної економіки, що, на сьогоднішній день є одним із найважливіших питань в Україні.

У фаховій економічній літературі банківський ризик в загальному розумінні визначається, як імовірність виникнення несприятливих подій, які негативно впливають на капітал, ліквідність або в цілому фінансову стійкість банків. Вітчизняні комерційні банки у своїх річних звітах до найважливішого ризику банківської діяльності відносять кредитний ризик і розглядають його першим з усіх ризиків, однак виходячи із наслідків банківських ризиків для банківської систем впродовж останніх десяти років в Україні найзгубнішим ризиком став валютний, який є однією з основних причин не лише банкрутства банків, але й уповільнення економічного зростання і активізації інфляційних тенденцій.

Так, в економічній літературі та в нормативних документах комерційних банків валютний ризик пов'язують із зміною обмінного курсу національної валюти, у випадку девальвації якої відбувається переоцінка статей балансів банків, що позначається на їх прибутковості. Однак, поряд з цим варто звернути увагу й на дії органів державної влади, наслідком яких є зміна валютного курсу чи поява валютних обмежень, що також негативно позначаються на банківських балансах. Не можна залишати поза увагою й якість ризик-менеджменту банку, що також може призводити до втрат банку від операцій з іноземною валютою і валютними цінностями.

Досліджуючи причини прояви валютного ризику в Україні, варто звернути увагу, перш за все, на дії органів влади, які часто є причиною дисбалансів на валютному ринку, що пов'язано із недосконалістю вітчизняного законодавства. Так, накопичення передумов для виникнення валютних ризиків у вітчизняних банках розпочалося з 2003 року, коли через лобіювання банків з іноземним капіталом та українських експортерів було внесено зміни до Положення «Про кредитування» (Постанова НБУ від 05.03.2003, №

79), які дозволили банкам кредитування фізичних осіб та суб'єктів господарювання-резидентів України в іноземній валюті, що призвело до швидкого зростання обсягів такого кредитування (рис. 3.5). В 2004 році Положення НБУ «Про кредитування» від 1995 року було відмінено взагалі.

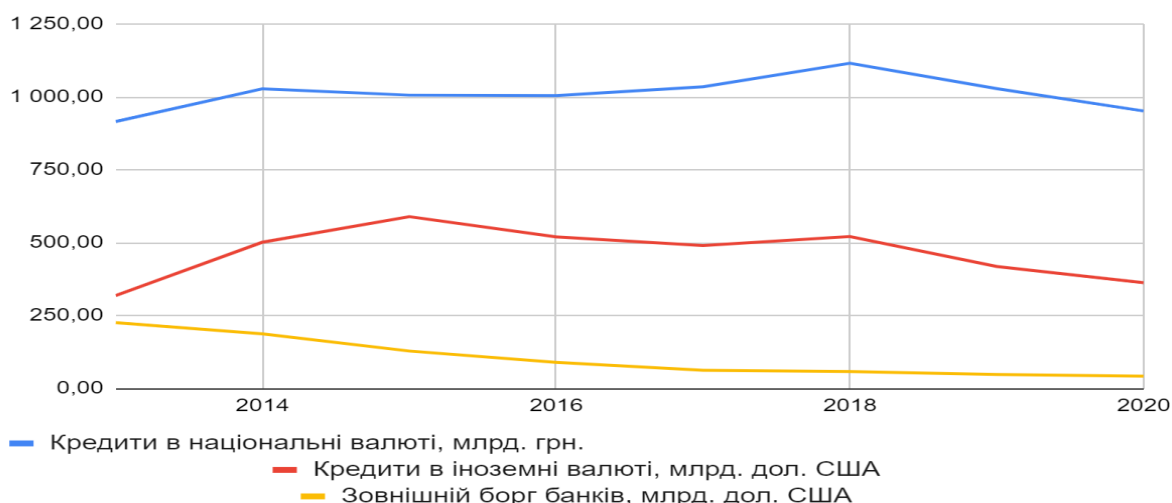

Рис. 3.5. Динаміка кредитів в розрізі валют і зовнішнього боргу вітчизняних банків у 2014-2020 роках*

*Розраховано за даними НБУ [42]

Як бачимо з рисунку 3.5, починаючи з 2004 року обсяг кредитування в іноземній валюті почав різко збільшуватися і, разом з цим збільшився зовнішній борг банків. Такі тенденції різко змінилися з початком світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 років, коли в Україні відбулася девальвація національної валюти. Тобто внаслідок неефективних дій влади, які були спрямовані на підтримку банків з іноземним капіталом, а не на забезпечення безпеки вітчизняної банківської системи, банки з українським капіталом поступово змінювали структуру свого кредитного портфеля підвищуючи рівень його доларизації. Це було зумовлено тим, що банки з українським приватним капіталом намагалися конкурувати з банками з іноземним капіталом, які для кредитування українського населення і юридичних осіб в іноземній валюті отримували дешеві валютні кредити від своїх материнських компаній, натомість українські банки залучали кошти на європейському фінансовому ринку під значно вищі відсотки.

Високий рівень доларизації кредитів та депозитів став основною причиною валютного ризику вітчизняних банків, прояви якого розпочалася з початком девальвації національної валюти як в 2008, так і в 2014 роках. В періоди кризи прояв валютного ризику мав три напрямки: 1) внаслідок девальвації національної валюти відбулася переоцінка статей балансу комерційних банків, зокрема статті резервів за активними операціями; 2) зростання простроченої заборгованості за кредитами фізичних осіб через нездатність останніх своєчасно погасити великі обсяги кредитування в іноземній валюті у 2003-2008 роках, оскільки основні доходи населення отримувало в національній валюті; 3) девальвація, інфляційні очікування та погіршення економічної кон'юнктури призвели до панічних настроїв у суспільстві і, як наслідок, до масового дострокового вилучення коштів вкладниками з банківських установ, в тому числі депозитів в іноземній валюті (табл. 3.7).

Дані таблиці 3.7 свідчать про тісний зв'язок девальвації курсу гривні та динаміки резервів за активними операціями банків України, однак справедливо зауважити, що стрімке зростання резервів за активними операціями відбулося не лише у зв'язку із переоцінкою статей балансу (резерви за валютними кредитами формуються в гривневому еквіваленті), але й через зростання проблемної заборгованості, однією із причин такого зростання є також девальвація гривні.

Як бачимо з таблиці 3.7 частка прострочених кредитів є залежною від динаміки валютного курсу, що зумовлено високим рівнем доларизації кредитного портфеля, адже, як уже зазначалося, з одного боку населення отримуючи основні доходи в національній валюті і у зв'язку із її девальвацією не мало змоги своєчасно погасити валютні кредити, а з іншого – у зв'язку із девальвацією та нестачею валюти на міжбанківському валютному ринку юридичні особи також не мали змоги своєчасно придбати необхідний обсяг іноземної валюти для погашення кредиту. Таким чином, зважаючи на наведені тенденції можна зробити висновок, що валютний ризик банків України тісно пов'язаний з кредитним ризиком і ризиком ліквідності та є їх основною причиною виникнення.

Таблиця 3.7

Динаміка деяких показників банківської діяльності та офіційного курсу гривні до долара
США у 2007-2019 роках*

Показники банківської діяльності	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Офіційний курс гривні до долара США, грн./дол. США	5,05	5,26	7,79	7,97	7,97	7,99	7,99	11,89	21,84	26,20	27,52	27,20	25,85
Резерви за активними операціями, млрд. грн.	20,2	48,4	122,4	148,8	157,9	141,3	131,3	204,9	321,3	484,4	511,1	556,4	505,3
Частка простроченої заборгованості за кредитами, млрд. грн.	1,3	2,3	9,4	11,2	9,6	8,9	7,7	13,5	22,1	54,0	54,5	52,9	48,7
Депозити в національній валюті, млрд. грн.	192,3	201,8	173,1	239,3	280,4	320,3	421,8	365,5	391,9	426,4	491,0	540,7	594,8
Депозити в іноземній валюті, млрд. дол. США	18,1	30,0	20,8	22,3	26,5	31,5	31,1	26,0	14,9	14,0	14,8	14,4	15,7
Фінансовий результат діяльності банківської системи	6,6	7,3	-38,6	-13,0	-7,7	4,9	1,4	-53,0	-66,6	-159,4	-26,5	22,34	66,5
України, млрд. грн.													
Рентабельність активів, %	1,5	1,0	-4,4	-1,5	-0,8	0,5	0,1	-4,1	-5,5	-12,6	-1,9	1,7	4,7
Рентабельність капіталу, %	12,7	8,5	-32,5	-10,2	-5,3	3,0	0,8	-30,5	-51,9	-116,7	-15,8	14,7	37,4

*Розраховано за даними НБУ [42]

Окрім цього, девальвація гривні є основною причиною відтоку коштів вкладників з банків, зокрема валютних депозитів, адже населення України значно більше довіряє стабільній іноземній валюті, ніж гривні. Іноземна валюта в Україні виступає подушкою безпеки під час кризи, а тому гривневі вклади, які вилучаються вкладниками поступають на чорний валютний ринок з метою їх конвертації в іноземну валюту. Переливання гривні з банків на чорний валютний ринок також зумовлений неефективними діями влади, які в основному пов'язані з несвоєчасним введенням або відміною валютних обмежень. Саме через встановлення обмежень на видачу іноземної валюти в одні руки, введення збору до пенсійного фонду та введення паспортизації при обміні валют в касах банків населення вилучало гривневі депозити з метою обміну коштів на іноземну валюту на чорному ринку для збереження вартості своїх заощаджень. Вилучення депозитів для вказаних вище цілей призвело до проблем з ліквідністю банківської системи.

Перелічені вище причини валютного ризику вітчизняних комерційних банків мають значний негативний вплив на банківську систему України в цілому. Як показує практика банківської діяльності під час кризи 2014-2017 років валютні ризики призвели до великих збитків банківської системи, зниження рентабельності активів та, в кінцевому підсумку, до банкрутства багатьох банків, що в свою чергу негативно позначилося на темпах кредитування реального сектору економіки.

Таким чином, можемо зробити висновок, що валютний ризик за останні 12-13 років є основним банківським ризиком, який впливає як на розвиток банківської системи, так і на економічне зростання. Звідси можна стверджувати, що економічне зростання в Україні (маємо на увазі зростання ВВП) залежить від темпів кредитування нефінансових корпорацій. Не зважаючи на те, що основною причиною кредитних ризиків банків України є валютний ризик вважаємо за необхідне звернути увагу на такі причини кредитних ризиків як: війна з Російською Федерацією та якість нормативного регулювання кредитних ризиків з боку Національного банку України.

Що ж стосується війни як причини кредитних ризиків, то суть її полягає в тому що в наслідок військових дій та анексії Криму збанкрутувала або припинила свою діяльність велика кількість підприємств, які були позичальниками вітчизняних банків (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Динаміка кількості підприємств в Україні з розподілом на малі, середні та великі у 2014-2019 роках

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Великі підприємства	26	13	11	14	14	20
Середні підприємства	1069	1098	1098	1122	1212	1282
Малі підприємства	23725	23827	291154	21461	22567	23749

Дані, наведені в таблиці 3.8, показують, що за період 2014-2018 років кількість великих компаній зменшувалась, а в 2019 р. вже видно тенденцію до зростання їх кількості. Кількість середніх підприємств протягом 2014-2019 рр. постійно збільшувалась, а щодо малих, то видно постійну зміну кількості, що негативно позначилось на кредитному портфелі банків, зокрема спричинило збільшення проблемних позик. Такий стан української економіки можна віднести до форс-мажорних обставин, оскільки банки не могли передбачити початок війни з Росією, анексію Криму та окупацію Донбасу. Тим не менше, приклад Донбасу повинен спонукати банки до більшої диверсифікації кредитів як за регіонами, так і за галузями промисловості.

Окрім цього, варто зауважити, що окрім кредитного ризику пов'язаного з кредитуванням юридичних осіб, існує кредитний ризик пов'язаний з кредитуванням фізичних осіб і банків. Щодо фізичних осіб, то основними причинами кредитного ризику є зростання комунальних платежів і цін на всі товари і послуги в Україні, темпи яких не відповідали темпам зростання заробітних плат, що знизило можливості населення оплачувати не лише споживчі кредити, але й кредитні картки. Щодо банків, то міжбанківські кредити надані

банкам, які були виведені з ринку, також були перекласифіковані у категорію безнадійних і неповернуті діючим банкам.

Важлива роль при оцінці рівня кредитного ризику належить нормативам кредитного ризику, які мають на меті не допустити надмірну його концентрацію в банку. Економічні нормативи діяльності банку, які доводить Національний банк України, є основою системи лімітів, що встановлюються для обмеження та мінімізації кредитного ризику банку. За офіційними даними, упродовж 2007-2018 рр. простежується дотримання банківськими установами України майже усіх нормативів кредитного ризику (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

**Динаміка деяких показників діяльності банківської системи
України та офіційного курсу гривні до долара США
у 2009-2020 роках**

	Норматив максимального розміру кредитного ризiku на одного контрагента (Н7)	Норматив великих кредитних ризиків (Н8)	Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9)	Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10)	Норматив максимального розміру кредитного ризiku за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9) 1
01.01.2009	23,04	187,38	1,66	5,76	-
01.01.2010	21,56	169,21	0,93	3,31	-
01.01.2011	21,04	161,2	0,81	2,25	-
01.01.2012	20,76	164,46	0,57	2,51	-
01.01.2013	22,1	172,91	0,37	2,41	-
01.01.2014	22,33	172,05	0,36	1,63	-
01.01.2015	22,01	250,04	0,13	1,37	-
01.01.2016	22,78	364,14	-	-	31,19
01.01.2017	21,48	308,27	-	-	36,72
01.01.2018	20,29	208,31	-	-	17,89
01.01.2019	19,83	176,23	-	-	10,41
01.01.2020	17,61	105,8	-	-	7,02

*Розраховано за даними НБУ [42]

Проведений аналіз дотримання банківськими установами України нормативів кредитного ризику вказує, що фактичні значення нормативів нижчі від оптимальних. Так, станом на 01.01.2020 р. норматив Н7 при оптимальному значенні не більше 25 % становив 17,61 %; норматив Н8 при нормативному значенні 800 % становив 104,8 %. Однак зауважимо, що станом на 01.10.2015 р. значення нормативу великих кредитних ризиків у банківському секторі зросло до 819,95% і перевищило встановлений Національним банком України граничний максимум на рівні 8-кратного розміру регулятивного капіталу банку.

Окрему увагу слід звернути на нормативи з кредитування інсайдерів. Якщо до 2015 року фактичні значення нормативів Н9 та Н10 були досить низькими та перебували в межах нормативного значення (не більше 5 % та не більше 30 % відповідно), то із затвердженням Національним банком України Постанови від 08.06.2015 № 361 «Про затвердження Змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» нормативу максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами, у банківській системі виявилось порушення дотримання вимог. Норматив Н9 визначається як співвідношення сукупної суми всіх вимог банку до пов'язаних з банком осіб та суми всіх фінансових зобов'язань, наданих банком щодо пов'язаних з банком осіб, до регулятивного капіталу банку. При оптимальному значенні показника не більше 25% норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами становив у 2016 році 36,72 % (у 2015 році – 31,19 %), що свідчить про підвищення кредитного ризику в банківській системі України за цим напрямом.

Слід зауважити, що зростання розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами в українській банківській системі відбувалося внаслідок не лише неправомірних дій менеджерів та власників банку, але у зв'язку із національними особливостями банківського бізнесу в Україні, які передбачають існування фінансово-промислових груп, де основними учасниками є комерційні банки. Будучи учасником фінансово-промислової групи, банк

автоматично стає пов'язаною особою із усіма підприємствами такої групи, адже він надає кредити і здійснює розрахунково-касове обслуговування таких підприємств.

Однак, в банківській системі існують зловживання з пов'язаним кредитуванням, тому з метою посилення відповідальності вищезазначених осіб 2 березня 2015 року Верховна Рада України схвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб» [46]. Основну увагу приділено поняттю «пов'язані з банком особи», яких законодавством визначено через перелік осіб і ознак пов'язаності (ст. 52 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [45]).

Згідно з Законом перелік пов'язаних із банком осіб значно розширений. Для прикладу, тепер до пов'язаних із банком належать не лише особи, які мають істотну участь у банку, а і суб'єкти, через яких ці особи здійснюють опосередковане володіння істотною участю. Однак, зважаючи на необхідність мінімізації кредитних ризиків, підвищення ефективності банківської системи та стимулювання економічного зростання внесені зміни до нормативно-правових актів НБУ не вирішують проблеми кредитування пов'язаних осіб державних банків. Адже виокремлення пов'язаних осіб в міжнародному і вітчизняному праві зроблено для того, щоб наближені до власників чи правління банків особи не впливали на діяльність банку в цілому і кредитну політику зокрема. Однак, аналізуючи діяльність державних банків з січня 2017 року (з того моменту коли був націоналізований Приватбанк) можемо відмітити той факт, що держава, в особі Уряду, борячись з негативними наслідками пов'язаного кредитування комерційних банків, сама, по суті є пов'язаною особою державних банків, адже за офіційними даними НБУ 40-45% активів державних банків становлять облігації внутрішньої державної позики (ОВДП). З цих позицій використання державних банків для фінансування державного бюджету є не чим іншим як пов'язане фінансування, що замість того, щоб переформатувати діяльність державних банків у банки розвитку, держава використовує їх для фінансування бюджету.

Окрім цього, варто зауважити, що в пропонованих законопроектах 2571, 2571-1, 2571-2 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань функціонування банківської системи в умовах сучасної банківської кризи» [47] необхідно відмітити таких три поправки, які містять в собі передумови для виникнення банківських ризиків в майбутньому. Так, перша поправка, яка заслуговує уваги, до Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (стаття 41) викладено в такій редакції: «зобов'язання державного банку, який визнаний неплатоспроможним, перед державними підприємствами, підприємствами, у яких держава володіє часткою, органами державної влади та підвідомчими їм підприємствами та організаціями, іншими державними банками не вважаються зобов'язаннями перед пов'язаними з таким банком особами». Ця правка підтверджує прагнення законодавця законодавчо закріпити норму, яка не визнає державу і державні підприємства та організації пов'язаними особами з державним банком, що несе суттєві ризики для такого банку в умовах дефіциту державного бюджету, який за минулий рік склав майже 80 млрд. грн.

Інша правка, яка поглиблює проблему пов'язаних осіб в контексті діяльності державних банків, є правка до Закону України «Про банки і банківську діяльність», що пропонує виключити з закону (статті 53) таку норму: «Банку забороняється встановлювати процентні ставки та комісійні винагороди на рівні нижче собівартості банківських послуг у цьому банку». На практиці, це може призвести до того, державний банк надаватиме державному підприємству кредит під 0% річних, що нестиме загрози для його діяльності, адже у випадку непогашення таких позик держава змушена буде робити докапіталізацію банку за рахунок випуску ОВДП і збільшуватиме внутрішній державний борг.

Третя правка, яка несе в собі репутаційний ризик, передбачає включення до банківської таємниці рішення Національного банку України про віднесення банку до категорії проблемних (Стаття 60 Закону України «Про банки і банківську діяльність»). Така правка з одного боку вводить в оману клієнтів банку, а з іншого – може

привести до неефективної діяльності керівників банку, адже знаючи, що ніхто не знає про таке рішення, керівники можуть неефективно використовувати кошти вкладників на протязі 90 днів, тобто терміну протягом якого необхідно зняти статус проблемного, або отримати статус неплатоспроможного.

Наступним значущим банківським ризиком є ризик зміни ринкових процентних ставок, або процентний ризик. Це пов'язано з тим, що динаміку процентних ставок складно прогнозувати і їм властива мінливість, тому зростаючи процентний ризик перетворюється на головне джерело банківського ризику взагалі. Використовуючи наявні статистичні дані Національного банку України проаналізуємо причини процентного ризику вітчизняних комерційних банків. Так, однією із причин процентного ризику вітчизняних банків є дорога вартість банківських ресурсів, особливо це стосується валютної складової даного питання. В таблиці 3.10 наведено дані щодо різниці між процентними ставками за депозитами та кредитами банківських установ. В національній валюті наведені значення є від'ємними, тобто ставки за депозитами є нижчими ніж ставки за кредитами, що дає банкам змогу фінансувати залучення депозитів за рахунок надходжень від надання кредитів, тобто вартість кредитів покриває вартість депозитів в національній валюті і, відповідно, дає змогу отримати позитивний фінансовий результат.

Однак в іноземній валюті ситуація є дещо іншою, адже якщо аналізувати різницю в процентних ставках за депозитами та кредитами в іноземній валюті, то вартість депозитів фізичних осіб значно перевищує вартість кредитів фізичним особам. Більше того, зважаючи на те, що через збільшення резервування за кредитами в іноземній валюті фізичним особам, а з 2016 повної заборони споживчого кредитування в іноземній валюті, вітчизняні банки фактично припинили кредитувати населення, однак депозити продовжують залучати і витрачати за користування валютними депозитами великі кошти (в таблиці позначено сірим кольором), в тому числі зважаючи на девальвацію.

Таблиця 3.10

Різниця між процентними ставками в розрізі позичальників, строків погашення та валют у вітчизняних банках у 2012-2020 роках*

Різниця між процентними ставками в розрізі позичальників, строків погашення та валют (процентні ставки за депозитами – процентні ставки за кредитами)						
В загальному за всіма видами клієнтів						
Валюта	Національна валюта			Іноземна валюта		
Роки	Усього	Коротко-строкові	Довго-строкові	Усього	Коротко-строкові	Довго-строкові
2012	-4,59	-4,72	-3,52	-1,45	-1,60	-2,75
2013	-4,69	-4,76	-4,44	-2,86	-3,60	-2,87
2014	-4,54	-4,51	-2,24	-1,53	-2,00	-1,67
2015	-7,52	-7,48	-2,60	-0,74	-1,12	-0,99
2016	-6,37	-6,09	-4,93	-2,77	-3,00	-2,51
2017	-5,60	-4,64	-7,85	-2,84	-3,09	-2,73
2018	-6,05	-5,51	-8,81	-2,80	-2,73	-2,82
2019	-23	-25,1	11	-2,2	-4,9	0
2020	-24,5	-11,3	-13,1	-5,4	-5,7	-2
Фізичні особи						
Валюта	Національна валюта			Іноземна валюта		
Роки	Усього	Коротко-строкові	Довго-строкові	Усього	Коротко-строкові	Довго-строкові
2012	-9,41	-8,94	-10,11	-5,23	-0,82	-4,46
2013	-10,14	-10,36	-9,91	1,23	4,85	2,74
2014	-7,64	-7,39	-7,74	4,85	6,20	7,02
2015	-8,71	-7,78	-7,99	1,73	2,29	8,09
2016	-13,53	-14,83	-12,49	2,70	3,46	6,00
2017	-14,40	-15,32	-13,50	3,86	3,41	5,09
2018	-16,23	-15,35	-14,69	2,43	2,16	4,29
2019	-22	-24,4	-9,8	2,3	2,1	3,9
2020	-24,7	-25,8	-19,3	1,4	1,3	2,9
Суб'єкти господарювання						
Валюта	Національна валюта			Іноземна валюта		
Роки	Усього	Коротко-строкові	Довго-строкові	Усього	Коротко-строкові	Довго-строкові
2012	-6,02	-6,25	-3,17	-3,56	-3,96	-3,53
2013	-7,66	-7,59	-3,97	-5,10	-5,39	-3,58
2014	-6,70	-6,61	-2,67	-3,95	-3,95	-3,34
2015	-8,45	-8,50	-4,23	-3,30	-3,18	-4,48
2016	-6,13	-6,22	-2,99	-4,34	-4,28	-3,78
2017	-5,07	-4,67	-5,08	-3,84	-3,73	-2,95
2018	-5,09	-5,03	-4,30	-3,55	-3,35	-3,68
2019	-5,6	-4,6	-4	-2,3	-4,9	0
2020	-10,7	-11,1	-3,7	-4,6	-6,6	-2

*Розраховано за даними НБУ [42]

Аналізуючи різницю між процентними ставками за депозитами і кредитами в іноземній валюті зауважимо, що у сегменті суб'єктів господарювання ставки за кредитами переважають ставки за

депозитами і така різниця повинна перекривати втрати банків в сегменті фізичних осіб. Однак, на практиці, ситуація є зовсім іншою, оскільки депозити фізичних осіб у два-три рази перевищують обсяги депозитів юридичних осіб. Таким чином, дорогі депозитні ресурси в іноземній валюті сьогодні є однією із основних причин виникнення процентного ризику. На практиці це призводить до зниження процентного доходу банків, в отже негативно позначається на фінансовому результаті їх діяльності (рис. 3.6).

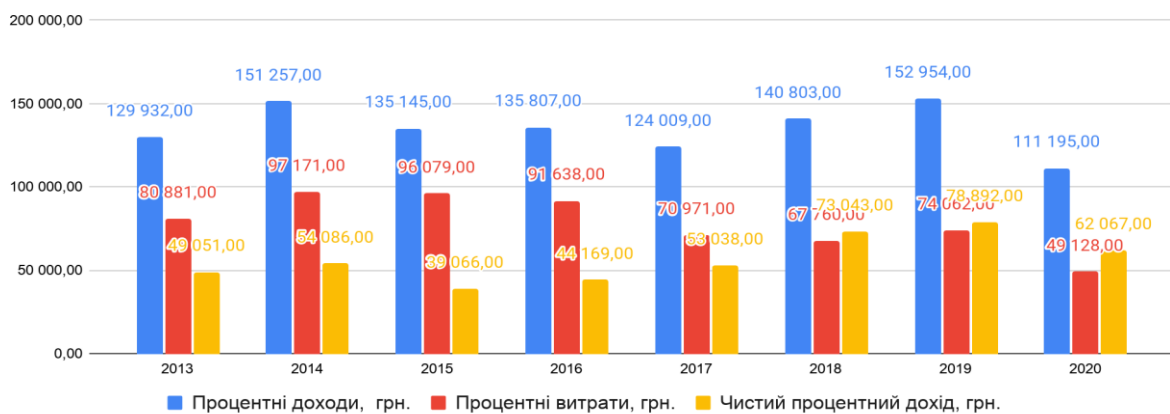

Рис. 3.6. Динаміка процентних доходів та процентних витрат вітчизняних банків у 2013-2020 роках*

*Розраховано за даними НБУ [42]

Іншою не менш вагомою причиною є коливання процентних ставок рефінансування Національного банку України, підвищення яких не дає змоги навіть платоспроможним банкам залучити кредити рефінансування, а для тих банків, які залучили кредити рефінансування під високі процентні ставки обслуговування даних кредитів є надто дорогим, а тому багато банків не в змозі були скористатися кредитною підтримкою НБУ і збанкрутували (рис. 3.7).

Рисунок 3.7, показує, що в 2015, 2017 та 2020 роках процентні ставки за кредитами рефінансування НБУ були вищими, ніж процентні ставки за кредитами вітчизняних комерційних банків у національній валюті, що спричинило не тільки процентні ризики, але й ризик ліквідності, адже в умовах трикратної девальвації спровокованої неефективними діями Національного банку України,

відтоку коштів вкладників, банкрутства позичальників багато вітчизняних банків втратили надію на допомогу кредитора останньої інстанції.

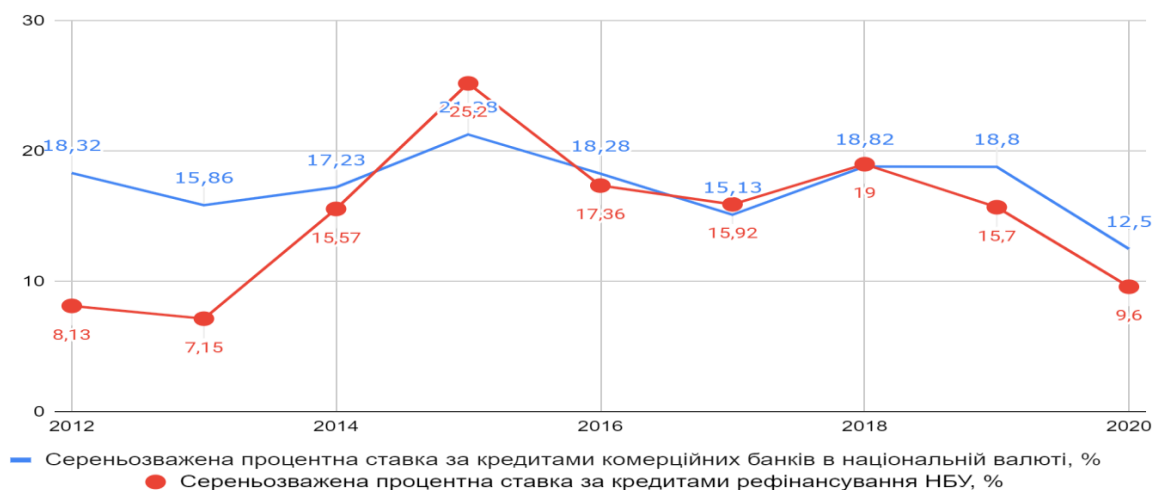

Рис. 3.7. Динаміка середньозважених ставок за кредитами комерційних банків та кредитами рефінансування НБУ у 2012-2020 роках*

*Розраховано за даними НБУ [42]

Таким чином, ризик ліквідності комерційних банків став наслідком валютного, кредитного та процентного ризиків, а також наслідком погіршення економічної кон'юнктури. Відтік коштів вкладників, який спровокований високим рівнем девальвації та інфляції призвів до втрати банками платоспроможності, а падіння довіри до банківської системи стало причиною формування короткострокової ресурсної бази і, як наслідок, розривів ліквідності (табл. 3.11)

Дані таблиці 3.11 свідчать, що в банківській системі присутній розрив ліквідності між короткостроковими депозитами і короткостроковими кредитами, а це означає, що у випадку раптового вилучення депозитів на вимогу надходжень від погашення кредитів не вистачить, щоб своєчасно видати депозити на першу вимогу вкладника, що змусить банки шукати інші джерела коштів, в тому

числі подавати заявки на отримання кредитів рефінансування під високі проценти.

Таблиця 3.11

Розриви ліквідності банківської системи України у 2014-2020 роках

	Депозити на вимогу + до 1 року	Кредити до 1 року	Чистий розрив короткострокової ліквідності	Депозити від 1 року до 2 років	Кредити від 1 року до 5 років	Чистий розрив середньострокової ліквідності	Депозити більше 2 років	Кредити більше 5 років	Чистий розрив довгострокової ліквідності
2014	373,26	344,24	-29,02	163,86	176,39	12,53	35,22	294,51	259,29
2015	394,40	426,08	31,69	249,36	173,96	-75,40	26,22	310,74	284,52
2016	460,59	413,04	-47,55	186,54	217,28	30,74	27,96	390,34	362,38
2017	576,84	437,98	-138,86	120,06	214,06	94,00	19,84	329,59	309,76
2018	636,40	350,47	-285,92	148,50	258,41	109,91	8,58	389,80	381,22
2019	712,46	405,72	-306,74	151,49	268,79	117,31	34,90	342,15	307,25
2020	778,53	491,94	-286,59	125,57	336,90	211,33	28,86	244,29	215,43

*Розраховано за даними НБУ [42]

Виходячи з результатів аналізу прояву основних банківських ризиків в Україні варто звернути увагу на стратегічний ризик в макроекономічному контексті, тобто з точки зору Національного банку України, його грошово-кредитної політики і в цілому банківської системи. Аналізуючи ефективність грошово-кредитної і контрольної-наглядової політики Національного банку України у 2014-2020 роках з точки зору управління банківськими ризиками вважаємо за необхідне звернути увагу на декілька ключових, на наш погляд, прорахунків, які мають суттєвий вплив на рівень стратегічного ризику для банківської системи.

Виходячи з позицій часу, можемо підтвердити думки багатьох вітчизняних експертів [3; 6; 7] про неефективність обраної НБУ середньострокової стратегії розвитку фінансового сектору, в основу якої покладено перехід до нового монетарного режиму – інфляційного таргетування. На наш погляд, запровадження інфляційного таргетування, як ринкового механізму ведення грошово-кредитної політики в умовах війни і фінансової паніки було передчасним, адже коли в суспільстві існує хаос вбудовані ринкові стабілізатори не діють і тут потрібна сильна рука держави. Однак,

оголосивши в липні 2014 року про перехід до інфляційного таргетування (без будь якого перехідного періоду) НБУ різко припинив валютні інтервенції чим, з одного боку поглибив паніку, а з іншого створив умови для спекуляцій на валютному ринку.

У зв'язку з тим, що українська економіка є малою і відкритою, надто експортно- та імпортозалежною інфляційні тенденції залежать від зміни валютного курсу національної валюти, а основний індикатор грошово-кредитної політики – облікова ставка і механізм її регулювання – процентна політика не були ефективними. В умовах стрімкої девальвації НБУ засобами процентної політики не зміг досягнути задекларовані цілі щодо інфляції. Тому, в цих умовах, НБУ вдався до жорсткої монетарної політики з метою обмеження зростання грошової маси і грошової бази задля стабілізації валютного курсу гривні. Така політика, фактично, стала основною причиною поглиблення ризиків в банківській системі і зниження економічного зростання. Тобто стратегія досягнення цінової стабільності виконувалася за рахунок гальмування економічного зростання, адже з одного боку, високі процентні ставки рефінансування гальмували кредитування реального сектору, а з іншого – високі ставки за депозитними сертифікатами створили механізм неефективного розподілу ліквідності в банківській системі, оскільки кошти залучені від вкладників розміщувалися банками не на кредитному ринку, а на депозитних сертифікатах, як безризикових і високодохідних фінансових інструментах.

Інший прорахунок – держава в особі Уряду і НБУ фактично відмовилася розділити з банками навантаження кредитних ризиків, які виникли внаслідок прорахунків влади і відобразилися на банківських балансах у вигляді непрацюючих активів, що стало одною з основних причин збитків і банкрутств. Тобто в державі не було створено брідж-банку, санаційного банку чи банку поганих активів (на зразок Кіпру), а також не було застосовано вже випробуваного ФРС методу прямого викупу проблемних активів, що дало б банкам змогу «очистити» баланси і підвищити рівень своєї фінансової стійкості.

Визначення кредитування пов'язаних осіб у якості головної причини «очищення» банківської системи також, на наш погляд, є помилковим, адже не було враховано того факту, що пов'язані особи – це невід'ємна особливість вітчизняного бізнесу і в умовах економічної кризи є чи не єдиними клієнтами банків, яким, з точки зору банківського менеджменту, можна довіряти. Окрім цього, націоналізувавши Приватбанк через штучне віднесення всього кредитного портфеля корпоративних клієнтів до кредитування пов'язаних осіб не вирішило проблеми неефективної банківської діяльності, оскільки цей портфель було замінено на портфель ОВДП, тобто на пов'язане фінансування держави.

Загалом, в продовж 2014-2020 років політику НБУ можна назвати ситуативною і спрямованою на досягнення цінової стабільності за рахунок гальмування економічного зростання. Невизначеність на валютному ринку і відсутність чітких цілей розвитку банківської системи і реальних кроків щодо їх досягнення створюють невизначеність в розвитку комерційних банків, а це в свою чергу, призводить до обережної політики в сфері кредитування, яке прямо впливає на економічне зростання. Окрім цього, потрібно зауважити, що невизначеність існує і в економічній політиці в цілому, адже за останній рік так і не розставлено пріоритети економічного розвитку, а отже не визначено ролі банківської системи в їх досягненні. Таким чином, банки, не зважаючи на їх соціальні місії будуть і надалі виконувати свою мету – максимізація прибутку за мінімальних витрат, а оскільки держава не створює сприятливих умов для кредитування – розміщення коштів на депозитних сертифікатах НБУ, купівля облігацій внутрішньої державної позики та кредитування населення на споживчі цілі є основними стратегіями банків, які в кінцевому підсумку призведуть до чергових випадків розкручування девальваційно-інфляційної спіралі.

Підсумовуючи вищесказане можна зробити висновок про те, що основною причиною виникнення ризиків в банківській системі України є неефективна діяльність влади в цілому і Національного банку України зокрема, що проявляється в надмірному впровадженні

рекомендацій МВФ (таргетування інфляції), а не в слідуванні національним інтересам, які проявляються в необхідності забезпечення економічного зростання. Відтак, на сьогоднішній день, одним із ключових рішень в сфері мінімізації банківських ризиків є наступні: розробка чіткої стратегії участі банківської системи у стимулюванні економічного зростання; зниження облікової ставки до 7-8% виходячи із нейтральної ставки для України у розмірі 3%; зниження відсоткових ставок за депозитними сертифікатами до 1-2% , що призведе до вивільнення банківської ліквідності; запровадження державних програм розвитку промисловості та сільського господарства на засадах пільгового кредитування, для фінансування якого необхідно використовувати ті кошти, що знаходяться на депозитних сертифікатах; створення державної компанії з управління активами, яка повинна викупити непрацюючі активи в банківських установ; впровадження валютного коридору поряд з таргетом по інфляції з метою недопущення значних коливань валютного курсу, в тому числі і в сторону ревальвації, з метою недопущення зростання імпорту і негативного сальдо торгового балансу; переорієнтація діяльності державних банків з фінансування державного бюджету через купівлю ОВДП на пільгове кредитування розвитку інновацій, промисловості, переробного сільського господарства та інших важливих галузей економіки.

3.4. Оцінка напрямів посткризового відновлення ефективної роботи банківської системи України

Банківська система України в силу деіндустріалізації національної економіки, зростання її відкритості та залежності від розвитку світових сировинних ринків, а також у зв'язку із відсутністю об'єктивного законодавства і судочинства досить часто піддається впливу негативних зовнішніх і внутрішніх шоків, що призводить до виникнення затяжних криз. Не стала винятком й остання економічна криза 2014-2017 причинами, якої, не зважаючи на військовий конфлікт з Російською Федерацією, були імпортозалежність,

практична відсутність внутрішнього ринку, високий рівень тіньової економіки та тіньового валютного ринку, доларизація кредитних і депозитних портфелів банків, політична нестабільність та прорахунки в грошово-кредитній політиці і в цілому в управлінні державою. Перелічені причини мали суттєвий вплив на ефективність банківської системи України, дослідження і розуміння якої, на сьогоднішній день, є надзвичайно актуальними в контексті побудови стратегії і тактики подолання наслідків економічної кризи для національної економіки в цілому.

Аналізуючи теоретичні аспекти визначення сутності ефективності банківської системи, які присутні у фаховій науковій літературі можна зробити висновок про два чітко виражених підходи. Перший підхід ґрунтується на визначення ефективності банківської системи з точки зору виходячи із розуміння сутності економічної ефективності, як здатності приносити ефект, результативність процесу, проекту тощо, які визначаються як відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили цей результат [22, с. 508]. Власне з цих позицій українська вчена Гуляєва Л.П. під економічною ефективністю банків розуміє ступінь досягнення банком поставлених цілей при одночасному досягненні оптимального співвідношення кінцевих позитивних результатів діяльності банку та ресурсів, що використані для отримання зазначених результатів [16]. Інший український дослідник Шараєвський Д. В. під економічною ефективністю процесів функціонування банківської системи визначає як відношення результату, найважливішим показником якого є обсяг фінансових потоків, до всіх використовуваних ресурсів [56, с. 84]. Інші вітчизняні науковці Н. В. Маслак та А. В. Буряк стверджують, що у межах макроекономічного підходу ефективність банків як фінансових посередників можна визначити як "...здатність банків акумулювати фінансові ресурси в конкурентному середовищі та забезпечувати максимальну віддачу розміщених ресурсів з точки зору економічного зростання країни" [35, с. 85].

Другий підхід передбачає визначення сутності ефективності банків і банківської системи з точки зору операційної ефективності і

рентабельності. Так, наприклад, вітчизняна вчена Пантелєєва Н.М. для кількісної оцінки ефективності банківських систем використовує наступну систему показників:

– операційна ефективність – відношення величини витрат до величини доходів; відношення витрат до середньорічної величини активів; щорічна динаміка величини витрат; відношення комісійного доходу до середньорічної величини активів; відношення процентного доходу до середньорічної величини активів;

– рентабельність – рентабельність чистого прибутку; рентабельність власного капіталу; рентабельність активів [43, с. 24].

Оцінюючи розглянуті підходи щодо визначення сутності ефективності банків і банківської системи, можна зробити висновок про те, що не зважаючи на назву підходів «макроекономічний» чи «економічна ефективність процесів функціонування банківської системи» все ж таки вони містять мікроекономічний підтекст, адже головна роль відведена банкам, а не банківській системі, оскільки акцент зроблено на співвідношенні витрат і доходів, що відображає мету (цілі) функціонування комерційного банку – отримання максимального прибутку при мінімальних витратах.

Ведучи мову про ефективність банківської системи, на наш погляд, в першу чергу потрібно виходити з таких позицій: 1) банківська система складається з двох рівнів: вищий рівень займає центральний банк, а другий – комерційні банки; 2) банківська система взаємодіє з іншими підсистемами і через специфічні функції (трансформації активів, забезпечення ліквідності, організації та контролю платіжного обороту і грошових потоків держави) сприяє розвитку тієї чи іншої економічної підсистеми; 3) банківська система через взаємозв'язок функцій центрального і комерційних банків сприяє цінovій та валютній стабільності в державі.

Таким чином теоретичний конструкт ефективності банківської системи включатиме в себе два рівні: 1) мікроекономічна ефективність, суть якої полягає у досягненні банківською системою позитивних значень операційної ефективності, рентабельності і прибутковості; 2) макроекономічна ефективність, суть якої полягає у

бездоганному виконання функцій банківською системою та створенні умов для досягнення цінової, валютної стабільності і поступального економічного зростання. Отже під ефективністю банківської системи ми розумітимемо досягнення банківською системою максимального рівня прибутковості та рентабельності за мінімального рівня затрат, що разом із організацією взаємовідносин і взаємозв'язків між структурними елементами системи дасть змогу забезпечити бездоганне виконання функцій фінансового посередництва та використання внутрішніх резервів для досягнення цінової і валютної стабільності, а також поступального економічного зростання.

Діяльність банків України протягом 2018-2020 років характеризувалася ефективністю діяльності. Так, прибуток по системі банків за 2018 рік становив 22339 млн. грн., за 2019 рік – 58356 млн. грн., що є найвищим показником за досліджуваний період, і за 2020 рік – 39727 млн. грн. (табл. 3.12). Показники рентабельності активів (ROA) та капіталу (ROE) протягом 2018-2020 років були позитивними (табл. 3.12), що пояснюється прибутковістю банківської діяльності за цей період. Так, у 2019 році спостерігалось найвище значення показника рентабельності капіталу (ROE) 33,45 %.

Таблиця 3.12

Динаміка доходів, витрат, фінансових результатів, рентабельності активів (ROA) і рентабельності капіталу (ROE) банків України у 2010–2021 роках*

Роки	Доходи (млн. грн.)	Витрати (млн. грн.)	Фінансові результати (млн. грн.)	Рентабельність активів (ROA), %	Рентабельність капіталу (ROE), %
2010	136848	149875	-13027	-1,45	-10,19
2011	142778	150486	-7708	-0,76	-5,27
2012	150449	145550	4899	0,45	3,03
2013	168888	167452	1436	0,12	0,81
2014	210201	263167	-52966	-4,07	-30,46
2015	199193	265793	-66600	-5,46	-51,91
2016	190691	350078	-159388	-12,60	-116,74
2017	178054	204545	-26491	-1,93	-15,84
2018	204554	182215	22339	1,69	14,67
2019	243102	184746	58356	4,26	33,45
2020	250171	210445	39727	2,44	19,22
01.09. 2021	172681	127090	45592	3,67	32,26

* складено на основі [40; 41]

На практиці для оцінки рівня концентрації використовують такі коефіцієнти концентрації: ринкові частки трьох (CR3), п'яти (CR5) і десяти (CR10) провідних банків, а також індекс Херфіндаля – Хіршмана (ННІ) [11, с. 101].

Індекс концентрації трьох (CR3), п'яти (CR5) і десяти (CR10) провідних банківських установ розраховуємо відповідно за формулами [11, с. 101]:

$$CR3 = \sum_{i=1}^3 Y_i, \quad CR5 = \sum_{i=1}^5 Y_i, \quad CR10 = \sum_{i=1}^{10} Y_i$$

Банківський ринок України сконцентрований, про що свідчать значення показників CR1, CR5, CR10, CR20 (рис. 3.8) і ННІ (рис. 3.9).

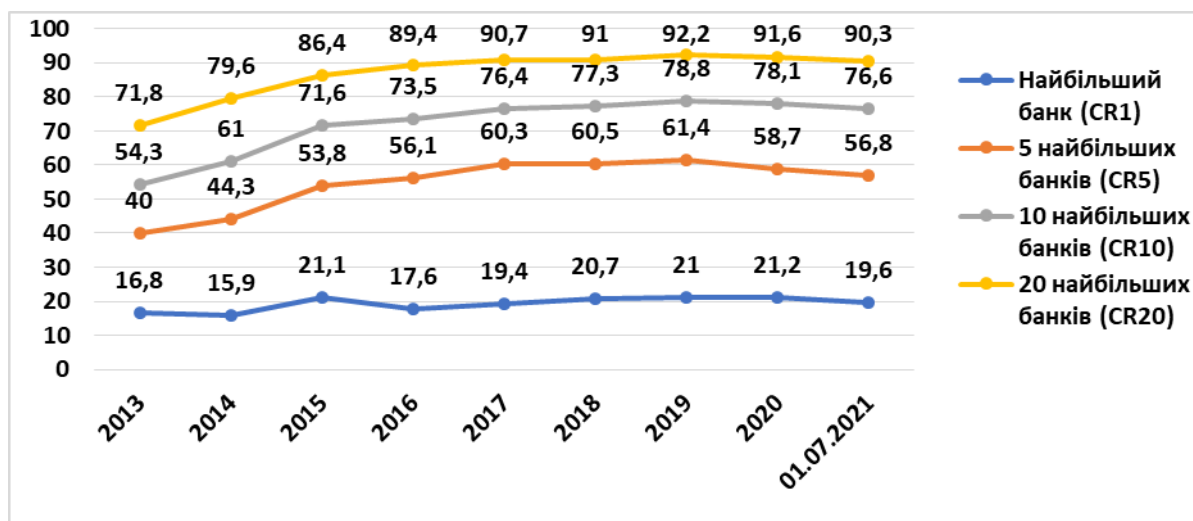

Рис. 3.8. Частка найбільших банків у чистих активах сектору у 2013-2021 рр., %*

* побудовано на основі [42]

Частка найбільших двадцяти банків у чистих активах за 2020 рік скоротилася на 1,3 % до 91,6% (рис. 3.8). У 2020 році двадцять найбільших банків мали 91,6 % активів банківської системи (CR20), десять найбільших банків – 78,1 % (CR10), п'ять найбільших банків – 58,7 % (CR5), один найбільший банк – 21,2 % (CR1). Індекс Херфіндаля-Хіршмана (ННІ) – індикатор концентрації на банківському ринку. Розраховується як сума квадратів часток окремих банків у загальному обсязі. Може набувати значень від 0 до 10 000 (до 1 000 – ринок є слабо концентрованим) [42].

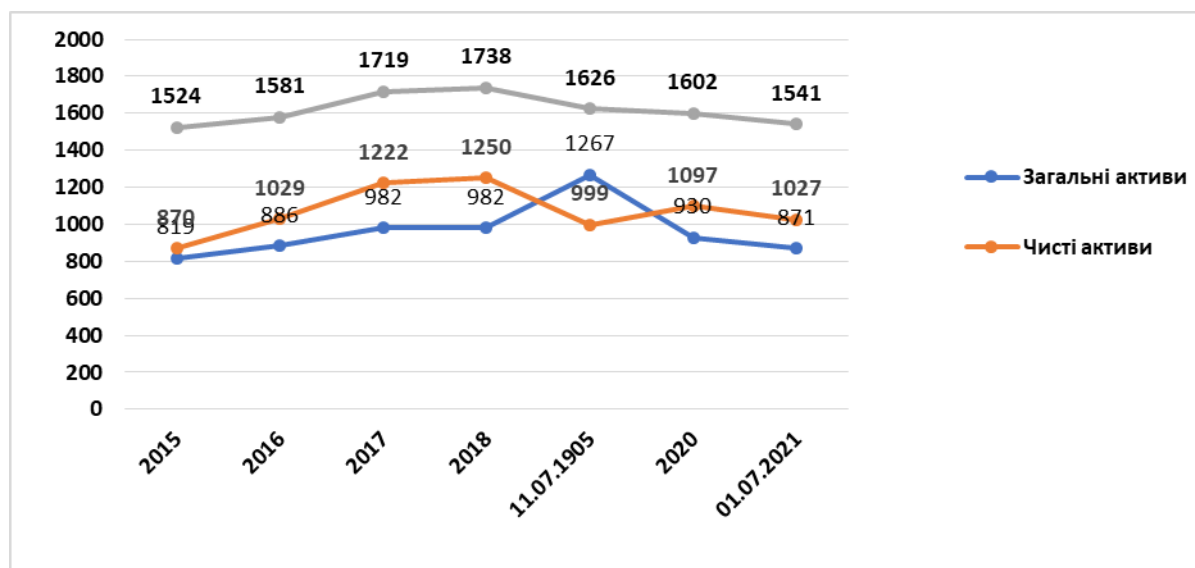

Рис. 3.9. Рівень концентрації сектору за показником ННІ*

* побудовано на основі [42]

Як видно з рис. 3.9, у 2020 році індекси Херфіндаля-Хіршмана (ННІ) за депозитами фізичних осіб і чистими активами перевищують 1000, а індекс Херфіндаля-Хіршмана (ННІ) за загальними активами є менше 1000. Таким чином, у 2020 році за індексом Херфіндаля-Хіршмана (ННІ) рівень концентрації на банківському ринку України за депозитами фізичних осіб і чистими активами є концентрованим, а за загальними активами – слабо концентрованим. Рівень концентрації загальних активів знизився (рис. 3.9) через значні обсяги списання непрацюючих кредитів великими банками.

До найважливіших висновків з дослідження ефективності діяльності банків в Україні відносяться:

1. Провідне місце на ринку фінансових послуг України займають банки. У середньому за період 2010-2017 рр. їхня частка у ВВП становила 72,13 %, у той час як небанківських фінансових установ – 27,87 %. Однак для сучасної банківської системи України відчутна тенденція з поступового зменшення частки активів банків у ВВП приблизно у 1,95 рази з 87,0 % у 2010 році до 44,8 % у 2017 році. Таким чином, на ринку фінансових послуг України негативною практикою для банківської системи є різке зменшення частки активів

у ВВП. Так, частка активів банківської системи України у ВВП у 2010 році становила 87,0 %, у 2011 році – 80,1%, у 2012 році – 80,2%, у 2013 році – 84,1%, у 2014 році – 84,0%, у 2015 році – 64,1%, у 2016 році 52,7%, у 2017 році – 44,8% [8, с. 96-97; 31, с. 64-65].

2. За аналізований період кількість комерційних банків в Україні систематично зменшувалась зі 176 у 2010-2011 рр. до 74 у 2020 році. Водночас за цей же період вартість активів банківського сектору в Україні зросла у 1,94 рази. У 2010 році комерційні банки України мали активи на суму 942088 млн. грн., тоді як у 2020 році ця вартість становила 1822841 грн.

3. Банківський ринок України сконцентрований, про що свідчать значення показників CR1, CR5, CR10, CR20 і ННІ. У 2020 році двадцять найбільших банків мали 91,6 % активів банківської системи (CR20), десять найбільших банків – 78,1 % (CR10), п'ять найбільших банків – 58,7 % (CR5), один найбільший банк – 21,2 % (CR1). У 2020 році індекси Херфіндаля-Хіршмана (ННІ) за депозитами фізичних осіб і чистими активами перевищують 1000, а індекс Херфіндаля-Хіршмана (ННІ) за загальними активами є менше 1000. Таким чином, у 2020 році за індексом Херфіндаля-Хіршмана (ННІ) рівень концентрації на банківському ринку України за депозитами фізичних осіб і чистими активами є концентрованим, а за загальними активами – слабо концентрованим. Рівень концентрації загальних активів знизився через значні обсяги списання непрацюючих кредитів великими банками.

4. Фінансова система України у 2018-2020 роках залишалася стійкою до впливу кризи та високоприбутковою. Банківський сектор України залишається у хорошому фінансовому стані. Банки високоприбуткові, рентабельність капіталу (ROE) сектору є рекордною. Банки зберігають високу рентабельність активів (ROA) і капіталу (ROE). Банки прибуткові та добре капіталізовані, пристосувалися до карантинних умов роботи, що дає змогу нарощувати кредитування у роздрібному та корпоративному сегментах. Прибутковість сектору зберігається, а основні статті доходів стрімко зростають. Значну частину прибутку банки спрямовують на нарощення капіталу. Так, у 2018 році банківський

сектор отримав чистий прибуток 21,7 млрд грн (рентабельність капіталу (ROE) становила 14,3 %). 2019 рік також був успішним для банківського сектору – оновлено кілька історичних рекордів. Прибутковість банків була найвищою за весь період його роботи, хоча більше половини усіх прибутків отримав АТ «Приватбанк». Прибуток банківського сектору за 2019 рік був у 2.7 раза вищим, ніж за 2018 рік, і становив 59,6 млрд грн. Із 75 діючих банків збитковими було лише 6 установ, сукупний збиток яких становив 0,2 млрд грн. Рентабельність капіталу (ROE) у секторі сягнула 33,45 %. Прибуток банківського сектору за 2020 рік був майже на третину меншим, ніж у 2019 році, і становив 41,3 млрд грн. Більше половини сукупного результату прибуткових банків сформував АТ «Приватбанк». У 2020 році 8 банківських були збитковими. Адекватність регулятивного капіталу (Н2) сектору залишалась істотно вищою за мінімальні вимоги (не менше 10 %). Так, у 2020 році норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2) становив 21,98 %.

5. Дослідження банківського сектора України показує, що банківська криза 2015–2018 рр. дозволила системі позбутись слабких банків, діяльність яких носила ризикований характер. Звісно, це були втрати для економіки, але після того, як збанкрутували неплатоспроможні банки в системі залишились банки, які створили певний запас міцності. Такий фактор став одним з ключових, що забезпечив проходження банківською системою коронакризи. За 2020 рік банківська система України адаптувалася до корона-вірусної кризи. Реорганізація каналів збуту, а також оптимізація систем дистанційного обслуговування клієнтів та мережі відділень створили передумови для пом'якшення наслідків кризи. У підсумку банківський сектор навіть у складні часи функціонує з прибутком.

6. В аналізованому періоді частка іноземних організацій в активах банківського сектору Україна коливалася від 36,0 % у 2010 році до 30,2 % станом на 01.07.2021 року. Протягом 2016 року в структурі власності банківської системи України відбувались значні перегрупування в групі банки з державною часткою і групі банки з приватним капіталом. Внаслідок переходу у 2016 році системного АТ КБ «Приватбанк» у стовідсоткову власність держави частка

державних банків в структурі активів банківської системи України значно зростає. Так, у 2013 році частка державних банків в структурі активів банківської системи України становила 18,1 %, у 2014 році – 22,1 %, у 2015 році 28,1 %, а у 2016 році відповідала 51,4 %. Частка банків з приватним українським капіталом у 2013 році складала 56,1 %, у 2014 році – 46,7 %, у 2015 році – 36,7 %, а у 2016 році – 13,8 %. Станом на 01 січня 2021 року структура власності активів банківської системи України була представлена наступним чином: банки з приватним українським капіталом складають близько 17,3 %, банки іноземних банківських груп – 30,2 %, що є найнижчим показником за весь досліджуваний період, і державні банки – 52,5 %.

7. Дослідження свідчать про те, що існує кореляція між макроекономічною ситуацією в країні та рівнем ефективності банків. Відновлення економіки триває, хоча й не надто високими темпами. Триває поступове відновлення реального сектору. Більшість українських компаній проходить коронакризу без значних втрат. Обсяги кредитування корпоративного сектору помітно зростають: державні програми стимулюють збільшення обсягів кредитних портфелів малих і середніх позичальників. Банківське кредитування домогосподарств також зростає, темпи помітно прискорюються.

8. Аналіз ефективності діяльності банків України у розрізі груп банків відповідно до класифікації НБУ, зокрема банки з державною часткою, банки іноземних банківських груп, банки з приватним капіталом, засвідчує наявність суттєвих відмінностей між банками різних груп щодо ефективності діяльності. Найкращий середній показник рентабельності власного капіталу за 2017-2019 роки показали іноземні банки. Станом на 2019 рік їх показник склав 35,42 %. Рентабельність власного капіталу державних банків склала 24,53 %, а приватних – 24,08 %. Слід відзначити, що державні банки змогли значно покращити свої результати в порівнянні з 2016 роком. Найкращу рентабельність активів в період 2017-2019 років також продемонстрували іноземні банки. Середня рентабельність активів іноземних банків станом на 2019 рік склала 5,06 %, тоді як рентабельність приватних банків – 3,44%. Рентабельність державних

банків покращилася у порівнянні з 2016 роком і у 2019 році склала 3,15% [48, с. 180].

9. Щоб підвищити свою ефективність банки повинні позбутися від непрацюючих кредитів (NPL). Частка непрацюючих кредитів (NPL) в Україні становила 41 % на початок 2021 року. Частка непрацюючих кредитів поступово скорочується з 2018 року. Частка непрацюючих кредитів (NPL) в банківській системі скоротилася до 34,99% станом на 1 вересня 2021 року. З початку 2021 року частка NPL зменшилась на 6 %. Всього в банківській системі залишається 393,17 млрд грн непрацюючих кредитів. Основна сума NPL припадає на державні банки – 288 млрд грн (51,95% від загальної суми NPL всієї банківської системи). АТ КБ «Приватбанк» залишається найбільшим власником непрацюючих кредитів – 176,9 млрд грн. (45,0%). У банках з іноземним капіталом сума NPL становить 82,9 млрд грн. (21,1%). У приватних українських банках – 21,5 млрд грн. (5,5%) [42]. Таким чином за часткою непрацюючих активів (NPL) діяльність приватних українських банків є найбільш ефективною, банків з іноземним капіталом є менш ефективною і державних банків є неефективною.

10. Актуальними напрямками підвищення ефективності діяльності банків України мають стати: зниження витрат, пошук нових джерел отримання доходів, в основному комісійних, через розширення напрямів взаємодії банків з клієнтами, оптимізація структури активів у контексті зниження в них частки недоходних активів і непрацюючих кредитів.

Таким чином, підсумовуючи вище викладене, ефективність банківської системи України з точки зору виконання нею посередницьких функцій перебуває на низькому рівні, адже в економіці фактично не відбувається перерозподілу коштів через банківську систему від тих економічних агентів, які мають їх надлишок, до тих економічних агентів, які відчувають нестачу у фінансових ресурсах.

Відтак кінцевою метою Національного банку України повинно стати не підвищення операційної ефективності банківської системи і рентабельності, а досягнення високого рівня функціональної

ефективності. В цьому контексті необхідним є розвиток механізмів «очищення» банківських балансів від проблемних активів шляхом створення спеціального госпітального банку, або державної компанії з управління активами з метою викупу проблемних активів у вітчизняних банків. Кошти для діяльності новостворених установ з управління проблемними активами можна залучити з трьох джерел: 1) продаж активів і майна виведених з ринку банків, яке знаходиться на балансі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб; 2) надання спеціальних пільгових кредитів рефінансування Національним банком України; 3) виділення коштів з Державного бюджету України. Викуп проблемних активів у вітчизняних комерційних банків з одного боку дозволить збільшити їх ліквідність, а з іншого – збільшить прибутковість внаслідок зменшення витрат на формування резервів за активними операціями. Для ефективного контролю за наданими банкам коштами шляхом викупу проблемних активів необхідно запровадити конкретизовані цільові програми з викупу активів, які передбачатимуть можливість викупу активів виключно за умови спрямування отриманих банком коштів на кредитування тієї чи іншої галузі економіки чи конкретного виробника.

Варто зауважити, що запропонований захід не буде ефективним без оптимізації грошово-кредитної політики, зокрема в частині вибору монетарного режиму, процентної політики та політики рефінансування. Питання монетарного режиму отримало гостру дискусію в Україні впродовж останніх п'яти років, в якій більшість науковців пропонує модифікувати існуючий монетарний режим інфляційного таргетування в сторону таргетування валютного курсу і номінального ВВП [17; 32; 57]. Ми погоджуємося з думкою про те, що структура вітчизняної економіки, особливості функціонування грошового ринку та рівень суспільної довіри до владних інституцій та національної валюти вимагає приділення більшої уваги валютному регулюванню з метою досягнення валютної стабільності, адже, як зазначалося вище, валютна стабільність є запорукою ефективності банківської системи України.

Що ж стосується процентної політики, то суттєвого зниження потребує ставка за депозитними сертифікатами з метою вивільнення

банківської ліквідності з депозитних сертифікатів та спрямування її на кредитування реального сектору економіки. Однак, в цьому випадку існують ризики збільшення інфляції та девальвації, а тому необхідно застосовувати механізми гарантування банківських кредитів з боку держави. Для цього доцільно створити державний гарантійний фонд за банківськими кредитами, наприклад для малого і середнього бізнесу чи мікробізнесу, як це є у розвинутих країнах світу (США, Італія, Іспанія, Франція, Німеччина), тільки у ролі такого фонду виступають асоціації підтримки малого бізнесу або банки розвитку. У випадку наявності гарантій за кредитами банки зможуть кредитувати підприємства малого і середнього бізнесу із значно меншим ризиком, ніж це відбувається сьогодні. Збільшення обсягів кредитування реального сектору економіки є запорукою зниження імпортозалежності національної економіки та розвитку внутрішнього ринку, що дозволить уникнути постійної загрози формування від'ємного сальдо платіжного балансу та девальваційних очікувань, а це, в свою чергу, буде відображенням найвищої ефективності банківської системи.

Перегляду потребує і політика рефінансування Національного банку України, яка за зразком провідних центральних банків світу повинна стати дієвим механізмом наповнення банківської системи ліквідністю з метою стимулювання економічного зростання через розширення цільового рефінансування національного виробника. Ключовою умовою в механізмі рефінансування є контроль за використанням коштів банками, які отримані шляхом рефінансування. Цільове використання коштів для кредитування національного виробника не матиме інфляційного ефекту, а розвиток промисловості сприятиме зростанню робочих місць, заробітної плати, що через ланцюжок причинно-наслідкових зв'язків сприятиме збільшенню банківських ресурсів за обсягами та строками погашення.

Таким чином, можна зробити висновок, що ефективність банківської системи повинна виражатися не тільки у операційній ефективності та рентабельності, а у функціональній ефективності, забезпечення якої в сьогоднішніх реаліях розвитку економіки України потребує дієвих рішень Національного банку України та Уряду, щодо

створення умов для перерозподілу банківської ліквідності з рахунків центрального банку в кредитування реального сектору. Перспективними дослідженнями в напрямку підвищення ефективності банківської системи можуть бути дослідження інноваційних підходів до управління банківською ліквідністю, використання нетрадиційних інструментів грошово-кредитної політики, розвитку партнерства банків і підприємств всіх форм власності тощо.

Література:

1. Аналітичний огляд банківської системи України за 2010 рік НРА «Рюрик». Національне рейтингове агентство «Рюрик». 2011. 49 с. URL: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4kv2010.pdf.
2. Аналітичний огляд банківської системи України за 2014 рік НРА «Рюрик». Національне рейтингове агентство «Рюрик». 2015. 30 с. URL: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4_kv_2014.pdf.
3. Аржевітін С. М. Системна банківська криза в Україні: особливості, причини та шляхи подолання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 8. С. 16-18.
4. Барановський О. І. Банківська безпека: проблема виміру. *Економіка і прогнозування*. 2006. № 1. С. 7–26.
5. Бахолдин А. А. Финансовая стабильность, денежно-кредитная политика и банковские риски. *Финансы и кредит*. 2007. № 5 (245). С. 59–61.
6. Білецька Н. В., Лопатюк Р. І., Серветник-Царій В. В. Системна банківська криза України 2014–2015 рр.: причинно-наслідковий зв'язок. *Проблеми економіки*. 2016. № 1. С. 235-241.
7. Власюк О. С. Банківська криза в Україні: втрати, помилки та пріоритети посткризового відновлення. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 2. С. 45-60.
8. Внукова Н. М., Ачкасова С. А. Оцінка впливу моделі державного регулювання на розвиток ринку фінансових послуг. Ринок фінансових послуг : погляд у майбутнє: монографія. Київ : Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, ФОП Ямчинський О.В., 2019. С. 80-101. URL: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/25105/1/%D0%92%D0%BD%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%9D%D0%9C_%D0%90%D1%87%D0%BA%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%A1%D0%90_%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE_%D0%9A%D0%B8%D0%B2.pdf.
9. Волкова Н. І., Бойко В. М. Управління фінансовою стійкістю банківської системи в контексті волатильності фінансового ринку. *Modern Economics*. 2021. № 27(2021). С. 21-28.
10. Все буде fintech: чи програють банки війну новим сервісам URL: <http://www.management.com.ua/tend/tend1061.html>
11. Гасюк М. О. Оцінка індексів концентрації банківської системи України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2016. Вип. 2. С. 99-104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2016_2_22.

12. Гриценко А.А. Валютна політика: рефлексійний взаємозв'язок з економікою та грошово-кредитною сферою. *Наукові праці НДФІ*. 2018. Вип. 2. С. 6-13.
13. Грошово-кредитна статистика. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#2fs>.
14. Грюнинг Х. Ван., Брайонович-Братанович С. Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления и управления финансовым риском. М. : Весь Мир, 2004. 150 с.
15. Губа М. О. Полійчук М. В. Ризики в банківській системі України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 5. С. 4-9.
16. Гуляєва Л.П. Теоретичні засади ефективності діяльності банків // Теорії мікро-макроекономіки. Збірник наук. Праць професорсько-викладацького складу і аспірантів / За ред. Ніколенка Ю.В., Присяжнюка В.К. К.: Академія муніципального управління, 2006. Вип.24. С.126– 32
17. Дзюблюк, О. В. Управління ліквідністю банківської системи України: монографія / О. В. Дзюблюк, В. Я. Рудан. Тернопіль: Вектор, 2016. 290 с.
18. Дзюблюк, О. Механізм забезпечення якості кредитного портфеля й управління кредитним ризиком банку в період кризових явищ в економіці. *Журнал європейської економіки*. 2010. № 1. С. 108-124.
19. Довгань Ж.М. Економічна сутність фінансової стабільності банківської системи. *Наука молода. Збірник наукових праць молодих вчених Тернопільського національного економічного університету*. 2016. № 25. С. 46-53
20. Довгань Ж.М. Підвищення ефективності діяльності банківських установ. *Світ фінансів*. 2018. Вип. 3(56). С. 92–103.
21. Думенко Н. М. Банківські ризики: специфіка та світові тенденції. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2014. № 12. С. 172-175.
22. Економічна енциклопедія: у трьох томах / [ред. кол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. К.: Академія, 2000. 864 с.
23. Індекс фінансового стресу. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/fsi>
24. Карчева Г. Т. Фінансовий стан банків України в умовах загрози світової фінансово-економічної кризи. *Ефективна економіка*. 2020. № 3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7708>.
25. Коваленко В. В. Науково-методологічні основи фінансової стабільності банківської системи та індикатори її оцінки. *Фінанси України*. 2008. № 7. С. 111–122.
26. Коваленко В. В., Радова Н. В. Цифровізація економіки та її вплив на фінансову стабільність банків. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2021. Вип. 1. С. 61–68.
27. Козюк В. В. Монетарні проблеми функціонування глобальної фінансової архітектури : монографія. Тернопіль : Астон, 2005. 512 с.
28. Коляденко С.В. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі. *Економіка. Фінанси. Менеджмент*. 2016. № 6. С. 106–107.
29. Концентрація капіталу. Національний банк України. URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123380.

30. Корецька Н. І. Процес концентрації ринку банківських послуг України: оцінка та стратегії позиціонування. *Економічний форум*. Серія «Гроші, фінанси і кредит». 2014. № 1. С. 196–204. <http://www.economy.science.com.ua/?op=1&z=6594>.
31. Краснова І. В. Роль та місце банківської системи в забезпеченні економічного зростання в умовах фінансової інтеграції. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. №21. С.63-69. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/21_2016/13.pdf.
32. Кузнецова А. Я., Кліщук О.В. Теоретична концепція таргетування цінової стабільності : ревізія засадничих принципів провадження монетарного режиму. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2017. Вип. 2. С. 388-396.
33. Кулиняк І. Банки з іноземним капіталом: рейтингування та роль у забезпеченні сталого розвитку фінансового сектору України. *Вісник АПСВТ*. 2018. №3. С. 36-50. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_3_2018-36-50.pdf.
34. Марич М. Г., Марич А. В. Банківські ризики та система управління ними. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки*. 2017. Вип. 23(3). С. 84-88.
35. Маслак Н. Г., Буряк А.В. Методические подходы к оценке эффективности деятельности банка. *Бизнес Информ*. 2009. № 12 (2). С. 187–191.
36. Мельничук Т. А. Стратегічне управління кредитними ризиками банку. *Управління розвитком*. 2014. № 14. С. 57-59.
37. Міщенко В. І., Міщенко С. В. Управління кредитним ризиком на основі вдосконалення забезпечення банківських позик. *Фінансовий простір*. 2015. № 2. С. 77-84.
38. Моніторинг відділу фінансової політики «Фінансовий тиждень» 7-15 лютого 2019 року. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://old.niss.gov.ua/articles/3316/>.
39. Огляд банківського сектору. Національний банк України URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/oglyad-bankivskogo-sektoru-lyutyi-2021-roku>
40. Основні показники діяльності банків України. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#1>.
41. Основні показники діяльності банків. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/stat/>.
42. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/>.
43. Пантелеєва Н.Н. Эффективность – новый ориентир посткризисного развития банковской системы Украины: анализ состояния и новые методы оценки. *Зауральский научный вестник*. 2013. № 2 (4). С. 23-28/
44. Підсумки UAFIN.TECH 2020: фінтех-сфера в Україні активно розвивається. UAFIN.TECH. 18 грудня 2020 р. URL: <https://www.sgs4business.com/news/pidsumky-uafintech-2020-fintekh-sfera-v-ukraini-aktyvno-rozvyvaietsia.html>
45. Про банки і банківську діяльність: закон України від 07.12.2000 № 2121-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.

46. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб: закон України від 02.03.2015 № 218-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/218-19/paran64#n64>.
47. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань функціонування банківської системи в умовах сучасної банківської кризи: проект Закону № 2571 від 11.12.2019. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67601
48. Родіонова Т. А., Пятков А. М. Аналіз ефективності державних, приватних і іноземних банків України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2020. Вип. 12. С. 171-185.
49. Роуз П. Банковский менеджмент: пер. с англ. со 2-го изд. М. : Дело, 1997. 768 с.
50. Синки Дж. Управление финансами в коммерческих банках : пер. с англ. М. : Catallaхu, 1994. 820 с.
51. Статистика індикаторів фінансової стійкості. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial/data-sector-financial#4fsi>
52. Степень К. Передумови стабільності банківської системи України інституційний аналіз. URL: http://www.univ.rzeszow.pl/nauka/konferencje/rl_most/ukr/12-Stepien_szablon_UKR.pdf.
53. Суторміна К. М. Оцінка індикаторів концентрації ринкової структури банківської системи України. *Бізнес Інформ*. 2014. № 6. С. 330–335. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=binf_2014_6_58.
54. Унковська Т.Є. Системне розуміння фінансової стабільності: розв'язання парадоксів. *Економічна теорія*. 2009. №1. С. 14 - 33.
55. Херреро Г., Симон Н. Иностранные банки и финансовая стабильность в новой Европе. *Банки та банківські системи*. 2006. № 1. С. 50–59.
56. Шараєвський Д. В. Ефективність діяльності банківської системи як запорука сталого економічного розвитку. *Економіка та держава : міжн. наук.-практ. журнал*. 2011. № 7. С. 83–86.
57. Шаров О.І., Дубей Ю.В. Проблеми управління дебіторською заборгованістю машинобудівних підприємств. *Науковий вісник Національного гірничого університету*. 2013. № 3. С. 145-149.
58. Шірінян Л. В., Шірінян А. С. Конкуренція банків: Україна vs інші країни. *Науково-практичний збірник. Фінансові послуги*. 2018. №5. С. 33-37. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/bitstream/123456789/28874/1/%D0%A1ompetitiveness%20of%20banks%20Ukraine%20versus%20other%20countries.pdf>.
59. Шість факторів, що визначатимуть розвиток банківського сектору. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-shest-faktorov-kotorye-budut-opredelyat-razvitie-bankovskogo-sektora>
60. Шпіка П. Питання фінансової стабільності в центральних банках. *Банки та банківські системи*. 2007. № 3. С. 4–15.

61. Яренко А. В. Маркетингове дослідження процесів концентрації на банківському ринку України. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*. 2012. № 6. С. 349–356. https://knutd.edu.ua/publications/pdf/Visnyk/2012-6/349_356.pdf.
62. Allen W. Defining and achieving financial stability / Allen W., Wood G. // *Journal of Financial Stability*. 2006. June. P. 152-172.
63. Aziz J., F. Caramazza and R. Salgado. Currency crises: in search of common elements // IMF working paper 00/67. March 2000. 150 p.
64. Chant J. Financial Stability as a Policy Goal. Bank of Canada:Essays on Financial Stability, Technical Report. 2003. № 95.
65. Commodity Metals Price Index Monthly Price. URL: <http://www.indexmundi.com/commodities/?commodity=metalsprice-index&months=300>.
66. Crash? / Martin P., Rey H. N.Y. : NBER, 2002. (NBER Working Paper, № 9288).
67. Crockett A. The Theory and Practice of Financial Stability. Essays in International Finance. Princeton, New Jersey : Princeton University, 1997.
68. Davis E. A Typology of Financial Instability. Oesterreichische Nationalbank (Central Bank of Austria). Financial Stability Report. 2001. № 2. P. 92-110.
69. EY FinTech Adoption Index 2017. The rapid emergence of FinTech. URL: [https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-fintech-adoption-index-2017/\\$FILE/ey-fintech-adoption-index-2017.pdf](https://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-fintech-adoption-index-2017/$FILE/ey-fintech-adoption-index-2017.pdf)
70. Financial Soundness Indicators: Compilation Guide. - Washington D.C. : IMF, 2006.
71. Foot M. What is “financial stability” and How do we get it? The Roy Bridge Memorial Lecture, Financial Services Authority. 2003. April.
72. International Data Corporation (IDC). URL : <https://www.idc.com/>
73. Martin P. Financial Globalization and Emerging Markets: With or Without
74. Mishkin F. Global Financial Instability: Framework, Events, Issues. *Journal of Economic Perspectives*. 1999.- Vol. 13. № 4. P. 3-20.
75. Padoa-Schioppa T. Central banks and financial stability: exploring a land in between: paper presented at the Second ECB Central Banking Conference “The transformation of European financial system”. Frankfurt-am-Main. October, 2002.
76. Remaking the bank for an ecosystem world. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/remaking-the-bank-for-an-ecosystem-world>
77. Schinasi G.J. Defining Financial Stability. IMF Working Paper. International Monetary Fund. 2004. №187. P.17-23.
78. Skrzypek Jurand, Trojak Mariusz Radosław. Pomiar efektywności banków w Polsce z wykorzystaniem stochastycznej analizy granicznej. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Oeconomica*. 2014. 3 (303). S. 201-216 URL: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/7728/skrzypek_trojak_pomiar_efe_ktywnosci_bankow_w_polsce_2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
79. Solarz J. K. Rozwój systemów bankowych, Biblioteka MenedŜera i Bankowca. Warszawa, 1996. 123 s.

РОЗДІЛ 4

ГЛОБАЛЬНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У БАНКІВСЬКОМУ БІЗНЕСІ ЯК ОСНОВА МОНЕТАРНОГО ВПЛИВУ НА ЕКОНОМІКУ

4.1. Банківські інновації як детермінанта впливу на економічне зростання України

Посилення процесу глобалізації, перехід до світових інтегрованих технологічних систем Інтернет, інтенсивне зростання конкуренції в різних сферах економіки, активна позиція дочірніх іноземних банків, розвиток технологій у сфері телекомунікацій визначають необхідність розширення і якісної зміни взаємин банків та їх клієнтів на ринку банківських послуг. Розширення бізнесу вимагає від банку організації оперативної, зручної системи обслуговування клієнтів, створюючи можливості самообслуговування клієнтів з дому, офісу або мультимедійного кіоску, а також ефективного моніторингу надання банківських послуг. Однак традиційні способи надання послуг клієнтам не дозволяють домогтися цього. Тому на сьогодні актуальним є перехід до електронних банківських послуг з використанням новітніх інформаційних технологій – одна з сучасних тенденцій розвитку банківського бізнесу.

Використання передових технологій в банківському обслуговуванні дозволяє банкам диференційовано працювати з клієнтами в залежності від їх індивідуальних переваг, зробити доступною банківську послугу в будь-який час за допомогою дистанційного обслуговування, мінімізувати витрати, удосконалити обслуговування, підвищити якість пропонованих банківських послуг, посилити конкуренцію у банківській сфері. В даний час банківська сфера є високо конкурентним ринком, де учасники повинні постійно вдосконалюватись і йти в ногу з часом, щоб вижити. Один із способів зайняти провідні позиції – впровадження фінансових та інформаційних інновацій, що дозволяють зменшити витрати, з одного боку, і збільшити клієнтську базу банку – з іншого. Для підвищення

ефективності роботи банківських інститутів потрібно постійне впровадження нових банківських технологій.

Банківські технології – це сукупність різних інформаційних технологій, комп'ютерних мереж, програмного забезпечення, внутрішніх процесів. Інформаційні технології у банківській сфері дають можливість накопичувати та максимально ефективно використовувати інформацію про потреби клієнтів у послугах. Завдяки сучасним банківським технологіям у клієнтів з'явилася можливість управляти власними коштами, що знаходяться на рахунках у банку, дистанційно. Для цього можна застосувати такі способи, як телебанкінг (управління рахунком із телефонного центру), інтернет-банкінг (за допомогою мережі Інтернет), мобільний банкінг (за допомогою програм на портативних пристроях) та керування за допомогою SMS.

Сучасний світі вступив у період динамічних змін, що виражаються, насамперед у процесах глобалізації, що охоплюють усі сфери життя суспільства, у тому числі сфері фінансів та кредиту. У зв'язку із зазначеними процесами фінансові інститути зазнають певного тиску і наражаються на додаткові ризики, що змушують їх коригувати політику в галузі управління та розвитку. Нові умови діяльності вимагають не тільки активного використання традиційних банківських рішень, а й запровадження передових досягнень науки і техніки, реалізованих у різних методах дистанційного банківського обслуговування, таких як, наприклад, Інтернет-банкінг.

Питання безпеки банківських розрахунків розглядалися на сесії Економічної та соціальної ради ООН, вони є постійною турботою Комітету зі платіжних та розрахункових систем Банку міжнародних розрахунків у Базелі. Дистанційне банківське обслуговування (ДБО) – загальний термін для технологій надання банківських послуг на підставі розпоряджень, що передаються клієнтом віддаленим чином (тобто без його візиту до банку), найчастіше з використанням комп'ютерних мереж [25, с. 163].

Проблема банківських інновацій є досить новою для економічної науки пострадянських країн, й цьому можна знайти, на наш погляд, як мінімум, чотири причини.

Теорія інновацій первісно і тривалий час була спрямована тільки на вивчення закономірностей розвитку матеріального виробництва та науково-технічного прогресу й взагалі не вивчала аналогічні процеси у сфері послуг, у тому числі фінансових. На цих же підвалинах були розроблені і всі законодавчі, нормативні документи у цій сфері. Так, у «Господарському Кодексі України міститься наступне визначення інноваційної діяльності: це діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя» [11]. Незважаючи на доповнення «інші сфери суспільного життя», мова тут все ж таки йде лише про науково-технічні досягнення та, як обов'язковий елемент, вказується інвестиційна діяльність. З цієї точки зору, банки, дійсно, здаються абсолютно не інноваційними організаціями.

Крім того, сама специфіка банківської діяльності, про яку вже раніше говорилося, провокує створення такого враження, тим більше, що в Україні повномасштабно представлені тільки два напрями сучасного банківництва – роздрібна та комерційна справа, які, у цілому, є найменш інноваційними. Тому проблеми інноваційності банківських установ до останнього часу не вважалися перспективною сферою наукових досліджень. Однією з перепон на шляху вивчення банківських інновацій, у тому числі й в розвинутих країнах, є недостатність або навіть повна відсутність узагальнених фактичних даних. Дослідження інновацій у сфері виробництва традиційно базуються на аналізі обсягів фінансування НДДКР, кількості оформлених патентів, інформації про інноваційно активні підприємства тощо.

Інноваційна діяльність суб'єктів господарювання активізується в умовах конкурентного середовища, зрілих ринків, коли суттєво

зменшуються або взагалі зникають інші джерела органічного зростання. І тільки тоді з'являється фактичний матеріал, який після накопичення певного обсягу стає об'єктом наукового дослідження, починає потребувати теоретичного осмислення та узагальнення. Проте поглиблення наукових досліджень, збільшення обсягу різноманітного фактичного матеріалу завжди веде до уточнення та конкретизації визначення категорій, що використовуються.

Враховуючи дискусійність самого поняття інновацій та нетривалий період досліджень банківської інноваційної діяльності, можна констатувати, що у вітчизняній науці ще не сформувалося загальноприйнятого визначення категорії «банківські інновації». У той же час треба відмітити, що достатньо часто банківські інновації фактично «розглядаються переважно з точки зору впровадження результатів технічного прогресу, інформаційно-комп'ютерних та телекомунікаційних технологій у сферу банківського бізнесу» [40, с. 136]. На нашу думку, це є наслідком застосування традиційного уявлення про інноваційну діяльність, що тривалий час пов'язувалася лише з науково-технічними розробками. Сьогодні методологічні підходи кардинально змінюються, практичним відображенням чого є суттєва трансформація положень одного з основних міжнародних документів у сфері інновацій – Керівництва Осло. Тому не можна не погодитися з твердженням Д. Біленчука про те, що «під банківськими інноваціями слід розуміти вдосконалення, оновлення напрямків та інструментів діяльності банку, тобто не тільки технічні або технологічні нововведення в області банківських або інформаційних технологій, але і будь-які зміни, що покращують якісну основу відтворення банківських послуг, зокрема, фінансові інновації, структурне вдосконалення» [11].

Аналіз наукового доробку у даному напрямі досліджень дозволяє стверджувати про доцільність визначення банківських інновацій у вузькому та широкому сенсі. Вузьке значення відобразить інноваційні характеристики банківських продуктів та послуг як кінцевого результату діяльності банку. Важливість виділення цієї категорії визначається тим, що саме продуктові інновації складають

основу поточної інноваційної діяльності банку. Банківські інновації у широкому розумінні повинні охоплювати всі можливі аспекти інноваційної діяльності кредитно-фінансових інститутів. Проте для характеристики банківських інновацій у вузькому значенні необхідно, насамперед, визначити, що розуміється під банківським продуктом та послугою. У літературі це питання залишається дискусійним, існують різноманітні точки зору стосовно змісту та співвідношення цих понять.

Виходячи із сучасних ролі та функцій банківських установ у ринковій економіці, можна стверджувати, що результатом їх діяльності є надання економічним суб'єктам послуг з перерозподілу ресурсів, ризиків, інформації та здійснення розрахунків. Послуга визначається тлумачним словником української мови як дія, вчинок, що дає користь, допомогу іншому. Таким чином, під банківською послугою пропонується розуміти процес та корисний ефект цілеспрямованої діяльності банківських працівників, що полягає у задоволенні існуючої потреби клієнта, пов'язаної з грошовими ресурсами (депозитні послуги, розрахунково-касові, кредитні, факторингові, довірчі, консультаційні, управління багатством тощо).

Поняття «банківський продукт» увійшло до банківської термінології, на наш погляд, разом із запровадженням філософії та практики маркетингу, коли банки почали формувати «продуктовий ряд», здійснювати «продаж продуктів», розвивати «канали збуту продуктів». Далася взнаки й зростаюча «індустріалізація» банківської справи, що знайшло відображення у понятті «індустрія банківських послуг» й означає підвищену технологічність, масовість, стандартизацію обслуговування. З цієї точки зору, «банківський продукт можна визначити як конкретну форму, один з багатьох варіантів задоволення певної фінансової потреби клієнта, що розрізняється у залежності від специфіки споживача та на основі суттєвих для споживчого вибору параметрів - механізму, умов, ціни, строків тощо» [40, с. 137].

Узагальнюючи вищевикладене, можна надати наступне визначення банківських інновацій у вузькому значенні даного

терміну: це впровадження нових або суттєво вдосконалених банківських продуктів і послуг, які відповідають існуючим або потенційним фінансовим потребам клієнтів, власним інтересам банку та вимогам банківського законодавства, надають зацікавленим сторонам додаткові вигоди й є результатами банківського інжинірингу.

Таким чином, банківські інновації у широкому розумінні можна характеризувати як процес створення додаткової цінності для клієнтів, працівників та власників банку шляхом внесення якісних змін в усі сфери його діяльності – продукти, послуги, процеси, бізнес-моделі та стратегії, що стали результатом практичної реалізації нових ідей, знань та стороннього досвіду. Теоретичне визначення змісту категорії, яка досліджується, створює передумови для розробки практичних дій щодо організації та управління процесом здійснення інноваційної діяльності у комерційних банках.

Але найбільш популярними в посткризовий період є проекти, пов'язані з упровадженням банківських продуктів, що надаються через Інтернет. Швидкий розвиток процесів глобалізації є характерною рисою сучасної економіки в цілому, зокрема банківської системи, як її складової. Глобальна комп'ютерна телекомунікаційна мережа Інтернет стала універсальним середовищем, яке надає можливості підвищити якість і швидкість взаємодії економічних суб'єктів. Кількість користувачів цієї мережі збільшується швидкими темпами. Згідно з даними дослідження аналітичної компанії ComScore сьогодні налічується більше 1 і млрд активних користувачів мережі, а темп зростання наразі становить більше 14 % на рік. Через динамічний розвиток інформаційних технологій, якість послуг, що надаються в мережі Інтернет, зростає [46].

Інтернеті сьогодні являє собою комерційне середовище, де ведеться активна фінансова діяльність. Сучасна економіка зосереджується на розвитку електронної комерції, частиною якої є інтернеті-банкінг, тобто віддалене банківське обслуговування. Обсяг ринку електронної комерції в Україні оцінюється експертами в 400–

450 млн дол. на рік, що значно нижче, ніж у країнах Західної Європи та США [46].

З 1 липня 2020 року НБУ став регулятором небанківських фінансових установ. Свою роль як галузевого регулятора НБУ бачить в наступному: моніторинг фінансових інновацій та оцінка впливу цифрових змін на бізнес-моделі; розвиток *regtekha* («регуляторних технологій»); своєчасне оновлення регуляторних актів та політик; посилення збору, аналізу та регуляторного нагляду в розрізі протидії відмиванню грошей (AML); введення стандартів відкритого банкінгу і технології розподіленого реєстру (блокчейн); посилення менеджменту великих масивів даних (Big Data analytics); розвиток інноваційних фасилітаторів, включаючи віртуальні «пісочниці»; введення фреймворку зі сталого забезпечення кібербезпеки; підвищення фінансової грамотності та захисту прав споживачів цифрових фінансових послуг.

Однією з головних причин, що стримують розвиток електронного бізнесу, є недостатня кількість банків, які надають можливість здійснення оплати товарів і послуг, що пропонуються в мережі Інтернет. Розвиток інформаційних технологій досяг такого стану, що основна частина операцій з обслуговування клієнтів може бути автоматизована, а в найкращому випадку – з наданням можливості здійснювати банківські операції у режимі віддаленого доступу, що не потребує безпосередньої участі постачальника послуг і переміщення матеріальних активів [71, с. 136].

Сьогодні термін інтернет-послуга є достатньо нечітким. Зазвичай його розуміють які доступ до веб-сервера банку й здійснення на ньому різноманітних операцій, у тому числі отримання необхідної інформації. Але нерідко надання інтернеті-послуг розуміють як винятково віддалене управління рахунком клієнта з використанням глобальної мережі. Розглядаючи можливість розвитку банківського бізнесу в напрямі розширення переліку інтернет-послуг, вдосконалення технологій їх інформаційного й технічного забезпечення, вищі керівники банків часто не звертають уваги на існування інших послуг, які можуть надаватись через Інтернет.

На жаль, розробники систем інтернет-послуг також часто обмежуються системами електронних платежів, що знижує привабливість подібних проектів, оскільки сьогодні більшість банків вже мають систему Клієнт-банк, що базується на прямому з'єднанні клієнта з банком, і вкладення коштів у дублюючу систему може бути необґрунтованим. Але світовий досвід розвитку банківських інтернет-послуг доводить їх перспективність. Тому питання впровадження і вдосконалення переліку банківських інтернет-послуг є актуальними і своєчасними.

Відмітимо, що інтернет-послуги в банківському секторі продовжують розвиватись. Все більше банків і кредитних організацій додають інтернет-сервіс до переліку своїх послуг. Ця тенденція обумовлена, по-перше, низькою вартістю експлуатації інтернет-систем для банків. Усі оновлення таких систем, такі як упровадження нових послуг, розроблення нових типів документів і вихідних форм та інші здійснюються лише на веб-сервері й не тиражуються у клієнтів.

По-друге, інтернет-послуги є доступними для кінцевого користувача. Незважаючи на те, що клієнт рідко здійснює платежі, виходячи зі свого офісу, оскільки в цьому випадку в нього виникають проблеми з обліком таких операцій, усвідомлення можливості здійснення таких операцій з будь-якого місця надає впевненості в гнучкості бізнесу клієнта й відповідного банку.

По-третє, інтернет-послуги, що надаються клієнтам банків, можуть бути інтегровані з обліковими системами клієнтів, що додатково заохочує клієнтів використовувати такі послуги.

Окрім безумовних переваг ведення банківського бізнесу в Інтернеті, є певні недоліки. Основним недоліком є слабка захищеність інтернет-систем від несанкціонованого доступу. Всі розробники пропонують у межах своїх інтернет-рішень систему захисту передачі повідомлень. Але навіть якщо припустити, що цей захист є ефективним, існує ще більше потенційних небезпек від контакту з глобальною мережею, причинами яких можуть бути недоліки операційних систем, комунікаційних програм і браузерів, а також вплив людського фактору [35, с. 17].

Підтримка захисту в системі на належному рівні потребує постійних і досить високих витраті, у тому числі і на висококваліфікованих спеціалістів, навчання, розроблення ефективних методів забезпечення інформаційної безпеки тощо, які можуть собі дозволити лише великі банки. Отже, беручи до уваги викладене вище, можна зробити висновок, що в посткризових економічних умовах розвиток ІТ-сфери в банківському секторі відбувається інтенсивно, тобто основний акцент припадає на оптимізацію ІТ-інфраструктури банків і впровадження нових технологій здійснення банківських операцій з низькою собівартістю, таких як банківські інтернет-послуги [13, с. 185].

Розвиток ІТ-сфери в банківському секторі в напрямку збільшення і вдосконалення банківських інтернет-послуг є перспективним, але, крім безперечних переваг, існують певні проблеми, наприклад, пов'язані із забезпеченням ефективного захисту банківських операцій у мережі Інтернет, які є актуальними й їх слід вирішувати. Зі усіх різновидів електронних банківських послуг найбільш прогресивним і зручним є Інтернет-банкінг. Інтернет-банкінг є одним із різновидів електронних платежів. Значний вплив на стан розвитку Інтернет-технологій, і зокрема, Інтернет-банкінгу справила криза доткомів в США на початку 2000-х років. Бурхливий розвиток доткомів був пов'язаний з підвищеною увагою суспільства до нових можливостей, що надаються всесвітньою мережею. Для періоду розквіту доткомів характерним була низька вартість залучення позикового й інвестиційного капіталу для будь-яких проектів, пов'язаних з Інтернетом.

Не в останню чергу саме це і спричинило за собою виникнення величезної кількості фірми, які, працюючи в Інтернет-мережі, отримували значні інвестиції не тільки від венчурних фондів, а й від більш традиційних фінансових інститутів. У процесі динамічного розвитку інфраструктури ринку телекомунікаційних послуг підвищувався попит і на послуги Інтернет-банкінгу. Проте, оптимістичні очікування інвесторів привели до перегріву ринку доткомів, до переоцінки вартості цінних паперів компаній, що

займаються розвитком інформаційних технологій. Крахі доткомів полягав у втраті довіри до цінних паперів високотехнологічних фірм, пов'язаних з наданням послуг через Інтернет. Це супроводжувалося руйнуванням тисяч фірм і компаній різного рівня, здебільшого новостворених. Криза доткомів привів до уповільнення темпів розвитку і ринку Інтернет-банкінгу [12].

У той же самий час Інтернет-банкінг, незважаючи на кризу компаній, що надають телекомунікаційні технології, не втратив своєї привабливості і продовжив свій розвиток. Зі 2004 року Інтернет-проекти починають знову набирати силу, але вже як більш зважені і продумані. Позитивний вплив на цю тенденцію надав ряд сформованих бізнес-майданчиків і технологій, які продовжували ефективно працювати. Сьогодні Інтернет-технології, які ринок електронної комерції в Україні, в цілому знаходиться на стадії формування. До недавнього часу переважно використовувалися системи пасивних Інтернет-технологій, які дозволяли отримувати інформацію про стан рахунків, але не мали функцій управління ними. Зараз все більша кількість банків надають послуги зі здійснення операцій через Інтернет-мережу.

Кількість банків, в яких є Інтернет-банкінг (з можливістю здійснювати платежі за довільними реквізитами) в Україні незначна – менше 20 банків. Основною проблемою такого стану є недостатньо розвинена нормативна база, яка регулює роботу банків саме в мережі Інтернет. Також існує проблема технічної реалізації проекту створення Інтернет-банкінгу, і насамперед зі складністю та високою вартістю захисту інформації, що передається. Проблема збереження банківської таємниці є особливо актуальною в такому відкритому середовищі, як всевітня мережа. Саме тому банки не можуть запропонувати своїм клієнтам ті послуги, які потребують більш серйозної перевірки платоспроможності клієнтів, щоб уникнути ризику шахрайства або недотримання банківської таємниці. В розвинених країнах Інтернет-банкінг досить швидко набув популярності серед клієнтів, переважно фізичних осіб та малого бізнесу [12].

Уі період бурхливого розвитку філіальних мереж банківського сектораі такого виду послуг як інтернет-банкінг щеі не існувало, принаймні в тому вигляді, якими він існує зараз, коли є можливість отриматиі доступ до інтернет-банкінгу за допомогою практичної будь-якого мобільного телефону. Розвиток банківського сервісуі, можна вважати, послужило основною причиною скорочення числаі філій кредитних установ.

Розвиток онлайн-банкінгу призводить до скорочення операційних витрат. Інтернет-банкінг сьогодні можна подати як філію банку, що одночасно обслуговує сотні тисяч клієнтів, і при цьому немає черг. Наприклад, інтернет-банк дозволяє керувати депозитами із дому. Можна переказувати гроші зі рахунку на рахунок, у тому числі і з депозитних рахунків. Крім того, клієнт має можливість призупинити будь-які операції за рахунком вкладу, а також отримати дані про те, скільки коштів можна з його рахунку зняти і за яких умов [34, с. 34].

Також інтернет-банкінг дозволяє користувачеві гасити кредиті і впізнавати розмір решти по його заборгованості, спостерігати за зростанням цін кредитних карток та їх дебетових аналогів, уточнювати дані щодо умові своїх договорів кредитування. У клієнтів є й інші можливості: оплачувати послуги ЖКГ та мобільного зв'язку, штрафи та комісії державі тощо.

Фахівці відзначають, що системи інтернет-банкінгу мають безлічі переваг перед традиційним обслуговуванням, при якому обов'язкове відвідування офісу. Сьогодні велике значення має швидкість надання будь-яких послуг, та інтернет-банкінг дозволяє найкраще вирішити це питання в відповідній сфері, в даному випадку клієнт має можливість керувати своїми рахунками в режимі реального часу з будь-якої точки земної кулі.

Сьогодні актуальною задачею ІТ-підтримки є не забезпечення швидкого розвитку, а збереження існуючих банківських структурі, лінійки банківських продуктів, клієнтів банку за невеликих ресурсних витрат. Досягнення таких результатів можливо при інтенсивному розвитку ІТ-сфери в банківському секторі, що передбачає

оптимізацію ІТ-інфраструктури банків, здійснення короткострокових проектів, що забезпечують швидку й очевидну віддачу [35, с. 17].

Багато банків сьогодні переглядають свою ІТ-інфраструктуру з метою її оптимізації й упровадження нових технологій, які дозволять мінімізувати витрати на банківський бізнес, отримати конкурентні переваги. Наприклад, сьогодні популярними ІТ-проектами в банківському секторі є проекти впровадження відео-конференц-зв'язку. З одного боку, це витратні проекти, оскільки виникають потреби у використанні потужних каналів з високою пропускнуною спроможністю та надійністю, а з іншого – такі проекти дозволять банкам отримати значну економію на відрядження співробітників банків.

Однією з головних причині, що стримують розвиток електронного бізнесу, є недостатня кількість банків, які надають можливість здійснення оплати товарів і послуг, що пропонуються в мережі Інтернет. Розвиток інформаційних технологій досяг такого стану, що основна частина операцій з обслуговування клієнтів може бути автоматизована, а в найкращому випадку – з наданням можливості здійснювати банківські операції у режимі віддаленого доступу, що не потребує безпосередньої участі постачальника послуг і переміщення матеріальних активів [1, с. 709].

Сьогодні термін інтернет-послуга є достатньо нечітким. Зазвичай його розуміють як доступ до веб-сервера банку й здійснення на ньому різноманітних операцій, у тому числі отримання необхідної інформації. Але нерідко надання інтернеті-послуг розуміють як винятково віддалене управління рахунком клієнта з використанням глобальної мережі. Розглядаючи можливість розвитку банківського бізнесу в напрямі розширення переліку інтернет-послуг, вдосконалення технологій їх інформаційного й технічного забезпечення, вищі керівники банків часто не звертають уваги на існування інших послуг, які можуть надаватись через Інтернет.

На жаль, розробники систем інтернет-послуг також часто обмежуються системами електронних платежів, що знижує привабливість подібних проектів, оскільки сьогодні більшість банків

вже мають систему Клієнт-банк, що базується на прямому з'єднанні клієнта з банком, і вкладення коштів у дублюючу систему може бути необґрунтованим. Але світовий досвід розвитку банківських інтернет-послуг доводить їх перспективність. Тому питання впровадження і вдосконалення переліку банківських інтернет-послуг є актуальними і своєчасними.

Відмітимо, що інтернет-послуги в банківському секторі продовжують розвиватись. Все більше банків і кредитних організацій додають інтернет-сервіс до переліку своїх послуг. Ця тенденція обумовлена, по-перше, низькою вартістю експлуатації інтернет-систем для банків. Усі оновлення таких систем, такі як упровадження нових послуг, розроблення нових типів документів і вихідних форм та інші здійснюються лише на веб-сервері й не тиражуються у клієнтів.

По-друге, інтернет-послуги є доступними для кінцевого користувача. Незважаючи на те, що клієнт рідко здійснює платежі, виходячи зі свого офісу, оскільки в цьому випадку в нього виникають проблеми з обліком таких операцій, усвідомлення можливості здійснення таких операцій з будь-якого місця надає впевненості в гнучкості бізнесу клієнта й відповідного банку. По-третє, інтернет-послуги, що надаються клієнтам банків, можуть бути інтегровані з обліковими системами клієнтів, що додатково заохочує клієнтів використовувати такі послуги.

Окрім безумовних переваг ведення банківського бізнесу в Інтернеті, є певні недоліки. Основним недоліком є слабка захищеність інтернет-систем від несанкціонованого доступу. Всі розробники пропонують у межах своїх інтернет-рішень систему захисту передачі повідомлень. Але навіть якщо припустити, що цей захист є ефективним, існує ще більше потенційних небезпек від контакту з глобальною мережею, причинами яких можуть бути недоліки операційних систем, комунікаційних програм і браузерів, а також вплив людського фактору [35].

Підтримка захисту в системі на належному рівні потребує постійних і досить високих витрат, у тому числі і на висококваліфікованих спеціалістів, навчання, розроблення

ефективних методів забезпечення інформаційної безпеки тощо, які можуть собі дозволити лише великі банки. Отже, беручи до уваги викладене вище, можна зробити висновок, що в посткризових економічних умовах розвиток ІТ-сфери в банківському секторі відбувається інтенсивно, тобто основний акцент припадає на оптимізацію ІТ-інфраструктури банків і впровадження нових технологій здійснення банківських операцій з низькою собівартістю, таких як банківські інтернет-послуги [13, с. 185]. Розвиток ІТ-сфери в банківському секторі в напрямку збільшення і вдосконалення банківських інтернет-послуг є перспективним, але, крім безперечних переваг, існують певні проблеми, наприклад, пов'язані із забезпеченням ефективного захисту банківських операцій у мережі Інтернет, які є актуальними й їх слід вирішувати.

Зі усіх різновидів електронних банківських послуг найбільш прогресивним і зручним є Інтернет-банкінг. Інтернет-банкінг є одним із різновидів електронних платежів. Значний вплив на стан розвитку Інтернет-технологій, і зокрема, Інтернет-банкінгу справила криза доткомів в США на початку 2000-х років. Бурхливий розвиток доткомів був пов'язаний з підвищеною увагою суспільства до нових можливостей, що надаються всесвітньою мережею. Для періоду розквіту доткомів характерним була низька вартість залучення позикового й інвестиційного капіталу для будь-яких проєктів, пов'язаних з Інтернетом.

Не в останню чергу саме це і спричинило за собою виникнення величезної кількості фірми, які, працюючи в Інтернет-мережі отримували значні інвестиції не тільки від венчурних фондів, а й від більш традиційних фінансових інститутів. У процесі динамічного розвитку інфраструктури ринку телекомунікаційних послуг підвищувався попит і на послуги Інтернет-банкінгу. Проте, оптимістичні очікування інвесторів привели до перегріву ринку доткомів, до переоцінки вартості цінних паперів компаній, що займаються розвитком інформаційних технологій. Крах доткомів полягав у втраті довіри до цінних паперів високотехнологічних фірм, пов'язаних з наданням послуг через Інтернет. Це супроводжувалося

руйнуванням тисяч фірми і компаній різного рівня, здебільшого новостворених. Криза доткомів привів до уповільнення темпів розвитку і ринку Інтернет-банкінгу [12].

У той же самий час Інтернет-банкінг, незважаючи на кризу компаній, що надають телекомунікаційні технології, не втратив своєї привабливості і продовжив свій розвиток. З 2004 року Інтернет-проекти починають знову набирати силу, але вже як більш зважені і продумані. Позитивний вплив на цю тенденцію надав ряд сформованих бізнес-майданчиків і технологій, які продовжували ефективно працювати.

Сьогодні Інтернет-технології, які ринок електронної комерції в Україні, в цілому знаходиться на стадії формування. До недавнього часу переважно використовувалися системи пасивних Інтернет-технологій, які дозволяли отримувати інформацію про стан рахунків, але не мали функцій управління ними. Зараз все більша кількість банків надають послуги зі здійснення операцій через Інтернет-мережу. Банківська система України активно розвивається в напрямку впровадження та розвитку Інтернет-технологій, вдосконаленню вже існуючих та наданню нових послуг, які стануть доступними через мережу. Проаналізувавши сучасний стан розвитку вітчизняних Інтернет-технологій темпи, з якими він зараз розвивається, можна робити висновки, що поступово банківські операції у віртуальній мережі стануть переважати над реальними і значно зекономлять не тільки кошти банківських установі на їх обслуговування.

Варто зазначити, що, за даними НБУ, за 2020 рік кількість е-гаманців (79 млн шт.) незначна, але зростання порівняно з попереднім роком досить відчутне, а обсяги операцій становлять 982,8 млрд грн за I півріччя 2020 року, що порівняно з I півріччям 2019 року має зростання +6,33 %. Окрім цього, на кінець 2020 року значення цифрових технологій для українського суспільства стабільно зростає : 71 % українців (23 млн) населення регулярно користується Інтернетом, 69 % дорослих жителів використовують мобільні пристрої та планшети, Україна посідає 4 місце в світі за

безконтактними платежами, 79,4 % платіжних терміналів підтримують безконтактну оплату [71, с. 136].

Загальна кількість операцій (безготівкових та з отримання готівки) з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, за 2020 рік становила 5 997,1 млн шт., а їх сума – 3 957,3 млрд грн. Порівняно з 2019 роком кількість зазначених операцій зросла на 18,6 %, а сума – на 10,6 %.

Водночас безготівкові операції з використанням платіжних карток стають все більш популярними серед українців. Так, за кількістю операцій торік переважали безготівкові – майже 87 % операцій з платіжними картками. Сума безготівкових операцій становила 55,8 % від усіх операцій із картками (за підсумками 2019 року – 50,3 %). П'ять років тому ці показники були значно нижчими – 70 % та 35 % відповідно. Загалом, у 2020 році проти 2019 року кількість безготівкових операцій із використанням платіжних карток збільшилася на 25 % та становила 5 211,2 млн шт., а сума – на майже 23 % та досягла 2 208,7 млрд грн. Як наслідок, кількість операцій отримання готівки у 2020 році знизилася на 11,7 %, а сума – на 1,7 %. Водночас у 2020 році українці змінювали свої платіжні звички. Про це свідчить динаміка середніх сум безготівкових операцій із платіжними картками. Наприклад, середня сума операції переказу з картки на картку за рік зменшилася на 10,3 %, до 1 444 грн; середня сума операції в платіжних терміналах (POS-терміналах) – на 5 %, до 229 грн. Тобто, власники платіжних карток охочіше та частіше використовують їх для невеликих покупок в магазинах чи операцій із переказу коштів [49].

Поряд з інноваційними зрушеннями банківських установ на фінансовому ринку з'явилися нові фінтех-компанії, що пропонують цілу низку зручних рішень на базі провідних інноваційних технологій, оптимізації банківських послуг, продають фінансові продукти на привабливіших умовах, менш затратних для споживачів, або розробляють нові платіжні інструменти та технічні рішення в ніші банківського бізнесу. З найбільш унікальними та цікавими для клієнтів є такі інновації АТ КБ «Приватбанк», які повинні привернути

пильну увагу інших вітчизняних банківських установ: 1) QR-банкінг – це ноу-хау забезпечує легку оплату рахунків, товарів та Інтернет-покупок просто через QR-код за безконтактною банківською системою. Потрібно сфотографувати код з квадратиків, який відразу розпізнається через мобільний Інтернет, спрямовує безпосередньо на сторінку оплати, після чого треба ввести тільки свій персональний пароль. Величезний плюс у тому, що тепер не завжди потрібно носити з собою пластикову карту. А ще процес покупок, зняття готівки та інших операцій стане швидше. Все, що потрібно, – це найпростіший смартфон з камерою і вбудованим банківським додатком. На сьогодні понад 1000 українських магазинів надають можливість оплачувати покупки скануванням QR-коду, більшість з них знаходяться в Києві. Завдяки QR-банкінгу в АТ КБ «Приватбанк» був змінений логотип. Тепер замість чорного квадрата – QR-код; 2) розумна заправка – один з нових корисних додатків «Приват24». За допомогою цього сервісу заправитися бензином можна без черги на касі і навіть не пропускаючи улюблений трек, що грає по радіо в машині. «Розумна заправка» знаходить заправку по GPS-координатам, після чого вибирається номер колонки, марка бензину і кількість літрів або сума, на яку необхідно заправитися через телефон. Потім оплачується операція через додаток в онлайн-режимі. У результаті – економія часу, більш безпечний розрахунок, коли не потрібно пам'ятати ПІН-коди і возити з собою кредитну карту; 3) Send money – нова послуга, що дозволяє переводити гроші за номером мобільного телефону одержувача. Ідея в тому, що не потрібно вводити 14-значний номер, як раніше, а просто номер телефону того, кому необхідно відправити гроші. Далі система працює вже з людиною-одержувачем, яка повинна ввести дані своєї карти і підтвердити переказ. Для цього потрібно зайти в додаток, увести номер мобільного телефону, суму і вибрати, з якої карти списувати кошти. Що важливо, одержувач може бути клієнтом будь-якого іншого банку системи Visa або Master Card, і знову ж таки не потрібно запам'ятовувати, записувати довгі номери карт і довго возитися з їх введенням в систему; 4) фотокаса – ще одна новинка для

смартфонів. За фотографіями рахунків і комунальних платежів працівники «ПриватБанку» самі створюють усі необхідні документи, які потім приходять на e-mail як відскановане фото. Усе, що потрібно зробити, це сфотографувати ненависний папірець, який потрібно сплатити, смс-кою відправити його в банк і підтвердити операцію [24, с. 114-115].

Використання сучасних інформаційних технологій в банку, як одного з основних інструментів підтримки і розвитку банківського бізнесу, базується на таких принципах: комплексний підхід до автоматизації широкого спектра банківських функцій і процедур; модульний принцип побудови; відкритість інформаційних технологій; масштабність системи; можливість організації розрахованого на велику кількість користувачів доступу до даних у реальному часі; можливість моделювання банківських функцій і бізнес-процесів; наявність надійного захисту від несанкціонованого доступу ззовні; наявність надійної системи резервування і архівування даних.

Провідні банки України слідують за усіма сучасними перспективними напрямками банківських інновацій, спрямовують свою діяльність на надання високотехнологічних послуг та активну взаємодію з клієнтами в рамках інтернеті-банкінгу. Сутність сучасного інтернет-банкінгу полягає в тому, що банк стає центром екосистеми, яка дає можливість банку підтримувати постійний контакт зі клієнтами, що в свою чергу дозволяє збільшити кількість клієнтів та рівень їх довіри і лояльності, покращити імідж банку. Для зміцнення своїх позицій на ринку банкам слід продовжувати впроваджувати нові технології та створювати нові банківські продукти. Автоматизація, впровадження новітніх технічних засобів і провідних банківських технологій сприяють просуванню на ринок банківських продуктів і послуг, а також підвищують їх привабливість, що позитивно впливає не тільки на процвітання банківського бізнесу, а й невід'ємно збільшує об'єм безготівкового обігу грошових коштів, що є позитивним ефектом для економіки України.

4.2. Основні напрями розвитку інновацій у діяльності банківського сектору

Сучасні процеси глобалізаційного впливу на організацію усіх економічних відносин, посилення конкуренції на світових фінансових ринках, а також поява й активний розвиток усе нових технологічних досягнень об'єктивно позначаються на функціонуванні банківського сектора та обумовлюють його вимушене залучення до реалізації політики нововведень, позаяк нині інновації є ключовим фактором стабільності, конкурентоспроможності та сталого економічного зростання банків. За таких умов усебічне, комплексне дослідження банківських інновацій в сучасних умовах потребує передусім уточнення теоретичних засад, змісту і специфіки даного процесу.

Незважаючи на значну кількість точок зору, в сучасній економічній літературі інноваційний банківський продукт найчастіше розглядається як результат інноваційної діяльності банку, що отримав практичну реалізацію у вигляді нової або вдосконаленої банківської послуги чи операції, а також як сукупності дій і процесів, пов'язаних з її наданням [14, с. 5]. Банківська інновація при такому підході зазвичай трактується як процес модернізації діяльності банку, що полягає в удосконаленні наданих продуктів, операцій, послуг, бізнес-процесів або створення нових, спрямованих на краще задоволення потреб клієнтів [58, с. 55]. В окремих дослідженнях робиться наголос, що банківські інновації виступають необхідним елементом, який дозволяє забезпечити конкурентоспроможність банку [42, с. 14].

Загалом банківські інновації у науковій літературі розглядаються у самому широкому діапазоні – від дуже вузького їх розуміння в якості здійснення банківських операцій і угод, заснованих на комунікаційних та інтернет-технологіях, до дуже широкого – як усіх нововведень у всіх сферах функціонування банку [21, с. 215]. Інакше кажучи, банківська інновація зазвичай трактується як продукт, послуга або технологія, впровадження якої призводить до якісних змін в банківській діяльності. У цьому контексті, щодо особливостей банківської системи, то про інновації можна вести мову як про створення банківського продукту або послуги, що володіє більш

привабливими споживчими властивостями у порівнянні із пропонованим раніше, що власне і сприяє підвищенню конкурентоспроможності банку на фінансовому ринку.

Ряд економістів наголошують на зростанні прибутковості банку як сутності і головній меті його інноваційної діяльності. Так, зокрема, стверджується про те, що інновації у сфері фінансового та банківського обслуговування викликані необхідністю отримувати прибуток в умовах конкурентної боротьби [62, с. 810]. Інша точка зору розглядає банківські інновації як сукупність принципово нових банківських продуктів і послуг – це синтетичне поняття про мету і результати діяльності банку в сфері нових технологій, спрямованих на отримання додаткових доходів у процесі створення сприятливих умов формування і розміщення ресурсного потенціалу за допомогою запровадження нововведень, які сприяють клієнтам в отриманні прибутку [7, с. 480].

Слід відзначити, що вітчизняні науковці при визначенні банківських інновацій більше схиляються до обґрунтування цього поняття у максимально широкому контексті. Так, зокрема, О. П. Степаненко, Л. І. Саченок, А. П. Нікітіна, визначають інноваційний розвиток банківської системи як процес структурного вдосконалення банківської системи, який досягається переважно за рахунок практичного використання нових знань для підвищення якості банківських послуг, підвищення рівня захисту банківської інформації, підвищення рівня конкурентоспроможності банків і, як наслідок, банківської системи в цілому [60, с. 135; 66, с. 277]. На думку Т. С. Смовженко, під банківськими інноваціями слід розуміти будь-які зміни, нововведення у всіх сферах функціонування банку, що володіють певним позитивним економічним або стратегічним ефектом [64, с. 52]. З позицій С.М. Козьменка, до інновацій у банківській сфері відносять ті нові процеси і моделі, за допомогою яких кредитно-фінансові інститути мають намір вийти на відносно новий рівень функціонування, а також покращити свої позиції на ринку банківських послуг [32, с. 14].

Однак потрібно зауважити, що такий широкий підхід до трактування банківських інновацій є виправданим, якщо це передбачає формулювання цілісної стратегії інноваційного розвитку банку, що визначає технологічні зміни напрямів його діяльності, пов'язані із пропозицією новітніх послуг та удосконаленням організаційних структур банківських установ у такий спосіб, щоб отримати максимальні конкурентні переваги на фінансовому ринку. Можна погодитись із точкою зору, згідно якої банківські інновації доцільно трактувати комплексно [14, с. 5]. З одного боку, інноваційний процес у банку є складною системою організаційно-економічних відносин, що супроводжують розробку та впровадження інноваційних банківських продуктів. З іншого боку, з інституційних позицій банківські інновації можна визначити як взаємодію між учасниками інноваційного процесу в банку, що регулюються сукупністю усталених формальних і неформальних норм та виникають у процесі надання нових або вдосконалених існуючих банківських послуг.

Тому банківські інновації потрібно розглядати також і з позицій інституціонального підходу, а саме як систему інституційної взаємодії суб'єктів і об'єктів банківської діяльності, яка виникає у процесі реалізації банківських послуг, пропонованих споживачеві для задоволення його потреби в банківському обслуговуванні. Такий підхід дозволяє оцінити результативність банківських інновацій з позицій різних рівнів їх суб'єктності:

1) для клієнтів – поліпшення якості і доступності банківських послуг та розширення їх асортименту з урахуванням останніх досягнень новітніх інформаційних технологій;

2) для банків – підвищення рівня конкурентоспроможності і прибутковості за рахунок розширення клієнтської бази, а також ефективності роботи загалом за рахунок оптимізації організаційної структури та збільшення технологічних можливостей;

3) для суспільства – поліпшення якості життя за рахунок доступу до ширшого кола банківських послуг та новітніх фінансових

технологій, що в результаті сприяє поживленню господарської активності та оптимізації економічних відносин загалом.

Отже якщо узагальнити запропоновані підходи, то інновації в банківському секторі можна розглядати як різноманітні економічні, організаційно-управлінські, інституційні, фінансові, інформаційно-технологічні нововведення у всіх сферах функціонування банку. З таких позицій банківські інновації можна вважати специфічним видом фінансових інновацій, реалізованих банками на фінансових ринках або у власній діяльності у формі нового або вдосконаленого банківського продукту, послуги, процесу, організаційної форми або технології з метою більш ефективного формування та розміщення ресурсного потенціалу комерційного банку.

Головним стимулом інноваційних перетворень у банківській сфері є специфіка її розвитку в умовах глобалізації та конкурентної боротьби, а також необхідність протистояння високим ризикам бізнесової діяльності та усе зростаючим загрозам розгортання глобальних фінансових криз. Тому необхідною умовою успішного розвитку банків у сучасних умовах слід вважати активізацію інноваційного процесу, що може здійснюватися за наступними основними векторами:

1) впровадження інноваційних банківських продуктів та новітніх послуг, здатних задовольнити максимально широке коло потреб споживачів на фінансовому ринку, а також модифікування уже існуючих видів банківських послуг із застосуванням технологічних інновацій;

2) зміна концепції просування банківських продуктів до кінцевого споживача, запровадження інноваційних методів їх продаж та новітніх маркетингових стратегій, що виводять комерційні банки далеко за межі посередницької діяльності у перерозподілі кредитних ресурсів і здійсненні розрахунків;

3) модернізація організаційних структур банку і його окремих структурних підрозділів, а також систем внутрішнього контролю у банках, що сприяють підвищенню ефективності функціонування

банку, швидкості проходження управлінських рішень та формуванню ефективної системи банківського ризик-менеджменту.

Систематизовані у такий спосіб інновації у відповідних сферах нині відображають найважливіші аспекти сучасного банківського бізнесу, оскільки сприяють забезпеченню підвищення лояльності клієнтів, зниження витрат праці банківського персоналу та зростання ефективності діяльності самого банку. Інноваційний вектор розвитку банківської системи по суті дозволяє перетворити сучасний комерційний банк із посередника у здійсненні розрахунків та джерела кредитних ресурсів на високотехнологічний фінансовий інститут, готовий комплексно обслуговувати складні комерційні угоди та проекти з партнерами у різних частинах світу. Цим і визначається широке впровадження продуктових, технологічних, організаційних, управлінських інновацій у банківській системі.

У зв'язку із цим адекватна оцінка сучасних тенденцій і процесів у банківському секторі потребує детального розгляду можливостей його інноваційного розвитку за трьома зазначеними напрямками з тим, щоб можна було сформулювати відповідну стратегію функціонування високотехнологічної і конкурентоспроможної банківської системи України, здатної вже у найближчій перспективі виступати локомотивом стійкого розвитку національної економіки.

Перший напрям інноваційного розвитку банківської системи, що засновується на впровадженні новітніх банківських послуг і технологій, нерозривно пов'язаний із процесами фінансової глобалізації, котра нині є основною тенденцією розвитку міжнародної економіки, що тією чи іншою мірою впливає на поведінку всіх економічних агентів та усі процеси, які відбуваються у світовому господарстві. Однією із іманентних ознак глобалізації фінансових ринків є їхня подальша лібералізація, що супроводжується дерегулюванням банківської діяльності. Унаслідок цього колись чіткі інституційні розмежування між різними видами банківської і фінансової діяльності – комерційно-посередницької, інвестиційної, страхової – стають усе менш очевидними, змушуючи банківські установи конкурувати одночасно у багатьох сегментах фінансового

ринку, причому не тільки один з одним, але і з іншими фінансовими інститутами – страховими і фінансовими компаніями та інвестиційними фондами і трастовими компаніями. Крім того, великі банки можуть навіть організовувати потужні інформаційні структури, що з'єднують клієнтів із фінансовими, інвестиційними та товарними ринками, надаючи при цьому самий широкий спектр консультаційних послуг та витісняючи з ринку спеціалізовані консалтингові компанії.

Глобалізація прискорює динаміку ускладнення економічних явищ та процесів і, як наслідок, з'являються нові сфери діяльності та виникає об'єктивна потреба в новітніх банківських продуктах і послугах, які опосередковують нові фінансово-економічні відносини. Це означає, що інноваційний розвиток стає найважливішим фактором досягнення конкурентної переваги комерційних банків в глобалізованому фінансовому просторі. Саме тому головним напрямом перемоги у конкурентній боротьбі за клієнта стають технологічні інновації у продуктовому ряді банківської сфери, під якими слід розуміти створення нових і вдосконалення вже існуючих банківських продуктів, а також використання сучасних інформаційних технологій та технологічного обладнання з метою підвищення ефективності та конкурентоспроможності банківських послуг.

У даному разі надзвичайно важливий аспект банківських інновацій полягає у тому, що глобалізація та нові інформаційні технології змушують комерційні банки дедалі частіше конкурувати із широким колом небанківських фінансових посередників, що вимагає від банківських установ у боротьбі за утримання клієнта і відповідних сегментів фінансового ринку здійснювати перманентний пошук і пропонувати усе ширший спектр банківських послуг, здатних задовольнити зростаючі запити клієнтури. До них, зокрема, належать мікрофінансування, інноваційні фінансові інструменти строкового ринку, включаючи фінансові ф'ючерси, опціони, іпотечні цінні папери, інструменти валютного ринку, технологічно удосконалені безготівкові розрахунки фізичних осіб, інструменти хеджування фінансових ризиків, управління грошовими коштами та іншими

активами клієнтів, а також ряд інших послуг із широким використанням нових інформаційних технологій. Це означає, що головними ознаками інноваційної стратегії розвитку банків є розробка нових або модернізація уже існуючих банківських продуктів.

Щодо вже існуючих банківських послуг, то на сьогодні це один із головних напрямів інноваційного розвитку вітчизняної банківської системи. Йдеться, зокрема, про такі нові форми надання класичних банківських послуг як банківські карти, котрі є цілком самостійним напрямом нововведень. І хоча самі по собі банківські карти давно вже не є інновацією, однак платіжні системи, що їх обслуговують, по мірі розвитку банківських і комунікаційних технологій пропонують усе нові способи захисту та оптимізації управління коштами клієнтів банку, перетворюючи карти на свого роду мікрокомп'ютери. А нові рішення, впроваджені нині провідними міжнародними платіжними системами, ґрунтуються на чіпових технологіях, які мають багаторівневу систему захисту та дозволяють здійснювати необхідні платіжні операції у безконтактний спосіб. Фактично в усіх банках власникам карт надається можливість перевіряти стан своїх рахунків, здійснювати грошові перекази, одержувати електронні рахунки на оплату, подавати заявку на отримання кредиту.

Разом із тим, якщо розвиток операцій із банківськими картами як важливий інноваційний напрям вдосконалення існуючих послуг банку відносно легко адаптований до вітчизняного фінансового простору, то інші напрями впровадження нововведень можуть зустріти перешкоди на своєму шляху із-за причин їх суперечливості та неадекватності сформованому інституційному середовищу та інформаційно-технологічним можливостям комерційних банків і банківської інфраструктури. Як приклад подібних інноваційних банківських продуктів, можна назвати такі зарубіжні банківські інновації, як мікрофінансування та інноваційні фінансові інструменти строкового ринку. Так, існуюча вітчизняна практика надання мікrokредитів істотно відрізняється від наявних зарубіжних аналогів і в дійсності не спрямована на підвищення підприємницької активності

позичальників, а інформаційно-технологічні можливості і недостатня ступінь розвитку різних сегментів фінансового ринку не дозволяють впровадити активно використовувані за кордоном засоби хеджування ризиків на ринках похідних фінансових інструментів. Тому необхідною умовою подальшої активізації інноваційних процесів у банківському секторі слід вважати зміни інституційного середовища з метою створення передумов для впровадження у вітчизняну практику новітніх послуг, пропозиція яких клієнтам банків була б адекватною до глобальних викликів конкурентного середовища світового фінансового ринку.

Потрібно наголосити, що саме зовнішнє конкурентне середовище нарівні із розвитком новітніх засобів зв'язку і комунікацій, а також глобальні масштаби комп'ютеризації економічних процесів радикально змінили матеріальну основу існування усіх секторів економіки, в тому числі і фінансового. При цьому позитивним наслідком глобального технологічного переозброєння фінансових ринків на основі електронних та Інтернет-технологій стали тенденції щодо активізації конкуренції, підвищення якості банківських послуг, їхньої диверсифікації та розширення можливостей значного збільшення обсягів операцій з новими похідними фінансовими інструментами.

Другий важливий напрям банківських інновацій пов'язаний із новітніми методами і маркетинговими стратегіями просування банківських послуг до споживача, адже глобалізація та інформаційні технології, як уже було зазначено вище, змушують комерційні банки конкурувати із широким колом небанківських фінансових установ. У цьому контексті активне використання online-технологій створює сприятливі умови для забезпечення прозорості ринкових відносин, дозволяючи клієнтам без особливих витрат енергії і часу обирати найбільш вигідні для себе пропозиції банківських послуг, що істотно звужує для банків можливості цінового диктату внаслідок монополізації цілих секторів фінансового ринку, як це мало місце раніше.

Річ у тім, що розвиток новітніх інформаційних та телекомунікаційних технологій загострює конкурентну боротьбу саме з боку небанківських інститутів фінансового ринку, котрі активно пропонують свої послуги у тих його секторах, у яких колись безроздільно панували лише комерційні банки, наприклад, у платіжній сфері. Телекомунікаційні фірми, інвестиційні фонди і фінансові компанії усе активніше пропонують традиційні банківські послуги споживачам на ринку, змушуючи банки адекватно відповідати через розширення сфер застосування online-технологій на основі internet-банкінгу. У зв'язку із цим відносини між банками та їхніми клієнтами набувають принципово нового характеру, що означає поступове зниження ролі банківських установ лише як виключно традиційних фінансових посередників у здійсненні депозитно-кредитних та розрахункових операцій і водночас зростання значення комерційних банків як організаторів потужних інформаційних структур, котрі надають широкий спектр консалтингових послуг, забезпечують дані про стан ринку, з'єднують своїх клієнтів із фінансовими, інвестиційними, валютними та товарними ринками, що відображає їхнє прагнення створювати максимально зручні і комфортні умови для роботи клієнтури.

Активне впровадження новітніх електронних технологій, комунікаційних засобів та високотехнічного обладнання забезпечило більш якісну і швидку передачу інформації. Водночас це дало можливість більш оперативно керувати фінансовими потоками у масштабах світового господарства, що не могло не позначитись на діяльності банківських установ. Постійно вдосконалюючись, інформаційні технології отримують усе нові можливості застосування в банківському секторі. Адже ще зовсім недавно інформаційні системи розглядалися лише як засіб скорочення обсягів ручної праці і зниження банківських витрат та використовувалися переважно для автоматизації збору і обробки банківської інформації, а також для планування і контролю в банках. Утім, на сучасному етапі інформаційні технології стали рушійною силою докорінних структурних змін у банківському бізнесі, позаяк дозволяють

буквально долати простір і час, відкриваючи банкам цілодобовий вихід на будь-які географічно віддалені фінансові ринки, а клієнтам – безперешкодний доступ до банківських сервісів, не залежно від часу і місця розташування.

Такий доступ отримав назву дистанційного банківського обслуговування, котре являє собою технологію, за якої здійснення банківських операцій не потребує фізичної присутності у відділенні банку, що передбачає проведення платежів чи інших дій із коштами клієнта на основі його дистанційних розпоряджень, які передаються через різні канали доступу до банківського серверу за допомогою певних технічних засобів, включаючи телефон (telebanking), інтернет (internet-banking), а також портативні пристрої (mobile-banking).

Телебанкінг у цьому переліку історично був першою інноваційною технологією такого роду, що являє собою автоматичну систему інформування клієнтів комерційного банку, яка дозволяє оперативно і цілодобово управляти рахунками за допомогою телефону, що здійснюється через call-центр банківської установи, тобто спеціальний апаратно-програмний комплекс, котрий забезпечує обробку вхідних телефонних викликів автоматично або за допомогою оператора. У порівнянні зі звичайною інформаційно-довідковою службою використання call-центру дозволяє оптимізувати обробку дзвінків, скорочуючи час пошуку потрібної клієнтові інформації та забезпечуючи постійну доступність послуги. До того ж на його основі можна організувати цілий ряд послуг, таких як інформаційно-довідкова підтримка для клієнтів, автоматизоване управління банківськими рахунками, організація служби технічної підтримки.

Інноваційність маркетингових стратегій у застосуванні call-центру банку полягає також і у розширенні можливостей забезпечення для кожного клієнта індивідуального обслуговування. Адже сучасні технології функціонування банківських call-центрів дозволяють ідентифікувати абонента, що телефонує, і завчасно отримувати наявну про нього інформацію, включаючи звичні для нього вимоги та запити, що дозволяє банку в найкращий спосіб організувати максимальне задоволення потреб клієнта.

Подальший розвиток дистанційного банківського обслуговування зумовив використання у банківській справі ще більш новітніх засобів зв'язку, передусім через Інтернет та мобільні телефонні мережі, які істотно розширили можливості доступу клієнтів до банківських послуг через internet-banking та mobile-banking. Інтернет по суті дозволив змінити традиційну технологію функціонування систем «клієнт-банк», адже тепер немає необхідності в установці спеціалізованого програмного забезпечення у самого клієнта, так як кінцевий користувач працює тільки зі стандартною програмою (браузером).

Інтернет-банкінг – це загальна назва технологій дистанційного банківського обслуговування, а також доступ до рахунків та банківських операцій, що надається клієнту в будь-який час і з будь-якого комп'ютера, що має доступ до Інтернету. Мобільний банкінг – це система, яка дає можливість власнику мобільного телефону розпоряджатися грошовими коштами, що знаходяться на його рахунку в будь-якому банку.

Даний вектор інноваційного розвитку банківської справи відображає докорінну зміну підходів у взаємодії банку з клієнтами, коли в епоху усе більшої віртуалізації бізнес-середовища надання відповідних банківських послуг стає усе простіше, швидше і дешевше саме через мережу інтернет. А з іншого боку, об'єктивною передумовою усе більш інтенсивного використання Інтернет-технологій у банківському бізнесі є активна конкуренція з боку як банківських, так і небанківських установ фінансового ринку, що розглядають відповідні послуги як ефективний засіб утримання і залучення клієнтів.

Тому нині системи Інтернет-банкінгу включають у себе по суті повний набір банківських послуг, що надаються клієнтам, за винятком операцій з готівкою. Крім того, дані системи можуть бути основою дистанційної роботи на ринках цінних паперів і віддаленого страхування, так як вони забезпечують проведення розрахунків і контроль над ними з боку всіх учасників операцій. Якісно новий рівень систем Інтернет-банкінгу визначається тим, що сьогодні – це

набір програмних модулів, які дозволять банку збирати необхідну інформацію про клієнта, узагальнювати та нагромаджувати її, робити певні обґрунтовані висновки, експортувати її в інші програмні доповнення, надавати необхідну інформацію клієнтам чи співробітникам банку. Інакше кажучи, такі системи є основою налагодження тривалих відносин комерційних банків з клієнтами та передумовою для постійного підвищення рівня банківського обслуговування.

У цьому зв'язку відбуваються процеси кардинальної трансформації каналів інформаційної взаємодії між банками та їх клієнтами, передусім у сфері банківського маркетингу, що відображає уже ті інновації, які пов'язані з рекламою та способами просування банківських продуктів до кінцевого споживача. Адже сучасні мультимедійні засоби в змозі забезпечити віртуальне інтерактивне комунікування банку з клієнтом, яке практично замінює особисте спілкування з ним у банківській філії, дозволяючи донести усю необхідну інформацію про банківські продукти і умови обслуговування. А тому новітні технології по суті скорочують інформаційну асиметрію, підвищуючи ступінь прозорості фінансового ринку, та роблять більш доступною для клієнтів інформацію про банки. Як наслідок, позитивними результатами глобального технологічного переозброєння банківської системи на основі Інтернет-технологій стали покращення рівня інформування клієнтів, підвищення якості банківських послуг та їхньої диверсифікації в результаті активізації конкуренції у банківському секторі.

Третій головний напрям інноваційного розвитку банківського сектора має вирішальне значення на шляху оптимізації організаційних структур комерційного банку, відображаючи його здатність пристосуватись до високих потреб у змінах технологічних підходів до побудови власної бізнес-моделі у такий спосіб, щоб вона максимально відповідала викликам фінансового ринку та існуючого на ньому конкурентного середовища, пов'язаного із наданням широкого розмаїття фінансових послуг на основі високих технологій.

Даний вектор відображає серйозні зміни усієї парадигми банківської інноваційної діяльності. Адже якщо раніше банки зосереджували свою увагу в основному на продуктових інноваціях, що забезпечували тимчасову конкурентну перевагу на фінансовому ринку, то в сучасних умовах головне місце відводиться інноваціям самих банківських бізнес-моделей, які дозволяють суттєво покращувати фінансові показники та є головними засобами конкурентної боротьби за клієнта.

Потрібно розуміти, що іманентною ознакою сучасного фінансового ринку стало його інтегрування у міжнародний інформаційний простір, унаслідок чого комп'ютеризація та інформатизація глобальних ринків і цифрові технології сприяли революційним змінам у банківському бізнесі та появі не лише новітніх банківських послуг. Річ у тім, що розвиток інформаційних технологій сприяв активізації принципів змін і в умовах надання традиційних банківських послуг в усьому світі та в організації діяльності самих банків. Адже усе більша кількість банківських установ переходить до управління рахунками із використанням можливостей Інтернету, що практично повністю змінює існуючий ландшафт фінансових ринків та підходить до організації операційної діяльності комерційних банків.

Як наслідок, у багатьох розвинених країнах відбувається перехід від класичної філіальної моделі до моделі дистанційного банківського обслуговування і усе більше банківських операцій проводиться клієнтами без візиту в банк. У зв'язку із такими тенденціями бізнес-модель у банківському бізнесі усе більше ґрунтується на перенесенні центру ваги на дистанційне банківське обслуговування, а функції існуючої роздрібної мережі поступово звужуються і банківські філії усе більше перетворюються на спеціалізовані сервіс-центри із розширенням зон самообслуговування клієнтів. У розвинутих країнах створюються навіть повністю автоматизовані філії банку, які являють собою приміщення зі спеціальним банківським обладнанням, де клієнт здійснює самостійну роботу зі своїми рахунками (поточними, ощадними, картковими), а саме: оплату комунальних послуг та інших

платежів, прийом і видачу готівки за допомогою банкоматів, здійснення безготівкових грошових переказів, отримання виписок за необхідний період часу, а також конвертацію валюти, розміщення депозитів, формування власного інвестиційного портфеля.

Цінність таких інноваційних змін у роботі банківської системи для споживача банківських послуг полягає у тому, що вони розширюють часові та просторові рамки, у яких клієнт може здійснити банківські операції, адже за таких умов зникає необхідність підлаштовування під конкретний графік роботи банківської установи, позаяк її сервер зазвичай доступний цілодобово без перерв на обід, вихідних і святкових днів. При цьому те, що клієнт банку фактично проводить самостійну роботу зі своїми рахунками, означає усе більший перерозподіл навантаження усередині самого банку від економічно малоефективної операційно-касової роботи у бік високоєфективної праці менеджерів, що займаються кредитними, трастовими, консалтинговими та іншими видами банківських послуг. Як наслідок, за рахунок економії на витратах такі банки можуть пропонувати більш вигідні відсоткові ставки і умови обслуговування. Адже при відносно невеликому вкладенні коштів та утриманні меншого штату співробітників перед банками відкриваються значно ширші можливості обслуговування великих територій та груп клієнтів. За таких обставин змінюється сам характер управління банківськими установами, позаяк впровадження організаційно-економічних інновацій зумовлює зміни у організації документообігу, взаємодії між структурними підрозділами банків, оптимізації формування їх персоналу.

Ці ж самі тенденції навіть іще більшою мірою стосуються також іншого напрямку банківських інновацій, пов'язаного із появою так званих віртуальних банків, що працюють з клієнтами виключно через мережу Інтернет і не мають власної філіальної сітки. У цьому разі у клієнта банку відсутня необхідність контактувати із його фронт-офісом, а всі взаємини у процесі обслуговування будуються виключно через мережу. За цих умов ряд традиційних конкурентних переваг банків, включаючи тісні довготривалі контакти з клієнтами та

розвинена філіальна мережа, навіть можуть частково втрачати своє значення, позаяк нове покоління клієнтів більш охоче користується послугами інтернет-банкінгу, аніж традиційними каналами банківського обслуговування, що надаються філіальною мережею, адже сучасні мультимедійні засоби спроможні забезпечити віртуальне інтерактивне спілкування банку з клієнтом, яке практично замінює особисті контакти із ним у філії.

Тому практика розвинутих країн свідчить про ефективність ще однієї моделі Інтернет-банкінгу, за якої комерційні банки поєднують традиційний банківський сервіс із дистанційним обслуговуванням через мережу Інтернет, тобто забезпечують багатоканальний підхід до роботи з клієнтами, а за рахунок економії на витратах можуть пропонувати більш вигідні відсоткові ставки і умови обслуговування.

Таким чином, інноваційні зміни в організаційних структурах комерційних банків фактично призводять до появи принципово нових підходів до побудови бізнес-моделі роботи банківських установ на ринку і порядку дистанційного обслуговування клієнтів. Зокрема, йдеться про такі підходи, як: 1) екстериторіальність та безперервність роботи банківської системи, що передбачає надання клієнту можливості управляти грошовими коштами, незалежно від його місця знаходження і часу доби; 2) множинність каналів доступу, що означає спроможність банківських установ забезпечувати клієнтів різними каналами надання послуг і отримання інформації від банку; 3) загальнодоступність, що передбачає прийнятність для клієнтів цінової політики банку, пов'язаної із впровадженням інноваційних систем і змінами умов обслуговування; 4) інтерактивність, яка означає можливість банку проводити операції в режимі самообслуговування, але при збереженні за клієнтом права вибору і традиційного режиму отримання банківських послуг – через фронт-офіс банку. Реалізація цих підходів відображає по суті цілісну стратегію змін в організаційних структурах банків з метою забезпечення їх максимальної відповідності до нових умов банківської діяльності на інноваційних засадах.

У той же час необхідно зазначити, що процес оптимізації бізнес-моделі сучасного банку на інноваційних засадах містить у собі певні проблеми і протиріччя. З одного боку, посилення конкуренції на фінансову ринку вимагає від банку постійних зусиль щодо зниження витрат задля підвищення ефективності своєї діяльності, що потребує впровадження усе більш жорстких схем контролю за витрачанням коштів і аналізу ефективності. Однак з іншого боку, необхідність відповідати вимогам часу змушує банки збільшувати витрати на впровадження нових інформаційних та телекомунікаційних технологій, розвивати додатково до існуючої мережі філій електронні дистрибутивні канали, а відтак комерційні банки стикаються з необхідністю вирішення протиріччя між прагненням до економії і необхідністю здійснення великих капітальних вкладень у інновації. У зв'язку з цим банки повинні провадити політику постійного моніторингу з тим, щоб витрати на інновації виявилися виправданими, тобто удосконалення банківських продуктів, розширення дистрибутивних каналів і покращення маркетингових стратегій, а також оптимізація організаційної структури та бізнес-моделі, мають сприяти у майбутній період генеруванню адекватного рівня доходів з тим, щоб забезпечити належний рівень ефективності банківської діяльності.

Слід відзначити, що реалізація інноваційної діяльності банків у нашій країні може супроводжуватись також рядом інших проблем об'єктивного та суб'єктивного характеру, що мають братися до уваги при розробці стратегії інноваційного розвитку банківських установ. Так, однією із перешкод у процесі реалізації ефективної інноваційної політики банків є дорожнеча інноваційних технологій, що суперечить завданню із забезпечення максимальної доступності банківських послуг для широкого загалу та серйозно підвищує ризики втрати конкурентних позицій банку на ринку саме унаслідок цінової політики. З іншого боку, істотною перешкодою на шляху активного впровадження банківських інновацій є те, що як і раніше значна частина населення має порівняно низький рівень доходів, що не дозволяє сформувавши адекватний рівень ринкового попиту на

інноваційні банківські продукти, які можуть коштувати дорожче, принаймні на початкових стадіях впровадження. Адже низька платоспроможність населення породжує його нездатність платити вищі ціни за більш якісну і високотехнологічну банківську продукцію.

Проблеми активного просування банківських інновацій на фінансовому ринку можуть також бути пов'язані із недостатньою затребуваністю банківських інновацій через невисокий рівень фінансової грамотності та недостатню проінформованість клієнтів банків про наявність і можливості користування новітніми банківськими продуктами і технологіями, що істотно знижує їхню зацікавленість у використанні інноваційних банківських розробок. Сила звичок і традицій також можуть мати чималий вплив у цьому процесі, відображаючи неготовність ряду клієнтів сприймати послуги віртуального банку в силу потреби в індивідуальному підході та живому спілкуванні із банківськими працівниками. Тому несприйнятність до нововведень з боку значного числа учасників фінансового ринку може стати вагомим суб'єктивним фактором перешкоджання розвитку банківських інновацій.

Слід відзначити, що такі суб'єктивні фактори можуть мати місце не лише з боку споживачів банківських послуг, але і з боку самих банків. Йдеться передусім про відсутність або нестачу кваліфікованого банківського персоналу в сфері інноваційної діяльності, що може стати істотною перешкодою як у процесі розробки інноваційних банківських продуктів і технологій, так і на стадії їх подальшого просування на відповідних сегментах фінансового ринку. Тому мала кількість висококваліфікованих фахівців, здатних працювати в інноваційній сфері, є ще одним вагомим фактором перешкоджання активному розвитку банківських інновацій.

Не меншу роль у цьому перешкоджанні можуть також відігравати об'єктивні чинники екзогенного характеру, зокрема, недосконалість законодавчої і нормативної бази, що визначає рамкові умови, які регулюють банківську діяльність, включаючи її інноваційну складову.

Одним із завдань такого регулювання, наприклад, мала б бути чітка регламентація використання бізнесом і населенням електронного цифрового підпису. Адже питання безпеки при проведенні банківських трансакцій із застосуванням інтернет-технологій набувають першочергового значення в умовах карколомного зростання масштабів таких платежів і загострення загроз реалізації шахрайських схем, що породжує відповідну недовіру з боку банківських клієнтів та їхню низьку активність щодо користування Інтернет-банкінгом.

Окрім законодавчого поля, вагомими об'єктивними чинниками, що обумовлюють труднощі інноваційного розвитку банків, також є:

- недостатній розвиток інноваційної інфраструктури в країні та її низький інноваційний потенціал;

- недостатня кількість інформації про кращі зразки сучасних технологій у банківському бізнесі розвинутих країн;

- обмежені фінансові і технологічні можливості банківських установ, що позначається на можливостях оперативно реагувати на запити ринку щодо новітніх банківських послуг;

- високий рівень всіх видів ризиків ведення бізнесу (політичні, фінансові, валютні, інвестиційні) та пов'язана із ними невизначеність строків реалізації інноваційного процесу;

- відсутність ефективної і узгодженої державної інноваційної політики, в тому числі і у фінансовій сфері, що зачіпає інтереси вітчизняних комерційних банків.

Таким чином, як можна розуміти із зазначеного переліку, подолання даних перешкод не є питанням для вирішення лише самими комерційними банками, але й проблемою національного рівня, розв'язання якої має здійснюватися комплексно, у процесі реалізації державної інноваційної політики, що повинна забезпечити стійкий розвиток економіки країни у процесі активного впровадження новітніх технологічних змін не лише у реальному секторі, але і у банківській системі.

Таким чином, банківські установи в сучасних умовах при формуванні власної стратегії мають розцінювати інноваційний вектор

розвитку як найважливіший засіб забезпечення стабільності свого функціонування, економічного зростання і конкурентоспроможності, позаяк ефективність діяльності банку залежить від його здатності задовольняти певні потреби клієнтів. Результати впровадження таких нововведень можуть проявлятися у розширенні клієнтської бази банку, оптимізації його філіальної мережі і організаційної структури, збільшенні частки фінансового ринку, скороченні трансакційних витрат проведення банківських операцій, а також у забезпеченні стійкості функціонування банку в довгостроковій перспективі.

Економічна цінність банківських інновацій визначається зростанням прибутковості, розширенням масштабів бізнесу і можливостей для подальшого реінвестування капіталу. В умовах усе зростаючої конкуренції на фінансових ринках банківські інновації будуть передусім спрямовані на залучення нових і утримання існуючих клієнтів, а також на розширення спектру банківських послуг і вдосконалення технологій їх надання відповідним споживачам. Це означає, що для того, щоб не втратити конкурентні переваги, банки повинні постійно удосконалювати свої операції і послуги, впроваджувати більш прогресивні структури управління, які дозволяли б гнучко реагувати на мінливі зовнішні умови і одночасно забезпечували б якість своєї діяльності, контроль витрат і ефективності, тобто реалізовувати ефективну інноваційну стратегію свого розвитку.

4.3. Перспективи активізації банківських інновацій в Україні як ключовий аспект взаємодії банків із реальним сектором економіки

Динамічний розвиток та загострення конкуренції на ринку банківських послуг в Україні змушують банківські установи опановувати нові підходи до підвищення ефективності власного функціонування, проводити пошук додаткових шляхів одержання переваг конкуренції, зокрема шляхом впровадження інноваційних технологій обслуговування клієнтів, нових продуктів і послуг.

Впровадження наукових досягнень і винаходів в організацію банківського обслуговування забезпечує постійне поліпшення банківських продуктів, послуг і технологій, які застосовуються при обслуговуванні споживачів. Саме тому дослідження проблем, пов'язаних з інноваційною діяльністю вітчизняних банківських установ, є надзвичайно актуальним.

Значний внесок у розробку питань впровадження інноваційних банківських послуг здійснили вітчизняні науковці. Так, автори підручника «Банківські операції» розглядають основи діяльності комерційних банків у ринковій економічній системі та умови і порядок здійснення основних банківських операцій [6]. С. Б. Єгоричева досліджує сучасні проблеми організації та управління інноваційною діяльністю комерційних банків [22]. О. В. Золотарьова, А. А. Чекал розглядають специфіку впровадження інноваційних банківських продуктів в Україні [24], І. Я. Карчева досліджує основні напрями інноваційного розвитку банків України [26]. О. В. Метлушко висвітлює питання щодо ролі новітніх банківських продуктів і технологій у сучасному економічному процесі [41], Н. М. Пантелеєва визначає виклики і загрози банківського бізнесу, що зумовлені поширенням процесів цифровізації економіки та впливають на появу фінансових інновацій [54]. Інноваційний процес почався в 1970-х роках і продовжується розвиватися швидкими темпами. Тому подальшого детального аналізу потребує комплексне дослідження сучасного стану електронних банківських інновацій в Україні з метою виявлення основних загроз, які впливають на розвиток інновацій у вітчизняній банківській системі, та визначення напрямів розвитку банківських інновацій. Нереалізований у повній мірі потенціал інноваційної діяльності банківських установ на вітчизняному ринку потребує подальших теоретичних наукових досліджень і розробок.

Сьогодні, інновації – це не лише одне з економічних явищ, яке впливає на зростання продуктивності факторів виробництва, зростання обсягів виробництва, структурні зрушення, економічне зростання та національну конкурентоспроможність тощо. Інновації,

тепер ототожнюють з розвитком та вдосконаленням усіх сфер економіки, включаючи банківську справу.

Варто звернути увагу на нинішнє розширене тлумачення змісту інновації – це може бути новий продукт, нова структура чи система управління організацією, нова культура, новий технологічний процес або інформаційна система тощо. До того ж найважливішою рисою нововведення в умовах ринкової економіки повинна бути новизна його споживчих якостей, а не технологічна характеристика, що часто відіграє другорядну роль [22, с. 37].

Банківська система України зараз знаходиться на етапі розвитку. Попри складку політичну ситуацію в країні вона помалу, та все ж запроваджує в свою діяльність новітні продукти. Варто відзначити, якщо і надалі збережеться такий напрямок, то українські банки будуть мати можливість стати конкурентоспроможними на світовому ринку послуг. І це, в перспективі, повинно позитивно вплинути на покращення якості та швидкості надання послуг, при цьому кожна послуга буде пристосовуватись відповідно до запитів клієнта, що матиме відповідно позитивний вплив як на банківську систему, так і на економіку загалом.

Варто зазначити, що новітні технології на сучасному етапі все частіше пов'язані зі всесвітньою мережею Інтернет, адже все більше людей долучаються до її використання. Тому актуальним є відстеження зв'язку розвитку інновацій та електронних ресурсів. Ефективно використовуючи можливості мережі Інтернет, можливо пришвидшити розвиток майже всіх видів бізнесу, в тому числі спростити і покращити проведення безготівкових платіжних розрахунків. Це дозволить прискорити швидкість та якість обслуговування клієнтських безготівкових платежів, а банкам, які матимуть розвинену та сучасну систему обслуговування клієнтів, – покращити свій рейтинг [73, с. 123].

Згідно з інформацією Internet World Stats, Україна в 2017 р., серед інших європейських країн, посідає 8-ме місце за кількістю споживачів послуг Інтернету, що складає приблизно 23,3 млн. осіб, тобто більшу половину мешканців країни, або майже 3,5 % від всіх користувачів у

Європі. Це є досить хорошим результатом, проте в порівнянні з країнами-лідерами, Україна сильно відстає, адже там цей показник в середньому сягає більш як 85 % [81].

За даними Інтернет Асоціації України, в 2017 р. більше 72 % активної Інтернет-аудиторії, що користується мережею кожен день або декілька разів на тиждень, мешкає в містах, а 27 % – в селах, притому, що серед усіх мешканців сіл показник проникнення складає 52 % тих, хто вже користується Інтернетом [20]. Даний показник проникнення в селах є найнижчим в країні, тому саме за рахунок цієї групи клієнтів можна забезпечити ріст проникнення Інтернету в подальшому.

Доцільно проаналізувати статистичні дані, пов'язані з проникненням Інтернету за типом доступу користувачів у 2017 р. Ці дані вказують на значну кількість користувачів всесвітньої мережі через домашні ноутбуки – 49 %, смартфони – 42 %, стаціонарні домашні комп'ютери – 40 % та планшети – 16 % [57]. Варто зазначити, що статистика проникнення смартфонів та планшетів свідчить про те, що даний клас пристроїв не тільки доповнює звичайні стаціонарні комп'ютери та ноутбуки, а все частіше повністю замінюють їх у повсякденному використанні. Тому не слід нехтувати важливістю впливу інноваційних розробок у сфері мобільних додатків. Адже користуватися даними пристроями набагато зручніше, бо вони не прив'язані до певного місця, і це дає поштовх як до швидких покупок, так і до здійснення різних банківських операцій, незалежно від місця і часу.

Тому не є дивним, що з поширенням смартфонів, в банківській сфері неабияк зросла популярність мобільного банкінгу. На думку досвідчених спеціалістів, стільниковий телефон в майбутньому замінить пластикову картку як засіб платежу. Ідентифікація клієнта буде проводитись за допомогою NFC-чипів, які будуть міститись у телефоні. Діапазон операцій на перспективу буде досить обширний, а саме: контроль за залишком на рахунку, різного роду платежі, перекази коштів, кредити однієї фізичної особи іншій тощо. Існує ймовірність проведення операції без смартфона, просто прив'язавши

NFC-мітку банківської картки до NFC-кільця. Причому такі операції будуть більш безпечними, ніж сучасні операції за картками, тому що в операторів є можливість відстежити мобільний телефон за ідентифікаційним номером. Крім того, розпізнавання клієнта банківським працівником у відділенні вже зараз може проводитись за наявності відповідного телефону, тому потреба в паспорті для підтвердження особи поступово зникає. Зараз така тенденція виникла на ринках США і Європи, де розпізнавання вже проводиться навіть за адресою електронної пошти [3].

Варто зазначити, що загальний рівень користування послугами Інтернет-банкінгу в Україні все ще залишається одним з найнижчих серед країн Центральної та Східної Європи: за оцінками GfK Ukraine це складає лише 2 % від населення, старшого за 16 років [50]. Експерти консалтингової компанії McKinsey&Company підтверджують, що для банківського сектора України характерний низький рівень користування Інтернетом та мобільним банкінгом. Всього 9 % роздрібних клієнтів користуються Інтернет-банком, а мобільним банком – 3 %. За даними рис. 4.1 можна порівняти показники України та європейських країн, останні мають значно більший відсоток користувачів ніж Україна.

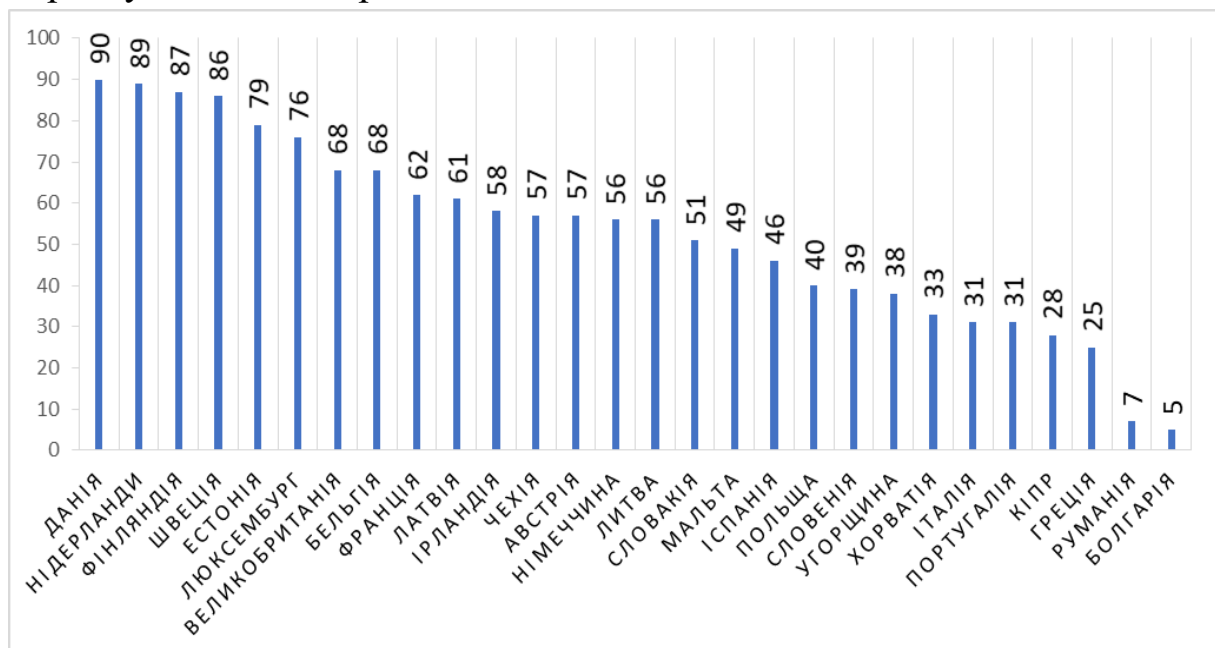

Рис. 4.1. Частка користувачів Інтернет-банкінгом в 2017 р. в Європі (віком від 16 до 74 років) [79]

За даними Eurostat, близько половини (51 %) дорослих європейців використовують Інтернет-банкінг. Ця частка постійно зростає і подвоюється з 2007 року, коли вона становила лише 25 %. Інтернет-банкінг особливо популярний серед клієнтів віком від 25 до 34 років. Використання Інтернет-банкінгу має тенденцію до збільшення відповідно до підвищення рівня освіти користувачів. Лише 24 % людей з низькою освітою користуються електронним банкінгом, а ті, хто має вищу освіту, користуються цією послугою частіше, їх понад 77 %.

Серед країн-членів ЄС Інтернет-банкінг найбільш поширений у Данії (де 90 % людей у віці від 16 до 74 років заявили, що вони користуються таким видом послуг) та Нідерландах (89 %), а також інші країни Північної Європи – Фінляндія (87 %) та Швеція (86 %). Найнижчі показники зареєстровані в Болгарії (5 %) та Румунії (7 %). Менше 30 % людей віком від 16 до 74 років використовують Інтернет-банкінг у Греції (25 %) та Кіпрі (28 %), до таких країн також можна віднести і Україну [79].

У 2015 р. українці ще надавали перевагу обслуговуванню у відділеннях банків, у той час коли в Польщі, США, ЄС, Великобританії цей вид надання послуг вже неактуальний. Порівнюючи статистику України та Росії можна сказати що, росіяни в 2 рази менше використовують такий вид обслуговування, як відділення банків. На сьогоднішній день у колишніх радянських республіках великої популярності набирають банкомати та термінали, але можна спостерігати і протилежну динаміку розвитку даного виду надання послуг в зарубіжних країнах. Щодо е-банкінгу, то Україна значно поступається таким державам як США, Польща, ЄС та ін., цей показник різниться більше, ніж в 2 рази. Дану статистику можемо наочно побачити в табл. 4.1 [61, с. 8].

У 2016 р у розвитку Інтернет-банкінгу головною тенденцією стало зростання популярності мобільних платежів за допомогою смартфона. Зокрема, за даними дослідження MasterCard, з використанням смартфона готові оплачувати товари та послуги 72 % опитаних українців, тоді як в Західній Європі показник такої

готовності складає тільки 37 %, а в Центральній та Східній Європі – 57 %.

Таблиця 4.1

**Використання клієнтами різних видів обслуговування
у 2015 р., % [61, с. 8]**

Показники	Україна	США	ЄС
Інтернет та мобільний банкінг	40	88	92
Відділення	37	9	7
Банкомати та термінали	22	1	1
Call-центр	1	2	0

Заважають розвитку е-банкінгу в Україні наступні чинники:

– низький рівень мотивації колективного фінансування, зокрема допомога в реалізації інноваційних проектів, зацікавленість в розповсюдженні певних знань в розвитку науки, освіти, культури та ін.;

– поширення е-банкінгу в Україні обмежує висока частка тіньових операцій в господарському обігу. Так, за попередніми розрахунками Міністерства економічного розвитку і торгівлі України рівень тіньової економіки в першому кварталі 2018 р. склав 33 % від офіційного валового внутрішнього продукту;

– низький рівень довіри українців до банківської системи [61, с. 8].

Варто також зазначити, що банківські установи України почали активно втілювати в реальність переваги Інтернет-банкінгу та мобільного банкінгу в свою практику надання банківських послуг відносно нещодавно. Основною перешкодою є проблематичність технічної реалізації даних систем, що пов'язане, передусім, зі складністю та високою ціною захисту інформації, яка передається.

На початку 2015 р. в Україні лише 13 із 127 банків, або 10 %, пропонували своїм клієнтами мобільні додатки, через які можливо управляти рахунками, здійснювати платежі, керувати депозитами, оплачувати комунальні послуги та інше. Крім того, 49 із 127 банків, що становить 39 %, маючи систему Інтернет-банкінг, пропонують, в основному, клієнтам управляти своїми рахунками тільки через

відділення за допомогою операціоністів і це при тому, що у 2015 р. проникнення Інтернету в Україні досягнуло 58 % та охопило 21,1 мільйонів чоловік [50]. Дані щодо впровадження інтернет-банкінгу та мобільного банкінгу в Україні в розрізі груп показано на рис. 4.2 та рис. 4.3.

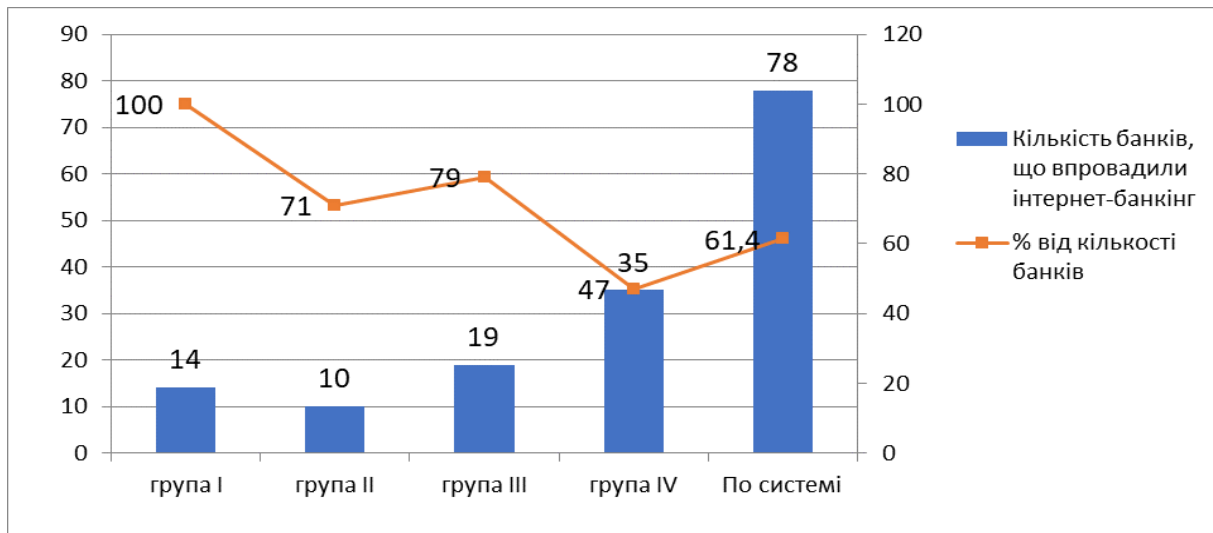

Рис. 4.2. Рівень впровадження інтернет-банкінгу банками України [26, с. 302]

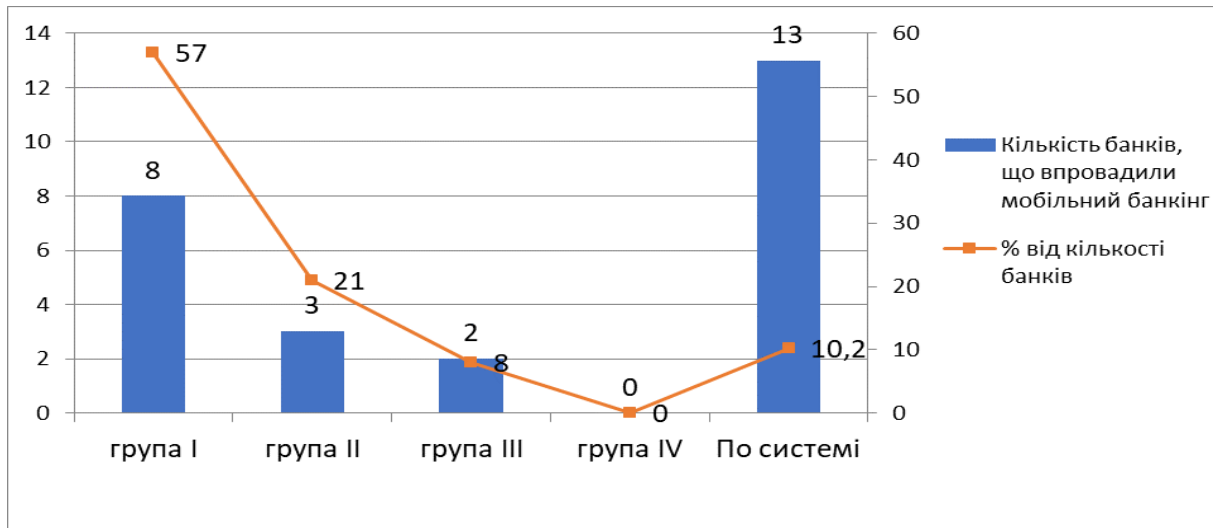

Рис. 4.3. Рівень впровадження мобільного банкінгу банками України [26, с. 303]

Варто також проаналізувати послуги Інтернет-банкінгу, які пропонуються іноземними та українськими банками (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

**Характеристика послуг Інтернет-банкінгу, що надаються
зарубіжними банками та банками України [53]**

Вид послуг	Зарубіжні банки	Українські банки
Запит залишків за рахунками	впроваджено	впроваджено
Виставлення і сплата рахунків	впроваджено	впроваджено
Грошові перекази	впроваджено	впроваджено
Оформлення депозиту	впроваджено	впроваджено
Оформлення депозитів, ставки за якими індексовано	впроваджено	не впроваджено
Відкриття рахунків	впроваджено	впроваджено
Оформлення кредиту	впроваджено	впроваджено, але майже не пропонується
Інтернет-еквайринг	впроваджено	не впроваджено
Хеджування валютних ризиків	впроваджено	не впроваджено

Одним з найбільш розвинених видів електронних банківських послуг є дистанційне обслуговування клієнтів. Технологія дистанційного банківського обслуговування «домашній банкінг», або «віддалений банкінг», що дає можливість клієнту користуватись банківськими послугами, не будучи фізично присутнім в офісі установи, виник більше тридцяти років тому. Сама назва пояснює основну суть даного поняття. «Віддалений банкінг» є формою надання послуг банком не в офісі банківської установи при особистому спілкуванні клієнта і банківського працівника, а в офісі споживача послуг, в його домі і скрізь, де це є допустимо системою і зручно для нього.

АТ КБ «Приватбанк» є одним із найбільш інноваційних банків в Україні, що визнано не тільки в Україні, а й за її межами. Найбільш поширеною інновацією серед населення є «Приват24» – це така система інтернет-платежів, що дає можливість клієнтам управляти своїми рахунками в АТ КБ «Приватбанк» за допомогою Інтернету [51]. За допомогою системи «Приват24» можна вирішити будь-які питання не виходячи з дому при наявності доступу до мережі Інтернет, а саме: проводити операції за картою, робити необхідні

платежі і внески, сплачувати заборгованість за кредитом, проводити обмін валюти.

Станом на 1 січня 2016 р. в Україні 13 банків пропонували клієнтам мобільні додатки. Проте безсумнівним лідером у застосуванні таких інноваційних продуктів є Приватбанк, який пропонує своїм клієнтам не один, а 19 мобільних додатків, пристосовувавши їх до певного типу користувачів та розподіливши їх за типами банківських та побутових операцій. Для приватних осіб «Приватбанк» пропонує 14 додатків.

Будь-які аспекти діяльності банків у сучасних умовах є сферою впровадження інновацій: розробляються нові банківські продукти та послуги, фінансові інструменти та технології обслуговування, змінюються організаційні структури та бізнес-процеси кредитних організацій, застосовуються інноваційні канали збуту та методи реклами. Варто зауважити, що у сучасних умовах розвиток банківського бізнесу нерозривно пов'язаний з автоматизацією, впровадженням новітніх технічних засобів і передових банківських технологій по просуванню на ринок банківських продуктів і послуг, а також з пошуком інструментів, що підвищують привабливість банківських послуг, чому сприяють інновації.

Проте, поряд з розвитком новітніх технологій та методів у банківській сфері, постають нові проблеми та загрози, на які також слід звернути увагу. Адже, як відомо зі світової практики, зловмисники обов'язково знайдуть найменш захищене місце в системі. Тому кожна деталь банківської інновації відіграє важливу роль. Варто зазначити, що переважна більшість банківських інновацій мають нематеріальний характер, це обумовлює особливості та проблеми захисту прав інтелектуальної власності кредитних інститутів. В Україні, згідно Закону «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», винаходом вважається результат інтелектуальної діяльності людини у будь-якій сфері технології. Таким чином, українське законодавство не висуває умови обов'язкового технічного характеру нововведення (як це стримувало розвиток у деяких країнах світу – Японії, до 2005 р. у США), що теоретично відкриває

комерційним банкам можливості для патентного захисту інновацій. Проте реальна їх активність у цьому відношення є незначною.

Фінансові технології змінюються настільки стрімкими темпами, що для того, щоб фінансові інститути могли йти в ногу з сучасними системами, їм доведеться виділити декілька окремих ІТ-груп, завданням яких буде усунути помилки, просувати оновлення на ринок та проводити дослідження на ньому. Якщо банки не хочуть цього, їм доведеться йти зовсім іншим шляхом і повністю вийти з технологічної гри, щоб співпрацювати з зовнішніми технологічними компаніями. Інакше кажучи, щоб справді модернізувати всі процеси, вони повинні зробити вибір: стануть технологічними компаніями, або вони не будуть існувати [87].

Досить важливим є те, що наразі традиційні підходи до надання банківських послуг і ведення банківського бізнесу вже не задовольняють зростаючий попит та очікування клієнтів, не відповідають вимогам підвищення ефективності та прибутковості. Банківський сектор відчуває посилюючий вплив цифровізації економіки, технологій і демографічних факторів. Цифровізація економіки змінила систему економічних відносин. Збільшуються конкуренція та дезінтермедіація з боку небанківських провайдерів послуг, зокрема, не тільки фінансово-кредитних установ, але й високотехнологічних компаній і стартапів «Fintech». Так, останніх можна вважати, з одного боку, реальною загрозою для розвитку або навіть існування банківського сектору, якщо враховувати, що вони поряд з новими технологічними рішеннями прагнуть стати лідерами в його високорентабельних сегментах, а з іншого – новим етапом розвитку, якщо банки зможуть подолати традиційний консерватизм і співпрацювати, формуючи нові прогресивні відносини з «Fintech».

Швидкий темп зростання фінтех має суперечливі наслідки для ринку фінансових послуг. З одного боку, фінтех модернізує фінансову систему та дає нові можливості споживачам і роботодавцям на ринку. З іншого боку, відбувається порушення діючої традиційної системи фінансів, а також моделей обслуговування клієнтів, що змушує традиційних гравців пристосовуватися до нових умов ринку [74, с. 45;

76, с. 77]. Нині спостерігаються зміни у взаємовідношеннях фінтех-компаній з традиційними фінансовими інститутами. Більшість фінтех-компаній визначають співпрацю з традиційними фінансовими інститутами, як основну свою мету. Така співпраця сприятиме розвитку інновацій та збереже довіру клієнтів до обох сторін [74, с. 46].

Отже, подолання банківським сектором амбівалентності потребує вибору стратегії реагування на нові тенденції цифровізації економіки. Такий вибір буде визначати в майбутньому позиціонування на ринку кожного банку та банківського сектору загалом, а розуміння цього буде змушувати до реальних дій, що приведе до прискорення появи фінансових інновацій [73, с. 128]. Водночас особливості цифровізації економіки привносять нові виклики та загрози всім учасникам цього процесу. Зокрема, поширення індивідуалізації цифрових послуг веде до зниження контролю їх здійснення, а отже, зростання шахрайських дій, підвищує ризики витоку інформації. Крім того через постійне зростання кібератак необхідним є захист Інтернет-додатків і мобільних фінансових додатків, смарт-контрактів, платіжних і автоматизованих банківських систем тощо шляхом підвищення рівня інформаційної безпеки на умовах залучення додаткових інвестицій і регулювання для мінімізації ризиків цифрових технологій.

Сьогодні можна стверджувати, що вітчизняна банківська система не стоїть осторонь від світового інноваційного процесу в банківській сфері та має достатній інноваційний потенціал для активного впровадження фінансових інновацій, які позитивно показали себе на ринках інших країн, а також розробки власних новацій, що вже мають певні успіхи. Проте загальні процеси цифровізації національної економіки потребують прискорення, інакше для України вони з можливостей можуть стати загрозами. Крім того, в тренді залишається інвестування в системи безпеки через зростання кіберзагроз для банківських установ. Підтвердженням масштабності поширення та руйнівних наслідків останніх є проникнення хакерів в українські фінансові установи, блокування сайтів Міністерства

фінансів і Державної казначейської служби у 2016 р., а також остання кібератака 27 червня 2017 р. [54, с. 72].

За підрахунками спеціалістів Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України збитки в результаті кібератаки вірусу Petya в 2017 р. склали 0,4 % ВВП України, що є більше за 300 млн. доларів. Тоді були атаковані одні з найбільших в Україні банків, такі як: АТ «Ощадбанк», АТ «Банк Південний», АТ «ОТП Банк», АТ «Кредобанк», АТ «Укргазбанк» [52]. Після таких випадків час замислитися про надійність системи безпеки, які використовують дані банки та перейти до радикальних змін та удосконалення захисту.

Також, значимою загрозою для банків є високорозвинені технологічні компанії, котрі деякими своїми функціями частково вже замінюють банківські установи. Хто б передбачав, що технологічні компанії, такі як Amazon, стануть загрозою банківської системи? Наприклад, Apple Pay та Google Wallet експериментують із способами використання технології для ефективного оброблення великих обсягів даних, щоб полегшити, здешевити та зробити безпечнішою роботу з клієнтами-продавцями. Варто сказати, що компанія eBay PayPal, щоденно обробляє більше 315 мільйонів доларів і більше 1 мільярда доларів на рік за допомогою свого мобільного додатка, що є досить високим результатом на світовій арені небанківських установ.

Не дивним є те, що самі банки визнають таку загрозу, як досить серйозну. Згідно з новим дослідженням від технологічної компанії Infosys та французького роздрібного банківського об'єднання EFMA, 45 % банків оцінили загрозу від технологічних компаній як найвищу. Після технологічних компаній найбільш серйозною загрозою для банків вважається телекомунікаційні компанії та новаторські компанії. Отже, це повинно підштовхнути банківські установи до більш радикальних дій в плані інноваційної діяльності, в іншому випадку, дані технологічні компанії можуть в майбутньому завдати значних збитків або навіть витіснити банки на ринку.

Великі банки серйозно ставляться до цієї загрози. У 2015 р. вже 84 % банків світу збільшують свої інвестиції в інновації, порівняно з лише 13 % банків, які робили це в 2009 р. Також згідно з тими ж

дослідженнями компанії Infosys, банки зосереджують свої зусилля на технологіях мобільності, великих даних та соціальних медіа [86].

Також варто зазначити, що сьогодні виникають децентралізовані системи цифрових валют однорангової мережі. Найбільш широко використовуваним з цих так званих криптовалют є біткоїн (bitcoin), який неухильно набирає популярності в різних колах з моменту його запуску в 2009 р. Зараз біткоїн досить серйозно сприймається багатьма великими компаніями, такими як Dell, Microsoft, Overstock.com та Virgin Airways, і всі вони зараз приймають біткоїн для оплати товарів і послуг. Біткоїн дозволяє людям надсилати гроші (якщо ці гроші є біткоїн) по всьому світу за лічені секунди, і з дуже низькими транзакційними витратами. Ці транзакції забезпечуються потужною мережею обчислювальної потужності, що робить їх безпечними, одночасно зберігаючи анонімність [86].

Біткоїн є не тільки корисною як цифрова валюта та платіжна система, але й унікальна технологія, яка забезпечується схемою блокчейну, що також має недоліки, з якою традиційна фінансова система матиме справу. В даний час ведуться роботи з використання технології, яка забезпечує і перевіряє транзакції біткоїн Bitcoin, для перевірки зовнішніх операцій в реальному світі. Всі транзакції відбуваються без контролю будь-якого органу влади та без комісій. Це може здатися нереальним, але дана концепція є теоретично здоровою, і її впровадження є справою часу, перш ніж всі види фінансових операцій та клірингових послуг почнуть здійснюватися через блокчейн. Проте дана система може нести реальну загрозу банківським установам в майбутньому, адже за в ній можна здійснювати всі види транзакцій без потреби в банківських установах, фондових біржах або навіть національних валютах. Крім того є недостатньо зрозумілою природа виникнення коштів та їхнього оцінювання в реальних валютах.

Реалізація та поширення інноваційної діяльності в будь-якій галузі, зокрема і в банківському секторі, є складним завданням. Особливістю функціонування банківської системи України є те, що діяльність банківських установ багато в чому залежить від надто

змінного політичного та економічного становища. А з огляду на періодичність кризових явищ в країні, ефективність та прибутковість такого функціонування є проблематичною. Як відомо, впровадження та вдосконалення інновації потребує значних фінансових вкладень, а при наявності проблем звичайної діяльності не можливим. Тому, в першу чергу, для впровадження та вдосконалення інноваційної діяльності комерційним банкам варто якісно та стратегічно здійснювати планування і управління ризиками, створювати спеціальні фонди для майбутньої інноваційної діяльності. Адже саме ресурсна забезпеченість безпосередньо впливає на здатність реалізувати інновації та їх ефективність.

Один з головних напрямів вдосконалення інноваційної діяльності в банківських установах України – це виокремлення та розробка інноваційної політики та стратегії як самостійних та самодостатніх напрямів в загальній банківській стратегії. Адже в основному банки навіть при намірах впровадження певних інновацій не виокремлюють сам процес як самодостатній та в основному інноваційною діяльністю займаються маркетингові відділи. Актуальним для успішного здійснення інноваційної стратегії банків є створення відповідного інноваційного відділу в загальній організаційній структурі, котрий би займався моніторингом інноваційних тенденції не лише в банківському середовищі, але й загалом в економіці, пошуком, аналізом та відбором ідей, прийнятних для втілення, самостійно здійснював генерацію інноваційних ідей.

Слід зазначити, що самі по собі інноваційно-технологічні зміни не створюють як для банку, так і для його клієнтів додаткової цінності, а лише попередньо добре відпрацьована інноваційна бізнес-стратегія може забезпечити досягнення реальних конкурентних переваг. Сучасний інноваційний розвиток банківського менеджменту та маркетингу не можливо уявити без ІТ-підтримки. Інноваційно-технологічні стратегії нині безпосередньо впливають на розвиток всіх сфер банківської діяльності, створюючи можливості втілення нововведень та сприяючи генерації ідей щодо них. Тому для комерційних банків має бути пріоритетною реалізація проектів, які

забезпечують ринкову диференціацію банку через використання сучасних інформаційних технологій. Це, в свою чергу, зумовлює збільшення частки персоналу, зайнятого в комунікаційних, інформаційних, аналітичних підрозділах, та частки комп'ютерного, іншого апаратного та програмного забезпечення в активах банку [22, с. 259]. Практика свідчить, що під час фінансового-економічних криз економія на інноваційних технологіях не є виправданою, адже це призводить у майбутньому до морального старіння інформаційної інфраструктури, що в свою чергу веде до послаблення ринкових позицій та інших негативних наслідків. Тому економія на інноваціях повинна бути вмотивована.

Світова практика щодо вдосконалення інноваційної діяльності свідчить на користь співпраці зі сторонніми організаціями та компаніями для розробки й розвитку інновацій. Дане рішення можна вважати досить раціональним для банківської системи України в силу не спроможності в повному забезпеченні реалізації інноваційного процесу безпосередньо в банку за рахунок не кваліфікованості, відсутності необхідного досвіду, не створення інноваційних відділів.

При «комп'ютеризації» технологічного забезпечення комерційним банкам слід обґрунтовано обирати міру. Великі роздрібні банки можуть орієнтуватися на глобальну інформатизацію, тобто як у сфері обслуговування всіх груп клієнтів, так і в управлінні діяльністю і у внутрішньобанківських операціях, що вимагає мобілізації значних грошових коштів та інтелектуальних ресурсів, проте в майбутньому дасть змогу зменшити помилки «людського фактору» при проведенні операцій, скоротити операційні витрати та підвищити якість роботи. Невеликі банки можуть реалізувати локальну інформатизацію технологій, що є менш витратним та дасть змогу в майбутньому зберегти конкурентні переваги на певних сегментах ринку та скоротити нераціональні витрати управління діяльністю. При цьому потрібно об'єктивно оцінювати та співставляти ризики [22, с. 260].

В свій час революційним стало використання в світовій практиці та в Україні зокрема автоматизованих банківських систем, що

забезпечують здійснення щоденних операцій. Проте в силу розвитку банківського бізнесу ці системи в майбутньому будуть не актуальні і вже нині слід задумуватися над застосуванням наступних поколінь відповідного програмного забезпечення. Вже сьогодні банки намагаються розробити систему, особливістю якої була б універсальність та гнучкість, можливість автоматично створювати потрібну конфігурацію за допомогою інтелектуальних компонентів, що налаштовуються. Така технологія називається сервісно-орієнтованою архітектурою [22, с. 261-262]. Вітчизняним банкам слід активізувати власну інноваційну діяльність, адже саме ті банки, які першими запровадять нову технологію, зможуть оцінити переваги та бути конкурентоспроможними за рахунок подальшої низької вартості реалізації проектів та здатності використовувати кращі рішення ринку.

Новітньою практикою розвитку автоматизованих банківських систем є поширення їхнього поділу на три рівні:

1. OLTP (англ. online transaction processing – оперативне виконання транзакцій), що являє собою сукупність модулів забезпечення поточної операційної роботи банку і є основою автоматизації банківської діяльності.

2. В свою чергу OLAP (англ. online analytical processing – оперативний аналіз) є системою аналітичної обробки даних, яка має на меті виконання операцій з агрегування та консолідації інформації, розрахунку фінансових показників, виявлення асоціативних зв'язків, здійснення фінансового аналізу, формування звітів для менеджерів банку тощо. Даний рівень для ефективного функціонування потребує створення Data Warehouse – централізованого сховища даних, що дозволяє суттєво здешевити та прискорити пошук інформації для прийняття управлінських рішень та складання аналітичних звітів, поліпшує якість управління ризиками та підвищує прозорість бізнесу. Також, незважаючи на значну вартість реалізації проекту, відповідні витрати досить швидко окупаються.

3. DSS (англ. decision support system – система підтримки прийняття рішень) становить складні алгоритми аналізу та моделювання процесів для підготовки варіантів управлінських рішень [22, с. 263].

Наступним у вдосконаленні інноваційної діяльності є розвиток дистанційного банкінгу, а саме впровадження та розширення можливостей інтернет-банкінгу, мобільного банкінгу, телефонного банкінгу, а також освоєння нового сегменту – банкінгу через соціальні мережі, що є досить поширеним закордоном. Оскільки молоде покоління комфортно себе почуває в інтернет-мережі, то саме вона є найбільш перспективна в розвитку та вдосконаленні саме в інноваційному аспекті. Для більшої ефективності банкам слід проводити заходи щодо популяризації, заохочення та роз'яснення таких способів користування банківськими послугами серед споживачів. Ефективною є реалізація програм винагород за користування банківськими послугами дистанційними каналами шляхом надання різного роду бонусів та ін.

Щорічно кількість шахрайств з використанням платіжних карток з магнітною стрічкою зростає, що зумовлює та стимулює банківські установи до впровадження та поширення нових технологій здійснення безготівкових розрахунків та способів захисту своїх клієнтів. За даними Управління боротьби з кіберзлочинністю за минулий рік з карток українців зняли 1325000 грн., відповідно до чого для банківської системи України актуальною є робота по вдосконаленню безготівкових каналів обслуговування клієнтів. Основними шляхами вдосконалення безготівкових розрахунків є запровадження та поширення технологій чіпових смарт-карток, payWave, PayPass, NFC, P2P. За рахунок цих технологій усуваються основні недоліки використання карток з магнітними стрічками: значні витрати на телекомунікаційні мережі та не завжди достатня швидкість проведення операцій, складність використання цих технологій у шахрайських цілях. Перспективним варіантом реалізації відповідних технологій може бути монтування та продаж їх в аксесуарах, таких як

годинники, брелки, чохли до мобільних телефонів, наліпки на телефони та ін.

Класичним способом надання послуг клієнтам нікого вже не здивуєш та не заохотиш до співпраці з банком, тому банківським установам України потрібно розвивати Private Banking, як нову технологію у розвитку банківського обслуговування. За рахунок Private Banking можна покращити лояльність, довіру та ставлення клієнтів до банку, визначити потреби клієнтів для подальшого збуту саме необхідних банківських послуг та продуктів.

Необхідне проведення навчань серед клієнтів щодо користування банківськими послугами. Тим самим можна забезпечити зростання обсягу використовуваних послуг та продуктів, зменшити відтік існуючих клієнтів та покращити імідж самого банку як такого, що піклується про своїх клієнтів. Також банкам потрібно розвивати програми лояльності, які б не були обмежені виключно нарахуванням бонусів, а надавали винагороди не виключно у фінансовому вираженні, а, наприклад, пропонували безкоштовно підписку на певний період до певного медіа-ресурсу в мережі Інтернет чи абонемент до басейну, фітнес клубу чи тренажерного залу, тощо.

Доцільно направити свої зусилля на розвиток таких банківських операцій як: трастових, консультаційних, інформаційних, аудиторських, гарантійних послуг і допоміжних операцій, які мають взаємозв'язок із забезпеченням господарської діяльності споживачів банківських послуг; слід постійно удосконалювати традиційні банківські послуги для більш ефективної роботи банківської установи.

Одним із перспективних напрямів розвитку комерційних банків є надання клієнтам кваліфікованих консультацій та інформації в галузі управління фінансами та організації господарської діяльності, а також у вирішенні правових, банківських, фінансових питань і проблем, та пов'язані з веденням бізнесу. Відповідно до цього необхідним є створення такої міжбанківської мережі, яка має бути доступною для всіх бажаючих щодо використання необхідної інформації.

Для ефективного розвитку банків на внутрішньому ринку, а також поступового просування та успішного функціонування на

міжнародних ринках комерційним банкам варто цілеспрямовано рухатися у напрямку власної генерації нових ідей, а не виключно перенесенню та реалізації зарубіжного досвіду. Адже в силу світової глобалізації з часом вітчизняна банківська система змушена буде все тісніше стикатися та конкурувати зі світовими банківськими лідерами. Вже сьогодні проникнення успішних закордонних банківських груп на вітчизняний ринок досить помітне та відчутне. Тому розробка та впровадження власних унікальних послуг, продуктів та застосування радикально нових технологій набуває все більшої актуальності.

Тому, вдосконалення інноваційної діяльності є не простою справою та має мати різнопланове спрямування для забезпечення ефективності та очікуваної результативності. Тому слід покращувати не лише технології, послуги та продукти, але й способи організації діяльності, комунікації, просування та збут.

Найбільш цікавими перспективними банківськими інноваціями, які могли б бути започатковані в Україні, слід уважати:

1. Депозитний проект SmartyPig від WestBank (Великобританія), який побудований за принципом соціальної мережі, де треба зареєструватися, виставити цілі, на які призначено вклад, запросити друзів. Такий вклад носить дуже конструктивний характер – людині прищеплюється звичка постійно усвідомлювати свої потреби та визначати способи їх досягнення.

2. Проект Keep the change від Bank of America, згідно якого банк у процесі покупки округлює суму, а різницю залишає клієнту на окремому ощадному рахунку.

3. IBC Bank (Канада), що пропонує своїм клієнтам нову кредитну карту – «Кобренд» у співробітництві з відомою мережею ресторанів Tim Hortons. Ця інноваційна картка має кнопки, тому при здійсненні покупки або оплати рахунку в ресторані клієнт обирає потрібну йому кнопку і проводить платіж.

4. Сервіс P2P-перекази через мобільний телефон, який представлений на ринку банківських послуг як Oboray, Hal-Cash от Bankinter, POPmoney от PNCBank. Суть його полягає в тому, що для переказу грошей не потрібно знати прізвище, банк та номер рахунку.

Все, що потрібно, – це зареєструватися в проєкті P2P-переказів і відправити гроші парою натиснень кнопок на телефоні. Якщо телефон уже є в системі і він прив'язаний до рахунку в банку, то гроші придуть прямо на нього, а якщо номера в системі немає, то рахунок буде відкрито автоматично [24, с. 114].

На основі проведеного аналізу стану та розвитку банківських інновацій в Україні в сучасних умовах, можна зробити такі висновки:

1. В даний час для України актуальним є розвиток інновацій. Банківські інновації це доволі нове поняття, яке еволюціонувало з поняття інновації. Загалом в економічній науковій літературі є багато підходів щодо їхнього тлумачення, зокрема спостерігається ототожнення їх з фінансовими інноваціями. Проте, на нашу думку, ці два поняття є відмінними; крім того фінансові інновації є ширшим поняттям, адже охоплює своїм змістом не лише банківську сферу.

2. Однією особливістю інноваційної діяльності українських комерційних банків загалом є відсутність розробки власних інноваційних та унікальних продуктів, послуг технологій, що відповідають світовому рівню, а запозичення таких, які для банківської системи України є інноваціями. Така тенденція зумовлена особливістю установ від можливих ризиків втрат фінансових ресурсів, економії часу та коштів на розробку інновацій.

3. Серед банківських установ України, які протягом останніх років здійснюють активний інноваційний розвиток, слід відзначити: АТ КБ «Приватбанк», АТ «Райффайзен Банк», АТ «Ощадбанк», АТ «Укресімбанк», АТ «Альфа-Банк», АТ «ОТП Банк». Проте безперечним лідером у втіленні інновацій на всіх рівнях власної діяльності є АТ КБ «Приватбанк», про що свідчить унікальність продуктового ряду, багатофункціональність дистанційного обслуговування та застосування інноваційних технологій.

4. Ключовими напрямками вдосконалення інноваційної діяльності для комерційних банків України є необхідність розуміння важливості інноваційної складової для успішного майбутнього функціонування; формування самостійної та самодостатньої інноваційної політики; створення інноваційних відділів як стратегічних структурних підрозділів банків; розвиток дистанційного обслуговування, зокрема

мобільного банкінгу та Інтернет-банкінгу; ґрунтовна переоцінка та реорганізація способів обслуговування клієнтів у відділеннях в контексті налагодження більш тісних та дружніх відносин.

5. Варто звернути увагу також на питання загроз, які впливають на розвиток інновацій в банківській системі, адже розвиток технологій посилює конкуренцію на ринку. Тому для того щоб бути затребуваними, банківським установам потрібно постійно спостерігати за світовими тенденціями та інноваціями. Адже в еру новітніх технологій з'явилися фінансові установи, які виконують деякі банківські функції, отже конкурують з банками.

6. З огляду на особливості банківського бізнесу та значну конкуренцію проблема розвитку інноваційної діяльності стала особливо актуальною. Крім того вдосконалення інноваційної діяльності є досить не простою справою і повинна мати різнопланове спрямування для забезпечення ефективності та очікуваної результативності роботи банків. Тому необхідно покращувати не лише технології, послуги та продукти, але й способи організації діяльності банків, комунікації з клієнтами, реклама, просування продуктів.

4.4. Фінансова інклюзивність як напрям посилення комунікативного впливу центрального банку у монетарному регулюванні економіки

Кризові явища в соціально-економічній системі України набувають загальносистемного характеру, що свідчить про недосконалість антикризового управління в країні. Для вирішення накопичених проблем необхідним є застосування світової концепції інклюзивного стійкого зростання, основою якої є економіка максимальної зайнятості й взаємодії усіх суб'єктів, включаючи вільний доступ до отримання різноманітних послуг. Проблеми фінансової інклюзивності в Україні потребують особливої уваги через фінансову розбалансованість, прискорені процеси дерегулювання та тінізації економіки, обмежений доступ населення до базових фінансових послуг.

Після світової фінансової кризи 2008 року банки усіх країн були змушені адаптуватися до нового світу. З появою нових технологій орієнтація банків на внутрішні процеси та бажання користувачів експериментувати з цифровими послугами стали причинами виникнення та зростання нових FinTech-компаній. В Україні FinTech перебуває на етапі зародження. Разом з фінансовою кризою 2008-2009 року в Україні почали з'являтися перші учасники ринку фінансових технологій – стартапи. Здебільшого ці проекти створювалися у напрямку платежів та переказів. Розвиток FinTech активно підтримується низкою різноманітних ініціатив та заходів Національного банку України.

Проблематика економічного зростання, пошуку моделей розвитку соціально-економічних систем, які б ідеально вписалися в економіку знань, перебували у центрі уваги дослідників протягом усієї історії становлення і розвитку економічної науки. Збільшення наукових інтересів щодо появи нової концепції розвитку пов'язане з трансформацією індустріального суспільства в інтелектуальне. Проблеми соціально-економічної стратифікації та подолання розвитку між різними верствами населення як об'єктивної передумови необхідності активізації інклюзивного розвитку країни вивчали Д. Аджемоглу, М. Вебер, Дж. Голдтроп, Г. Дейм, З. М. Бедоса, Д. Робінсон, Е. С. Райнерт, Дж. Подест. Фінансова інклюзивність досліджувалася в роботах зарубіжних науковців, таких, як: Т. Бек, Л. Брікс, К. Елліс, Т. Ехбек, А. Чідзеро. Методологічні та інституційні аспекти інклюзивного розвитку економіки стали предметом наукових дискусій серед українських вчених: А. В. Базилюк, В. В. Галасюк, О. В. Жулин, Т. Г. Затонацький, С. С. Кожемякін, С. В. Науменкова.

Незважаючи на те, що проблематика інклюзивного розвитку країни в умовах глобалізації, а разом з нею поява на фінансовому ринку послуг новітніх фінансових технологій, є доволі новою на теренах вітчизняної науки, різні їх аспекти активно обговорюються на науково-практичних заходах. Однак недостатньо вивченими є питання регулювання на законодавчому рівні FinTech-індустрії,

формування інфраструктури для розвитку стартап-середовища, політики оподаткування для інноваційних компаній, а також простоти та прозорості у створенні стартапів.

В умовах глобалізаційних перетворень відбуваються суттєві дисбаланси моделей зростання світової економіки, які зумовлюють перехід до нової і більш гнучкої та збалансованої моделі, здатної забезпечити усталені високі темпи зростання в довгостроковій перспективі разом із забезпеченням рівності в доступу до обмежених усіх видів ресурсів. Світова економіка в пошуках нової моделі зростання знаходилась у форматі трьох концепцій щодо подальшого розвитку в довгостроковій перспективі:

1. Концепція нової норми (New Normal), яка розкриває такі ознаки «нової норми» - виражене уповільнення темпів економічного зростання порівняно з попереднім десятиліттям; високі показники безробіття; загострення боргових проблем; значна невизначеність на ринках і подальший зсув глобальної економічної активності в бік країн з ринками, що розвиваються. Поява такого песимістичного прогнозу була пов'язана із світовою кризою 2009 р. і з гіпотезою «інноваційної паузи», тобто із зниженням можливостей економічного зростання.

2. Концепція реіндустріалізації (неоіндустріалізації) обґрунтовує очікуване зниження інтенсивності промислового аутсорсингу і поживлення промислового зростання у зв'язку із поверненням обробної промисловості в розвинені країни, ще пояснюється підвищенням ціни трудових ресурсів в економіках, що розвиваються.

3. Концепція «зеленої» економіки сповідує інвестування в розробку і впровадження технологій, спрямованих на ресурсозбереження та загальне зниження антропогенного навантаження на навколишнє середовище [4, с. 3-4].

Звернемо увагу на те, що кожна з цих концепцій може бути віднесена до ендогенної теорії економічного зростання. Відтак серед науковців поширена думка, що концепція «нової норми» позбавлена теоретичних засад і виступає лише емпіричною гіпотезою, а не інструментом виміру тих процесів, які відбуваються у світовій

економіці. Щодо наступних концепцій, то вони у свою чергу також позбавлені всеосяжного значення і не розкривають причин глибокої диференціації в темпах зростання національних економік різних країн.

Отож, постала потреба в наукових колах сформувати більш широку парадигму погляду на зростання і розвиток світової економіки. У контексті цієї парадигми виникла і отримала широке поширення концепція інклюзивного сталого зростання (*inclusive sustainable growth*). Теоретичний конструкт інклюзія (анг. *inclusion* – включення, залученість) – це збільшення ступеню участі усіх громадян соціуму у процесі економічного зростання і справедливий розподіл його результатів. У фаховій літературі сформувалась достатньо широка палітра трактувань інклюзії, що реалізується в багатьох аспектах, а саме: інклюзивне зростання, інклюзивні інновації, інклюзивний розвиток, інклюзивна економіка тощо. Не станемо заглиблюватися у внутрішню сутність даної дефініції, відтак зазначимо, що сутність поняття «інклюзія» близьке за значенням до поняття «інтеграція» та протилежне до сегрегації та екстракції. У цьому контексті виділяються такі типи соціально-економічного розвитку:

1. Сегрегація (лат. *segredatio* – відділення) – будується на поділі людей у суспільстві на категорії за ознакою відмінності соціальних статусів, що призводить до обмеження сфери життєдіяльності і взаємодії.

2. Інтеграція (лат. *integratio* – поповнення, відновлення) – передбачає пристосування членів суспільства до єдиної соціально-економічної системи.

3. Екстракція (лат. *extractum* – витяжка) – поділ суспільства на складові частини за допомогою створених умов, у яких вони розподіляються неоднаково.

4. Інклюзія (анг. *inclusion* – включення, залученість) [5, с. 20].

З огляду на це, інклюзивне зростання це зростання, яке дозволяє залучати більшу частину трудових ресурсів до ефективної економічної діяльності завдяки чому забезпечується у більшій частині

населення більш високий рівень життя. Засади теорії інклюзивного розвитку були закладені в дослідженнях переважно закордонних вчених: Д. Аджемоглу, Д. Робінсона [2], З. М. Бедоса [10], Е. С. Райнерта [59], с. Голандер [80], Дж. Подеста [84] тощо. Дискусійність термінологічної ідентифікації її базових положень дає можливість визначити ключові моменти інклюзивного зростання: ширші цілі (не тільки збільшення доходу або ВВП); всебічний розвиток людського капіталу; скорочення нерівності і бідності; важливість активної участі в економічному житті, а не тільки в розподілі доходу; отримання вигоди широкими верствами населення; дбайливе використання природних ресурсів і захист навколишнього середовища.

Світовий банк визначає інклюзивне зростання як зростання швидкими темпами, стале, широко поширене по всіх категоріях економіки, що залучає значну частину трудових ресурсів країни і характеризується рівністю можливостей в доступі до ринку праці і ресурсів [77]. У свою чергу Європейська комісія визначає інклюзивне зростання як забезпечення високого рівня зайнятості, інвестування в освіту, боротьбу з бідністю і модернізацію ринків праці, системи соціального захисту і сприяння більшому об'єднанню суспільства [78]. А МВФ розглядає інклюзивне зростання як підвищення темпів зростання за рахунок надання єдиного простору для інвестицій і продуктивної зайнятості населення.

Отже, у вищеподаних визначеннях мають місце певні розбіжності у розумінні поняття інклюзивне зростання, однак ця концепція була активно підтримана широкими колами фахівців і отримала своє продовження у програмних документах провідних міжнародних організацій. Концепція інклюзивного зростання має велике значення для України у зв'язку з тими викликами, з якими їй довелося зіткнутися в останні роки. Незважаючи на те, означена проблематика інклюзивного розвитку країни в умовах глобалізації стала доволі новою на теренах вітчизняної науки. Починаючи з 2014 р. різноманітні аспекти терміну «інклюзія» обговорюються на науково-практичних конференціях, в тому числі міжнародних, за участю

українських вчених та політиків [15]. Методологічні та інституційні аспекти інклюзивного розвитку економіки були розвинуті в подальшому українськими вченими: А. В. Базилюком, О. В. Жулином [5], В. В. Галасюк [17], Т. Г. Затонацькою [23] С. С. Кожемякіною [31], О. Д. Прогнімак [56], І. Л. Федуловою [69]. По великому рахунку в Україні стратегія інклюзивного зростання у вигляді затвердженого повноцінного документу поки що відсутня. Відтак у затвердженій в 2015 р. стратегії «Україна – 2020» у її вступній частині є визначення понять «інклюзивність», «інклюзивне зростання», «інклюзивне суспільство» та «інклюзивні інституції».

Серед широкого спектру видів інклюзії особливе місце займає фінансова інклюзивність. Фінансова інклюзія є однією із семи стратегічних цілей НБУ. За підрахунками Світового банку у 2017 р. серед дорослого населення України 37% не мали жодного банківського рахунку та не користувалися фінансовими послугами. Тому фінансова інклюзивність має максимально враховувати інтереси всіх громадян України стосовно забезпечення для них доступу до базових фінансових послуг. Індикатори фінансової інклюзивності характеризують рівень охоплення дорослого населення базовими фінансовими послугами, до яких, за підходами Світового банку, віднесено такі: грошові перекази та платежі, послуги із заощадження, послуги з кредитування, страхові послуги. Зазвичай, основним постулатом у фінансовій інклюзії є рівний доступ та використання фінансових продуктів та послуг, які прийнятні за ціною, відповідають потребам домогосподарств та підприємств, доступні для всіх сегментів суспільства незалежно від доходу та місця проживання, надаються представниками фінансового сектору відповідально та екологічно для всіх учасників процесу.

Поділяємо думку С. В. Науменкової, яка стверджує, що існуючі цінові та нецінові бар'єри гальмують розбудову фінансового сектору України за принципами відповідального фінансування [43, с. 31]. Вирішення цих проблемних питань пов'язано з розширенням сфери комунікації фінансових установ з широким спектром фінансових послуг з метою підвищення відкритості, доступності і прозорості, а

також через підвищення рівня фінансової освіти та фінансової грамотності населення.

За умов глобалізаційних перетворень спільними драйверами фінансової інклюзії в різних країнах є ціла низка потреб, серед яких: подолання високих витрат фінансових установ на обслуговування громадян із низьким рівнем доходів, доступу до базових фінансових послуг для жителів віддалених населених пунктів, подолання асиметрії доступу до інформації. За розрахунками Світового банку у звіті Global Findex 78% дорослого населення світу не мають рахунків в банках. До 2020 року Світовий банк разом з Міжнародною фінансовою корпорацією мають на меті поширити доступ до фінансових послуг ще 1 млрд. людей. Мова йде не лише про конкретні інвестпроекти, а й, насамперед, про поширення знань стосовно фінансового сектору та його можливості серед потенційних споживачів [67]. На сьогодні стовідсоткового рівня фінансової інклюзивності населення досягнуто в таких країнах, як Данія, Швеція, Норвегія, Нідерланди й Австралія. Разом з тим, понад 138 млн. європейців не мають банківського рахунка [82]. Ці дані були озвучені на форумі з фінансової інклюзії, організованому Mastercard і НБУ в червні 2018 року. У центрі уваги форуму постало бачення фінансової інклюзії, роль держави й бізнесу в її розбудові, а також локальні та світові практики формування фінансово включеного суспільства. Практичні аспекти посилення фінансової інклюзивності серед населення України знаходиться у полі зору НБУ. Адже в Стратегії Національного банку серед семи цілей на середньостроковий період чільне місце займає фінансова інклюзія.

За підрахунками Світового банку у 2017 р. серед дорослого населення України 37% не мали жодного банківського рахунку та не користувалися фінансовими послугами. У цьому аспекті для НБУ пріоритетним є проект Cashless economy. НБУ має намір збільшити частку безготівкових розрахунків до 55%. Тому, спільно з представниками банків, банківських асоціацій, консалтингових компаній і платіжних систем розробляється концепція із створення Cashless economy, яка буде базуватися на чотирьох основних

напрямах роботи: зниження попиту на готівку, розвиток безготівкових платежів, розвиток платіжної інфраструктури та зміна привичок людей як елемента фінансової обізнаності.

Звернемо увагу на те, що більш високий рівень фінансової інклюзії в Україні стимулює здорову конкуренцію на ринку та сприяє більш повному задоволенню потреб споживачів. У кінцевому рахунку фінансово інклюзивне українське суспільство допоможе розвинути нову фінансову екосистему, залучивши мобільних операторів, фінтах-компанії, а також Інтернет-платформи. Разом з тим підвищення рівня фінансової інклюзивності спрямоване на формування системи захисту прав споживачів фінансових послуг, котра сприятиме фінансовій стабільності та зростанню добробуту громадян, стане доступною і зрозумілою для них.

Перш ніж звернути увагу до аналізування сутності FinTech-індустрії в Україні і світі відзначимо у вищенаведеній оновленій редакції «Комплексній програмі розвитку фінансового сектору України до 2020 року» дві важливі складові, а саме: розвиток інфраструктури платіжного ринку України відповідно до вимог «Другої платіжної директиви ЄС» та створення інкубаторів для стимулювання розвитку FinTech-компаній. Звісно, це показує досить посилений інтерес НБУ до стимулювання створення та розвитку гравців FinTech-індустрії з урахуванням регуляторних тенденцій у Євросоюзі. Так, в ЄС набула чинності «Друга платіжна директива» і в активній фазі перебуває низка регулятивних ініціатив. Більше того, Європейська банківська агенція (ЕВА) оприлюднила дорожню карту для FinTech-індустрії в Європі. Перші результати цієї дорожньої карти засвідчують, що між банками та представниками FinTech встановлюються партнерські стосунки, а це дозволить банкам адекватно реагувати на численні виклики: розвиток цифрової економіки, застарілі системи, здатність запроваджувати численні зміни до систем банку; переосмислити своє місце в новій екосистемі і як FinTech може допомагати банкам досягати поставлених цілей.

Фінансові технології або фінтах (анг. FinTech) в широкому визначенні є, насамперед, технології, які використовуються і

застосовуються в секторі фінансових послуг самими фінансовими установами. Зазвичай це такі технології, які кардинально змінюють традиційні фінансові послуги, включаючи мобільні платежі, грошові перекази, кредити, збір коштів і управління активами.

Розробниками новітніх фінансових технологій виступають два види компаній: стартапи, що надають технічні рішення для діючих фінансових компаній, та стартапи, що працюють безпосередньо із споживачами фінансових послуг. Фінтех стартапи у світі появились зовсім недавно (2008 р.), а в Україні – у 2015 р. Близько 70% засновниками фінтех стартапів виступають колишні банкіри, які через скорочення у банківській системі вийшли на ринок з багатим досвідом. Відповідно до проекту USAID «Трансформація фінансового сектору» фінтех провайдери працюють у різноманітних напрямках цифрової економіки (рис. 4.4).

Рис. 4.4. Напрямки діяльності фінтех-компаній [44]

Дещо стисло дамо характеристику окремим новітнім видам фінтех стартапам:

– управління особистими фінансами – де більше 600 стартапів реалізували свої мобільні і десктопні додатки, що дозволяють

слідкувати за рухом особистих коштів, отримувати детальні звіти і додатки про майбутні затрати на основі предиктивного аналізу;

– платежі – один із найдавніших і популярних напрямів фінансових технологій. Навіть у сучасному світі SWIFT цей напрямок продовжує розвиватися і найближчим часом можуть бути запроваджені найбільш прогресивні підходи до фінансових транзакцій;

– кредитування – стартапи у сфері р2р (peer-to-peer) кредитування стали найбільш популярними. Особливе місце в такій системі кредитування отримала ідея того, що можливе кредитування без участі банківської установи на базі розподілу технологій;

– інвестиційні платформи – дозволяють здійснювати інвестування у все більш автоматизований і доступний для інвесторів спосіб. Роботизація і предиктивний аналіз на основі великих даних давно стали тими послугами, за які інвестори готові платити великі кошти чим грати у випадковість;

– колективне фінансування (краудфандинг) – до недавнього часу найбільш популярними майданчиками для отримання венчурного фінансування були Kickstarter і Indiegogo. Втім ринок відкритий до нових ідей і багато компаній пропонують свої рішення, що дозволять інвесторам і стартаперам знайти один одного;

– B2B фінтех – окремий напрям фінтеху, що дозволяє вирішувати проблеми розрахунків і обміну даними у бізнесі. Перспективним трендом такої діяльності стало розроблення смарт-контрактів на базі блокчейна;

– RegTech – унікальний напрям інновацій, що дозволяє швидко і автоматизовано адаптувати бізнес до змін законодавства і умов ринку;

– Insure Tech – охоплює автоматизовані страхові продукти, що пов'язані з р2р - страхуванням, автоматизацією регресних виплат тощо;

– криптовалюти – до фінтех-стартапів у сфері крипто валют відносяться криптобіржі, обмінники, майнінгові компанії, інвестиційні і ICO-майданчики;

– блокчейн – увібрав в себе технологію розподілених реєстрів, яка кардинально змінила світогляд нашого суспільства.

Аналізуючи на початку цього дослідження увагу на ключових визначеннях та характеристиках функціонування парадигмального погляду на зростання і розвиток економіки у фарватері концепції інклюзивних інновацій, доходимо висновку, що банки є одними з лідерів за кількістю інновацій, впроваджених для використання широкими верствами суспільства. Численні технологічні новинки, ініціаторами яких стали банки, мають шанс знайти широке застосування за межами банківської системи.

В реаліях сьогодення на думку Бретта Кінга в банківському секторі простежуються докорінні зміни, а саме: банки в суспільстві перестають сприймати як певне місце чи простір – банк стає функцією. Іншими словами, банк – це не те, чим він є, а те, що він робить, яку надає послугу [27, с. 4]. У цьому контексті важливо зрозуміти, що FinTech-індустрія може допомогти банкам залишатися потрібними клієнтам з точки зору тих послуг, які вони можуть їм запропонувати у цифровій екосистемі, що бурхливо розвивається. У свою чергу відбуваються зміни у поведінці клієнтів, вони все менше звертаються до відділень банків і віддають перевагу спілкуванню через дистанційні канали.

Тому, на наше переконання, якщо банки будуть відігравати роль пасивних спостерігачів і не будуть активно реагувати на можливу співпрацю з FinTech-індустрією, вони ризикують залишитись поза ринком цифрової економіки. Відтак, якщо банки, активно імплементуючи нові технології, можуть також піддаватись ризику, у випадку відсутності чіткої стратегії, що базується на відповідній структурі управління та операційних і технічних змінах. Майбутнє банків буде залежати від здатності знати і розуміти кожного клієнта, використання передових аналітичних і цифрових технологій, всього того, що допоможе сучасним «високотехнологічним» клієнтам краще управляти своїми фінансами.

Прагматика сучасних умов ведення FinTech-індустрії передбачає дві моделі розвитку фінансових технологій: фінтах-компанії

працюють без банків або в кооперації з банками. Звідси, якщо банки не працюють з фінтехом, то вони втрачають відносини з клієнтами, тому що не бачать дрібних операцій, втрачають залежність клієнта від роботи з банком і доходи. У випадку, якщо працюють з фінтехом, то зменшують операційні витрати, ризики і розвивають digital-бізнес. Нині перспективною формою співпраці банків з фінтехом – це робота з ними як з корпоративними клієнтами. Банк бере участь у капіталі фінтех-компанії, обслуговує її як корпоративного клієнта, або надає транзакційну частину сервісу і навіть веде клієнтські рахунки. Шляхом опитування Фін-Тех-провайдерів були виявлені «гарячі» і «холодні» теми Фін-Теху на ринку у 2018 році (табл. 4.3).

Заради справедливості зазначимо, що перед розвитком українського ФінТех-ринку стоять наступні виклики: законодавче та регуляторне поле; традиційний банківський сектор, який повільно впроваджує інновації; відсутність відкритих API в банківській системі; обмежений доступ ФінТех-провайдерів до капіталу та фінансування.

Таблиця 4.3

Холодні та гарячі теми Фін-Тех на 2018 рік [70]

«Гарячі теми» Фін-Тех		«Холодні теми» Фін-Тех
– електронний банкінг, – автоматизація, – біометрична ідентифікація, – машинне навчання, – штучний інтелект (AI), – прогнозування та моделювання, – смарт-контракти, – чат-боти,	– блокчейн, – Біг Дата, – цифровізація всіх реєстрів, – ІСО, – ІТбезпека, – кібербезпека, – безпека платежів, – відкриті API.	– електронні гаманці, – мобільні додатки, – операції з готівкою, – мобільні технології, – платіжні карти, – інтернет-еквайринг.

На основі вищезазначеного можемо зробити наступні висновки та окреслити перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Розвиток наукової думки та розуміння трансформації соціальних процесів привели до переходу від концепції економічного зростання до концепції інклюзивного розвитку. Фінансова інклюзивність виступає індикатором доступності базових фінансових послуг для

населення. У цьому контексті в сучасних умовах першочерговою проблемою для України є підвищення рівня охоплення базовими фінансовими послугами широких верств населення, а також розширення переліку та покращення якості надання фінансових послуг тим споживачам, які вже мають до них відповідний доступ.

Фінансові технології зазнають у світі бурхливого розвитку, що приведе до докорінної зміни ринку фінансових послуг. НБУ своєю оновленою редакцією «Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року» демонструє підвищений інтерес до стимулювання створення та розвитку гравців FinTech-індустрії з урахуванням регуляторних тенденцій у Євросоюзі. Незважаючи на достатньо ранню стадію розвитку FinTech-індустрії в Україні, за прогнозами спеціалістів у цій галузі буде продовжуватися тренд на значне зростання. Увагу буде сприяти потужна інфраструктура у вигляді високого проникнення мобільного зв'язку та смартфонів у поєднанні з добре освіченим та технологічно грамотним населенням. Потребує продовження гармонізація правового поля України з Директивами Європейського Союзу щодо електронних грошей, віддаленого відкриття рахунків, багаторівневої ідентифікації клієнтів тощо.

4.5. Сучасні інформаційні технології у розвитку банківського маркетингу та посилення впливу фінансового сектору на розвиток економіки

Функціонування банків в умовах підвищеної конкуренції вимагає певних досліджень щодо закономірностей їхньої діяльності в умовах ринку. Посилення конкуренції між депозитними установами, поява конкурентів в особі небанківських установ (страхових, трастових компаній, пенсійних фондів), відтік вкладень з банків внаслідок розвитку ринку цінних паперів призвели до необхідності використання банками маркетингового інструментарію. У цьому контексті важливе місце відводиться впливу цифровізації на банківський бізнес в Україні. Тому необхідною умовою ефективної

діяльності банків є об'єднання компонентів цифрового і традиційного маркетингу, які варіюватимуться залежно від прийнятої бізнес-моделі і стану продуктового та цінового сегментів ринку.

Сучасні інформаційні технології останнім часом активно проникають у різні сфери економічної діяльності, зокрема і в банківську. Чинниками такого процесу виступають: глобалізація світового ринку банківських послуг (вступ України до Світової організації торгівлі, євроінтеграційні процеси), вплив іноземного капіталу через проникнення його на український ринок, розвиток інформаційних технологій, посилення конкуренції на ринку банківських послуг, зміни у вимогах споживачів, що надають перевагу дистанційному обслуговуванню. Під впливом цих факторів вітчизняні банки змушені ширше застосовувати сучасні технології у своїй діяльності. Ефективність використання сучасних інформаційних технологій напряму залежить від продуктивності взаємодії підрозділів маркетингу та інформації, які є структурами, що інтегрують зовнішні та внутрішні комунікації банку. Відтак розширення сфер інтересів банків, активна діяльність небанківських установ, глобалізація економічних процесів, використання на фінансовому ринку новітніх розробок у сфері комунікацій переконливо свідчать про те, що теоретичною та практичною концепціями вдосконалення управління банком має бути маркетинг. У цьому зв'язку важливу увагу необхідно приділити розвитку такому інструменту банківського маркетингу яким є бенчмаркінг, що дасть змогу підвищити конкурентоспроможність банку шляхом безперервного аналізу діяльності конкурентів, переймання досвіду ведучих гравців ринку та підвищення якості банківських послуг.

Дослідженню проблем розвитку банківського маркетингу присвячені праці І. Г. Брітченка [39], М. П. Денисенко [47], В. Г. Кабанова [47], О. І. Лаврушина [7], І. О. Лютого [38], А. В. Нікітіна [45], І. В. Новікова [47], Ж. І. Торяник [68], Л. М. Худолій [47]. З огляду впливу цифровізації на банківський бізнес в Україні варто звернути увагу на публікації В. Г. Баранової [8], П. П. Браткевич [75], Т. А. Васильєвої [32], В. В. Гірняк [18], І. Я. Карчевої [26], Л. Г.

Кльоби [29], В. В. Коваленко [30], с. М. Козьменко [32], В. О. Корнівської [33], с. В. Леонова [32], Ю. І. Онищенко [48], В. І. Сироти [63], К. Ю. Соколюк [65], с. А. Шелудька [75]. Високо оцінюючи внесок вищенаведених вчених у розвиток теоретичної бази маркетингу інновацій в банках, зауважимо, що в більшості наукових праць заявлена проблема розглядається фрагментарно. Тому важливо проаналізувати та виявити тенденції, особливості і проблеми застосування інструментів маркетингу у продажах банківських продуктів у сучасних умовах, оскільки, незважаючи на досягнуті результати, питання використання сучасних маркетингових засобів просування та створення нових банківських продуктів ще розкриті недостатньо.

Загострення конкуренції на ринку банківських послуг в Україні змушують банки опановувати нові підходи до підвищення ефективності своєї діяльності, проводити пошук додаткових шляхів отримання конкурентних переваг через впровадження інноваційних технологій обслуговування клієнтів, новітніх продуктів та послуг. Саме тому банки України відчують гостру потребу у впровадженні нових концепцій банківського маркетингу, зокрема, маркетингу інновацій.

За таких умов важливо ще раз схарактеризувати сутнісно-еволюційні особливості банківського маркетингу та показати на нього вплив сучасних інформаційних технологій з виходом на цифрову трансформацію маркетингу банківських інновацій.

У сучасній науковій літературі банківський маркетинг розглядається як своєрідна філософія, стратегія і тактика, інтенсивне освоєння і використання інструментів якого забезпечують ефективність бізнесу і досягнення поставлених цілей [7; 38; 39; 45; 47; 68]. Маркетинг сприяє досягненню основних довгострокових цілей та завдань банку шляхом підтримання співвідношення між потенційними можливостями та ресурсами, оскільки він спрямований на досягнення оптимального у конкурентних умовах кінцевого результату. Конкретність кінцевого результату банку залежить від продуктового ряду, що надається клієнтам, його диверсифікованості.

Банки останнім часом все більше намагаються розширити коло наданих продуктів, пропонуючи своїм клієнтам додаткові послуги, пов'язані як із традиційними, так і з нетрадиційними видами банківського обслуговування. З одного боку, розширення асортименту банківських послуг спрямовано на поліпшення якості обслуговування клієнтури, а з іншого – на можливість диверсифікованості доходних статей банку. Втім, розширення набору послуг дає банку можливість одержувати доходи навіть у випадку зміни ринкової кон'юнктури та пов'язаним з нею падінням попиту на окремі види послуг.

Тут важливо зазначити, що протягом усього періоду розвитку банківського маркетингу вчені так чи інакше досліджували потреби й проблеми клієнтів банківських установ, оскільки впровадження маркетингового підходу полягає у переорієнтації банків на запити власних споживачів. Відтак останнім часом інноваційні аспекти взаємодії банків з клієнтами почали розглядатися як ключовий чинник побудови маркетингової стратегії банку. Це зумовило перехід до зміни акцентів у банківському маркетингу, а саме: вчені поступово перейшли від розгляду загальних питань методології та розроблення понятійного апарату банківського маркетингу до вивчення прикладних проблем, пов'язаних з аналізом його інструментарію, та дослідження можливостей впровадження сучасної концепції – маркетингу банківських інновацій [19, с. 13-14; 32, с. 16].

У науковій літературі інноваційна діяльність банків визначається насамперед як процес, спрямований на розроблення нових або удосконалення існуючих банківських послуг і продуктів, які використовуються у практичній діяльності та пропонуються на ринку банківських продуктів [19, с. 14].

Це дозволило С. М. Козьменко, Т. А. Васильєві, С. В. Леонову систематизувати теоретичні дослідження вітчизняних і зарубіжних авторів у царині інноваційної діяльності банків та узагальнити класифікацію банківських інновацій. На їхню думку, під банківськими інноваціями слід розуміти кінцевий результат інноваційної діяльності банків, який отримав реалізацію у вигляді

нового або вдосконаленого банківського продукту чи послуги, які впроваджено в практичну діяльність [32, с. 17]. Більше того, яке б визначення маркетингу не обрати з великого кола досліджень, воно безпосередньо буде пов'язане із банківською стратегією. Маркетингова банківська стратегія є найважливішою умовою планування усіх без винятку дій банку на ринку та реалізації заходів щодо управління всією маркетинговою діяльністю. Очевидно, що маркетинговий підхід до створення стратегії розвитку банку передбачає орієнтацію на споживача та професійну гнучкість у знаходженні можливостей реагування на потреби в банківських послугах.

Особливе місце в сучасному банківському підприємстві для фінансового розвитку банку в умовах посиленої конкуренції займають такі види концепції маркетингу, як сервісна, параметрична, комерційна, адресна та соціально-політична концепції. Кожна із зазначених концепцій побудована на певних принципах, для яких характерним є вибір кола споживачів-клієнтів банку; аналіз політичної та економічної кон'юнктури, що впливає на якість послуг, на зниження ризику при наданні банківських послуг; аналіз потреб і мотивацій попиту окремих соціальних груп населення, а також орієнтація на пріоритет загальнолюдських цінностей. Пізніше розробка маркетингової стратегії відбувається у процесі планування комплексу маркетингу – маркетинг-міх, який розробляється за такими основними напрямками: продуктова стратегія; стратегія ціноутворення; стратегія розповсюдження банківських продуктів (послуг); комплекс стимулювання споживача.

Уданому проміжному підсумку можна визначити сучасний банківський маркетинг як активний пошук банківськими установами вигідних ринків банківських продуктів з урахуванням реальних потреб клієнтури. Цей процес передбачає чітку постановку цілей банку, формування шляхів і способів їх досягнення та розробку конкретних заходів для реалізації планів. Головне при цьому бути в тренді основних тенденцій сучасних інформаційних технологій із позицій їхнього впливу на формування і функціонування комплексу

маркетингу банківських установ, що в кінцевому підсумку приведе до запровадження нових маркетингових комунікаційних інструментів.

В умовах призупинення економічного зростання, падіння темпів виробництва промислової продукції і, як наслідок, зменшення числа контрагентів на ринку банківських послуг беззаперечної актуальності набуває питання адаптації банківського сектору до нових реальних умов господарювання. Глобалізація економіки та посилення конкуренції як усередині країни, так і за її межами посилює конкурентну боротьбу на ринку банківських послуг та вимагає пошуку сучасних методів підвищення конкурентоспроможності українських банків. Величезну роль у розвитку банківського маркетингу, його методів та інструментів відіграють інформаційні технології. Саме вони в умовах глобалізації стають найважливішим інструментом науково-технічного та соціально-економічного розвитку суспільства загалом. З огляду на це, новітні технології у сфері банківської діяльності не тільки надають широкі можливості для збору й обробки великої кількості інформації, а й дають змогу встановлювати тісні довірчі відносини з клієнтами, акціонерами і персоналом [38]. Інноваційні перетворення, які відбуваються у всьому світі, змушують банки як одного з представників фінансового ринку проводити політику не простого виживання, а постійного зростання і розвитку із застосуванням новітніх технологій, упровадження інноваційних продуктів та інструментів. Звернемо увагу на те, що банківські технології представлені системою зв'язків між окремими підсистемами банку або поза нього (у разі комунікацій з віддаленим доступом). Відтак ефективне застосування банківських технологій, їхній розвиток можливі тільки на засадах постійного інвестування в інновації. У цьому контексті особлива роль відводиться постійному генеруванню інновацій, оптимізації структури банку, виробленню та прийняттю інвестиційної стратегії.

Сьогодні FinTech – провайдери України працюють у таких напрямках: платежі та грошові перекази – 31,6 %; технології та інфраструктура – 19,3 %; кредитування – 14 %; маркетплейси – 7 %; іншуртех – 5,3 %; діджитал і необанки – 5,3 %; управління фінансами

– 5,3 %; мобільні гаманці – 5,3 %; блокчейн – 3,4 % ; крипто валюта – 1,75 %; регтех – 1,75 % [8, с. 179]. Зрештою, у фінансовому секторі з'явилися та поширилися нові бізнес-моделі (краудфандингові платформи, платформи P2P – кредитування), що радикально змінило ринок фінансових послуг багатьох розвинених країн. Так чи інакше ринок інформаційних технологій – один із таких, що найбільш динамічно розвивається. У цьому сенсі можна виділити два основних напрями застосування інформаційних технологій і систем у банківському маркетингу: по-перше, застосування інформаційних технологій та інструментарію мережі Інтернет для підтримки існуючого бізнесу і розширення можливостей служб маркетингу банку; по-друге, інформаційні технології і системи, пов'язані зі створенням нових моделей банківського бізнесу.

В умовах розвитку інформаційної економіки для банківської системи характерними є такі особливості: активне використання новітніх інформаційних технологій у процесі функціонування банків в умовах формування нової інформаційної економіки; прискорення процесів обробки і передачі інформації та поява змін у просторовій структурі банку; підвищення інформаційної прозорості діяльності банку; організаційні зміни в управлінській структурі банку; виникнення спеціалізованих відділів з обслуговування інформаційних потоків у банках; зміни структури та вартості основних банківських ресурсів; зміни характеру і структури трудових ресурсів (персоналу) банків; становлення нематеріального капіталу – знань, інформації, людських здібностей як головного капіталу; здатність банку до трансформації бізнес-процесів; постійного навчання персоналу в умовах, які змінюються, що зумовлює потребу формування маркетингових інформаційних систем у банках. З огляду на цей контекст зазначимо, що глобальна доступність до Інтернету, підвищена цікавість до соціальних мереж, он-лайн магазинів та універсальних пошукових систем, формування покоління смартфонів та мобільних додатків сприяла змінам у функціонуванні банківських систем, зокрема, появі так званих необанків. Втім, можливість появи таких банків в країні обумовлена рівнем її економічного і

технологічного розвитку, наявністю прийнятої законодавчої бази і зрілої банківської сфери. За таких умов появляються передумови просування і експериментування з різними варіантами банківських послуг. Відтак досягнення у короткий термін економії від ефекту масштабу, високий рівень витрат на залучення нових клієнтів, високий рівень конкуренції на ринку є тими проблемами, які необанки мають найближчим часом розв'язати. Ситуація ускладнюється ще й тим, що вони конкурують не тільки із традиційними банками стосовно витрат та доходів, а протистоять таким споживчим брендам, як Google, Apple, WeChatтаUber, які мають доступ до широкої бази даних клієнтів та можливість конвертувати великий асортимент фінансових інструментів.

Важливе місце у проведенні маркетингових досліджень займає інтерактивний маркетинг, який є безпрецедентно оперативним і гнучким та дозволяє банку і його клієнтам швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища. Інтернет став не тільки каналом здійснення трансакцій, а й перспективним засобом інформаційної взаємодії між клієнтом і банком (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

**Види і призначення Інтернет-ресурсів
у маркетинговій діяльності банку**

Вид Інтернет-ресурсу	Призначення
Сайт-візитка	Коротко і лаконічно розміщено інформацію про сайт, а також контактну інформацію
Промо-сайт	Завдяки даному виду Інтернет-ресурсу банк просуває на ринок нові товари та послуги
Корпоративний сайт	Відбувається залучення, інформування та обслуговування клієнтів
Блог (мережевий журнал, щоденник)	Завдяки веденню блогу можна залучити більшу аудиторію, а також проводити збір інформації про споживачів даного банку
Форум	Відбувається обговорення питань, комунікація зі споживачами, накопичення бази даних
Соціальна мережа	Через соціальні мережі відбувається збір даних про користувачів, вивчення їхніх інтересів, проведення опитування та ін.

З кожним роком банківські Інтернет-послуги в Україні стають все більш популярними: у середньому кожного місяця кількість клієнтів, що користуються послугами через Інтернет, зростає на 3 тис. осіб. Це приводить до збільшення доходу банку в середньому на 1098 тис. грн. [65, с. 227].

У контексті нашого дослідження найбільший інтерес представляють собою тенденції та виклики фінансових інновацій в умовах цифровізації економіки. Цифровізація охоплює сьогодні все нові сфери суспільного життя, і банківський сектор не є винятком у цій тенденції. Практично цифрова інфраструктура прискорила появу нових технологій, таких як соціальні мережі, хмарні обчислення, аналітика BigData, мобільні пристрої, 3Д-друк та автономні системи, які невпинно змінюють функціонування та організацію малих, середніх і великих підприємств. Ми схилиємося до найбільш традиційного й усталеного у наукових колах визначення цифровізації (анг. digitalization) як практичне перетворення процесів, контенту або об'єктів, що первісно є (частково або повністю) фізичними або аналоговими, на (більшою мірою або повністю) цифрові, тобто такі, що засновані на дискретних сигналах. Оцифровування (надання цифрової форми) об'єктів дає їм нові властивості: програмованість, адресність, комунікабельність, запам'ятовуваність, відстежуваність і асоціативність, які разом роблять цифровий контент дуже гнучким у прикладному використанні. На такому широкому використанні цифровізації в реалізації фінансових послуг засновані нові ланки фінансової системи, відомі як FinTech-компанії. Не дивлячись на природню конкуренцію між банками і FinTech-компаніями, їхні нові технології та прогресивні інструменти наглядно демонструють певний зсув їхніх взаємовідносин у бік альянсу цих конкурентів. Конкуренція між банками і FinTech-компаніями вже змінилася на співпрацю в екосистемі FinTech/RegTech. Банки з відкритою та гнучкою цифровою архітектурною системою можуть використовувати переваги від такої співпраці.

На наше переконання повномасштабна цифровізація традиційного банківського бізнесу є не лише умовою втримання

конкурентоздатності на ринку, а й життєво важливим кроком до нарощення ресурсної бази. Запорукою успіху на цьому шляху є дотримання вимог фінансової інклюзії, тобто створення умов для повсюдної доступності та еластичності банківських послуг. У сукупності це підтверджує факт, що цифровізація банківської системи є неминучим майбутнім – як із погляду клієнтів, так і самих банків. Так чи інакше це підтверджується й глобальними тенденціями банківської цифровізації (рис. 4.5).

Потенційні втрати		Потенційні прибутки	
Інноваційні оферти у конкурентів	-13 %	+ 5%	Інноваційна оферта й бізнес-модель
Тиск зниження мережі	- 16 %		
		+ 10 %	Цифрові продажі
Зростання операційного ризику	- 6 %	+ 30 %	Автоматизація
Разом:	- 35 %		+ 45 %

Рис. 4.5. Вплив цифрової трансформації на рівень прибутку банку [83]

В умовах глобалізаційних перетворень створити новий ринок, витіснити домінуючу бізнес-модель або технологію здатні тільки радикальні інновації. Так, початком нового етапу фінансових інновацій можна вважати впровадження банківської картки - значної радикальної інновації, що окреслила формування світового ринку банківського карткового бізнесу, розвиток клієнтоорієнтованої стратегії й поширення інфокомунікаційних технологій у банківській сфері. Використання хмарних сервісів для здійснення основної діяльності є наступним сучасним трендом у банківській сфері. Іншим трендом є використання цифрових технологій для підвищення якості обслуговування клієнтів. Тут відмітимо, що протягом останніх років набуває стійкості багатоканальний доступ до банківських продуктів і послуг. Тому виправданим є прагнення визначення оптимального каналу обслуговування клієнта. Цифрова диференціація зумовила поділ клієнтів залежно від ступеня схильності до цифрових

інноваційних технологій на кластери. Наявність такого персоніфікованого профілю клієнта дає змогу в реальному часі визначити оптимальний канал його обслуговування, спираючись на аналітику даних і поведінкову модель та вподобання. Отже, в тренді залишаються інновації в системі платежів, що роблять їх простішими і цінними, не порушують наявні моделі процесу платежів, а змінюють інтерфейси їх здійснення, орієнтуючись на профіль клієнтів.

За умов, які склалися, після «очищення ринку» на банківських просторах України ведуться дослідження щодо появи специфічного способу надання банківських послуг «необанк» (mobileonlybank), під яким слід розуміти банк, який не має власних відділень і надає послуги клієнтам, використовуючи сучасні інформаційні інтернет-технології. Першим паростком такої специфічної фінустанови в Україні став Монобанк. За матеріалами дослідження аудиторської компанії Ernst&Young «FinTechAdoptionindex 2017: TherapidemergenceofFinTech» (червень 2017 р.), рівень проникнення фінтехпослуг у світі становить 33 % (співвідношення числа користувачів інноваційних фінансових продуктів до загальної кількості інтернет-користувачів). Підтвердженням цього факту є показники розвитку з характерними особливостями суміжного ринку E-commerce(табл. 4.5).

І на завершення проаналізуємо маркетинг банківських інновацій, як нового напрямку використання продукту, що не вимагає його модернізації, за рахунок незначних модифікацій продукту або зміни комплексу маркетингового інструментарію. Маркетинг інновацій реалізується в межах існуючої технології, дозволяючи, не виходячи за її межі, створювати різні варіанти, сприяючи її поширенню. Розвиток маркетингу банківських інновацій відбувається на трьох рівнях. На першому рівні спостерігаємо маркетинг, який характеризується як загальний засіб розвитку банку в сучасній інноваційній економіці. На другому рівні – маркетинг банківських інновацій відповідає перспективним умовам банківської діяльності. А на третьому рівні маркетинг забезпечує комерціалізацію, що характеризує діяльність

банку, пов'язану з просуванням, управлінням та регулюванням продуктів і ринкових підходів впровадження інновацій.

Таблиця 4.5

**Основні характеристики провідних світових ринків
E-commerce у 2015 р. [63]**

Країна	Обсяг ринку, _ол._ _ол..	Частка основних технічних каналів у загальному обсязі продажів, %			Примітка
		Планшет	Смартфон	ПК	
Китай	563	33	33	67	Середній віконлайн-покупця 25 р. Шопінг – найбільш швидкозростаюча онлайн-активність
США	349	13	15	72	Онлайн не торгують 72 %, суб'єктів малого й середнього бізнесу
Велика Британія	94	12	17	71	Після 6-ї години вечора відбуваються 33 % онлайн-продажів. Онлайн-торгівля становить 30 % економіки
Японія	79	6	46	48	Онлайн роблять покупки 97 % інтернет-користувачів. Улюблена онлайн-активність – читання електронної пошти
Німеччина	74	12	16	72	Половина онлайн-продажів припадає на Amazoni Otto
Росія	20	12	8	80	Роблять покупки онлайн 13 % росіян. Найпопулярніший спосіб оплати-готівкою при доставці

Проте, мусимо констатувати, що за умов високої конкуренції банки шукають приховані резерви для створення конкурентних переваг своїх продуктів. Ці резерви зосереджені в основних елементах комплексу маркетингу. Істотно змінюється сама модель маркетингу. Електронна комерція дозволяє істотно скоротити шлях продукту від банку до клієнта, а збільшення частки онлайн продажів приводить до скорочення потреби в місці продажі (площі), тобто знижується потреба у мережі відділень. Оскільки стрімко зростають темпи впровадження інформаційних технологій, то банківський маркетинг змушений адаптувати свій інструментарій, пристосовуючи

його до умов розвитку технологій. На розвиток маркетингу банківських інновацій сприятливий вплив здійснюють технології BigData. Отже, величезні, постійно поновлювані масиви даних дозволяють проводити детальні класифікації об'єктів, забезпечувати точне розуміння взаємозв'язку тих чи інших характеристик і дій окремої людини або корпоративного клієнта, знаходити кореляції між різними параметрами, подіями, і на основі аналітичних висновків визначати найбільш оптимальний спосіб впливу, для того, щоб допомогти банку прийняти більш обґрунтовані рішення.

Додамо, що концентрації зусиль банків щодо продажу через інтерактивні цифрові технології сприяють також хмарні структури, які забезпечують зручний мережевий доступ до загального фонду обчислювальних ресурсів, що конфігуруються (мережі передачі даних, сервери, пристрої зберігання інформації, додатки й сервіси), і які можуть бути оперативно надані та звільнені з мінімальними експлуатаційними витратами. Вітчизняною розробкою хмарних технологій є платформа корпоративного класу SuperNovo [85], яка оснащена порталом самообслуговування, який дає змогу динамічно управляти потребами клієнтів й адаптуватися до бізнес-вимог. Хмарний маркетинг дає банку можливість зменшити витрати на поширення рекламних матеріалів і забезпечують комунікацію з цільовим споживачем. Український ринок хмарних сервісів зростає високими темпами. У 2016 р. їхній обсяг дорівнював 13,6 млн. дол. США, що майже на 35 % більше, ніж у 2015 р. У 2017 р. він збільшився ще на 40 % (до 19 млн. дол. США), а в 2018 р. досяг майже 25 млн. дол. США. Для порівняння: у 2012 р. обсяг цього ринку становив 1,9 млн. дол. США [28].

Однак попри доволі значні переваги цифрові технології створили нові види загроз для банківського ринку. До них необхідно віднести ризик кібератаки. Тому у тренді залишається інвестування в системи безпеки через зростання кібер-загроз для банківських установ. Такі загрози відбуваються частково через залежність банків від програмного забезпечення, інформаційних технологій, але також і

тому, що ініціатори цих нападів цікавляться не тільки діями банків, але також і конфіденційними даними про клієнтів.

Підсумовуючи вищезазначене, можемо констатувати, що цифровізація банківського сектору стала динамічним процесом, який кожне технологічне досягнення адаптує для повсякденного використання як на фронт-, так і на бек-офісному рівні. Тенденції розвитку теорії та практики маркетингу банківських інновацій зумовлюють необхідність формування нових підходів до забезпечення фінансової стабільності банків, використання комплексу маркетингу протягом усього життєвого циклу нововведень, починаючи з пошуку інноваційної ідеї та закінчуючи реалізацією банківського продукту. Банківські інновації на сучасному етапі виступають у вигляді розвитку електронних платежів, електронних платіжних систем та електронних грошей, поглиблення процесів електронного середовища банків, які шляхом інтернет-мережі та впровадження сучасних інформаційних технологій реалізують маркетингові стратегії. Упровадження фінансових інновацій на основі цифрових технологій потребує інтеграції діючих корпоративних і нових технологій, що ставить питання формування зовнішнього партнерства з високотехнологічними компаніями, здатними генерувати інноваційні рішення, визначення принципів співпраці з FinTech - партнерами. Набувають важливості стратегічна роль і впровадження банками інноваційних підходів до аналізу великих даних («BigData»).

У сукупності це підтверджує факт, що гармонійне поєднання методів та інструментів комплексу банківського маркетингу й активне використання можливостей сучасних інформаційних технологій сприятимуть продуктивній роботі банків на зовнішньому цільовому ринку та забезпечуватимуть сталий розвиток банку. З огляду на це, вітчизняна банківська система не стоїть осторонь від світового інноваційного процесу в банківській сфері та має достатній інноваційний потенціал для активного впровадження фінансових інновацій, які позитивно зарекомендували себе у світі, а також наявні розробки власних інновацій.

Література:

1. Авраменко О. М. Інтернет-банкінг: особливості та перспективи розвитку банківської системі України. *Економіка: проблеми теорії та практики* : зб. наук. пр. Дніпропетровськ : ДНУ. 2010. С. 707-712.
2. Аджемоглу Д., Робінсон Д. Чому нації занепадають походження влади, багатства та бідності. 2-ге вид., випр / Пер. з англ. і наук. ред. О. Дем'янчук. К. : Наш формат, 2017. 440 с.
3. Аналитический отчет об условиях IT сервисов и услуг для частных клиентов в 50 крупнейших розничных банках Украины. URL: www.prostobankir.com.ua.
4. Афонцев А. Мировая экономика в поисках новой модели роста. *Мировая экономика и международные отношения*. 2014. № 2. С. 3-12.
5. Базилюк А. В., Жулин О.В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку. *Економіка та управління на транспорті*. 2015. Вип. 1. С. 19-29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cut_2015_1_5.
6. Банківські операції: підручник / за ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. 2-ге вид. випр. і доповн. Тернопіль : ТЗОВ «Терно-граф», 2013. 688 с.
7. Банковский менеджмент: учеб. для вузов / под ред. О. И. Лаврушина. 2-е изд., перераб., доп. М. : Кнорус, 2009. 560 с.
8. Баранова В. Г. Банківські інноваційні технології: проблеми та перспективи впровадження. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 40. С. 177-181.
9. Башлай С. Картки НСМЕП: зручність, безпечність, перспектива. *Вісник НБУ*. 2009. № 1. С. 54–56.
10. Бедос З. М. Для багатших і для бідніших. Зростання нерівності – одна з найбільших соціально-економічних і політичних проблем сучасності. URL: <http://tyzhden.ua/World/62625>.
11. Біленчук Д. П. Сучасні можливості використання інформаційних технологій у банківській та страховій справі. URL: <http://news.finance.com.ua/ru/~2.html>.
12. Борисова І. С., Галінська Т. С. Інтернет-банкінг як перспективний напрям розвитку ринку банківських послуг. URL: www.pdaa.edu.ua.
13. Вахнюк С.В. Перспективи дистанційного обслуговування клієнтів в режимі реального часу для банків України. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2003. №1. С.184-188.
14. Вахрушев Д. С., Кальсина Е. А. Влияние глобализационных процессов на инновационность банковской деятельности и факторы инновационных изменений в банковской системе России. *Интернет-журнал «Науковедение»*. 2013. Выпуск 6, ноябрь – декабрь. URL: <https://naukovedenie.ru/>.
15. Вишлинський Г. Про «інклюзивність». *Українська правда*. URL: <http://www.pravda.com.ua/columns/2014/04/19/7023016/>.
16. Гайдай І. Зарубіжний досвід упровадження втернет-банкінгу та перспективи його використання в Україні. *Вісник Донецького університету економіки та права*. 2011. № 1. С. 179-182.
17. Галасюк В. В. Пути перехода Украины к инклюзивной экономике. URL: <http://hyser.com.ua/economics/puti-perehodaukrainy-k-inklynzivnoj-ekonomike-eksperty-145320>.

18. Гірняк В. В. Сучасні інструменти маркетингу в продажу банківських продуктів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 2 (23). С. 55-58.
19. Дзюблюк О. В. Інноваційні вектори розвитку банківської системи. *Світ фінансів*. 2019. Вип. 3 (60). С. 8-25.
20. Дослідження інтернет-аудиторії. URL: <http://inau.ua/proekty/doslidzhennya-internet-audytoriyi>.
21. Друкер П. Бизнес и инновации / пер. с англ. М. : ИД «Вильямс», 2009. 432 с.
22. Єгоричева С. Б. Інноваційна діяльність комерційних банків: стратегічні аспекти : монографія ; ВНЗ у кооперації «Полтавський університет економіки і торгівлі». Полтава : ТОВ «АСМІ», 2010. 348 с.
23. Затонацька Т. Г. Фінансове забезпечення інклюзивного зростання та подолання бідності в Україні: існуюча практика та перспективи. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2014. Вип. 1(28), Т. 2. С. 102 – 112.
24. Золотарьова О. В., Чекал А. А. Інноваційні банківські продукти та специфіка їх впровадження в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Випуск 16. Частина 1. С. 112–115. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_16/1/29.pdf.
25. Каранфілов М. С. Інформаційні системи в державному менеджменті : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2006. 456 с.
26. Карчева І. Я. Сучасні тенденції інноваційного розвитку банків України в контексті концепції банк 3.0. *Фінансовий простір*. 2015. № 3(19). С. 299-305. URL: <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1503/15kijsti.pdf>.
27. Кинг Бретт. Банк 3.0. Почему сегодня банк – это не то, куда вы ходите, а то, что вы делаете / Пер. с англ. М. Мацковской. М. : Издательство «Олимп-Бизнес», 2015. 520 с.
28. Кириллов И. Украинский рынок облачных сервисов. URL: <http://sib.com.ua/sib-3-94-2017/04-ukrainskiy-rynok-oblachnyh-servisov-2016.html>.
29. Кльоба Л. Г. Цифровізація – інноваційний напрям розвитку банків України в контексті концепції банк 3.0. *Фінансовий простір*. 2015. № 3(19). С. 299-305.
30. Коваленко В. В. Розвиток FinTech: загрози та перспективи для банків України. *Приазовський економічний вісник*. 2018. № 4(9). С. 127-133. URL: <http://rev.kpu.zp.ua/journals/2018/4-09-uk/24.pdf>.
31. Кожемякіна С. С. Підвищення продуктивності праці як основа економічного зростання в Україні. *Економіка України: інноваційна стратегія українських реформ : монографія ; відп. ред В. Ф. Беседін, А. С. Музиченко. К. : НДЕІ, 2010. С. 83-91.*
32. Козьменко С. М., Васильєва Т. А., Леонов С. В. Маркетинг банківських інновацій. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 1, с. 13-28.
33. Корнівська В. О. Цифровий банкінг: ризики фінансової дигіталізації. *Проблеми економіки*. 2017. № 3. С. 254-261.
34. Костогриз В. Г. Дистанційне обслуговування як перспективна складова системи дистрибуції банківських продуктів. *Фінансовий простір*. 2011. № 1. С. 33-41.

35. Лакоснік Є. Банківські інновації на ринках, що розвиваються. *Банківська практика за кордоном*. 2015. № 7. С. 12-21.
36. Луців Б. Л. Банківський маркетинг в умовах цифрової глобалізації. *Світ фінансів*. 2020. Вип. 1. С. 20-32.
37. Луців Л. Б. Fintech в системі фінансової інклюзивності. *Світ фінансів*. 2018. Вип. 4. С. 110-120.
38. Лютий І. О. Банківський маркетинг. Світовий досвід банківського маркетингу. Київ, 2014. 254 с.
39. Маркетинг у банках : навч. посіб. / за заг. ред. І. Г. Брітченко. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. 345 с.
40. Мельников А. Тенденції розвитку інноваційних технологій банківського обслуговування. *Наукові праці МАУП*. 2011. № 3(30). С. 134-140.
41. Метлушко О. В. Новітні банківські продукти і технології : навч. посіб. Тернопіль : Вектор, 2016. 172 с.
42. Міщенко В. І., Шаповалов А. В., Юрчук Г. В. Електронний бізнес на ринку фінансових послуг. К. : Знання, 2003. 278 с.
43. Науменкова С. В. Фінансова інклюзивність та проблеми забезпечення доступу населення до базових фінансових послуг в Україні. *Вісник Національного банку України*. 2014. № 11. С. 31-37.
44. Некрасов В. День, когда родился украинский ФинТех: на чем зарабатывают ФинТехкомпани. URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2018/02/26/634424/>.
45. Нікітін А. В. Маркетинг у банку: навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2001. 170 с.
46. Новинки на ринку банківських послуг. URL: <http://tristar.com.ua>.
47. Новікова І. В., Худолій Л. М., Денисенко М. П., Кабанов В. Г. Банківський маркетинг. Київ : Вид-во Європейського ун-ту, 2015. 155 с.
48. Онищенко Ю. Г. Банківська діяльність в умовах розвитку цифрових технологій. *Вісник ОНУ ім. І. Мечникова*. 2018. Т. 23. Вип. 8(73). С. 160-165.
49. Основні тренди карткового ринку у 2020 році: безконтактні платежі та розрахунки в Інтернеті. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/osnovni-trendi-kartkovogo-rinku-u-2020-rotsi-bezkontaktni-plateji-ta-rozrahunki-v-interneti>.
50. Офіційний сайт GfK Ukraine. URL: <http://www.gfk.ua>.
51. Офіційний сайт АТ КБ «Приватбанк». URL: <https://privatbank.ua>.
52. Офіційний сайт Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. URL: http://195.78.68.84/dsszzi/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=291444&cat_id=38837.
53. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.
54. Пантелєєва Н. М. Фінансові інновації в умовах цифровізації економіки: тенденції, виклики та загрози. *Приазовський економічний вісник*. 2017. Випуск. 3(03). С. 68-73. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2017/3_03_uk/17.pdf.
55. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : закон України від 15 грудня 1993 року №3687-ХІІ. Дата оновлення 14.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text>.

56. Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1(51). С. 187-197.
57. Проникновение интернета в Украине. URL: http://inau.ua/sites/default/files/file/1801/iv_kvartal_2017.pdf.
58. Просалова В. С., Николаева А. А. Современный подход к банковским инновациям. *Финансы и кредит*. 2014. №22. С. 13-22.
59. Райнерт Э. С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / Пер. с англ. Н. Автономовой. М. : Изд. дом Гос. Ун-та Высшей школы экономики, 2011. 350 с.
60. Саченок Л. І., Нікітіна А. П. Удосконалення банківської системи України. *Scientific Journal «ScienceRise»*. 2014. №2. С. 134-137.
61. Семенець М. О, Ляшко С. Ю., Бричко М. М. Fintech та кібербезпека в е-банкінгу. *Наукова думка інформаційного століття*. 2017. Том 3. С. 6-13. URL: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/57306/1/Semenec_cybersecurity.pdf.
62. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг. М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. 1024 с.
63. Сирота В. Чи потрібен нам «банк у смартфоні», або Уроки вірусу Ретуа.А. *Дзеркало тижня*. 2017 № 34 (330). С. 6.
64. Смовженко Т. С., Егорычева С. Б. Инновационные стратегии зарубежных банков. *Деньги и кредит*. 2010. №8. С. 51-56.
65. Соколюк К. Ю., Ліпковська К. А., Березюк В. О. Значення і вплив сучасних інформаційних технологій на розвиток банківського маркетингу. *Інфраструктура ринку*. 2019. Випуск 30. С. 225-229. URL http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/30_2019_ukr/36.pdf.
66. Степаненко О. П. Тенденції інноваційного розвитку банківської системи України. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 6. С. 275-282.
67. Степанюк Е. От лозунгов к делу. Зачем нужна финансовая инклюзия. URL: <https://finance.liga.net/ekonomika/opinion/ot-lozungov-k-delu-zachem-nujna-finansovaya-inklyuziya>.
68. Горяник Ж. І. Нові тенденції банківського маркетингу: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2016. № 1 (16). С. 219-224.
69. Федулова Л. І. Інклюзивні інновації в системі соціально-економічного розвитку. *Проблемні питання економіки України та її регіонів*. 2016. № 6. С. 56-65.
70. Фінтех в Україні: тенденції, огляд ринку та каталог. URL: http://www.fst-ua.info/wp-content/uploads/2019/02/FinTech_Catalogue_feb2018_en_ua.pdf.
71. Худолій Ю. С., Халєвіна М. О. Фінтехнології в банківському бізнесі: реалії та перспективи. *Проблеми економіки*. 2021. № 1 (47). С. 134-142. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2021-1_0-pages-134_142.pdf.

72. Чайковський Я. І. Сучасний стан та напрями розвитку банківського кредитування малого і середнього бізнесу в Україні. *Світ фінансів*. 2021. Випуск 3 (68). С. 80-90.
73. Чайковський Я. І., Ковальчук Я. Ю. Банківські інновації: перспективи та загрози електронних банківських послуг. *Світ фінансів*. 2018. № 4 (57). С. 121-136.
74. Чайковський Я. І., Ковальчук Я. Ю. Сучасні фінтех напрями в банківському секторі. *Світ фінансів*. 2020. № 2 (63). С. 36-48.
75. Шелудько С. А., Браткевич П. П. Вплив цифровізації на банківський бізнес в Україні. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Вип. 5(16). С. 334-339.
76. Chaykovskiy Ya. Kovalchuk Ya. Modern fintech directions in the banking sector. *Firma i rynek zeszyty naukowe zachodniopomorskiej szkoły biznesu*. 2020. Nr 1/57. S. 71-79. URL: https://www.zpsb.pl/wp-content/uploads/2020/05/FiR-2020_1_57-1.pdf?x71064.
77. Ending poverty and prosperity. Global monitoring report 2014/15. Washington DC: International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2015. 240 p. URL: <http://www.worldbank.org/en/publicatiuon/global-monitoring>.
78. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Brussels, EU, 2010. 34 p. URL: <http://ec.europa.eu/Europe2020/index-en.htm>.
79. Eurostat. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat>.
80. Hollauder S., Bolling R. Practice, don't preach: getting serious about inclusive development. URL: <http://www.thebrokeronline.eu>.
81. Internet Word Stars. URL: <https://www.internetworldstats.com/stats4.htm>.
82. Mastercard і НБУ провели перший форум з фінансової інклюзії. URL: <http://www.epravda.com.ua/news/2018/637878/>.
83. McKinsey&Company (2016) Strategic choices for banks in the digital age. URL: <http://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/steategic-choices-for-banks-in-the-digital-age>.
84. Podesta I. Inclusive economic growth: increasing connectivity, expanding opportunity and reducing vulnerability. URL: <http://www.americanprogress.org/issues/economy/report>.
85. SuperNovo – надежное облако от оператора облачных серверов № 1. URL: <https://supernovo.com.ua/>.
86. Technology, The Biggest Threat For Big Banks. URL: <https://www.investopedia.com/articles/personal-finance/040115/technology-biggest-threat-big-banks.asp>.
87. The biggest threat to banks? Legacy systems, not fintech. URL: <https://www.theglobeandmail.com/report-on-business/rob-commentary/the-biggest-threat-to-banks-legacy-systems-not-fintech/article32967786/>.

**МОНЕТАРНІ ВАЖЕЛІ СТИМУЛЮВАННЯ
РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ГЛОБАЛЬНІ
ВИМІРИ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ**

Монографія

за редакцією

доктора економічних наук, професора

О. В. Дзюблюка

Підписано до друку 06.11.2021.

Формат 60x 84/16. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний 70 г/м². Друк електрографічний.

Умов.-друк. арк. 17,44. Обл.-вид. арк. 14,1

Тираж 300 примірників. Замовлення № 11/21/1-6.

Видавець та виготувач:

ФОП Осадца Ю.В

м. Тернопіль, вул. 15 Квітня, 2Д/10

тел. (097) 988-53-23

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013 р.*